د. کەمال مەزهەر

ڕێنیسانس

لەگەڵ باسێکی تر بەناونیشانی ئەدیب و ئەرکەکانی قوناغ

وەرگێڕانی
فوئاد مەجید میسری

دکتۆر کەمال مەزهەر

رێنیسانس

لەگەڵ باسێکی تر بە ناونیشانی

ئەدیب، ئەرکەکانی قۆناغ

فوئاد مەجید میسری
کردویە بە کوردی

چاپی سێیەم
2006

ناوی‌کتێب: ڕێنسانس، لەگەڵ باسێکی تر بەناونیشانی

ئەدیب و ئەرکەکانی قۆناغ

نووسەر: دکتۆر کەمال مەزهەر

وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە : فوئاد مەجید میسری

بابەت مێژوویی

چاپی‌سێیەم، 2006، سلێمانی

نەخشەسازی: نازەنین سالح

تیراژ: 2000 دانە

ژمارە سپاردنی (450) ی وەزارەتی ڕۆشنبیری پێدراوە

چاپ:دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی

ناوەڕۆک

پێشەکی چاپی دووەم..5
پێشەکی چاپی یەکەم..15
ئیستاتیکای قۆناغێکی نوێ..16
پێشەکی چاپی عەرەبی..23
بەشی یەکەم/ئەورووپا لەبەردەم سەدەیەکی نوێدا..25
بەشی دووەم/خاسیەتو ڕۆژگاری ڕێنیسانس..33
مەفهومی ڕنیسانس..33
ئیتالیاو مەودای مێژوویی ڕێنیسانس..34
خاسیەتەکانی ڕێنیسانس..44
بەشی سێهەم/ئەنجامەکانی ڕۆژگاری ڕێنیسانس..55
بەشی چوارەم/ئەمران..68
پێشەوایانی ڕێنیسانس..69
دانتی، پەترارك، پۆکاشیۆئارزامسی ڕۆتەردامی سۆسیال ئایدیالیستەکان........93-70
نیگارکێشو پەیکەرتاشانی ڕۆژگاری ڕێنیسانس..94
لیۆناردۆ دافینشی، میکائیل ئەنجیلۆ، ڕۆفائیل سانتی..107-96
پەرەسەندنی لێکۆڵینەوەی مێژوویی..107
ماکیافیللی..109
تەقینەوە بە ڕووی واقیعدا..117
شەکسپیر، سێرڤانتس..123-117
ئەنجام..123
پاشکۆ/..124

پێشەکی چاپی دووەم

بەدرێژایی سەدەکانی ناوەڕاست، دەرەبەگایەتی وەك سیستمێکی ئابووری — سیاسی، پشت بەستوو بووە بە داموو دەزگایەکی ئایینی. داموو دەسگایەك شەرعییەتی ئایینی دەدا بە هەموو ئەو یاساو ڕێسایانەی دەرەبەگایەتی بەرهەمی هێنابوون. هاوکات دەرەبەگایەتیش چەندین ئیمتیازی ئابووریو سیاسی بۆ دەسەڵاتی کڵێسە فەراهەم کردبوو. ڕۆشنتر بڵێین، لاهوتی مەسیحی بەشێك بوو لەو سەرخانەی بە تەواوی لەگەڵ ژێرخانی کۆمەڵگای دەرەبەگایەتیدا دەگونجاو لە خزمەتی دا بوو. بۆیە یەکێك لەو ئەرکە گرنگانەی کەوتە ئەستۆی بیرمەندانی سەردەمی ڕێنیسانس ئەوە بوو، چاوێك بە فەلسەفەی سیاسی سەردەمەکەیاندا بگێڕنەوەو لە فۆرمێکی نوێدا فۆرمەلەی بکەنەوە. چونکە هەلو مەرجی تازەی سەردەمەکە پێویستی بە فەلسەفەیەکی نوێی سیاسی هەبوو بە جۆرێك بتوانێ ئاڵوگۆڕێك بە سەر فیکری سیاسی کۆمەڵگای کۆندا بهێنێ. ئا لەم حەقیقەتەوە بۆمان دەردەکەوێ بۆچی فیکری هومانیستانی سەردەمی ڕێنیسانس پەردەی لەسەر ڕوخساری دزێوی کڵێسەی کاتۆلیکی هەڵدایەوەو لاهوتی مەسیحی کردە یەکێك لە ئامانجەکانی.

بیروڕای هومانیستان سەبارەت بەژیانی مرۆڤ تەواو پێچەوانەی بیرو باوەڕی کڵێسە بوو کە دەیویست هەرچی شتی دونیایی هەن، بۆ خزمەتی ئەو دونیا (قیامەت) تەرخان بکرێن.! ئەم تێزە فیکرییە کە تەواو دژی لاهوتی کڵێسای کاتۆلیکی بوو، زەمینەی بۆ بزووتنەوەیەکی فیکریی مەزنتر خۆشکرد کە لە مێژووودا بە بزووتنەوەی ریفۆرمی ئایینی ناسراوە. ئەو تێزە ئایینیانەی بزووتنەوەی ریفۆرمی ئایینی بە

ڕێبەرایـەتی " مـارتن لوتـەر"* و " جـان کلفـن"لەسـەرەتاو ناوەڕاسـتی سـەدەی شانزەهەمدا پیادەیان کردو جیهانی مەسیحیەتیان هەژاند، چەند تێزێکی فیکری تـازە بوون تەعبیریان لە هەڵو مەرجی دونیایەکی نوێ تر دەکرد. بە نموونـە: لە مەیدانی سیاسیدا پشتگیرییان لە دەسەڵاتی رەهای دەوڵەتی پاشایەتی دەکرد. ئـەو دەوڵەتـەی لـە هەوڵی ئەوەدا بوو، کڵێسە ناچار بکات چیتر دەست نەخاتە کاروباری سیاسییەوە.

لـە کاتێکـدا کڵێسـەی کـاتولیکی سـوود " الربـا- الفائـدە"ی حـەرامکردبوو، بزووتنەوەی ریفۆرمی ئایینی شەرعیەتی پێ دەدا. ئەم هەڵوێستە پشتگیری کردنێکی ئاشکرا بوو لە سەرەتاکانی پرۆسـەی کەڵەکەبوونی سـەرمایە " عملیـة التراکم البدائي للراسمال"و برەوی دەدایە چینی ناوەڕاست کە لە هەناوی کۆمـەڵگای کۆنی سـەدەکانی ناوەڕاسـت هـاتبووە دەرەوەو دەیویسـت بـوونی خـۆی لـە هـەموو بوارەکـانی ژیانـدا بسـەلمێنێ. شـەرعیەت دان بـە سـوود، تێزێـك بـوو هاوتـای بەرژەوەنـدی سـەرمایەی بازرگـانی. پرۆسـەی بازرگـانیش، لـەو قۆناغـەدا پرۆسـەیەك بـوو بـەردی بناغـەی بۆ هەموو ئەو ئاڵو گۆڕە گەورانـە دارشت کـە دوایـی ئـەوروپا بـە خۆیـەوە دی. هەر لـە سایەی بازرگانییەکی پەرەسەندوودا کاری پیشەیی (العمل الحرفي) توانی گەشە بکاو بـە خۆیـدا بـێ، هـەر بازرگـانیش بـوو سیسـتمی ئـابووری سروشـتی " الاقتصـاد الطبیعـي" پووکانەوەو لە جێی ئەو سەرەتاکانی ئابووری سەرمایەداری دامەزراند کە بەرژەوەندی لـە هێنانـە دی بـازاڕی یـەکگرتوو، ئینجـا قـەوارەی سیاسـی یـەکگرتوودا دەبینییـەوە. لەبواری کلتوریشدا بایەخێکی زۆریدا بە زمانی نەتەوەییو ژیاندنـەوەی. گرنگیـی دان

---

* مارتن لۆتەر 1483–1546 لە هەرێمی "ساکسۆنیا" ی ئەڵمان لە دایکبووە. دوای ئەوەی لـە زانکـۆی "ئیرفۆرت" بڕوانامەی ماجستێری وەرگرت، روو دەکاتە خوێندنی یاسا، پاشان بۆتە قەشەو خەریکی خوێنـدنی لاهوت بووە، تا لە ساڵی 1512 زانکۆی "فیتنبرگ" بڕوانامەی دکتۆرای پێ دەبەخشێو لـە هەمان زانکۆدا دەبێتە مامۆستا.

جان کالفن 1509–1564 لە فەرەنسا هاتۆتە دونیاوەو هـەر لـەوێش خوێنـدنی یاسـای تـەواو کـردووە. لەبەرئەوەی سەر بە رێبازی پرۆتستانت بوو، رووبەڕووی کڵێسە بوەتەوەو ناچار فەرەنسای جێ هێشـتبووەو لەسویسرا گیرساوەتەوە.

بە زمانی نەتەوەیی ئەگەر چی پێشەوایانی رێنیسانس‌وەك ئەركێك لە ئەستۆیان گرت،

بەڵام لە قۆناغێكی تردا بزووتنەوەی ریفۆرمی ئایینی خزمەتێكی گەورەی بەم لایەنەی كلتوری نەتەوەیی كرد.وەرگێرانی " ئینجیل" لە لایەن خودی " لۆتەر"ەوە بۆ سەر زمانی ئەڵمانی هەر چەندە لە بنەرەتدا بۆ مەبەستێكی ئایینی بوو دەیویست هەموو كەسێكی ئەڵمان بتوانێ خۆبەخۆ لە ئایینەكەی تێبگاو چیتر پێویستی بەوە نەبێ پەنا بباتە بەر لێكدانەوەو فەرمایشتەكانی پیاوانی كڵێسە: دەڵێین سەرەرای ئەم ئامانجە ئایینییە،وەرگێرانی "ئینجیل" لەلایەكەوە پلەو پایەیەكی شایستەی دا بەزمانی نەتەوەیی، لەلایەكی تریشەوە بووە فاكتەری بنیاتنانی شێوە زمانی یەكگرتوو كە یەكێكە لە پایەكانی قەوارەی نەتەوەیی.

بزووتنەوەی ریفۆرمی ئایینی‌وەك یەكێك لە دەرهاویشتە هەرە گرنگەكانی سەردەمی رێنیسانس لە زەمان‌و زەمینەی خۆیداو لە رێگای دژایەتیكردنی لاهوتی كڵێسەی كاتولیكیەوە، پشتگیری لە شێوە دەسەڵاتێكی نوێ دەكرد كە لە مێژووی ئەوروپادا بە دەسەڵاتی رەهای پاشایەتی " الملكیە المگلقە" ناسراوە.

هەموو ئەو شەرو شۆرو كوشتارەی لەو قۆناغەدا لە نێوان هەوادارانی بزووتنەوەی ریفۆرمی ئایینی كڵێسەی كاتۆلیكیدا روویان داو گەلانی ئەوروپایان شەلالی خوێن كرد، لەواقیعدا شەر نەبوون لە نێوان دوو مەزهەبی عیسایی جیاوازدا، بەڵكو شەر بوون لە نێوان چینێكی پشت بەستوو بە كڵێسەی كاتۆلیكی، لەبەرامبەر چینی بۆرژوای تازە پێگەیشتوودا. شەر بوون لە فۆرمی ئایینیدا، بەڵام ناوەرۆكیان تەعبیری لە ئامانجی دوو چینی كۆمەڵایەتی دەكرد. یەكەمیان لە پێناو پاراستن‌و درێژەدان بە دەسەڵاتی خۆی، دووەمیش دەیویست بوونی خۆی‌وەك هێزێكی نوێی كۆمەڵایەتی بسەلمێنێ‌و دەسەڵات بەدەستەوە بگرێ‌و سیستەمێكی سیاسی دابمەزرێنێ هاوتای مەوقیعی ئابووری بێ. ئەم چینە تازە پێگەیشتووە، بەپێچەوانەی چینی دەرەبەگەوە كە پشتی بە بەرهەمی سروشتی "الانتاج الطبیعي"و خود كەفایی " الاكتفاء الذاتي" دەبەست، بەرەوی دەدا بە بەرهەمی پیشەیی " الانتاج الحرفي"و لەشێوەی كالای هەمەجۆردا دەیهێنایە بازارەوە. پرۆسەی كرین‌و فرۆشتن جگە لەوەی شێوە پەیوەندییەكی نوێی كۆمەڵایەتی هێنایە ئاراوەو برەوی دا بە كالای هەمەجۆری

پیشەیی، سیستمی گۆڕینەوەی کاڵا " مقایضة السلع"یشی لەبن و بێخ هەڵتەکاند کە پێشتر ئابووریدەرەبەگایەتی پەیڕەوی دەکردو لەجێی ئەو سیستەمە، سیستمی دراو " النظام النقدی" ی داهێناو کردیە سیستمی باوو کارپێکراوی بازاڕ. پەرەسەندنی کاری پیشەیی و لەگەڵیدا پەرەسەندنی بازرگانی، هەروەك دوو پرۆسە بوون یەکتریان تەواو دەکرد. پێویستیشیان بەوە بوو ماوە نەدەن هیچ کۆسپ و تەگەرەیەك ڕێگا لە گەشەکردنیان بگرێ. باجی ناوچەیی، کە دەسەڵاتی ناوچەیی سەپاندبووی یەکێك بوو لەو کۆسپانەی ڕێگای لە پەرەسەندنی بەرهەمی پیشەیی و پرۆسەی بازرگانی دەگرت، بۆچی.؟! چونکە دەرەبەگە ناوچەییەکان ئامادە نەبوون دەستبەرداری داهاتێك ببن چەند سەدە بوو بۆ خۆیان دابین کردبوو. هەوڵی نەپساوەی چینی بۆرژوای تازەپێگەیشتوو، لە پێناو دابینکردنی بازاڕێکی یەکگرتووی فراواندا، هەوڵێك بوو، جگە لەوەیوردەوردە، دەسەڵاتی ئابووری میرە ناوچەییەکانی دەپووکاندەوە, بووە هۆی دامەزراندنی قەوارەی سیاسی گەورەتر، کە لە مێژوودا بە دەوڵەتی نەتەوەیی ناو براوە.

بزووتنەوەی ریفۆرمی ئایینی کە بۆ خۆی یەکێك بوو لە دەرهاویشتەکانی سەردەمی ڕێنیسانس، دەبوو لەناو ئەم پرۆسە مەزنەدا مەوقیعی خۆی دیاری بکات. ڕێبەرانی بزووتنەوەکە هەر زوو هەستیان کرد بە بێ پاڵپشتێکی بەهێزی سیاسی و سەربازی مەحاڵە بزووتنەوەکەیان سەرکەوتن بە دەست بهێنێ. بۆیە دەبینین لەئەنجامی پشتگیری کردنی دەسەڵات لە بزووتنەوەکەو بزووتنەوەکە لەدەسەڵات، لەلایەك بزووتنەوەکە شکڵێکی سەربەخۆیوەرگرت کە بە "پرۆتستانت" ناسراوە، لە لایەکی تریشەوە، دەسەڵات چووە فۆرمی دەوڵەتی رەهای پاشایەتییەوە.

لەبەر ئەوەی تیۆری دەسەڵات بەشێك بوو لە لاهوتی مەسیحی، بە درێژایی سەدەکانی ناوەڕاست، تەنها توێژێك خوێندەواری سەر بە کڵێسە مافی ئەوەی هەبووە قسە لەسەر مەسەلەی دەسەڵات بکا. ئاوێتەکردنی تیۆری دەسەڵات بە بنەماکانی ئایینی مەسیحییەوە کە کڵێسەو پیاوەکانی بەرهەمیان هێناو بە بەردەوامی پراکتیزە دەکرا, بۆ ئەوە بوو سنوریك بۆ دەسەڵاتی میری دەرەبەگ دەستنیشان بکرێ، هاوکات کڵێسە دەیویست تاکەکەسی عیسایی دڵنیا بکاتەوە کە هەرچی کاروکردەوەیەك دەسەڵاتداران ئەنجامی دەدەن دژ بە سەرەتاکانی ئایینی عیسایی نین و مرۆڤی خاوەن

باوەڕ لە سەریەتی پەیڕەوی فەرمانو فەرمایشتی دەسەڵاتداران بکا. کەواتە فیکری سیاسیو فیکری ئایینی لەو سەردەمەدا تەواوکەری یەکتر بوونو کەس بۆی نەبووە لە یەکتریان جیا بکاتەوە. ئەوەی ئەم رچەیەی شکاندو بۆ یەکەم جار سترەکتۆری فیکری سیاسی کلێسەی لە بن هەڵتەکاند " میکیافیللی" بوو کە یەکێکە لە دیارترین بیرمەندانی سەردەمی رێنیسانسو تیۆری دەسەڵاتی لەلاهوتی مەسیحی جیاکردەوە. ئەم هەڵوێستە فیکریو سیاسییەی "میکیافیللی" هەڵویستی کەسێك بوو لە دەرەوەی دەسەڵاتی کلێسەداو بناغەیەکی نوێی بۆ تیۆری دەسەڵاتو شێوەی حوکمڕانییکردن دامەزراند. " میکیافیللی" کەسێکی سیاسەتمەدار بوو، نەك پیاوی ئایینی، ئەو هەوڵی دا بیسەلێنی، کە ئەخلاقو ئایین ناشێ تێکەڵ بە تیۆری دەسەڵات بکرێن. دەسەڵات دەسەڵاتەو هیچ پەیوەندییەکی بە هەڵوێستی ئەخلاقییەوە نییەو ناشێ دەسەڵاتدار خۆی پابەندی هیچ میتۆدێکی ئەخلاقیی بکا. ئەوەی لای " میکیافیللی" گرنگ بوو، ئەوە بوو پارێزگاری لە بونیادی دەوڵەت بکرێو هەمیشە هەوڵی بەهێزکردنی بدرێ. جا ئیتر بە چ شێوەیەك بەهێز دەبێو چ رێگایەك بۆ گەیشتن بەو مەبەستە دەگیرێتە بەر، گرنگ نییە. ئەوەی مەبەستە گەیشتنە بە ئامانج نەك شێوازەکانی گەیشتن بە ئامانج. "میکیافیللی" کە لەم روانگەیەوە دەیڕوانیە دەسەڵات، مەبەستی بوووڵاتێکی لەت وپەتکراویوەك ئیتالیا، یەك بگرێتەوەو لەسایەی دەوڵەتێکی یەکگرتووی گەورەدا بەرێوە بچێ. باوەڕیوا بوو کە دەبێ ئایین لە خزمەت سیاسەتدا بێت نەك بە پێچەوانەوە. کە دژایەتی ئایینی عیسایی دەکرد لەبەر ئەوە بوو کە مرۆڤ فێری ملکەچی دەکاو ئایینێکیش مرۆڤ لەسەر ئەو میتۆدە رابهێنێت کۆمەڵگا بەرەو هەڵدێر دەبا، دیارە ئەم هەڵوێستە فیکرییەی "میکیافیللی" ئەوە ناگەیەنێ کە مرۆڤێکی بێ باوەڕ "ملحد" بووە، نەخێر.. میکیافیللی باوەڕی بە ئایین هەبووە،وەلی باوەڕی بە ئایینی عیسایی نەبوو. سەروەریی دەوڵەتی لەوەدا دەبینیەوە بگەرێتەوە بۆ سەر ئایینی کۆنی رۆمان کە بووە پشت و پەنای دەوڵەتی رۆماو ئەو ئیمبراتۆریەتە مەزنەی نیوەی دونیای کۆنترۆڵ کردبوو.

لێرەوە خەسڵەتێکی گرنگی بوونی ریفۆرمی ئایینمان بۆ دەردەکەوێ، ئەویش ئەوەیە کە رێبەرانی جگە لەوەی رووبەڕووی لاهوتی کلێسەی کاتۆلیکی بوونەوە، بۆ خۆیشیان رۆشنبیری سەر بە کلێسە بوون وبە لاهوتی کلێسە گۆشکرابوون. ئەم

هەڵوێستە فیکریی‌و سیاسییە بەڵگەی حاشا هەڵنەگرە, کە کۆمەڵگا پەرەسەندنێکی‌وەهای بەخۆیەوە دیبوو، سەرخانەکەی لەگەڵ ژێرخانی کۆمەڵگادا نەدەگونجاو پێویستی بە سەرخانێکی گونجاوتر هەبوو. سەردەمێك بوو لاهوتی کڵێسەی کاتولێکی نەیدەتوانی لەبەرامبەر ئەو پێشکەوتنە ئابووری‌و کۆمەڵایەتی‌و رۆشنبیرییەدا خۆی رابگرێ کە رێنیسانس لە ماوەی نزیکەی دوو سەدەدا بەرپایکردبوو، بۆیە لەسەرەتاوە بزووتنەوەکە سیمایەکی لاهوتی لە خۆگرت‌و هەوڵی‌دا بە پێچەوانەی بیروڕای کڵێسەی کاتۆلیکیەوە، پەیوەندی نێوان مرۆڤو خواوەند بە شێوەیەکی تر لێك بداتەوە. بەدرێژایی چەند سەدە کڵێسە مرۆڤی عیسایی لەسەر پرەنسیبێك راهێنا بوو گوایە، لە رێگای کڵێسەوە نەبێ مرۆڤ ناتوانی بگاتە ئەو بەختەوەرییەی خواوەند بۆ مرۆڤی ئیمانداری ئامادەکردووە!! بزووتنەوەی ریفۆرمی ئایینی بەپێچەوانەی ئەم تێزەوە رایگەیاند: مرۆڤ لە توانایدایە خۆبەخۆ بێ دەست تێوەردانی هیچ لایەك خوای خۆی رازی بکاو هیچیش پێویست ناکا، کڵێسە ببێتە ئەڵقەی پەیوەندی نێوان خواوەندو مرۆڤ. بێگومان ئەو لایەنەی مافی ئەوەی هەبێ خۆی بکاتە ئەڵقەی پەیوەندی‌و رەزامەندی خودا بۆ مرۆڤ دابین بکا، دەشتوانێ لە گوناهەکانیشی خۆش ببێ.! قەواڵەی لێ خۆش بوون (صك الغفران) کە کڵێسە بە مرۆڤی عیسایی دەفرۆشتەوەو بەناوی خواوەندەوە لە گوناهەکانی خۆش دەبوو، یەکێکە لەدیارترین ئەو نەریتە ئایینیانەی لاهوتی عیسایی لە ماوەی دەسەڵاتی رەهای کڵێسەدا پیادەی کردو بەسەر کۆمەڵگایدا سەپاند.! هەر تەنها بزووتنەوەی ریفۆرمی ئایینی بوو توانی رووبەرووی ئەم نەریتە ببێتەوەو تاوانباری بکا. تەنها بزووتنەوەی ریفۆرمی ئایینی دەیتوانی بۆ مرۆڤی عیسایی بسەلمێنێ کە خوێندنەوەی "ئینجیل"و تێگەیشتن لە دەقەکانی، شتێکە لە توانای هەموو کەسدایەو دەتوانن بۆخۆیان بیخوێننەوەو پەیرەوەی بکەن، بێ ئەوەی پێویستیان بە پیاوانی ئایین هەبێ. ئەم تێزەی ریفۆرمی ئایینی پیادەی کرد، ئەگەر چی بە رواڵەت تێزێکی ئایینی بوو بەڵام لە ناوەرۆکدا تەعبیری لە مافی تاکە کەس‌و هەڵوێستی تاکە کەس دەکردو بە قووڵیی ئاسەواری خۆی چ لە بواری کۆمەڵایەتی‌و چ لە بواری فیکرو فەلسەفەدا بەجێ هێشت. هاوکات بیرۆکەیەکی نوێ بوو بەتەواوی لەگەڵ ئەو پەرەسەندنە ئابوورییە دەگونجا کە قۆناغە مێژووییەکە هێنابوویە ئاراوە. بایەخ دان بە رۆڵی تاکەکەس، بەو جۆرەی

بزووتنەوەی ریفۆرمی ئایینی پیادەیکرد خواستو ئامانجی ئەو چینە کۆمەڵایەتیەی بەرجەستە دەکرد کە لە هەناوی کۆمەڵگای دەرەبەگایەتیدا نەشو نمای دەکردو رایدەگەیاند: هەموو کەس مافی خۆیەتی کاربکاو لە رێگای پیشەییەوە بێ یان بازرگانی، سەروەتو سامان پێکەوە بنێ. هەر لەو کاتەدا سیاسەتمەدارێکی وەك "میکیافیللی" تیۆرییەکەی خۆی لەسەر دەسەڵات پیادەکردو فیکری سیاسی لە لاهوتی عیسایی جیاکردەوە، رێبەرانی بزووتنەوەکە گەیشتنە ئەو باوەڕەی بزووتنەوەکەیان پێویستی بە پشتگیری دەسەڵات هەیە، دەنا مەحاڵە سەرکەوتن بەدەست بهێنن. هەر دەسەڵاتیش دەیتوانی بە شێوەی سیاسیو سەربازی بەرگریی لە بزووتنەوەکەو ئامانجەکانی بکا. ئەم هەڵوێستە فیکرییەی رێبەرانی بزووتنەوەی ریفۆرم ئەگەر چی ئاکامەکەی دەسەڵاتی رەهای پاشایەتی بەرهەم هێنا، بەڵام دەسەڵاتی رەهای لە دەست کڵێسەو پیاوەکانیدا نەهێشت، چیتر نەیاندەتوانی و بۆیان نەبوو بەناوی خواوەندەوە لە کەس بپێچنەوەو تاوانباری بکەن. داکۆکیکردنی سیستمی پاشایەتیش لەخودی بزووتنەوەکە لەو جێیەوە سەرچاوەی دەگرت کە: هەتا کڵێسە دەسەڵاتی ئابووری کوتاتر بێ دەسەڵاتی سیاسیش لاوازتر دەبی، بەڕاستیشوا دەرچوو. هەرزوو پادشاکانی ئەوروپا دەستیان گرت بەسەر زۆربەی زەویو زارەکانی کڵێسەداو چیتر ئامادەیش نەبوون باجی ئایینی کە پێشتر بەسەریاندا سەپێنرا بوو بە کڵێسەی بدەن. بەو جۆرە دەوڵەتی پاشایەتی هەم لە ژێر رکێفی کڵێسە خۆی رزگار کرد، هەم لە رێگای بەهێزبوونی مەوقیعی ئابوورییەوە، مەوقیعی سیاسی بەهێزتر کردو مرۆڤی عیسایی ناچار بوو باوەڕ بە یەك دەسەڵات بهێنێ. ئەو دەسەڵاتەیش دەوڵەتی رەهای پاشایەتی بوو.

ئەم حەقیقەتە مێژووییە حاشا هەڵنەگرە کە بزووتنەوەی ریفۆرمی ئایینی بەو جۆرەی کە لاهوتی مەسیحی لە فیکری سیاسی جیاکردەوەو تیوریزەیکرد، بەکردەوەیش بووە فاکتەری پتەوکردنی دەسەڵاتی پاشایەتیو پراکتیزەیکرد. حەقیقەتی مەسەلەکەیش ئەوەیە، رێبەرانی بزووتنەوەکە لەگەرمەی ململانەیاندا لەگەڵ دەسەلاتی کڵێسە، پێویستیان بە هاوپەیمانێکی بەهێزو خاوەن قودرەت هەبوو. ئەمەش ناچاری کردن ئەوەندە بەتەنگ مافی هاووڵاتیانەوە نەبنو دەربەستی ئەوە نەبن دەسەڵات چۆن بە رێوە دەچێو سیستمی سیاسی کۆمەڵگا بەرەو چ ئاقارێك دەبا.

"لۆتەر"و "کالفن" راشکاوانە دەیانگوت : هاووڵاتیان لەسەریانە مل بۆ حوکمڕانی خۆیان کەچ بکەن‌و لێی یاخی نەبن. دەیانگوت : باکاروکردەوەی حوکمڕان ناعادلیش بێ، هاووڵاتی لەسەریەتی ملکەچی دەسەڵات بێ‌و بە موو لەفرمانی دەرنەچی...! رایان دەگەیاند، یاخیبوون لە دەسەڵات مەزنترین گوناهەو تاکە کەسی عیسایی ناشی توخنی شتێك بکەوێ باوەڕی لەق بکا چونکە ئەو دەسەڵاتەی لەسەر زەمین کاروباری مرۆڤ بەڕێوە دەبا، دەسەڵاتێکی خواییەو خواوەند بە قودرەتی خۆی بە حوکمڕانی بەخشیوە!! لەبەر ئەوە هەر سەرپێچی‌و یاخیبوونێك لە تەختی پاشایەتی تاوانێکە بەرامبەر بە خواوەند.!

وەنەبێ بزووتنەوەی رێبەرانی ریفۆرمی ئایینی لە زوڵم‌و ستەمی دەسەڵاتداران بێ ئاگابووبن؛ نەء.! ئەوانە بەم هەڵوێستە دەیانویست پشتگیری دەسەڵات لە دەست نەدەن؛ نەبا بە تەنهاو بێ پشت‌و پەنا لە مەیداندا بمێننەوەو بزووتنەوەکە زیندە بەچاڵ ببێ. لەبەر ئەوە راشکاوانە گوتیان؛ مرۆڤی عیسایی بەدەستی زوڵمەوە بناڵێنی لەوە چاکترە لەسیستمێك یاخی ببێ خواوەند بە قودرەتی خۆی بۆ مرۆڤی دامەزراندوە*. تەنانەت مەسەلەکەیان‌واوەتر بردو خودی "کالفن" رایگەیاند: حوکمڕان لە خۆوە خراپ نابێ؛ خراپیی ئەو ئیرادەی خوای لەسەرەو خواوەند دەیەوێ لە رێگای دەسەڵاتدارێکی لەو جۆرەوە سزای هاووڵاتیان بدا.!!

ئەگەرچی بزووتنەوەی ریفۆرمی ئایینی رۆڵێکی گەلێك مەزنی لە بواری سیاسی‌و کۆمەڵایەتیدا بینی؛ بەڵام‌وەك هەر بزووتنەوەیەکی ریفۆرمی، نەیتوانی رۆڵی کڵێسەو پیاوانی لە ریشەوە هەڵبکێشێ. رۆشنتر بڵێین. سترەکتۆری فیکریی بزووتنەوەکە پشتی بە بەرنامەیەکی ریفۆرمی دەبەست نەك ریشەیی. ئەو تێزانەیش رێبەرانی پیادەیان دەکردن چون یەك‌و هاوئاهەنگ نەبوون‌و لەسەر زەمینەی‌واقیع هەندێ ئەنجامیان لێ کەوتەوە، پێچەوانەی خودی بزووتنەوەکەو ئەو ئامانجانە بوون

---

* ئیبنوحەنبەل‌و ئیبنوحەزم‌و ئەلماوەردی‌و غەزالی‌و ئیبنوتەیمیە کە پێنج موجتەهیدی سوننە مەزهەبن، لەمەڕ پەیوەندی نێوان دەسەڵات‌و هاوڵاتی هەمان رایان هەیە. ئیبنوحەنبەل مەسەلەکە راوەتر دەباو دەسەڵاتداری فاسقیشی قبوڵە. ئیبنوتەیمیەش رای‌وایە، کۆمەڵگای ئیسلام شەست ساڵ لە سایەی دەسەڵاتێکی ستەمکاردا بێ لەوە چاکترە یەك رۆژ بەبێ دەسەڵات بێ.!!

لەسەرمتاوە بانگەشەیان بۆ دەکرا، بەنموونە "لۆتەر" کە لەسەرەتاوە بانگەشەی بۆ ئازادی تاکەکەس دەکردو باوەڕی تەواوی بەئازادیی مرۆڤ هەبوو، چونکە لە ڕوانگەی ئایینەوە دەیڕوانییە مەسەلەی ئازادییو بەکردەوەیش بووە هاوپەیمانی دەسەلات، دەبینین خۆیو بزووتنەوەکەی بوونە فاکتەری هێنانەدی دەسەلاتی ڕەهای پاشایەتیو بەکردەوە ئازادییان زیندە بەچالکرد. لە هەروڵاتێکی ئەوروپاییدا حوکمڕانان پشتگیرییان لە تێزەکانی "لۆتەر" کردبێ، دەسەلاتی سیاسی چووەتە فۆرمی دەوڵەتی ڕەهای پاشایەتییەوە. هەرچی "کالفن" بوو، بە هەمان شێوەی "لۆتر" باوەڕی بە دەسەلاتی ڕەها هەبوو، بەلام لە سەرەتاوە ئازادیی تاکەکەسی نەسەلماندو بڕوای پێی نەبووە. لەهەروڵاتێکی ئەوروپاییدا ڕێبازەکەی بلاو بووبێتەوە، هەوادارانی کەمینەیەکی زۆر لێکراو و ستەم دیدەبوون. بەلام خۆیان بە خاوەن باوەڕی ڕاستەقینە دەزانی، ئامادەبوون لە بەرامبەر دەسەلاتدا بێ ترسو سلەمینەوە بەرگری لە خۆیان بکەن. بەم هەلوێستەیان وردەوردە بەردی بناغەیان بۆ نەریتێکی سیاسی دامەزراند لەوەدوا هاوولاتی بۆی هەبوو بەرگریی لە باوەڕی خۆی بکاو ئاکام ئەوولاتانەی کەوتنە ژێر کاریگەری تێزەکانی "کالفن"ەوە مەودای ئازادییان بۆ تاکەکەس فراوانتر کرد.

"لۆتەر" باوەڕیوابووە کە دەبێ دەسەلاتی سیاسی کونتڕۆلی کلێسەو دەسەلاتی ئایینی بکا. لە هەروڵاتێکیشدا دەسەلاتی سیاسی ئەم تێزەی پیادەکرد بێ و کلێسە کەوتبێتە ژێر دەسەلاتی دەوڵەتەوە، کلێسە مۆرکێکی نەتەوەیی بە خۆوە لکاندووەو بۆتە خاوەنی خسوسیەتی نەتەوەیی. هەرچی "کالفن" بوو رایگەیاند کە دەبێ ئایین بە تەواوەتی لە دەوڵەت جیابکرێتەوەو نابێ ماوە بدرێ کلێسە دەخالەت لە کاروباری سیاسیدا بکا.

ئەم جیاوازیانەی لە بیرکردنەوەو تێڕوانینی هەریەك لە دوو ڕێبەرەکەی بزووتنەوەی ریفۆرمی ئایینیدا دەیانبینینەوە لێرەدا بە خێرایی ئاماژەمان بۆ کردن هیچ لە ڕۆلی گرنگو مێژوویی بزووتنەوەکە کەم ناکەنەوە. بزووتنەوەیەك توانی لە زەمانو زەمینەی خۆیدا بونیادی لاهوتی مەسیحی بهێنێتە لەرزەو لەروانگەیەکی ترەوە بڕوانێتە ژیانو ڕۆلی مرۆڤ لە دونیایەکدا، مرۆڤ بۆ خۆی بنیاتنەرەو فاکتەری پێشکەوتنیەتی.

هەڵبژاردنی بابەتێکی گرنگی وەك بزووتنەوەی ریفۆرمی ئایینی بۆ پێشەکی چاپی دووەمی ئەم کتێبە لەو ڕوانگەیەوە بوو کە خودی بزووتنەوەکە یەکێکە لە دەرهاویشتەکانی ڕێنیسانس و پەیوەندییەکی دیالێکتیکی پێکیانەوە گرێ دەدا. تەنها گرنگیی بزووتنەوەکە چ لە باری مێژوویی و چ لە ڕووی پەرەسەندنی فیکری سیاسییەوە دەهێنێ هەزاران لاپەڕەی لەبارەوە بنوسرێ و مەودا جۆراوجۆرەکانی بخرێنە بەرباس و لێکۆڵینەوە.،

فوئاد
2004-7-2

پێشەکی چاپی کوردی

چەند بایەخ بدرێت بە رۆژگاری رێنیسانس و دەسکەوتە زۆرەکانی هێشتا کەمە، چونکە دەتوانین زۆری لێوە فێر بین. دیارە هەر ئەوەشەوای لە رووناکبیرانی هەموو جیهان کردووە بێ وچان بەرز بڕواننە دیاردە جیاوازە زیندووەکانی چەرخی بووژاندنەوە کە ئێمەی کورد زۆر نییە لە شێوازێکی تایبەتی خۆمالیدا رێگەیمان گرتۆتە بەر، لە خۆڕا نەبوو پێشەنگی دەستەی رووناکبیری (چەرخی بوژاندنەوەی کورد) لەگەڵێك دەرگایان دەدا، تیایدا هەبوو لە یەك کاتدا زانای ئایین و ئەدیب و مێژوونووس و رۆژنامەنووس و پیاوی کۆمەڵ و سیاسەت بوو. قازی محەمەدو جەلال بەدرخان و مەلای گەورەو ئەمین زەکی و پیرەمێردو حسەین حوزنی موکریانی و رەفیق حیلمی لەو کەلانەی کوردن کەوەك نەمرانی رۆژگاری رێنیسانس لە پێناوی وریاکردنەوەی گەلدا بۆیان بکرایە خۆیان دەکرد بە کونی دەرزیدا.

جا دیارە کورد پێویستی زۆرە بەو بەرهەمانەی دەتوانن ببنە یاریدەدەری بۆ دۆزینەوەی رێڕەوی راست. بەوێنە شەرمە گەر لە بواری سەخت و بێ ئەندازە پێویستیی دارشتنی زمانی ئەدەبیی یەکگرتوودا نەتوانین کەڵك لە تاقیکردنەوە یەکجار بەکەڵکەکانی رۆژگاری رێنیسانس ببینین.

سوپاسی زۆرم بۆ کاك فوئادی مەجید میسری کە ئەرکی وەرگێرانی ئەم بەرهەمەمی لەکۆڵ کردەوەو بە کوردییەکی رەوان و پێشەکییەکی قوڵەوە کردیە دیاریی دەستی هەردوکمان بۆ خوێنەری کوردی ئازیز کە وریاکردنەوەی مەبەستی بەرودوای زۆربەی نووسینەکانمە.

کەمال

نەورۆزی 1984

ئیستاتیکای قۆناغێکی نوێ

زانیـاری مێـژوو،وەك هـەموو لقـەکانی دیکـەی زانسـتە مرۆڤایەتییـەکان، بـە درێژایی مێژووی ئادەمیزاد سەدانو هەزاران کەس توخنی کەوتوونو شتیان لەبارەوە نووسیوەو بە شێوەی جۆربەجۆر لێیان کۆڵیوەتەوەو بیروڕای خۆیان لەسەر دەربڕیوە.

بەڵام تا ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەم، ئەم زانیارییـە کە راستەوخۆ پەیوەنـدی بە رەوتی گەشەکردنی مێژووی ئادەمیزادەوە هەیە، ئەو شەقڵە زانستییەی نەگرتـەخۆ کە پێویست بوو لە نووسینەوەیدا پەیڕەو بکرێ. لای هەندێك، مێـژوو ئارەزووی تاکە کـەس پاڵپێوەنـەری بـووە. هەنـدێکی دیکـەش دەیـان بـردەوە سـەر خواسـتی هێـزە نادیارەکانو لەو روانگە میتافیزیکییەوە تێیان دەڕوانی.

لەدوای ئەو مێژووە-واتە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەم- بیروڕای زانستییانە،وەك پێداویستییەکی مێژوویی هاتە کایەوەو سـەرپاکی ئـەو بۆچوونو لێکدانەوانـەی پـووچ کردەوە کە پێشتر لە سەر مێژووی کۆمەڵو لەروانگەی ئایدیالیزمەوە نووسـراونەتەوە. لـەو کاتـەوە، مێـژوو بـووە زانیارییـەکی سـەربەخۆو تونـدو تـۆڵو بـەباری ئـابووری و بەرژەوەندی چینو توێژە کۆمەڵایەتییەکانەوە گرێ دراو سەلمێنرا کە بنکەی ئـابووری کۆمەڵ هێزی پاڵپێوەنەری مێژووە.وە نەبێ ئەم رایە ئەوە بگەیـەنێ کە بیرو نـەریتی کۆمەڵایەتیو بیرو باوەڕی ئایینیو هونەر بە گشتیی، هیچ رۆڵێکیان لە رەوتـی بـەرەو پێشەوە چوونی مێژوودا نییە، نەخێر. چونکە ئەوانیش لە باروزروفی خۆیاندا بەم یان بەو شێوە کار لە بنکە ئابوورییەکەی کۆمەڵ دەکەنو دەوری خۆیان دەبینن. منیش لە نـاوەڕۆکی ئـەم چـەند دێـڕەدا، مەبەسـتم ئـەوە نییـە پێشـەکی بـۆ لێکۆڵینەوەیـەکی مێژوویی بنوسم کە خامەی رەنگینو بـە بڕشـتی شارەزاو پسپۆڕێکی لێهاتووی کـورد بەرهەمی هێناوە، بەڵکو دەمەوێ قسەیەك لە بارەی بنچینە تیۆرییـەکانی ئیسـتاتیکای ئەو سەردەمەوە بکەم کە دکتۆر لـە دوو تـوێی کتێبەکەیـدا بایـەخێکی زۆری پـێ داوەو لـە بەرهـەمی نووسـەرو هونەرمەنـدانی کۆڵیوەتـەوەو لـە تێڕوانینێکـی زانسـتییانەوە چەسپاندوویەتی کـە پەرەسـەندنی بـاری ئـابووری ئـەورووپا، زەمینەیـەکی بـەپیتی بـۆ هونـەرو ئـەدەبیاتو تێکـڕای زانیارییـەکانی تـر رەخسـاندو لـە سـایەیدا کۆمـەڵگای ئـەورووپایی ئـەو گۆڕانـە مەزنـەی بـە خۆیـەوە دی کـە لـە مێـژووی مرۆڤایەتیـدا

گرنگییەکی لە ئەندازە بەدەری پێ دراوەو تائیستاش مایەی دەیان و بگرە سەدان توێژینەوەو لێکۆڵینەوەی جۆربەجۆرە.

زاناو فەیلەسوفو هونەرمەندو نووسەران بە گشتی کە باسی مێژووی پەرەسەندنی ئیستاتیکا (علم الجمال) دەکەن، لایان وایە سەدەکانی بووژاندنەوە قەڵەمبازێکە بەسەر ئیستاتیکای سەدەکانی ناوەڕاستو بیروڕای کڵێسەداو هەوڵدانێکی مەزن بووە، بۆ ڕزگارکردنی ئادەمیزاد لەو کۆتو پێوەندانەی ئیستاتیکای دەرەبەگایەتی لەدەستو پێی نووسەرو هونەرمەندانی توند کردبوو.

پاش ئەوەی شێوازی بەرهەمهێنانی کۆیلەیەتی لە ئیمپراتۆریەتی "ڕۆمانی"دا تێکوپێك درا سەرەتای قۆناغێکی نوێ دەستی پێکردو چەند کۆمەڵگایەکی دەرەبەگایەتی لە ئەوروپادا هاتنە کایەوە. بێگومان ئەو گۆڕانە بنچینەییەی بەسەر باری ئابووری کۆمەڵدا دێ، بە دوای خۆیدا بیرو بڕواو بنەمای فیکری خەڵکیش دەباتە بارێکی ترەوەو مەفهومی چاکەو خراپەو بە هێزیی و لاوازیی و مافی ئادەمیزاد بە چەشنێکی تر، لێك دەدرێنەوە. یاسا ئێستاتیکییەکانیش لەم ڕوانگە نوێیەوە، دەڕواننە سەرجەم مەسەلەکانی ژیان و لە دوایین لێکدانەوەدا شەقڵ و سیمایەکی تر دەگرنە خۆ.
لە سەدەکانی ناوەڕاست دا، هونەر بە گشتی کەوتبو ژێر دەسەڵاتی کڵێسەوەو پیاوانی ئاینی بەو چەشنەی لەگەڵ بیروڕای کڵێسەدا بگونجێ، هونەریان ئاراستە دەکردو دەیانویست لە خزمەتی ئایندا بێ. نووسەرو هونەرمەندانیش بە پێچەوانەی قۆناغی کۆیلەیەتییەوە، چینێکی هەڵبژاردەی کۆمەڵ نەبوون، بەڵکو سەر بەچین و توێژە کۆمەڵایەتییە هەژارو نەدارەکان بوون، ئەمانە ئەگەر چی لە ژێر باری چەوساندنەوەدا دەیانناڵاند، بەڵام بەچەشنی کۆیلە تەماشا نەدەکران و کەس مافی کڕین و فرۆشتنیانی نەبوو. بە جۆرێکی تر بڵێین هاوڵاتییەکی ئاسایی بوون دەیان توانی بە پێی یاسا، سوود لە مافی ڕەوای خۆیان وەربگرن، چینی دەرەبەگی دەسەڵاتداریش لە پێناوی بەرژەوەندییەکانی خۆیدا، ناچار بوو دان بە مافی ڕەوای چینە هەژارەکاندا بنێ، چونکە ڕۆڵێکی گرنگیان لەبەرهەمهێناندا دەگێڕا. ئەم واقیعە نوێیە کارێکی کرد چینی دەرەبەگ ناچار ببێ حسابێکی ورد بۆ نیازو مەبەستە مەعنەوییەکانیان بکا. لەبەر ئەوە کەوتە خۆ هەستی بەوە کرد پێویستی بە

ئایدۆلۆژیایەك هەیە بەرژوەندییەكانی بنجبەست بكاو لە هەمان كاتیشدا بیخاتە مێشك و دەروونی جەماوەرەوە.

لەو قۆناغەدا ئایینی مەسیحی توانی ئەم ئەركە بەجێ بهێنێ، بۆیە بیروڕای كڵێسە داوای لە چینە هەژارەكان دەكرد ملكەچی فرمانەكانی كڵێسە بن و سەركێشی لە یاساكان نەكەن. بەسەرێكی تریش بانگی یەكسانیی بە گوێی خەلكیدا دەدا. بەلام چ جۆرە یەكسانیەك؟! یەكسانی نێش و ئازار چەشتن و مردن و ئەو دونیا!.. ئەنجامیش حاڵ گەیشتە ئەوەی بیروڕای كڵێسە بووە پاڵپشتێكی بەهێزی سیستمی دەرەبەگایەتی. بەو جۆرە دەرەبەگایەتی لە مەیدانی ئابووری و سیاسی و كۆمەڵایەتیدا رەگ و ریشەی داكوتاو توانی دەورێكی گەورە لە هەموو ئەو بوارانەی ژیاندا ببینێ. تاقە توێژێكی كۆمەڵایەتیش كە دەیتوانی و بۆی هەبوو توخنی لایەنەكانی رۆشنبیری بكەوێ پیاوانی سەر بە كڵێسە بوون. ئەمانیش هەموو توانای خۆیان خستە كار تاوەكو سیمایەكی ئایینی بەسەرجەم هونەرو ئەدەب و لقەكانی تری رۆشنبیری ببەخشن و بیانخەنە ژێر ركێفی یاسا ئایینیەكانەوە.

شیعرو چیرۆك و شانۆو پەیكەر تاشین و نیگاركێشان، بەرادەیەك كەوتنە ژێر چاودێری و فەرمایشتی پاپاو قەشەكانی كڵێسەوە، هیچ نووسەرو هونەرمەندیك بۆی نەبوو سەرپێچی لە ئاستیدا بكا، راستیەكەشی هەر دەبوو بەو جۆرە بێ، چونكە ئەوانیش بە رۆشنبیریی ئایینی پەروەردەو گۆش كرابوون. كڵێسەو بیروڕای ئایینی مەسیحیش سەرخانێكی گونجاوو لە باری بنكە ئابوورییەكەی دەرەبەگایەتییان پێك دەهینا. بیروڕای كڵێسە لە هەموو بوارێكی ژیاندا ئەوەی رادەگەیاند كە ئادەمیزاد لە پێناوی ئەو دونیا "قیامەت"دا تێبكۆشێ و كارێك ئەنجام بدا لەو دونیا بە هەشتی بە نسیب ببێ، چونكە ژیانی ئەم دونیایە كاتییەو پاداشتی راستەقینە ئەومیە لە قیامەتدا بە ئادەمیزاد دەبەخشرێ!

لە قۆناغی یەكەمی سەدەكانی ناوەراستدا، بەرهەمی هونەرمەندان شەقڵی رەشبینی و بێ بروایی بە ژیان و كوێرەوەریی ئادەمیزادیان پێوە دیاربوو. هەڵویستی فیكریی پیاوانی سەر بە كڵێسە ماوەی گەشەكردن و پەرەسەندنی لە تێكڕای بەشەكانی هونەر بڕیبوو. خۆیشیان هەستیان بەم حەقیقەتە كرد. پاش ئەوەی لەو راستیە تێگەیشتن كە تا چ رادەیەك ئەدەب و هونەر دەتوانن كار لە بیرو هۆشی جەماوەر

بکەن، ناچار بوون بە شوێن ڕێگایەکی تردا بگەڕێن، بۆیە کەوتنە خۆ تاوەکو هونەر بکەنە ئامرازێك بە هۆیەوە خزمەتی ئایدۆلۆژیای پێبکەن.

بەڵام لە قۆناغی دووەمداو لە هەمان ڕوانگەی ڕەشبینیەوە هەوڵیان دەدا چی ناکۆکییەکانی کۆمەڵگای دەرەبەگایەتی هەیە، هەر لە ناکۆکی نێوان خێزانە دەرەبەگەکانەوە، تا هەڵوێستی نارەوای پاپاو قەشەکانو ڕاپەڕینی جووتیارانو پیشەگەران لە بەرهەمەکانیاندا ڕەنگ بدەنەوەو بەرجەستە ببن. بەو شێوەیە هونەری ئەم قۆناغە تا رادەیەکی باش لە ڕیالیزم نزیك بووەوە، هەر چەندە نائومێدیو بڕوا نەبوون بە ژیان باڵی بەسەریاندا کێشابوو، جا ئەگەر باری ئابووری ڕۆڵی سەرەکیو بنچینەیی لەپێکهێنانی ئیستاتیکایەکی نوێدا گێڕا بێ، مەرجە لێرەدا دەست بۆ حەقیقەتێکی مێژوویی ڕابکێشین کە پەیوەندیی ڕاستەوخۆی بەو مەسەلەیەوە هەیە.

کاری پیشەیی "العمل الحرفي" لەو سەردەمەدا توانی پەرە بەوزەو توانای داهێنەران بدا. چونکە لەو قۆناغەدا پیشەگەرێکی دەست ڕەنگین ئەوەندە شارەزای ئیشەکەی خۆی بوو، دەیتوانی لەسەرەتاوە تاکۆتایی چیوزەو توانای داهێنەرانەی هەیە بیخاتە کارو لێهاتوویی خۆی بنوێنێ. لە هەمان کاتیشدا بەربەرەکانێی هاوپیشەکەی پێ بکاو کڕیاری زۆرتر بۆ بەرهەمەکەی پەیدا بکا. لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ کە پیشەگەران هەروەك سامانی مادییان بەرهەم دەهێنا، هونەرمەندی لێوەشاوەیش بوونو هێزو توانای داهێنەرانەیان دەخستە کارو بیرو بۆچوونو هەستی هونەرمەندانەیان تێکەڵ بە بەرهەمەکەیان دەکرد.

پەرەسەندنی کاری پیشەییو گەشەکردنی بازاڕ، بوونە هۆی ئەوەی شاری گەورە گەورە بنیات بنرێنو ڕۆژ لەدوای ڕۆژ ژمارەی دانیشتوانیان ڕوو لەزیادی بکا، هەر ئەم دیاردەیە لە قۆناغێکی گەشە کردوودا، بووە هۆی ئەوەی ساختمانو کڵێسەو دەیری گەورەو بڵندیان تێدا دروست بکرێنو بەشێوازێکی ڕەمزی تەعبیر لە هێزو دەسەڵاتو سەربەستی ئەو چینو توێژە کۆمەڵایەتیە تازە پێ گەیشتوانە بکەن کە ژیانی نوێ هێنابوونیە دونیاوە.

سەرەڕای هەموو ئەمانە، هێشتا هونەرو ئەدەب تا قۆناغەکانی دوایی سەدەکانی ناوەڕاست هەر لەژێر دەسەڵاتی کڵێسەو چاودێری سیستەمی دەرەبەگایەتیدا بوو. لەوەودوایشو سەرەنجامی گەشەکردنی باری ئابووری کۆمەڵگای ئەوروپایی، نووسەرو بلیمەتیوەك "دانتێ"و پەترارك"و "بۆکاشیۆ" هاتنە کایەوەو حەقیقەتی سیستەمو

دامو دەسگای کلێسەیان بۆ خەڵکی روون کردەوەو تەنانەت مۆری تاوانباریشیان نا بە تەختی تەوێڵیانەوە. ئەمانە هەر چەند دژ بە ئایینی مەسیحیو یاسا بنچینەییەکانی نەبوون، بەڵام هەڵسو کەوتو ژیانی رۆژانەی پاپاو قەشەو میرو دەرەبەگەکان بە جۆرێك هەژاندنی کردیاننە کەرەستەو بابەتی بەرهەمەکانیان. بەو چەشنە بەردی بناغەیان بۆ ئیستاتیکای سەدەیەکی نوێ دامەزراند کە بەسەدەی بووژانەوە "رێنیسانس" ناسراوە. پاش ئەوانیش "لیوناردۆ داڤینشی"و "میکائیل ئەنجیلۆ"و "رۆفائیل سانتی"و "شەکسپیر"و "سەرفانتس"و... تساد، لەباروودۆخێکی گەشکردووتردا هاتنە ژیانەوەو شان بە شانی پەرەسەندنی شارستانیەتی نوێ، رۆڵی مێژوویی خۆیان بینیو بنچینەیەکی نوێیان بۆ ئیستاتیکا چەسپاند. لای کەڵە هونەرمەندانی رێنیسانس، ئادەمیزاد لەهەموو شت لەپێشترە. لەبەر ئەوە بە پلەی یەکەم بایەخیان پێ دەداو بە جۆرێك نیشانیان دەدا خەریکە لە کۆتو پێوەندی یاسا ئایینییەکان دەرباز ببێو دەیەوێ ماوەی بدرێتێ چالاکی بنوێنێو پەرە بەوزەو توانای لەبن نەهاتووی بدا. چونکە ئایدۆلۆژیای کلێسە هەموو رێگایەکی لەبەردەم تەوژمی داهێنەرانەی مرۆڤدا تەنیبوو، جگە لەوەش بەو چاوەوە دەیڕوانییە ئادەمیزاد هەروەك بوونەوەرێکی دەستەپاچەو بێ تواناو هیچ لەبارا نەبووبێ! ئەدەبیاتو هونەری رێنیسانس بە جۆرێك لە ئادەمیزادیان دەکۆڵییەوە کە پاڵەوانێکەو لەتوانایدا هەیە کاری زۆر گەورەو مەزنو بەکەڵك ئەنجام بدا.

ئیستاتیکای سەدەی نوێ،واتە رێنیسانس، مەفهومێکی نوێی سەبارەت بە جوامێری ئادەمیزاد هێنایە گۆڕێ. بە پێی ئەم مەفهومە نوێیە، نرخو بایەخ بۆ رەچەڵەكو بنەماڵەو خانەوادە نەمایەوە وپێی لەسەر ئەوە دادەگرت کە فامیلیای مرۆڤ بە هۆی کارو کرداری چاکەوە دەتوانێ مەزنیی بەدەست بهێنێ. گەشەکردنی زانیارییە سروشتیەکان، یارمەتیدەرێکی گەورەی نووسەرانو هونەرمەندانی رێنیسانس بوو. تەنانەت هەندێك لەوانە خۆیان لەبوارە جۆراوجۆرەکانی ئەو زانیارییانەدا هەڵئەسووڕان. ئەم دیاردەیەش بووە هۆی ئەوەی بە هەموو توانایانەوە رووبەرووی بیروڕای کلێسە ببنەوەو بیرکردنەوەو رەخنەگرتنو تاقیکردنەوە بکەنە سەر مەشقی لێکدانەوەیان.

بایەخدان بە ئادەمیزادو سروشت، لای زاناو هونەرمەندانی رێنیسانس، گەیاندییە ئەوەی لە پەیوەندی دیالێکتی نێوان هونەرو واقیع تێ بگەنو خاسیەتی ئەبستمۆلۆجی (الخاصیه المعرفیه)ی هونەر بە بارێکی زانستیانەتردا لێك بدەنەوە. بە

پێی بۆچوونی هومانیستانی* ڕێنیسانس ئەرکی هونەر نیشاندانیواقیعەو دەبێ ئادەمیزادو سروشتی تێدا بەرجەستە بکرێ. چونکە ئادەمیزاد لە هەموو بوونەوەرێکی سروشت کاملترو پێ گەیشتووترە. ئەمانە گەرەکیان بوو، ڕاستگۆیانەوێنەیواقیع بکێشن، بۆیە گرنگییان بە لایەنی تەکنێکی دەدا بە تایبەتی لە هونەری نیگارکیشان و پەیکەر تاشینداو بەوردی حسابیان بۆ هارمۆنیای ڕەنگو هێڵو بارستاییو.. تاد.. دەکرد. ئەم لێکدانەوەیە ناچاری کردن فێری زانیاری یەکالاکردنەوە "التشریح"و ماتماتیکو فیزیک ببن، تا لەکارە هونەرییەکانیاندا پەیڕەویان بکەن.

کە دەیانگوت: پێویستەوێنەیواقیع بکێشری مەبەستیان ئەوە نەبوو،واقیع کۆپی بکەن. نەو بەڵکو دەیانویست هەموو ئەو لایەنە جوانانەی لە ناو سروشتدا هەن، هونەرمەند کۆیان بکاتەوەو لە کارێکی هونەریدا بەرجەستەیان بکاو ماوە نەدا یاساکانی سروشت بشێوێنری. پەیوەندیی نێوان هونەرو واقیع لای هومانیستان بە شێوەی جیاواز لێك دەدرایەوەو بەشێوازی جۆربەجۆر پەیڕەو دەکرا. هەندێکیان باوەڕیان وابوو کە مەرج نییە ئەو نیگاروێنە هونەرییانەی دەکێشرێن کوتو مت لەو کەسە بچن کە مەبەستە، گرنگ ئەوەیە لە ئادەمیزاد بچێو خاسیەتەکانی دەمو چاوو لەشو لاری بینادەمی تێدا پەیڕەوکرابێ، هەندێکیشیان باوەڕیان وابوو: کە دەبێ ئەو نیگارانەوێنەیەکی دەقاودەقی ئەو کەسە بێ کەوێنەی کێشراوە.

لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ کە جوانناسانی ڕێنیسانس توخنی مەسەلەی پەیوەندیی نێوان تایبەتو گشتیی کەوتوونو لێیان کۆڵیوەتەوە. بەمەیش بنچینەیەکی تیوورییان بۆ مەسەلەی خەیاڵی هونەرمەند دارشتو لە سنووری کۆپیەکردنیواقیع دەرباز بوون. ئەوانە کە ئادەمیزادیان لە قەوارەیەکی لە خۆی گەورەتردا دەنەخشاند، دەیانویست تەعبیر لەهێزە ئیجابیەکانی سەردەمەکەیان بکەن. چونکە بە پێی تێگەیشتنی خۆیان ئەو جۆرە کەسانەی ئەمان دەیان نەخشێنن کاملترینو پێ گەیشتوو ترین کەسی کۆمەڵنو لە تواناییاندا هەیە کۆمەڵگاکەیان بە بارێکی باشتردا بگۆڕن. دیارە ئەم شێوە تێڕوانینەیان لەوەوە هاتبوو کە لە ڕوانگەیەکی

---

* هومانیستان: الانسانیون

میتافیزیکییەوە دەیانڕوانیە ئەو یاسا مەوزوعیانەی کۆمەڵو سروشت بەڕێوە دەبەن. لە لایەکی تریشەوە مەبەستیان بووە لەو ڕێگایەوە ڕەخنە لەکۆمەڵی کۆنو یاساو دابو نەریتی کڵێسە بگرن.

جا چونکە مەودای زەمەنی ڕێنیسانس چەند سەدەیەکی خایاند، دەبینین بیروڕای ئیستاتێکی جیاجیای تێدا هاتە کایەوەو سەرباری ئەم هەموو دەسکەوتە گرنگانە ئیستاتیکای ئەو قۆناغە مێژووییە، نەیتوانی لەسەر هێڵێکی چەسپاو سەقامگیر ببێ. دیارترینی ناتەواوییەکانی ئەوەبوو کەمتر توخنی گیروگرفتە کۆمەڵایەتییەکان دەکەوت زۆرتر بایەخی بەکارە هونەرییەکان دەدا.

هەر ئەم شێوە تێڕوانینەش بنچینەیەکی تیۆری بۆ ئیستاتیکای چینی بۆرژوا داڕشتو تائێستاش لەلایەن جوانناسو هونەرمەندو نووسەرانی سەرمایەدارییەوە. بەم یان بەو شێوە پەیڕەو دەکرێ بێ ئەوەی ئەوانە توخنی ئەو مەسەلە جەوهەرییە بکەون کە: هەرچەندە ئیستاتیکای ڕێنیسانس هەنگاوێکی گەورەو بەرفراوان بوو بەسەر ئیستاتیکای دەرەبەگایەتیدا بەڵام لەم سەردەمەدا هەلومەرجی پەیڕەوکردنی لە ئارادا نەماوەو چی هەوڵو کۆششێکیش لەو مەیدانەدا دەدرێ، تەقەللایەکە بۆ ئەوەی هونەر بەگشتی لە ئەرکە کۆمەڵایەتییەکەی دوور بخرێتەوەو لەدوایین لێکدانەوەدا ئەوە دەگەیەنێ، دەویسترێ درێژە بە تەمەنی پڕ لە شوورەیی سیستەمی سەرمایەداری بدرێ.

بەش بەحاڵی خۆیشم کە شەرفی بەکوردی کردنی ئەم بەرهەمەی دکتۆرم پێ ڕەوا بینرا، هەموو هیواو ئاواتم ئەوەیە توانیبێتم بۆشاییەکی زۆر بچوك لەنامەخانەی کوردیدا پڕ بکەمەوە، تاوەکو خوێنەری کوردیش زانیارییەکی سەرەتایی لە بارەی "ڕێنیسانس"ەوە پەیدا بکا.. گەر چۆنیەتیوەرگێڕانەکەیش بە دڵی مامۆستای بەڕێزم دکتۆر کەمال بوو، مایەی ئەوپەڕی خۆشحاڵیو پێزانینمە.

فوئاد

پێشەکی چاپی عەرەبی

رێنیسانس (Renaissance) جێگایەکی دیاری نەك هەر لە مێژووی ئەوروپادا، بگرە لەسەرانسەری مێژووی شارستانیەتی مرۆڤایەتیدا هەیە، سەرپاکی ئەو داهێنانە فیکریو هونەرییانەی ئەو سەدەیە پێشکەش بە مێژووی مرۆڤایەتی کردو ئەو گۆڕانە بنچینەییەی لەشێوەی تێڕوانینی ئادەمیزادا بەرامبەر بەژیان هێنایە گۆڕێ، بە رادەیەك کاریان لە رەوتی گەشەکردنی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی کرد، ناوەڕۆکی رێنیسانس مەودایەکی فراوانو بەرینی گرتەوەو خۆی لە خۆیدا قەڵەمبازێك بوو لە مێژووی سەرجەم گەلانی جیهاندا. چونکە هەر بەوەوە نەوەستاو لە چوارچێوەکەی ئەوروپادا گیر بخوا، بەڵکو سنووری ئەو کیشوەرەی تێپەڕاندو تائێستاش لە هەموو سووچو قوژبنێکی ئەم جیهانەدا هەست بە پرشنگە درەوشەدارەکانی دەکرێ.

رێنیسانس بووە هۆی زیندووکردنەوەی کۆنو پەرەپێدانی ئەو لایەنە بەنرخانەی تا ئەو کاتە پەیڕەو دەکران. هەر بەوەیشەوە نەوەستا، زۆر لایەنی زانستە مرۆڤایەتییەکانی لە بنەڕەتەوە گۆڕیو لەو مەیدانەدا هەنگاوی گەورە گەورەی نا. هەر لەبەر ئەم هۆیەش بوو، رۆژگاری رێنیسانس لای زانایانواتای سەدەیەکی تەواوی دەبەخشیو تائێستاش مێژوونووسانو لێکۆڵەران مەبەستیانە لێی تێبگەنوویش دەردەکەوێ ئەم ئەرکە مەزنە بەردەوامە، چونکە گەنجینە بەنرخەکەی رێنیسانس هێندە دەوڵەمەندە، هەرگیز لەبن نایە. کەواتە هەموو رۆشنبیرێك پێویستی بەوە هەیە ئاگادارییەکی باشی لە بارەی مێژووی رێنیسانسەوە هەبێو شارەزای ئەو بارو زروفە بێ تێیدا لە دایك بووەو مەرجو دەستکەوتە رەسەنەکانی لەبواری هونەرو زانستدا بەوردیی هەڵبسەنگێنێ خاڵێکی تریش هەیەوادەکا لێکۆڵینەوەو تیگەیشتنی تاقیکردنەوەکانی ئەرکێکی گەورە بخاتە ئەستۆی پسپۆرانو شارەزایان. زۆربەی رووداوەکانی رۆژگاری رێنیسانس کە وڵاتانی ئەوروپایان گرتەوە. لەگەڵ ئەو ئاڵوگۆڕە گورجو خێرایەی کە ئەمرۆ لە جیهانی سێیەمدا دەبینرێن ئەگەر جیاوازی زەمانو

زەمینی لێ دەربهاوێژین زۆر لە یەك دەچن. لەبەر ئەوە گەلانی دونیای سێیەم بە گشتیو ئەو کەسانەی لە مەوقیعی سەرکردایەتیدانو زانایانو قەڵەم بەدەستان بە تایبەتی. بۆیان هەیە دەرسێکی باش لەو مێژووەوەربگرن، دەرسێك شیاوی ئەو قۆناغە گەورەیە بێ. مەبەستمان لەم لێکۆڵینەوەیە ئەوەیە دەستنیشانی ئەو زەمینە مێژووییە بکەین کە رۆژگاری رێنیسانس هێنایە کایەوە، هەروەها خاسیەتو ئەنجامەکانی دیاری بکەینو پێ بە پێی ئەمانەیش رووی راستەقینەی داهێنانی گەورەترین پێشەواکانی بخەینە بەرچاوو لەو رێگایەوە رۆشنایی ناراستەی گرنگترین لایەنەکانی ئەم بابەتە خۆشو گرانە بکەین.

بەشی یەکەم

ئەوروپا لەبەردەم سەدەیەکی نوێدا

ولاتانی ئەوروپا بەدرێژایی چەند سەدەیەك لەژێر باری گرانی دواکەوتوویی‌و تاریکی‌و نارەزاییدا دەیان نالاند. تێکرای میژوونووسان لەسەر ئەوە رێك کەوتوون کە ئەو قۆناغە ناو بنێن سەدەکانی ناوەراست کە لای هەندێکیان دەگاتە ناوەراستی سەدەی یازدەهەم‌و لای هەندێکی تریشیان خۆی لە ناوەراستی حەڤدەهەم دەدا. هەر چی چۆنێك چوارچێوە مێژوییەکەی لێك بدرێتەوەو با، دوا قۆناغەکانیشی ماوەیەکی زۆریان خایاندبێ ئەو سالانە سەرەتای گۆرانێکی گەورە بوون کە کیشوەری ئەوروپایان گەیاندە سەدەیەکی نوێ‌و رووداوەکانی خستیانە بارودۆخێکەوە لەتەك زۆربەی‌ولاتانی دیکەی جیهاندا کە لە دواکەوتووترین قۆناغی ژیاندا بوون، بەراورد ناکرێ. هەروەك لە ژیانی دوو کیشوەرە تازە دۆزراوەکەی ئەمەریکادا دەبینران، هەندێکی تریشیان تازە پێیان نابووە قۆناغی دەرەبەگایەتییەوەو پەیوەندیی پاتریارکی هێزی بنچینەیی‌ولاتانی ئەفریقاو تەنانەت بەشێکی زۆری ئاسیایش بوو. بەشێکی تریشیان - مەبەستمان لە رۆژهەلاتی دێرینی لای خۆمانە - لە رووی شارستانییەوە بە ئەندازەیەکی ترسناك دابوویانە دواوە. ئەمە لەکاتێکا بەردی بناغەی شارستانیەتی مرۆڤایەتی لەوێدا بنجبەست کراو دەیویست شارستانیەت بگەیەنێتە پلەی گەشەکردن‌و پێ گەیشتن.

کیشوەری ئەوروپا "بەتایبەتی بەشی رۆژئاوا"ی لەسەرەتای ئەم سەدە نوێیەدا گەلێك رووداوی مێژوویی‌و کۆمەلایەتی‌و فیکریی گرنگی بەخۆیەوە دی‌و لەناو هەموویاندا رێنیسانس جێگایەکی دیاری هەیە.وە نەبێ دۆزینەوە جوگرافیاییە

گەورەکانو بزووتنەوەی ریفۆرمی ئایینیو* شۆڕشەکانی چینی بۆرژواو پەرەسەندنی زانیارییو زۆر دیاردەی گرنگی تریش بایەخیان لەرۆژگاری رێنیسانس کەمتر بووبێ، بە پێچەوانەوە هەر یەکێك لەو دیاردانە ئەڵقەیەکی لەپچڕان نەهاتووی یەك زنجیرەبوون شوێنەواریان لە مێژووی مرۆڤایەتیداوەك رۆژی رووناك لەبەر چاوە.

بێگومان هەموو ئەو رووداوانە بە شێوەیەکی خۆڕسكو بێ پەیوەندی سەریان هەڵنەدا، بەڵکو بە شێوەیەکی سروشتی تەعبیریان لەو گۆڕانکارییە دەکرد کە بەحوکمی چەند هۆیەکی دیاری کراو خەریك بوون بەر لە وڵاتانی تر جێ پێی خۆیان لە ژێر خانی کۆمەڵگای ئەوروپاییدا قایم دەکرد. بەو پێیە جڵەوی شارستانیەت لە دەست گەلانی رۆژهەڵاتوەرگیراو کەوتە دەست ئەوروپاییەکان.

لەدوادوای سەدەکانی ناوەڕاستدا، پەیوەندی سەرمایەداری نوێ لە مناڵدانی کۆمەڵگای دەرەبەگیدا کەوتە نەشو نماکردن، ئەمەیش بووە هۆیەکی بنچینەییو تا دەهات زیاتر بنکە ئابوورییەکەی بەرەو لاوازییو گەندەڵ بوون دەبرد. کۆمەڵانی خەڵکیش هەروەك تامەزرۆی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییە نوێیەکان بوون، قێزیشان لە پەیوەندیە کۆنەکان دەهاتەوە. جا هەرچەندە سەرەتای ئەم پرۆسەی گۆڕانو گەشە کردنە بە سستی دەستی پێکرد, بەڵام ساڵ لەدوای ساڵ و تا دەهات لەئەنجامی چەند هۆیەکی چەسپاودا، هەنگاوی گورج تری دەنا.

بە نموونە: ئامرازی بەرهەمهێنانی پیشەییو کشتوکاڵی ئەوروپا لەنێوان سەدەکانی یازدەو پازدەدا تاڕادەیەك پەرەیان سەند. ئەگەر چی پیشەگەرو جوتیارانی ئەوروپا لە ژێر زەبری چەوساندنەوەی دەرەبەگایەتیدا دەیان ناڵاند, بەڵام توانییان زیاتر سوود لە بەرهەمی رەنجو تەقەللای خۆیان ببینن و لە پێناوی قازانجو دەستکەوتی زۆرتردا بایەخ بە گەشەپێدانی ئامرازەکانی بەرهەمهێنان بدەن و رۆژ لە دوای رۆژیش بەهۆی تاقیکردنەوەکانیانەوە تەکنیکی بەرهەمهێنان بەرەو پێشەوە ببەن.

---

* بزووتنەوەی ریفۆرمی ئایینی : حرکة الاصلاح الدینی

ئا بەو جۆرە دەبینین بەر لەوەی سەدەی پازدەهەم کۆتایی بێ، گۆڕانێکی بنەرەتی لە شێوەی بەرهەمهێنانی سامانی ماددیی لە چەندین وڵاتی ڕۆژئاوای ناوەڕاستی ئەوروپادا رووی دا. پێشکەوتنی سامانی ماددیی ڕاستەوخۆ بووە هۆی ئەوەی لەوڵاتانی ئەرووپادا سەرمایە بەخێرایی کەڵەکە ببێ. بە خێراییەکی ئەوتۆ نەمێژوو تا ئەو کاتە بە خۆیەوە دیبوو، نە هیچ بستێکی تری سەر رووی زەمینیش دەیتوانی شان لەشانی بدا.

لێرەدا گرنگ ئەوەیە کە سەرەتای ئەو گۆڕانکارییە نەك هەر پشتی بە گەشەکردنی بەرهەمهێنانی لادێ‌و شارو پەیوەندی بەتینی نێوانیان دەبەست‌و رووی کردە مەیدانی بازرگانیی دەرەوە، بەڵکو پەنای بردە بەروزەو توانای نادەمیزادیش، بەتایبەتی لەو قۆناغەدا هەزاران جووتیاری ئاوارە کە لە لادێکاندا هەموو سەرچاوەیەکی ژیانیان لەدەست چوو بوو، ئامادەبوون لەناو شارەکاندا بە رۆژانەیەکی کەم ئیش بکەن.*

ئەم دیاردەیەش بووە هۆی ئەوەی خاوەن کارگەکان سوودی لێوەرگرن‌و زیاتر پەرە بە دەسگا ئابوورییەکانی خۆیان بدەن.

هەموو ئەمانە کارێکی‌وایان کرد لەدوادوا قۆناغی دەرەبەگایەتیدا چین‌و توێژی کۆمەڵایەتی نوێ پەیدا ببن‌و ئەنجامیش بوونە هێزی پاڵپێوەنەری گۆڕان‌و گەشەکردن، چونکە ئەم چین‌و توێژە تازە پێگەیشتووانە خاوەنی بەرژەوەندیی‌و خواستی تایبەتی خۆیان بوون. ئەو بەرژەوەندییانەی لە بنەڕەتەوە دژ بە یاساو بیرو رەوشتی باوی سەدەکانی ناوەڕاست دەجەنگان‌و چیتر بۆیان نەدەلوا پێکەوە هەڵبکەن. لە کۆتایی سەدەی پازدەهەم دا چینی بۆرژوا هەل‌و مەرجێکی لە باری بۆ رەخسا تاوەکو چینێکی سەربەخۆ لە چەندوڵاتێکی ئەورووپێی رۆژئاوادا بوونی خۆی بسەپێنێ و بە خێرایی گەشە بکا, بەڕادەیەك سەدەیەك زیاتری نەخایاند لە

---

* ئەم دیاردەیە بە تەواوی لەو قۆناغەدا خۆی نواند کە پیشەسازی‌و رستن‌و چنین پەرەیان سەند‌و خاوەن زەوییە گەورەکان لە بری بەرهەم هێنانی کشتوکاڵ دەستیان دایە بەخێوکردنی مەڕو ماڵات‌و چی زەوی بە پیت‌و فەڕیان هەبوو کردیانە لەوەڕگای گەورە. ئەنجامیش جوتیاران ناچار بوون رووەو شارەکان رەو بکەن‌و بە رۆژانە بە پارچە لە کارگە تازەکاندا ئیش بکەن.

ئینگلستاندا بووه چینێکی کامڵو پێگەیشتوو. توێـژه جۆربـەجۆرەکانی دیکـەی چینی بـۆرژوایش رۆڵێکـی بنچـینەییان لـەو گۆڕانـە کتوپڕییـەدا بینـی کـە سـەرجەم لایـەنی کۆمەڵایـەتیو نـابووریو فیکریـی کیشـوەری ئـەوروپایان گرتبـووەوە. بـەڵام توێـژە رۆشنبیرەکەی چینی بۆرژوا "ئینتیلگێنسیا"* لـەو قۆناغـە نوێیـەدا لـە هەموان زیـاتر ئەرکی پەرەپێدانی ماددییو فیکریی ئـەوروپای کەوتـە ئەستۆ، رۆشـنبیرانی سەر بـەم توێـژە بـەهۆی دۆزینـەوەو داهێنـانی نوێـوە بەشـدارییەکی گـەورەیان لەپەرەپێـدانی شێوازی بەرهەمهێناندا کرد. هەر ئەوانیش بوون ئایدۆلۆژیای چینی بۆرژوایـان خستە قـالبێکی فەلسـەفیەوەو بنچـینەیەکی تیـۆری نوێیـان بـۆ ئـابووری سـەرمایەداری دامەزراندو رۆژ لەدوای رۆژیش ئەم تیۆرییە هەلومەرجی لەبارتری بۆ رەخسا تـاوەکو بـەگورجی بنچینە ئابوورییـەکانی دەرەبەگایـەتی لـەق بکـاو لـە جێـی ئـەو کۆمـەڵێکی پێشکەوتووتر بنیات بنێ.

جا ئەگەر ئەم توێژە کۆمەڵایەتییە جڵەوی بزووتنەوەی رۆشنبیری – زانستیو فیکریی لـەرۆژگاری رێنیسانسـدا گرتبێتـە دەسـت، ئـەوا لـەڕووی مـەنتقی مێـژووەوە تەواو لەجێی خۆیدا بـووە. چونکە پێویستیەکانی کۆمـەڵگای نـوێ ناچاری کـردن لـە جاران زایاترو بەشێوەیەکی فراوانتر روو بکەنە رۆشـنبیرییەك پەیوەنـدی بـە مەسـەلە دونیاییەکانـەوە هـەبێ. بـۆ سـەلماندنی ئـەم حەقیقەتـەش باشـتروایە نموونەیـەك بـە بەلگـەی سـەلمێنەر بهێنێتـەوە. ئـەشو ئمـاکردنی بەرهـەمهێنان بـەو خێراییـەو دەرکەوتنی رۆڵی دراو "پارە – النقد" لە بواری ئاڵو گۆڕکردنو بازرگانیی بـەو شـێوە فراوانـە، بـە پلـەی یەکـەم پشتی بەرێککەوتنی بازرگـانیی "صـفقة تجاريـة"و قـەرزو بەربـەرەکانێی تونـدو تیـژ دەبەسـت. ئەمـە جگـە لـە چـەند هۆیـەکی تـریش کـە گیروگرفـتو نـاکۆکی ئـابووری لـە نێـوان بازرگـانو خـاوەن کارگـەو پیشـەگەرە دەستییەکانو داهێنەراندا خولقانـدو سـەرەنجام پێویستیان بـە یارمـەتیو دەسـگیرۆیی پـارێزەران دەبـوو. ئـەم دیاردەیـەش ئـەو حەقیقەتـەمان بـۆ سـاغ دەکاتـەوە کـە تـاج

---

* " ئینتێلگێنسیا" کە مانای "بەهرەمەند" یان " لێهاتوو" یاخود " تێگەیشتوو" دەگـەینێو لەووشـەی "ئینتلگێنس"ی لاتینییەوەوەرگیراوە، رووناکبیرانی ئـەوروپا لـە کۆتـایی سـەدەی نۆزدەهەمـەوە کەوتنـە بەکارهێنانی.

رادەیەك پارێزەران بەشێکی گەورەو کاریگەری بۆرژوا پێکدەهێنن. لێرەدا پێویستە دەست بۆ حەقیقەتێکی تریش رابکێشین کە پەیوەندیی بە بنەمای کۆمەلأیەتی ئەم توێژەوە هەیە. بە پێچەوانەی قۆناغی دەرەبەگایەتییەوە، زۆربەی ئەو رۆشنبیرانە سەر بە توێژە هەژارەکانی کۆمەڵ بوون. زۆربەیشیان- بەتایبەت ئەوەی یەکەمیان- نەگیشتبوونە پایەیەك دەستبەرداری ئەو پەیوەندییە کۆمەلأیەتییانە ببن کە توندوتۆڵ بە چینەکەی خۆیانەوە گرێیدا بوون، باشترین بەڵگەی پێ سەلماندنیش ئەوەیە کە پێشەوایانی سەدەی بوژاندنەوە بایەخێکی تەواویان بەواقیعی ژیانی ئەو توێژانە دەداو لە کارە هونەرییەکانیاندا تەعبیریان لێ دەکردو تێیاندا زمانو پەندو فۆلکلۆری میللیی بەقووڵیی رەنگیان دەدایەوە،وەك لە پاشدا باسی دەکەین. لەوەیش زیاتر، هەندێك لە رۆشنبیرانی سەر بە ئینتێلگێنسیا لە ڕووی ئایدۆلۆژیاوە سەر بە چینەکەی خۆیان بوونو بەو پەڕی دڵسۆزییەوە گیروگرفتەکانی ژیانیان دەنەخشاندو لە قاڵبێکی فەلسەفیدا دایان دەڕشت. شۆڕشگێڕی ئەڵمانی "توماس مونزێر 1490-1525 "و زانای فەرەنسایی "ژان میسیلیە 1664-1729" لەو کەسانە بوون. هەر لەو قۆناغەدا چینی کرێکاران لەوڵاتانی ئەوروپاداو لەسەر حسابی ئەو جووتیارە هەژارانەی زەوییان شك نەدەبردو سەرچاوەی ژیانیان‌وشکی کردبوو، پێگەیشت. بڕێکی تریشی لەو پیشەگەرە بچووکانە پێك هاتبو کە لە سایەی شێوازی بەرهەمهێنانی سەرمایەداریدا توانای کارکردنیان بۆ نەمابووەوە. چونکە لەو قۆناغەدا شێوازی بەرهەمهێنانی سەرمایەداری گۆڕانێکیوای بە خۆیەوە دیتبوو، لە ڕووی چەندایەتییەوە زۆرترو لە ڕووی چۆنیەتییەوە بەرهەمی باشترو هەرزانتری لەگەڵو پەلی پیشەگەرە دەستییەکان دەخستە بازاڕەوە. ئەنجامیش بۆیان نەدەکرا لە ڕووی ئابوورییەوە بەربەرەکانێی بکەنو ناچار لەناو دەسگا سەرمایەدارییەکاندا دەبوونە کرێکار. چینی کرێکاران بەهەمان شێوەی چینی بۆرژوا چەند قۆناغێکی مێژوویی بڕی، تاوەکو لە دواییدا بە تەواوی بنجبەست بوون. سەرەتا ئەوانەی بە ڕۆژانە کاریان دەکرد، تەنانەت لە پێشکەوتووترین‌وڵاتی ئەوروپادا بەشێکی بچووکی کۆمەڵیان پێك دەهێنا، دوا بەدوای ئەمەش وردەوردە پرۆلیتاریا[1] وەك چینێکی سەربەخۆ لە

---

[1] پرۆلیتاریا: لەوشەی (Proletarius) ی لاتینیەوە،وەرگیراوە کەواتای "میرات" دەگەیەنێ. یەکەمجار

کارگەکانـدا دروست بـوو. نابـێ ئـەو حەقیقەتـەیش لـەیاد بکـرێ کـە زۆربـەی ئـەو کەسانەی سەر بەم چینە بوون تاماوەیەکی دوورودرێژیش هـەوڵیان دەدا پەیوەنـدییان بـەلادێو شـێوازی بەرهـەمهێنانی کشتوکاڵییەوە بهێڵنـەوە نـەك هـەر ئـەوەیش بـەڵکو چەشنە پەیوەندییەکی پاتریارکییان لەگەڵ خاوەن کارگەکاندا پێك هێنـا. لەبـەر ئـەوە دەبینین چینی کرێکاران لە ڕۆژگاری ڕێنیسانسـدا تـەنها تـوخمێکی کۆمەڵایەتی بـووە، بـێ ئـەوەی لـەڕۆڵی مێـژوویی خـۆی تـێ بگا. بـە جـۆرێکی تـر بڵێین بـە تـەنها بـووە سووتەمەنی ئاگری پەرەسەندنو هیچی تر.

هەموو ئەو گۆڕانە گەورانەی وڵاتانی ئەوروپا بە خۆیانـەوە دی، لەگەڵ خۆیانـدا بیری نوێیان هێنایە کایەوەو لـە ناوەڕۆکدا تـەعبیریان لـە بەرژەوەنـدیو ئامـانجی ئـەو هێـزو توێـژە کۆمەڵایەتییـە تـازە پێگەیشـتوانە دەکـرد کـە ناچـار بـوون ململانـێو زۆرانبـازی لـە تـەك پەیوەندییـە کۆنەکانـدا بکـەنو ڕۆژ لـە دوای ڕۆژیـش زیـاتر پێویستیان بەوە دەبوو پەیوەندییەکانیان مسۆگەر بکەنو پـەرەی پـێ بـدەن. ڕۆژگـاری ڕێنیسانس یەکێك بـووە لـەو دیاردە مێـژوویی‌و کۆمەڵایەتییانـەی پێش‌وەخـت سـەری هەڵداو هاوچـەرخی قۆناغیـك بـوو کـە سـەدەکانی ناوەڕاسـت بـەرەو سـەدەیەکی نـوێ هەنگاوی دەنا.

لەسەردەمی ڕۆمانەکانداوەك زاراوەیەکی کۆمەڵایەتی بەکار هێنراوە. بەپێی ئەو ریفۆرمەی "سێرفیۆس تیللوس" ی چاری ڕۆمان لە سەدەی شەشەمی پێش زایینـدا هینایە کایـەوە، کۆمـەڵگای ڕۆمـان بـە پێـی ئاستی سامانی ماددی کرا بە سێ بەشەوەو هەر بەشەیان بە پێی مـەوقیعی ئابووریـان لـە ئەنجوومـەنی گەلدا جێگایان درایە. بەڵام لەبەر ئەوەی ئەم دەستەیە هەر لە بنەڕەتەوە توێژێکی هەژارو نـەداربوونو پشتاوپشت میراتیان بۆ نـەمابووەو نـاوی پرۆلیتاریـان لێنـراو لە 193 کورسـی ئەنجوومـەنی گـەل تاقـە کورسییەکی پێ ڕەوا بینرا. بێگومان مەفهومی سیاسی‌و کۆمەڵایەتی ئـەم زاراوەیـە لەگـەڵ پەرەسـەندنی مێژوودا گۆڕانیکی تەواوی بەسەردا هات. یەکەمجار زاراوەی پرۆلیتاریا لە کۆنگرەی گـەلانی ڕۆژهەڵاتـدا کـە لـە ئـەیلولی 1920 دا بەسـترا، کـرا بـە عـەرەبی‌وو لەسـەر یـەکێك لـە دروشمـەکانی نووسـرابوو "یا صعاليك العالم اتحدوا" — دانەر-

* ووشـەی "صعاليك" بـەواتا فەرهەنگیەکـەی ئـەو هەژارانـە دەگرێتـەوە کـە خـاوەن سـامانەکان تـاڵان دەکەنو پاشان بەسەر ڕەش‌و ڕووت‌و نەدارەکاندا دەیبەشنەوە. --وەرگێڕ-

جاوەنە بێ تەنیا ئەو هۆیانەی رۆژگاری رێنیسانس هێنایە دونیاوەو کاریان لە بنکە ئابوورییەکەی کۆمەڵگای ئەوروپایی کرد، تاکە هۆی ئەو گۆڕانکاریانە بووبن، کە روویان دا، نەخێر چەندین هۆی تری دەرەکی "خارجی" ئاوێتەی هۆیەکانی ناوەوە بوون‌و تەوژمێکی توندیان پێ بەخشین‌و بوونە هێزی پاڵپێوەنەرو راستەوخۆ بەشداریی دروست بوونی هەندێکیان کرد.

لە دوادوای سەدەکانی ناوەڕاستدا، ئەوروپا دەرگای بۆ چەند لایەنێکی گرنگی کلتووری رۆژهەڵات خستە سەرگازی پشت‌و بە هۆیانەوە یاساو نەریتی کۆمەڵگای دەرەبەگایەتی هاتنە لەرزین. زۆربەی کلتوری رۆژهەڵاتیش کە لە بنەرەتدا ئیسلامی بوون‌و لەرێگای "ئەندەلوس"و "سقلیە"و ئەو وڵاتە عەرەبانەی کە بەسەر رۆژهەڵاتی دەریای ناوەڕاستدا دەیان روانی گەیشتە خاکی ئەوروپا. لە رێگای "ئەندەلوس" ەوە بەرهەمی فەیلەسوفە کۆنەکان‌و لەسەرو هەموویانەوە "ئەفلاتون"و "ئەرستۆ" کە بەدرێژایی چەند سەدەیەك ون ببون پەرپیەوەو گەیشتنە دەست ئەوروپاییەکان. هەر چەندە ئەو نووسینانە لە خەوش‌و ناتەواوی بەدەر نەبوون، بەڵام لە روانگەی ئایین‌و شارستانیەتی ئیسلامییەوە هەندێ شتی نوێیان خرابووە سەر. لە رێگای "سقلیە"وە کە بە درێژایی دوو سەدە لە ژێر دەسەڵاتی ئیسلامەکاندا بوو، زۆر بابەتی زانیاری‌وەك سروشتناسی‌و پزیشکی‌و فەلسەفی گەیشتە ئەوروپا.

شەپۆلی سوپای خاچداران کە بە تێکشکاوی دەگەڕانەوە هەر بەوەوە رانەدەوەستان ئەو چیرۆکە سەیرو عەنتیکانە لەگەڵ خۆیاندا ببەنەوە کە باسی خۆشی‌و رابواردنی دەرباری میسرو خەلیفەکانی رۆژهەڵاتیان دەکرد, بگرە لەگەڵ ئەمانەیشدا داهێنانی تازەو بیری نوێیان دەبردەوە. هەموو ئەمانەیش بەس بوون بۆوروژاندنی بیری خەڵکی تاوەکو بەراوردێکی کلتووری خۆیان‌و پێشکەوتنی ژیانی رووناکبیری رۆژهەڵات بکەن.

پاش ئەوەی دەرەبەگە ئەوروپاییەکان بە خۆیان‌و لەشکرو دەست‌و پێوەندیانەوە لە رۆژهەڵات گەڕانەوە، هەستیان بە کرۆکی ئەو پەندە کرد کە دەڵێ"لە ژیاندا ئەوەندە تێبکۆشەوابزانە هەتا هەتایە دەژیت" لەکاتێکدا بیروڕای کڵێسەی کاتۆلێکی‌وای پەروەردە دەکردن لە شوێنی خۆیان نەبزوون‌و لە پێناوی قیامەتدا هەموو ئان‌و ساتێك مردنیان لە پێش چاو بێ!

لێرەوە ئەوروپاییەکان کەوتنەخۆووەك دانیشتوانی رۆژهەڵات ناوەرۆکی هەردوو پەندەکەیان رەچاو کرد. بەسەرێك کۆشکی بڵندو رازاوەیان بنیات دەناو بەسەرێکی تریش بۆ دروستکردنی دەیرو کڵێسەوەستاییەکی بێ سنووریان دەنواند.

دەبێ ئەوەیش لە یاد نەکرێ کە بەر لەرۆژگای رێنیسانس‌و لە ئەنجامی ئەو هۆیانە، یان هەندێکیاندا کە پێشتر باسیان لێوە کراو بە هۆی بزووتنەوەی "کارولنجی" ی سەدەی نۆهەم‌و "ئۆتۆنی" سەدەی دەهەمەوە، پرشنگی شارستانیەت ناو بەناو ئەوروپای رۆشن دەکردەوە. بەڵام سەبارەت بەوەی بە گشتیی‌و لە بوارێکی تەسکدا دەجووڵان‌و کاریان لەژیانی کۆمەڵایەتی دەکرد، دەتوانین بڵێین بە تەنها توانییان زەمینەیەکی لەبار بۆ رۆژگاری گەورەی رێنیسانس لە ئەوروپادا بڕەخسێنن کە لەکۆتایی سەدەی پازدەهەمدا گەیشتە لوتکە. چونکە خاسییەتە تایبەتیەکانی لە هەموو راپەڕینەکانی دیکەی مێژوو بەرادەیەك جیا دەکاتەوە، تا ئەو کاتە کیشوەری ئەوروپا بە خۆیەوە نەدیبوو.

بەشی دووەم

خاسیەتو رۆژگاری رێنیسانس

مەفهوومی رێنیسانس:

لەبەر رۆشنایی ئەو حەقیقەتانەی پێشتر باسیان لێوە کرا، بۆمان دەردەکەوێ کە "رێنیسانس" لە ئەنجامی کۆمەڵێك هۆی ناوخۆیی‌و دەرەکیدا هاتەکایەوەو پێکەوە لە مناڵدانی کۆمەڵگای دەرەبەگایەتی ئەوروپادا کاری خۆیان کرد. کەواتە رێنیسانس بە حوکمی ئەو واقیعەی تێیدا لەدایکبوو، چ لە شێوەی تێڕوانیندا بۆ دیاردەکانی ژیان و چ لە بیرکردنەوەدا، رێبازێکی نوێی گرتەبەر، تەواو بە پێچەوانەی بیروڕای باوی کۆمەڵی کۆن‌و پەیوەندییە دەرەبەگایەتییەکانەوە بوو. بە تایبەتی چونکە لە رۆژگاری رێنیسانسدا ئەو پەیوەندییە کۆنانە لەلایەك بووبوونە بار بەسەرشانی کۆمەڵانی خەڵکییەوە لەلایەکی تریشەوە تەعبیریان لە سیستمی کلێسەی کاتۆلێکی‌و هەڵسوکەوتی دوگماتییانەی دەکردو کۆسپێکی گەورەشیان لەبەردەم داهێنان‌و بیری نوێی پەرەسەندودا دانا بوو. زانایان لەم بارودۆخە تازەیەدا کەوتنەخۆو شێوازی نوێی جۆر بەجۆریان دەدۆزییەوە تا بەهۆیانەوە بەربەرەکانی سیستمی کۆنو بیروباوەڕی باوی دەرەبەگایەتی پێ بکەن‌و پەردەیان لەسەر هەڵبماڵن. بۆ ئەم مەبەستە رێگای ژیاندنەوەی کلتووری کۆنیان گرتەبەر، بە تایبەتی کلتووری یۆنانی. ئەوانە وا بۆ مەسەلەکە دەچوون گوایە بە هۆی ژیاندنەوەی کەلەپووری کۆنەوە دەتوانن لە کۆت‌و پێوەندی سەدەکانی ناوەڕاست دەرباز ببن‌و باشتریش دەتوانن لە یاساکانی سروشت تێ بگەن. لەم روانگەیەوە ئەم رێبازە فیکرییە نوێیە بە ناوی رێنیسانسەوە (Renaissance) کە بەزمانی فەرەنسایی واتە "ژیاندنەوە" یان "زیندووکردنەوە"

یاخود لەدایکبوونی نوێ"دەگەیینێ، کەوتە ناو ناوانەوەو پیاوانی ئەو ڕۆژگارە بۆ یەکەم جار بەکاریان هێنا[2].

لای ژمارەیەك فەیلەسوفو مێژوونووس سەرپاکی مێژووی مرڤایەتی بەر لەو سەدەیە ڕووداوێکی لەڕۆژگاری ڕێنیسانس گرنگترو مەزنتری بە خۆیەوە نەدیوە. ڕاستیەکەیشی هەروایە. چونکە چەندین داهێنانو گۆڕانی فیکریی نوێ هاتنە کایەوە کە ڕاستەوخۆ پەیوەندییان بەو ڕۆژگارەوە هەیەو تائێستایش سەدان مێژوونووسو هونەرمەندو ڕەخنەگری سەر بە ڕێبازو قوتابخانە فیکرییو فەلسەفییە جۆربەجۆرەکانی، لای خۆیانەوە بایەخێکی لە ئەندازە بەدەری پێ دەدەن. لەبەر ئەو هۆیانە ئەگەر ناو بەناو مشتو مڕو بۆچوونو هەڵسەنگاندنی زانستیی جیاواز دەربکەون لە خاسیەتی ڕۆژگاری ڕێنیسانسو ئەو بابەتە گرنگانە بکۆڵنەوە کە لەمەو دوا هەوڵ دەدەین ڕۆشنایی بخەینە سەر لایەنە گرنگەکانی، نابێ بەرێکەوت لە قەڵەم بدرێن.

ئیتالیاو مەودای مێژوویی ڕێنیسانس:

تا ئەمڕۆ دەستنیشانکردنی مەودای مێژوویی ڕۆژگاری ڕێنیسانسو ئەو وڵاتانەی تێیاندا دیاردەی ڕاپەڕینێکی نوێ سەری هەڵدا، یەکێکە لەو مەسەلە ئاڵۆزانەی مشتو مڕی زانستیانەی سوود بەخشی لەسەر دەکرێ. بێگومان هەموو ئەو بەرهەمو داهێنانەی لە سەدەی پازدەهەمو شازدەهەمدا هاتنە کایەوە ملکەچی یاساو ڕێبازەکەی ڕێنیسانس نەبوون. چونکە شان بەشانی بیروڕای ئەو ڕۆژگارە، کلتووری سەدەکانی ناوەڕاست لەکاردا بوو. ئەمە جگە لەوەی کە دیاردەکانی ڕێنیسانس بە تەنها

---

[2] لە زمانی عەرەبیدا وشەی "النهضة" بۆ ئەو ڕێبازە فیکرییەو سەردەمەکەی بەکار دەهێنرێو وەك زاراوەیەکی مێژوویی دەیان ساڵە نووسەرە عەرەبەکان بەکاری دەهێنن – دانەر

هەروەك زاراوەی "النهضة" بەزمانی عەرەبی مانای ڕێنیسانس ناگەیەنێ، لە زمانی کوردیشدا وەرگێڕانی بە هەڵە زاراوەی "ڕاپەڕین" یان بۆ داناوە کەواتای " الانتفاضة" دەگەیەنێ. بۆیەوا بە چاك زانرا لە بەکوردیی کردنی ئەم کتێبەدا "ڕێنیسانس" بەکار بهێنینو دکتۆر خۆیشی هەر ئەمەی بەلاوە پەسەندە -وەرگێڕ-

ولاتێكو دووانی نەگرتەوەو گەشانەوەو پاشان سیس بوونیشیان لەسەر هێلێكی دیارو چەسپاو نەدەڕۆیشت. هەموو ئەم دیاردانە بە پێی باروزروفی ئەو ولاتانە بەڕێوە دەچوون كە بووژاندنەوەیان بە خۆیانەوە دیبوو. بەلام سەرەڕای ئەم جیاوازییانەیش مێژوونووسو لێكۆلەران باوەڕیان وایە كە ئیتالیا لانكەی رێنیسانسو بزووتنەوەی مرۆڤایەتییە.

ئێمەیش لەم بۆچوونەوە دەتوانین بیروڕایەكی گشتیی سەبارەت بە رۆژگاری رێنیسانس بخەینە بەردەستو قۆناغە سەرەكییەكانی دەستنیشان بكەین.

لە ئەنجامی چەند هۆیەكی دیاریكراودا كە هەریەكەیان بەم یان بەو شێوە كاریان لەوی تر دەكرد، بیروباوەڕی رێنیسانس لەولاتی ئیتالیادا بەر لە ولاتانی دیكەی ئەوروپا خۆی نواند.

ئەم ولاتە لەكۆتایی سەدەكانی ناوەڕاستدا زۆر بە خێرایی بەرەو پێش دەچوو. لەسەدەی یازدەهەم بەدواوە ئیتالیا بە تەواوی پشتی بە بازرگانی دەرەوە بەستو ئەنجام وزەو توانای كەشتییەكانی لە دەریای سپی ناوەڕاستدا رۆژ بەرۆژ بەهێزتر دەبوونو توانی هەموو ئالو گۆڕێكی نێوان ئەوروپاو رۆژهەلات بۆخۆی قۆرخ بكا[3] چونكە لەوە تێگەیشتبوون كە كەلوپەلی دانسقە" بەهاراتو ئاوریشمو عەترو خشلی زێڕو زیو" لە ولاتانی ئەوروپادا بازاڕێكی گەرمیان هەیە؛ دیارە ئەنجامی ئەم ئالو گۆڕەیش ئیتالییەكان قازانجێكی زۆریان دەست كەوت، بەڕادەیەك "هەریەكەیان لەجاران زیاتر دەولەمەند بوون"[4].

هێشتا سەدەی سیازدەهەم كۆتایی نەهاتبوو، ئیتالیا لە مەیدانی ئابووریو كۆمەلایەتیدا ریزی پێشەوەی داگیركردو شارەكانیشی لە ولاتانی دی زۆرتر پێش دەكەوتن. تەنها لە شاری "فینیسیا"دا ژمارەی ئەو كرێكارانەی لە پیشەسازی چنیندا كاریان دەكرد گەیشتە "16" هەزارو لە پیشەسازی كەشتی دروستكردندا ژمارەیان

---

[3] J.R. Strayer and others, the mainstream of civilization Second Edition, New York, 1974, P.207.

[4] G.Baron, The Crisis of Early Italian Renaissance. Princeton, 1967, P.365.

خۆی دا له "6" هەزار کەس[5]. جا ئەگەر ژمارەی یەکەمیان ئاوێنەیەکی بێ گەردی پێشکەوتنی پیشەسازی بێ لە شارێکی وەك "فینیسیا" دا، ئەوا ژمارەی دووەمیان ئەوە دەگەیەنێ کە تا چ رادەیەك بازرگانیی نەش‌ونمای کردووەو چەندیش پێویستی بەو هۆیانە بووە تاوەکو کەل‌وپەلەکانی لەدەریای سپیەوە بەرەو دەریای سوور بگوێزرێتەوە.

دانیشتوانی " فینیسیا "وەك تێکڕای شارو بەندەرەکانی دیکەی ئیتالیا، بێ دوو دڵیی خۆیان دەکوتایە هەر مەیدانێکی بازرگانییەوە بەمەرجێك بیانزانیایە قازانجیان مسۆگەرە*، تا حاڵ گەیشتە ئەوەی چەندین بازرگان خەریکی کڕین‌و فرۆشتنی کۆیلەی سپێ بوون‌و بەردەوام کۆشکی میرو خەلیفەکانی رۆژهەلاتیان بە ئافرەتی "بولکان"ی سیخناخ دەکرد، بێ ئەوەی گوێ بدەنە ئەو بڕیارەی "پاپا" دەری کردو تێیدا کڕین‌و فرۆشتنی ئافرەتی بەکارێکی دژ بە یاساو نەریتی مەسیحی لەقەڵەم دەدا. دەڵێین تەنانەت ئەو بڕیارەیش هیچ شوێنەوارێکی لەدڵ‌و دەروونی بازرگانەکاندا بەجێ نەهێشت، چونکە "بازرگانییەك بوو قازانجی زۆری لە دوابوو"[6].

شاری "جەنەوا"و " فلۆرەنسا"و چەند شارێکی دیکەی ئیتالیا، شانبەشانی یەك، پەرەیان دەسەندو گەشەیان دەکرد. بەڕادەیەك شاری "فلۆرەنسا" لەمزۆر بواری ئابووریدا شاری "فینیسیا" یشی بەجێ هێشت. جموجۆڵی ئابووری بەو شێوە فراوانەو پێشکەوتنی پیشەسازی‌و ئاڵ‌و گۆڕکردنی دراو خستیە مەوقیعێکەوە"کاری کردە سەر

-دانەر- بەتایبەتی باسی دانیشتوانی فلۆرەنسا ئەکاو مەبەستیشی ئەوەیە ئەو سەردەمە جیایکاتەوە کە بەشەڕوشۆڕەوە خەریك بوون.

[5] کاتێك نرخ‌و بەهای ئەو ژمارانەمان بۆ دەرئەکەوی کە بە پێودانی سەردەمی خۆیان پێوانەیان بکەین.

* " شەکسپیر" ی کەڵە درامانووس توانی ئەم حەقیقەتە مێژووییە لە شانۆیی " بازرگانی فینیسیا" دا بەرجەستە بکا. ئەمەیش ئەوە دەگەینێ کە تاچ رادەیەك ئەدەب و هونەر ئاوێنەی باری ژیانی کۆمەڵەو تا چ رادەیك مێژووی ئەدەب بە مێژووی ئابووری‌و سیاسی‌و کۆمەلایەتییەوە بەندە. ئەم حەقیقەتە بەروونیی لەوەشدا ئاشکرا دەبێ کە دکتۆر بۆ نووسەرو هونەرمەندانی رۆژگاری رێنیسانسی تەرخان کردووە. "وەرگێڕ"

[6] G.CI.Sellery, the Renaissance , Its Nature and Origins, Madison,1962, p.18.

تێکڕای ئـابووری وڵاتـانی ئـەورووپا"[7] و سـەرهەڵدانی یەکـەمین دامـەزراوی شـێوە سـەرمایەداری لەسـەر ئاستی هـەموو جیهـان بـۆی بـووە شـتێکی سروشـتیی. هـەر لـە "فلۆرەنسا" دا یەکـەمین جار پەیوەندییـەکانی سـەرمایەداری دەرکـەوتن‌و یەکـەمین مانیفاکتۆرەو ترۆستی دارایی "الاتحاد المالی" هاتە گۆڕێ‌و ژمارەیـەکی زۆر پیشـەگەرو بازرگان تێیدا کۆبوونەوە. ئەو ترۆستانە سەرپەرشتی هاوردن‌و هەناردنی کەلو پـەلیان دەکرد.

لەسـەدەی چواردەهەمدا ژمارەی کارگە پیشـەگەرە گـەورەکانی "فلۆرەنسا" کـە گەیشـتبوونە قۆنـاغی مانیفـاکتۆرەو قوماشـیان بەرهـەم دەهێنـا لـە "200" کارگـە تێپـەڕی کـرد[8]. گەشـەکردنی پیشەسـازی بـەو خێراییـە بـووە هـۆی ئـەوەی ڕێـژەی کرێکاران بگاتە 80٪ی هەموو دانیشتوانی شار[9]، ئەمەیش ژمارەیەك بوو نەك هـەر لـە ئیتالیادا بەڵکو لەسەر پاکی کیشوەری ئەورووپاو جیهاندا وێنەی نەبوو.

هەر لەو قۆناغەدا لە شاری "فلۆرەنسا" دا گەورەترین بانك بە شێوە نوێیەکـەی دامـەزراو ئـاڵو گـۆڕی بـە بـەهێزترین دراوی زێـڕەوە دەکـرد کـە لـەو سـەردەمەداو لـە هەموو ئەورووپادا هیچ پارەیەك نەیدەتوانی شان لە شانی بدا[10]. دەرگای ئیعتیمادی بۆ بازرگانەکانیش خستە سەر گازی پشت. نەك هەر ئەوەیش، بەڵکو دەستگیرۆیی وڵاتانی دیکـەی ئەورووپایشـی دەکـردو قـەرزو قۆڵەیشـی دەدانـی‌و چـەند جـارێکیش پارەـەتی ئینگلیسـتانی‌دا. دامو دەسـگای " فاتیکـان" یـش بـۆ کۆکردنـەوەی دەرامـەتی خـۆی لـە ئەورووپادا، تەنها پشتی بـە بانکـەکانی " فلۆرەنسـا" دەبەسـت[11]. تـا ئێسـتایش زۆربـەی ئـەو زاراوانـەی گـەلانی ئـەورووپا لـە ئـیش‌و گـاری بانکـدا بـەکاری دەهێـنن بەرەگـەز

---

[7] D.Hay.The Italian Renaissance in its historical background. Cambridge, 1966.p.89

[8] پرۆفیسۆر ف.ف.سیمینۆف. مێژووی سەدەکانی ناوەڕاست، بە زمانی رووسی. چاپی سێیەم. مۆسکۆ 1970 ل280.

[9] J.Gage,Life in Italy at the time of Midice, londom, 1968,p.101.

[10] " فلۆرەنسا" بەر لە هەموو شارەکانی تری ئیتالیا سکەی پارەی زێڕی لێدا کە بـە "فلۆرین" نـاو دەبرا. شاری "ڤینسیا" بەلای کەمەوە "30" ساڵێك دوای "فلۆرەنسا" دەستی بە سکە لێدان کرد.

[11] پرۆفیسۆر ف.ف.سیمینۆف. سەرچاوەی پێشوو، ل 187، 280-2081

ئیتالیاییەو هەندێکیشیان بەهۆی پەیوەندییان بە گەلانی عەرەب‌و ئیسلام‌و بیزەنتییەکانەوە، هاتوونەتە ناو ناوانەوە. یەکێك لە روالەتەکانی تری گەشەکردنی "فلۆرەنسا" ئەوە بوو ژمارەی دانیشتوانی لە ماوەی سەدەو نیوێکدا نزیکەی دوو ئەوەندە زیادی کرد. لە کۆتایی سەدەی سیازدەهەمدا ژمارەی دانیشتووانی گەیشتە "70" هەزار کەس، پاشان لە ناوەراستی سەدەی پانزەهەمدا خۆی دا لە "150" هەزار ئەم دیاردەیەش دەبێ بە پێوانەی دیمۆگرافی سەدە ناوەنجییەکان حسابی بۆ بکرێ چونکە لەو کاتەدا گەورەترین شاری ئەوروپا ژمارەی دانیشتووانی لە هەشت یەکی ئەو ژمارەیەی دوایی تێنەدەپەڕی[12]. هەموو ئەو گۆڕانە بنەڕەتییانەی لە سروشتی سیستمی سیاسی شارە پێشکەوتووەکانی ئیتالیادا رەنگیان دایەوە، زۆربەی خێزانە دەسەلاتدارەکانی ئیتالیای خستە بارودۆخێکەوە پەیوەندییەکی توندو تۆلیان لەگەڵ کاروباری پیشەسازی‌و بازرگانیدا بەست‌و لە ئیش‌و کاری کشتوکالی زیاتر بایەخیان پێ دەدا.

خێزانی "میدیچی"[13] * فلۆرەنسایی باشترین نموونەی بنەماڵەی حوکمڕانن. ئەوەی شایانی باسە، پارەدارەکان‌و بەتایبەتی بازرگانەکان نوێنەریان لەئەنجومەنە رەسمییەکانی چەند شارێکی ئیتالیادا زۆربە نەبوون. ئەم دیاردەیەش ئەوە دەگەیەنێ کە تەوژمی بەتینی ئابووری نوێ ئەوەندەی کات نەهێشتبووەوە سەرمایەدارە ئیتالیاییەکان خۆیان بەکاروباری ئەنجومەنە رەسمییەکانەوە خەریك بکەن‌و بەرژەوەندیەکانیان لەو پەندەدا دەبینیەوە کە "کات لە هەموو شت بەنرخترە"[14] لەوەیش گرنگتر، بەردەوام بوونی هەر سیستمێکی سیاسی لە شارەکانی ئیتالیادا، توندو

---

[12] هەر ئەو سەرچاوەیەی ل 182

[13] وشەکە لە زاراوەی "Medici" یەوە وەرگیراوە کە پەیوەندی بە ئیش‌وکاری نەجزاچێتی‌و پزیشکییەوە هەیە.

"بەرتۆلد بریخت" لە شانۆیی "ژیانی گالیلۆدا"دا پەردە لەسەر حەقیقەتی ئەم بنەماڵەیە لادەدا، کەچۆن پەرۆشی داهێنانی نوێ‌و کاروباری دەرەوە بوون. بڕوانە شانۆیی "ژیانی گالیلۆ"وەرگێرانی فوئاد میسری. بلاوکراوەی دەسگای رۆشنبیری‌و بلاوکردنەوەی کوردی 1982"وەرگێڕ"

*

[14] G.Gage.Op.Cit, P 57.

تـۆڵ بەسـترا بـوو بـە هەڵوێسـتو رادەی پشـتگیریکردنی ئـەو سیسـتەمەوە لەلایـەن پارەدارەکانـەوە، تەنانـەت لـە هەنـدێ کاتـدا دامو دەسگا ئابوورییـەکانیان "دەوڵـەتێکی سەربەخۆ بـوون لـەناو دەوڵەتـدا"[15] . لەمـەوە بۆمـان دەردەکـەوێ کـە هـەرەس هێنـانی پەیوەندییـە دەرەبەگایەتیـەکانی ئیتالیـا پـێش وڵاتـانی تـر کـەوتو بـە حـوکمی ئـەو گۆڕانکاریانە. پێداویستییەکانی کۆمـەڵی نـوێش بـەر لەشـوێنانی دی لـەوێ دەرکـەوتن. ئەمـەیش خـۆی لـە خۆیـدا هۆیـەکی بنچینەیی بـوو تـاوەکو ئیتالیـا بکاتـە لانکـەی رێنیسانس. بە ئەندازەیەك لەسەدەی چواردەهەمو پانزەهەمدا شاری "فلۆرەنسا" بووە مەڵبەندی هەموو جموجۆڵێكو ناودارترین پێشەواکانیشی خـەڵکی ئـەو شارە بـوونو جێی خۆی بووە کە ناوی "پایتەختی" رێنیسانسی لێ بنرێ[16] .

شانبەشـانی ئـەم هـۆ بنچینەییە کۆمـەڵێك هـۆی تـر لـە ئیتالیـادا هاوبەشـییان لەگەڵاڵە بوونو نەشو نماکردنی رێنیسانسـدا کـرد. چونکە ئـەو وڵاتـە هـەر بە تـەنها ئەڵقەی پەیوەندی بازرگانی نێوان ئەوروپاو رۆژهەڵات نەبوو، بەڵکو بەحوکمی شوێنە جوگرافیاییەکەی، ئەڵقەی پەیوەندیی فیکریی نێوان هەردوولای پێك دەهێنـا. بـەهۆی ئیتالیاوە بیروڕاو دیاردە گرنگەکانی شارستانیەتی رۆژهەڵات دەگەیشتە ئـەوروپاو جێ پەنجەی لە بوژاندنەوەی ئەوروپادا بە ئاشکرا دیارە. ئەو دەورە گرنگەی ئیتالیـا بینـی، بە تایبـەتی لـە ساڵانی شـەڕی خاچ پەرسـتاندا دەردەکـەوێو سـەرجەم مێژوونووسـان لـەوبارەدان کە پاشەکشـەی سـوپای شکست خواردویـان زۆر دیـاردەی شارسـتانیەتی لـە رۆژهەڵاتـەوە بۆ رۆژئاوا پەڕاندەوەو بەر لە هـەموو شـتێك لەبووژاندنـەوەی ئـەوروپادا رەنگیان دایەوە.

رەگـەزەکانی کلتـووری رۆژهـەڵاتو لەسـەرووو هەموویانـەوە کلتـووری عـەرەبی ئیسـلامی، هـەرزوو لـە بیروبـاوەڕی رێنیسانسـدا کـاری خۆیـان کـردو دوایـیش لـە دەستکەوتەکانیدا خۆیان نواند. شـتێکی بەڵگەنەویستە کـە لەبەرهـەمی دوو کـەس لـە سێ پێشـەواکەی رێنیسانسـدا واتـە"دانتـێ"و "پۆکاشـیۆ" هەسـت بـە کـارتێکردنی داهێنانە رۆژهەڵاتییەکان دەکرێ[17] .

---

[15] کاتی خۆی یەکێك لە بانکەکانی شاری "جەنەوا" بەو جۆرە تاریف کراوە "IBID P.57."

[16] ف.ی. رۆتینبورگ، کەڵەپیاوانی رۆژگاری رێنیسانس، بەزمانی رووسی. لینینگراد 1976 ل30.

[17] لەو بەشەدا کە بۆ ناودارانی رۆژگاری رێنیسانسدا تەرخانمان کردووە، دەگەڕێینەوە سەر ئەم باسە.

لە بواری زانستیشدا ئەوەندە بەسە نموونەیەك بە بەڵگە بهێنینەوە تاوەكو ناوەرۆك و مەودای ئەم كارتێكردنە تێ بگەین. لە رۆژگاری رێنیسانسدا پورتوگالییەكان، لە ناو هەموو دەریاوانەكانیاندا كەسێكی وەك "فاسكۆ دی گاما" یان هەڵبژارد، تاوەكو ئەركی دۆزینەوەی رێگایەكی نوێ بۆ هیندوستان بخەنە ئەستۆی. چونكە ناوبراو پیاوێكی شارەزا بوو . ئەوەبوو بە چاكترین تفاقی شەڕی ئەوسای ئەوروپا پڕ چەكیان كرد چی نەخشەو ئامرازی ئەستێرەناسیو زانیاری تازە دۆزراوەی ئەو كاتە هەبوو خستیانە بەردەستی، بەهیوای ئەوەی خەوە گەورەكەیان بهێننە دی. بەڵام كە گەیشتە شاری "ملیندی" سەر بە "كینیا"و چاوی بە "شێری دەریا" " ئەحمەدی كوڕی ماجید" كەوت، هەستی كرد تا چ رادەیەك پێویستی بە یارمەتی ئەو پیاوە زاناو لێهاتووە هەیە. بۆیە بەو پەڕی رەزامەندییەوە جڵەوی سەركردایەتی دایە دەست. بێگومان گەر ئەو نەبوایە، نەبەو خێراییە دەگەیشتە جێو نەسەركەوتنیشی بە نسیب دەبوو.

هۆیەكی تری گرنگ هەیە،وای لەخاكی ئیتالیا كرد بەر لەوڵاتانی تر ببێتە زەمینیەكی بەپیتو تۆوی بوژاندنەوەی تێدا چەكەرە بكا. ئاشكرایە ئەم وڵاتە چەند سەدەیەك بەر لەرۆژگاری رێنیسانس بووە مەڵبەندی كڵێساو جیهانی مەسیحی. ئەمەیش بووە هۆی ئەوەی لە دوو سەرەوە دیاردەكانی رێنیسانس تێیدا دەربكەوێو لەدوو جەمسەری ناكۆكەوە گەشەو پەرە بسێنێ.

وەك لە دواییدا بۆمان روون دەبێتەوە بەشێكی زۆری بیروڕای رێنیسانس، بریتیە لە رەخنە لێ گرتنی كڵێسەی كاتۆلیكی كە ئەوساكە "رۆمان" بوو بووە بنكەو هەرچی بیروڕای سەلبی كڵێسە هەیە، لە شوێنانی دی زیاتر لەو شارەدا بەرجەستە دەبوو. رۆژ لەدوای رۆژیش پتر نارەزایی لە دەروونی ئەوروپاییەكاندا بڵێسەی دەسەند. ئەمە لەلایەك، لە لایەكی تریشەوە كڵێسە ناچار بوو حساب بۆ ئەو گۆڕانكارییە نوێیانە بكا كە رێنیسانس لەگەڵ خۆیدا هێنابوونیە كایەوە. لەومیش دەترسا نەبا وردەوردە كۆمەڵ لێی بتەكێتەوە. لەبەر ئەوە كەوتە خۆو چەند پیاوێكی سەر بە بیروباوەڕی نوێی لە خۆی نزیك خستەوە. تەنانەت چەند پاپایەكیان بۆ ئەوەی كڵێسە

دەوری خۆی نەدۆڕێنێ بایەخێکی باشیان بـە بیروڕای هومانیستان دەداو لـە نزیکـەوە پەیوەندییان لەگەڵ پەیدا دەکردن. هەندێکی تریشیان حەزیان بە زانستو چاودێری کردنی زانایان دەکرد کە یەکێکیان کوڕی زەنـگ لێدەری کڵێسـە پاپا نیکۆلای پێنجەم 1554-1477ز بوو. ناوبراو بەوە ناسراو بـوو رۆشنبیرێکە تـەواو لەسـەردەمی خـۆی تێگەیشتووەو دەزانێ چۆن هەڵی دەسـەنگێنێ. ئـەم پیاوە رای وابـوو هیچ دژایەتیـەك لەوەدا نییە بایەخ بە کلتووری بەر لەزاین بدرێو لە هـەمان کاتیشدا دڵسۆزی ئایینی مەسیحی بن. ئەو دەیویست بە هۆی ئایینو "لایەنـە چاکەکانی شارستانیەتی کۆنـەوە سەر لە نوێ رۆما بکاتەوە بە پایتەختی جیهانی مەسـیحی"،[18] لەبـەر ئـەوە" نیکۆلای پێنجەم" بێ سێو دوو ژمارەیەك نمایندەی خۆی بە کیشوەری ئـەوروپادا بڵاوکـردەوە، تاوەکو چی دەستنووسی کۆن هەیە کۆی بکەنـەوە. سـەرئەنجامیش ئـەو دەستنووسـانە بوونە گەنجینەیەکی بە نرخ، ئەوەندەی تر کتێبخانەی ڤاتیکانیان پێ دەوڵەمەند بـوو. جگە لەوە پەنای بردە بەر لێکۆڵەرەوەو مێژوونووسێکی بە توانای وەك "لـۆرینزۆ ڤـالا 1457-1407ز"و چەند کەسێکی تریش، بۆ ئـەوەی لـە نـاوەڕۆکی ئـەو دەستکەوتانە بکۆڵنەوە. چەند پاپایەکی تری دوای "نیکۆلا" هەمان رێبازی ئەویان گرت بـەڵام نـەك بـەو شـێوە فراوانـەی ئـەو. هەریەکەشـیان تـا رادەیـەکی بـاش رۆڵـی خۆیـان لـە بـواری زیندووکردنەوەی کلتووری کۆنو پشتگیریکردنی پیـاوانی سـەر بـە رێنیسانسـدا بینـی. نـەك هـەر ئـەوەیش بـەڵکو هەوڵیشـیان دەدا وزەو توانـای کۆمـەڵێك لـە بـەتواناترین پیاوانی رۆژگاری رێنیسانس بخەنە کارو هانیان بدەن داهێنانە هونەرییەکانیان لەسـەر دیـوارو گومـەزی بـەناوبانگترین کڵێسـەکانی ئیتالیـادا بنەخشـێنن، تـاوەکو بـە نـەمریی بمێننەوە. هەروەك لە تابلۆکانی کڵێسە ناودارەکەی "پەترۆس"و هۆڵەکانی"ڤاتیکان"دا دەبینرێن. پێویستە ئەوەیشمان لەیاد نەچی کە ئیتالیا خۆی لانکەی کلتووری رۆمـانی کۆن بوو، رۆڵێکی دیاریشی لە گەشەپێکردنی شارستانیەتی مرۆڤایەتیدا گێڕابوو. هـەر ئەم هۆیەش بووە هاندەرێکی گرنگو پاڵی بە زانا ئیتالییەکانەوە نا، زیاتر تێ بکۆشن. چـونکە ئەوانـە تـا ئـەو کاتـە لـە مێـژووی خۆیـان نەپچـڕابوونو دەسـتبەرداری نـەبووبوونو دەتـوانین بڵـێین لەزۆربـەی وڵاتـانی دیکـە زیـاتر پارێزگـاری مێـژووی کۆنینـەی خۆیـان دەکـرد. لێـرەدا دەبێ ئاگاداری ئـەو حەقیقەتـەش بـین، کـە وڵاتـانی

---

[18] J.R Strayar and Others, Op.Cit.P.P 362-368

ئەوروپا لەچوارچێوەی پەیوەندییە باوەکانی ئەو قۆناغەدا، لە باری ئابووری و سیاسیەوە نەك هەر لە سەدەکانی پێشوی خەملێوتر بووە، بگرە لە هەموو لایەنێکەوە بەسەر پەیوەندییەکانی سەردەمی دەرەبەگایەتیدا بالاً دەست بوو کە رۆژ لە دوای رۆژیش بەرەو گەندەڵ بوونو لەناوچوون هەنگاویان دەنا. لەم روانگەیەوە، دوژمنانی سیستمی دەرەبەگایەتی بەپێی تێگەیشتنی خۆیان دوژمنایەتییان دەکردو هەندێ جاریش ناوناتۆرەی وایان لێ دەنا, راستیەکەی بەو جۆرە نەبوو. بە کورتی ئەوانە هەڵوێستی دوژمنانەیان کردە ئامرازێك بۆ تێکدانو هەرەس پێهێنانی ئەو رژێمە بۆگەنە. سەرەنجامیش توانییان کاری خۆیان بکەنو تەنها بەراورد کردنێکی ئاسایی دەمان گەیەنێتە ئەو حەقیقەتەی کە تاج رادەیەك ئەو سیستمە رزیوە لەگەڵ سەدەی زووی گەشەکردوودا لە یەك دوورن.

لەبەر ئەوەی هەتا ئێرە هەر بەدەستنیشانکردنی ئەو هۆیانەوە خەریك بووین کە وڵاتی ئیتالیایان کردە پێشڕەوی رێنیسانس، پێویستە دەست بۆ حەقیقەتێکی تریش رابکێشین. سەبارەت بەوەی لەو سەردەمەدا ئامرازەکانی بەرهەمهێنان ساکارو سادەبوون. دەبینین بەرهەمە زانستیو تەکنیکییەکان بە سستی پەرەیان دەسەندو گەشەیان دەکرد، رێنیسانس چونکە کاتێکی زۆرو تاقیکردنەوەی زۆرتریان دەویست. ئەمە لەکاتێکا کرۆکی رێبازە فیکرییەکانی رۆژگاری رێنیسانس لەبەرهەمی ئەو نووسەرو هونەرمەندە بەهەرەدارانەدا رەنگیان دەدایەوە کە بەڕاستی خاوەنی هەستی ناسكو گیانی داهێنان بوون. لە لایەکی تریشەوە ئیتالیا ناوبانگی بەوە دەرکردووە کە سروشتێکی رازاوەی هەیە، ئەمەیش وای کردووە زمانو ئەدەبیاتی بە پێزتر بکا و سەرچاوەی داهێنان لە بوارەکانی هونەرو ئەدەبدا بتەقێتەوەو بنچینەیەکی نوێ بۆ چێژ لێ وەرگرتنی ئەم بەرهەمە جۆربەجۆرانە دابمەزرێنێ. هەر لەو سەردەمەدا گەر شاعیرێکی میللی ئیتالیایی خواستو ئاواتەکانی لە بۆتەی شیعرێکی نوێدا بتواندایەتەوەو بیویستایە بە جەماوەری رابگەیەنێ، چی کاسبکاری ناوبازاڕ هەبوو دەسگاو دوکانیان دەپێچایەوەو بە پەرۆشەوە روویان تێدەکردو گوێیان بۆ شیعرەکەی رادەگرت[19].

---

[19] هربرت فیشر. اصول التأریخ الاوروبی الحدیث، ترجمة عصمت راشدو الدکتور احمد عبدالرحیم مصطفی- القاهرة. الطبعة الثالثة، 1970، ص 41-42

ئەنجامی کارکردنی ئەم هۆیانە ڕێنیسانس لە ئیتالیادا پێش وڵاتانی تر خۆی نواندو هەلومەرجی گەشەکردنی بۆ ڕەخساو توانی خزمەتێکی ئەوتۆی بکا ڕەگەزە بنچینەییەکانی ئەش‌و تماکردنی بەجۆرێك پێ ببەخشێ کە لەوزەو توانای هیچ وڵاتێکی تری ئەوروپادا نەبوو. جا هەر چەندە ئیتالیا بە هۆی دەست تێومردانی بێگانەو دۆزینەوەی ڕێگای دەریایی نوێوە نوشستی هێنا، بەلام ئەم تێکشکانەیش تەوژمی بەتینی ڕێنیانسی ڕانەگرت. بۆ سەلماندنی ئەم ڕاستیەش ئەوەندە بەسە بڵێین کەڵە پیاوانی وەك "لیۆناردۆ دافنشی"و "میکائیل ئەنجیلۆ"و "ڕۆفائیل"و هەندێکی تریش هاوچەرخی ئەو نوشستیە بوون‌و لەو ساڵانەدا لەسایەی باروزروفێکی ئێجگار نالەباردا کە دوایی باسیان دەکەین- بەرهەمی ئەوەندە ناوازەیان هێنایە گۆڕێ، هەتا هەتایە بە نەمریی دەمێننەوە. ئەم‌واقیعە واتە دەرکەوتن‌و گەشەکردنی ڕێنیسانس لە ئیتالیادا وای لە هەندێ مێژوونووس کردووە بگەنە ئەو باوەڕەی کە بووژاندنەوە تەنها ئەو ،وڵاتەی گرتۆتەوە. ئەگەر چی ئەم لێکدانەوەیە کەمێك زێدەڕەوی تێدایە، بەلام کارتێکردنی بیروباوەڕی ئیتالیای ڕۆژگاری ڕێنیسانس لە وڵاتانی تر مەسەلەیەکە هیچ کەسێك ناتوانێ نکوڵی لێ بکا، هەر چۆنێك بێ پەیوەندی لە پچڕان نەهاتووی ڕێنیسانس بەوڵاتی ئیتالیاوە دەیکاتە نموونەیەکی وا دەتوانین لە ڕێگەیەوە بە گشتیی سەردەمەکەی بەسەر ئەم سێ قۆناغەدا دابەش بکەین.

قۆناغی یەکەم: لەدوادوای سەدەی چواردەهەمەوە دەست پێ دەکا تا سەرەتای سەدەی پانزەهەم.

قۆناغی دووەم:واتە قۆناغی پێگەیشتن‌و نەشونماکردنی کە دەگاتە سەدەی پانزەهەم‌و سەرەتای سەدەی شانزەهەم.

قۆناغی سێیەم:واتە سەرانسەری سەدەی شانزەهەم. هەر ئەم دابەشکردنە بەهەمان شێوە دەتوانرێ بەسەر وڵاتانی دیکەی ئەوروپادا بچەسپێنرێ.

قۆناغی یەکەم:واتە ئەو قۆناغەی ڕێنیسانسی تێدا لەدایکبوو. لەدووەمیشدا پێگەیشت‌و بە خۆیدا هات. بەلام لە سێهەمدا مرۆڤایەتی‌و بیروباوەڕی ڕێنیسانس دووچاری گیروگرفتێکی ڕاستەقینە بوو،وەك لە پاشدا بە درێژیی لێی دەدوێین، هەر یەکێکیش لەم سێ قۆناغەی بووژاندەوە چەندین خاسیەتی بنچینەییان پێکەوە ناوەو هەر یەکێکیش لەو خاسیەتانە بەم یان بەو شێوە جیاوازییان لەتەك قۆناغی پێشووی خۆی، یان قۆناغی دوای خۆیدا هەبوو.

خاسییەتەکانی ڕێنیسانس:

ڕۆژگاری ڕێنیسانس‌و بزووتنەوەی مرۆڤایەتی چەند خاسیەتێکی ئەوەندە دیاریان هەیە، توانییان سەرانسەری ڕێنیسانس بکەنە شۆڕشێکی فیکریی‌و ڕۆشنبیریی ئەوتۆ مۆرکێکی تایبەتی بە مێژووی مرۆڤایەتییەوە بنێن. لێرەش بەدواوە هەوڵ دەدەین گرنگترین لایەنی ئەو خاسییەتانە بە کورتی دەست نیشان بکەین.

1- لەبەرئەوەی لەدایکبوونی ڕۆژگاری ڕێنیسانس ڕاستەوخۆ بەستراببوو بە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانەوە، دەبینین لەیەك کاتدا هەموو وڵاتە ئەوروپاییەکانی نەگرتەوە. ئیتالیاو چەند وڵاتێکی تری ڕۆژئاوا پێش وڵاتانی تر کەوتن، بەرادەیەك تەنها چەند پریشکێکی گەیشتە ئەورووپای ڕۆژهەڵات[20] و ناوچەکانی "بولکان" کە لەو سەردەمەدا کەوتبوونە ژێر دەستی عوسمانلی داگیرکەرەوە. بەڵام سەرەڕای ئەمەیش ئەو وڵاتانە توانییان مەرجەکانی ڕێنیسانس بەهۆی داهێنانی زانایانیانەوە بەهێزتر بکەن، باشترین نموونەیش ئەوەیە کە زانایەکی بەناوبانگی وەك "کۆپەرنیکۆس" هاووڵاتیەکی پۆڵۆنیاییە. لەم بۆچوونەوە دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە ڕێنیسانس، دەستکەوتی ڕۆشنبیریی سەرجەم ئەو میللەتە ئەورووپاییانەیە کە لەبەر ڕۆشنایی باروزروفی تایبەتی‌و ناوخۆیی خۆیاندا، دەوریان لە گەشەپێکردنیدا دیوە. جا گەربێو ڕادەی کارتێکردنی شارستانیەتی ڕۆژهەڵات بەڕاستی لەبەرچاو بگرین، ئەوا ڕێنیسانس لەچوارچێوە گشتییەکەیدا دەبێتە دەستکەوتی ڕۆشنبیریی تێکڕای مرۆڤایەتی. ڕاستیەکەیشی وایە، چونکە حەقیقەتی ڕێنیسانس ئەنجامی مەنتیقی ناوێتە بوونی بەردەوامی شارستانیەتە جۆربەجۆرەکانەو مەوداکەیشی چ لەڕووی کارکردن‌و چ لەڕووی کارتێکردنەوە گەلێك لە ڕێنیسانس بەربڵاوترو فراوانترە.

مایەی داخە، سەرەڕای ئەم حەقیقەتە چەسپاوە — ڕۆژئاواییەکان خۆیشیان دان بەوەدا دەنێن کە ڕێنیسانس قەرزداری ڕۆژهەڵاتییەکانە- کەچی کەمو زۆر لە نووسینەکانیاندا ڕەنگ ناداتەوەو بەوچاوەوە تێی ناڕوانن کە بەرهەمی ڕەنج‌و

---

[20] ئەو کاتەی رووسەکان کۆشکی " کرێملین" یان بنیات نا، هونەری بیناکاری ئیتالیایی بە تەواوی کاری تێکردبوون. قوڵلەوشوراکانی " کرێملین" لەساڵی 1485-1495ز بەسەرپەرشتی چەند ئەندازیارێکی ئیتالیایی بنیات نران.

تەقەلای هاوبەشی گەلانی دونیایە. ئەوەیشی کە زیاتر پاڵپشتی ئەم رایەمان دەکا ئەوەیە، لەرەوتی گەشەکردنی شارستانیەتدا پرشنگی ڕێنیسانس بەتەنها بەشێك یان هەموو کیشوەری ئەوروپای ڕووناك نەکردەوە, بەڵکو هێزو گوڕێکی ئەو تۆی بە خۆیەوە دی بە شێوەی جۆربەجۆر خۆی گەیاندە بست بەبستی سەر رووی زەمین‌و زانایانی بەپێی پێداویست‌و بارو زروف‌و قۆناغە مێژووییەکەی خۆیان، بەشدارییان لە پێشخستن‌و گەشەپێکردنی دەستکەوتەکانیاندا دەکرد.

2- گورو تەوژمی ڕێنیسانس‌و چۆنیەتی پەرەسەندنی راستەوخۆ بەسترا بوو بەرادەی گەشەکردنی پەیوەندی دیاردە ئابووری‌و کۆمەڵایەتییە تازەکانی وولاتە ئەوروپاییەکانەوە. بە نموونە: ڕێنیسانس لە ئینگلستاندا لەسەدەی چواردەهەمدا سەری هەڵدا. بەڵام تیژبوونی ناکۆکی‌و ململانێی هێزە دەرەبەگەکان لەو وڵاتەدا بووە هۆی داگیرساندنی شەڕی ناوخۆ[21] و لەسەدەی پانزەهەمدا کۆسپێکی ئەوەندە نالەباری خستە بەردەم پەرەسەندنی ئینگلستان، دیاردەکانی ڕێنیسانس تا سەرەتای سەدەی شازدەهەم دەرنەکەوتن، واتە ئەو کاتەی سەرەتای چوونە پێشەوەو گەشەکردنی ئابووری‌و کۆمەڵایەتی لە ئینگلستان بە شێوەیەکی دیار هەستیان پێ دەکرا.

لە "ئیسپانیا"یشدا گەندەڵبوونی خێرای لایەنە جۆربەجۆرەکانی ژیانی گەلی ئیسپانیا ماوەیان نەدا دیاردەکانی ڕێنیسانس بەو خێراییە تەشەنە بکەن‌وەك لەسەرەتادا هەر لەوێ سەریان هەڵدا.

پوختەی قسە ئەوەیە، لەدایکبوون‌و پاشان پەرەسەندنی ڕێنیسانس لەسەر هێڵێکی دیاریکراو نەدەرۆیشتن، بەڵکو بە پێی ئەو بارودۆخە خۆی دەنواند کە هەروڵاتە پێیدا تێپەڕ دەبوو. ڕێنیسانس دەستکەوتی رەنج‌و کۆششی ئەوروپایە لەچوارچێوە تەسکەکەیداو هی هەموو جیهانە لەچوارچێوە فراوانەکەیدا.

3- هەرچەندە رەگەزێکی هاوبەش هەموو دیاردەکانی ڕێنیسانسی لەسەر پاکی وڵاتە ئەوروپاییە جیاجیاکاندا بە یەکترەوە گرێ دا، بەڵام هەروڵاتە بە هۆی زروفی تایبەتی خۆیەوە پێویستی بەوە دەکرد پێ لەسەر دیاردەیەکی تایبەتی دابگری‌و سیماو خاسییەتی خۆی بپارێزێ.

---

[21] مەبەست لەشەڕی 1455-1485ز کە بەشەڕی " جووتە گوڵ – حرب الوردتین" ناسراوە.

بەنموونە لە "ئەڵمانیا" دا هومانیستان دەستیان دایە ئەو لێکۆڵینەوانەی کە "ئارازمس- ئیرازمۆس" [22] بە "فەلسەفەی عیسا" ناویان دەبا[23].

لەم ڕوانگەیەوە ڕێنیسانس لە "ئەڵمانیا" دا چووە قاڵبێکی قووڵی فیکرییەوەو ڕاستەوخۆ لە مەسەلەکانی کڵێسەی کاتۆلیکییان دەکۆڵییەوە. ئەوەبوو لە دواییدا کاری لە بزووتنەوەی ریفۆرمی ئایینیش کرد. بەڵام فەرەنسایییەکان بەتایبەتی ڕوویان کردە لێکۆڵینەوەی یاسای ڕۆمانی کۆن، ئەمەش بۆ ئەو کاتە دەستپێشخەرییەکی گرنگ بوو. ئەنجامیش زەمینەیەکی لەباری بۆ گەشەکردنی لێکۆڵینەوەی یاسایی لەفەرەنسادا ڕەخساند[24]. کەچی بیروباوەڕی ڕێنیسانس لە ئینگلستاندا لە زەمینەی فەلسەفەو ئیستاتیکادا ڕەگی داکوتاو بە ئاشکرا لە بواری ئەدەبو سۆسیۆلۆژیاو شانۆدا تەعبیری لەخۆ دەکرد.وە ئەبێ ئەو بەرهەمە ئەدەبییانەش سیما ئایینیەکەیان ون کردبێ. بەتایبەتی لەسەردەمی شەڕی جووتەگوڵدا، چونکە هەر لەو کاتەدا شان بەشانی ئەم چەشنە بەرهەمانە، چەندین ڕۆمانی نوێ لەدایکبوونو بەهەمان شێوازی پێشوو بەشانو شکۆی سوارچاکیو پاڵەوانێتیدا هەڵیان دەدا. چەند وڵاتی وایش هەبوون تێیاندا فیکری ڕادیکاڵی* بەهێزتر تەعبیری لە خۆی دەکرد, وەك لەهەندێ وڵاتی دیکە, بەڵام سەرەڕای ئەم جیاوازییانەش لێکچوونو نزیکییان لە یەکترەوە، بەهەر بارێکدا لێك بدرێتەوە ئەوە دەگەیەنێ کە کلتووری ڕۆژگاری ڕێنیسانس لەسەر پاکی کیشوەری ئەورووپادا سەروەرو باڵادەست بووە.

---

[22] یەکێکە لەناودارترین هومانیستەکانی ڕۆژگاری ڕێنیسانس. بۆ زیاتر تێگەیشتن بڕوانە ئەو بەشەی بۆ ناودارانی ڕێنیسانس تەرخان کراوە.

[23] The renaissance and the Reformation 1300-1600,by D.Weinstian. New York, 1955 p.19

[24] لەمزووەوە دانشگاکانی فەرنسا بایەخێکی گەورەیان بە یاسا داوە. تەنانەت زمانی فەرەنسایی لە ڕێکخستنی کاروباری نێودەوڵەتاندا جێگایەکی تایبەتی هەیە.

* ڕیبازی ڕادیکاڵی" ڕادیکالیزم" بەو ڕێبازە دەگوترێ کە دەیەوێ سیستەمی کۆمەڵایەتی لەبنەڕەتەوە بگۆڕێ. ئەم ڕێبازە سیاسیە لە تەك ئەشو نماکردنی پیشەسازیدا هاتە ناو ناوانەوەو گەرەکی بوو کۆمەڵ لەکۆتو پێوەندی دەرەبەگایەتی ڕزگار بکا. لەم سەردەمەیشدا "ڕادیکالیزم" ئەو ڕێبازە دەگرێتەوە "چەپ یان ڕاست" کە لە پێناوی گەیشتن بەئامانج زێدەڕۆیی "تطرف" دەکا. —وەرگێڕ-

4- پیاوانی رۆژگاری رێنیسانس بەتایبەتی لە ئیتالیادا تەنها لە بوارێکدا پسپۆر نەبوون. زۆر جار رێکەوتووە یەکێك لەوانە چەکی چەند لایەنی جۆربەجۆری زانستیو هونەری گرتووەتە دەست. باشترین نموونەیش نیگارکێشی نەمر لیۆناردۆ ((دافینشی))یە.

ناوبراو پەیکەرتاشێکی شارەزاو نووسەرێکی دیارو ئەندازیارێکی سەرکەوتوو، زانایەکی پزیشکیی یەکالاکردنەوەی - التشریح - جەستەی ئادەمیزاد بوو. "کۆپەرنیکۆس"یش زاناو ئەستێرە شوناسێکی شارەزابوو. زانیاری پزیشکیو یاساییو فەلەکی لە ولاتی خۆیو ئیتالیا خوێند. لەولاتەکەی خۆیدا بەدرێژایی "40ساڵ" بەردەوام بەتاقیکردنەوە زانستییەکانەوە خەریك بوو. پێ بەپێی ئەوەیش لەبواری دارایىو ئیداریدا کاری دەکرد. بیروڕاو بۆچوونەکانی دەیخەنە ریزی زانایانی سەردەمەکەیەوە. "ماکیافیللی"یش هەر لەوکاتەدا کە مێژوونووسو سیاسیەکی بەناوبانگ بوو، یەکێکە لە نووسەرو فەیلەسوفەکانی سەردەمەکەی** بۆ زیاتر دەست خستنە سەر ئەم دیاردەیە. لەو بەشەدا کە بۆ ناودارانی رێنیسانسمان تەرخان کردووە، لەچەند نموونەیەکی تریش دەدوێین.

5- لە قۆناغی یەکەمدا پێشەوایانی رێنیسانس بایەخێکی زۆریان بە بەرهەمە فیکرییەکانی پێش قۆناغی دەرەبەگایەتیدا.واتە بەرهەمی ئەو چەرخەی تێیدا زانایان تەوقی بەکاتۆلیکی کردن نەخرابووە گەردنیان. ئەوانە لەهەموو شت زیاتر بایەخیان بە ژیانو ئادەمیزاد دەدا. باوەڕێکی نەگۆڕیان هەبوو بەوەی کە دەتوانن لەپاش دەیان و سەدان ساڵەی زوڵمو ستەمی سەدەکانی ناوەڕاست بگەڕێنەوە سەر رێبازەکەی خۆیانو ئاوڕ لەژیانی راستەقینە بدەنەوەو هەوڵ بدەن لە سروشت تێبگەنو تەعبیری لێ بکەنو لە رێگەی ژیاندنەوەی کەلەپووری کۆنەوە سوود

** ئەم دیاردەیە ئەگەر چی یەکێکە لە خاسییەتەکانی رۆژگاری رێنیسانس، شتێکی سروشتی بووە. چونکە پەیوەندی بەرهەمهێنانی سەرمایەداری لەو کاتەدا ئەگەیشتبوە ئەو رادەیەی کار دابەش بکاو یاسای دابەشکردنی کار"تقسیم العمل" بەو جۆرە خۆی بسەپێنێ کە لە قۆناغی ئێستای سەرمایەداریدا بەدی دەکرێ. یەکێك لە خاسییەتەکانی پەیوەندی بەرهەمهێنانی سەرمایەداری دابەشکردنی کارە بەو جۆرەی هەر کەسە لە بوارێکی تایبەتیدا هەڵبسورێ.ئەمەیشوا لە ئادەمیزاد دەکا ماوەی داهێنان لە بەردەمیدا بێتەوە یەكو نەتوانێ وزەی لە بن نەهاتووی بخاتە کار. -وەرگێڕ-

وەربگرن. هەوڵو کۆششی ئەمانە بەدرێژایی سەدەی چواردەهەمو پانزەهەم لە پێناو زیاندنـەوەی کەلـەپووری کۆنـدا گەیشتە رادەیـەك خـەڵکی لایـان وابـوو دیاردەکـانی بووژاندنەوە تەنها بریتیە لە زیندوو کردنەوەی ئەو زانستانەی لە سەردەمی گریكو رۆماندا بون. بە جۆرێکی تر بڵێین. خەڵکی هەستیان بەوە نـەدەکرد کـە سەرهەڵدانی ئەو دیاردە نوێیانە ئەنجامێکی سروشتی ئەو پێداویستە کۆمەڵایەتییە تازانـە بـوو کـە بەچەند قۆناغێك سنووری کۆمەڵی کۆنیان بەجێ هێشتبوو. ناوەڕۆکیشیان بریتی بـوو لەو داهێنانو دۆزراوە نوێیانە لەسەدەکانی پێشوودا نـەك هـەر بیریان لێ نەدەکرایـەوە بەڵکو پێویستیشیان پێیان نەبوو. کەواتە هۆیەکانی رێنیسانس‌وەك پێشتر باسیان لێوە کرا بە جۆرێك لە کۆمەڵدا رەگیان داکوتابوو، لەوە دەرچوبوون بە تەنها بریتـی بـن لـە بوژاندنـەوەی کەلـەپووری کـۆن، یـاخود ئـەنجامی هەرەسـهێنانی "قوسـتەنتینیە"و پەڕینەوەی "بیزەنتیەکان"و دەستنووسە گریکیەکان بووبێ بۆ ئیتالیا،وەك ژمارەیەکی زۆر لە مێژوونووسان پێی لەسەر دادەگرن. نەخێر، راستیەکەی ئەوەیـە " ئـەوروپا بـە ئاگا هـاتبوەوەو بـە پەرۆشـەوە هەڵپـەی بـۆ زانسـتی نـوێ دەکـرد" جـا لەبـەر ئـەوە ئارەزووی لە زانستو زانیاری نوێ بوو، ناچار بوو بۆ گەیشتن بەم مەبەستە پیرۆزە لـە هەموو لایەنێکەوە پـەل و پـۆ بهاویـژێ. بۆیـە رۆڵـەکانی کـەوتن بەسـەر لێکۆڵینـەوەی "لایەنـە پشـتگوێ خراوەکـانی گەنجینـەی کلاسیزمدا کـەتا ئـەو کاتـە لـەبیرکرابوون". لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ کە رێنیسانس "قۆناغێکە لە قۆناغەکانی گەشەکردنی بیر[25] نەك وێنەیەکی کتومتی رابردوو، وەك لەبابەتەکانی داهاتوودا روون دەبێتەوە.

6- هـەموو ئـەو داهێنانـە نوێیانـەی رۆژگـاری رێنیسـانس خزمـەتی زانسـتو تـەکنیکی تازەیـان دەکـردو پەیوەندییـەکی بـەتینیان بـە بەرژەوەندییـەکانی چینی بـۆرژواوە هـەبوو. ئەمـەش بـە ئاشـکرا لـەو گۆڕانکارییانـەدا بەرجەسـتە دەبـی کـە

A.J.Grant A history of Europe.Part II. London, 1929,p.p463-464 [25].
"گرانـت" لـەکۆتایی رایەکـەی سـەرەوەیدا، دەڵـێ "رێنیـانس قۆناغیـك بـوو لـە قۆناغـەکانی رەوتـی گەشەکردنی بیر لە ئەوروپادا". بەڵام ئێمە وشەی دواییمان لەو قسەیەی وەرنەگرت، چونکە لەتەك ئەو رایـەی پێشوماندا کـە لـەخاڵی یەکـەمی خاسیـەتەکانی رێنیسانسـدا باسمـان کـردووە ناگونجـێ. ئەمـەش سەبارەت بەوەی کە زەمینەی رێنیسانس مەوداکەی زۆر لەوە فراوانترە کە بە بوژاندنـەوەی ئـەرووپا لە قەڵەم بدرێ، بە پێچەوانەوە دیاردەکانی رێنیسانس جێ پەنجەی تێکڕای مرۆڤایەتی پێوە دیارە.

لەمەیدانی کەشتیی دروستکردنو پێشکەوتنی لێکۆڵینەوەی جوگرافیاییو ئەستێرەناسیدا بەدی دەکران، چونکە بە بێ ئەو پێشکەوتنە مەحاڵ بوو ڕێگای تازەی بازرگانی لە نێوان جیهانی کۆنو بەری ڕۆژئاوای سەرزەمیندا بدۆزرێتەوە.

هەر لەم قۆناغەدا، بڵاوکراوەی جوگرافیایی هەمە جۆر دەردەچوونو ناوەڕۆکیان پڕ بوو لەزانیاری کۆمەڵایەتیو زانستی خۆشو گرنگ، بەرادەیەك نەك هەر سەرنجی گەڕیدەو گەڕۆکەکانیان ڕادەکێشا، بگرە خوێنەری ئاساییش تامەزرۆی خوێندنەوەیان بوو. هەروەها بایەخ بە ماتماتیك و رووەکناسیو چەند زانیاریەکی تری سروشتی دراو هەریەکەیان بە پێی پێداویستییەکانی کۆمەڵی نوێ بەشدارییان لە گەشە پێکردنی ژیانی ئابووری وڵاتە ئەوروپاییەکاندا دەکرد. ئەم بایەخدانەش بە زانیارییە سروشتیەکان، بنچینەی ئایدۆلۆژیای چینی بۆرژواو تازەپێگەیشتووی بتەوتر کردو لەسەر بناغەی تاقیکردنەوە، زۆربەی هەرە زۆری بیروباوەڕی دەرەبەگایەتی پووچەڵ کردەوە کە لەماوەی چەند سەدەیەکدا باڵی بەسەر کۆمەڵگای ئەورووپاییدا کیشابوو[*].

7- لەبەر ئەوەی هومانیستانی ڕۆژگاری ڕێنیسانس بەردی بناغەیان بۆ تەلاری ڕۆشنبیری نوێی دونیایی دانا، دەتوانرێ هەر ئەوانە بە بنیاتنەری ئایدۆلۆژیای چینی بۆرژوا لەقەڵەم بدرێن، سەرەتای دەرکەوتنی زاراوەی هومانیزمو هومانیست Humanism,Humanistic وەك دەربڕینێکی فیکریو کۆمەڵایەتی دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی شانزەهەم[26]. ئەم زاراوەیە لە بنەڕەتدا لەوشەی Humanitas ی لاتینییەوە،وەرگیراوە کە مانای مرۆڤایەتی دەگەیەنێ، ئەمەی دوایش لەوشەی Homo وەوەرگیراوە کە مانای ئادەمیزاد دەبەخشی. رابەرانی ئەم ڕێبازە نوێیە

---

[*] چینی بۆرژوا لەنەشونماکردنو پێ گەیشتنیداو لەبەر ڕۆشنایی بەرژەوەندییە ئابووریو سیاسیو کۆمەڵایەتییەکانی، بەمەبەستی بەگژاچوونەوەی بیری دەرەبەگایەتی پشت بە دەستکەوتە زانستیەکانی دەبەستێو ئایدۆلۆژیاکەیشی سیمایەکی زانستیانە دەگریتە خۆی. بەڵام لە قۆناغیکی ترداو بۆ سەرکوتکردنی ئەو چینو توێژە کۆمەڵایەتیانەی دژایەتی دەکەن، بەتایبەتی پرۆلیتاریا، پەنا دەباتە بەر بیری میتافیزیکیو بەهەموو توانایەوە پشتگیری دەکا. وەرگێڕ

[26] لەسەدەی شانزەهەمەوە وەك زاراوەیەك بنجبەست بووە کە ئیتر لەو مێژووە بەدواوە زۆربەی هومانیستەکان زاراوەی Humanitas یان لەبەرهەمەکانیاندا بەکار دەهێنا.

مەبەستیان لە هەڵبژاردنی ئەم زاراوەیە ئەوە بوو پێ لەسەر سیما دونیاییەکەی زانستو ئەدەب دابگرنو بایەخ بە ئادەمیزاد بدەن. چونکە بەدرێژایی چەند سەدەیەكو بەتایبەتی لەو کاتەوەی کە سەندیکاو ڕێکخراوە پیشەییە جۆربەجۆرەکانی وەك تەوقێك لە گەردنی ئادەمیزاد ئاڵابوون. کەوا بوو دیارترین خاسییەتی هومانیزم ئەوە بوو پێی لەسەر خودی تاکەکەس دادەگرت Individualism-Individual[27].

بێگومان ئەم هەڵویستەش هەروا لە خۆوە نەبوو، بەڵکو پێداویستیەکانی ژیانی سەدەی نوێ گۆڕانێکی گەورەی بەسەر پلەو پایەی تاکە کەسو چۆنیەتی هەڵسوکەوتی لەناو کۆمەڵدا سەپاند.

لەسەدەکانی ناوەڕاستدا، دەرەبەگەکان بەحوکمی بنەماڵەو بەئەندازەی ئەو میراتەی بۆیان لەپاش بەجێ دەما، پلەو پایەی کۆمەڵایەتییان دەست نیشان دەکرا. لەم حاڵەدا دەرەبەگ بەرهەمی ڕەنجو تەقەللای خۆی نەبوو. بەڵام لە ڕۆژگاری ڕێنیسانسدا خێزانو خانەوادەی تاکەکەس بۆی نەبوو سنوور بۆ دەسەڵاتی توێژە کۆمەڵایەتیەکانی سەروو دابنێو دەبوو سەرمایەدار — بەتایبەتی لەسەرەتای قۆناغی سەرمایەداریدا، کاربکاو لە مەیدانی ئابووریدا بکەوێتە داوی بەربەرەکانێو سازش و بەوردیی ئاگای لەناڵو گۆڕی بازاڕ هەبێ. دیارە هەرچی هەوڵێکیش بدا بۆ ئەوەیە وزەو توانای پەرە بسێنێو ماوە نەدا لەگێژاوی بەربەرەکانێدا ڕای بماڵن. ئا لەم تێڕوانینەوە زاناو ڕۆشنبیرانی ڕۆژگاری ڕێنیسانس بایەخیان بە نرخی تاکەکەسو خودی مرۆڤ دەداو ئادەمیزادیان کردە "پێوانەیەك بۆ هەموو ئەو شتانەی ئادەمیزاد بەرهەمی دەهێنن".[28] چونکە هەر ئەو دەزانێ "چی دەکاو چۆن بەهەرەو توانای دەخاتە کار" تاوەکو "ئەوەندەی دەرفەتی بۆ بڕەخسێ سوود وەربگرێو ڕێگاو جێگای خۆی لەم جیهانەدا بدۆزێتەوە"[29] لەم تێڕوانینەوە، هومانیستان تاکە کەسیان کردە

---

[27] مەبەستی هومانیستەکان لەزاراوەی individualism تاکڕەویی "الفردیة" — نەبوو، بەڵکو دەیان ویست پێ لەسەر خودی ئادەمیزادو کەسایەتی تاکەکەس دابگرن.

[28] M.L. Bush. Renaissance. Reformation and the Outer World. London. 1967. P 153.

[29] R.R Palmer and J.colton, A history of modern world. Third Edition. New york, 1965. P.51.

پارچەیەکی سروشتو رایان وابوو خاوەنی توانایەکی لەبن نەهاتووەو بوونەوەرێکە دەتوانێ "سەر بەهەموو دەرگایەکدا بکا"و مادام "تۆوی چەندین زانستی تێدایە، چی دەرگا هەیە لەبەردەمیدا ئاواڵەیە". هەر لەم بۆچوونەوە هومانیستان پێیان لەسەر مەسەلەکانی ژیانی تاکەکەسو چۆنیەتی باری سەرنجی بەرامبەر بە دیاردەکانی کۆمەڵ دادەگرت. شانبەشانی ئەمەش بایەخیان بە هەموو ئەو کردارانە دەدا کە لەژیاندا خۆشیو لەزەتی دونیاییان بۆ دابین دەکا. بەرادەیەك حاڵ گەیشتە ئەوەی زۆربەیان دەیان وت: مەرجی بنچینەیی ئەوەیە خودی ئادەمیزاد بەختیار بێ، جا بە چ رێگایەك دەگاتە بەختیاریی، ئەوەیان گرنگ نیە. بە نموونە: "لۆرینزۆ ڤالا" بەکوڵ رای دەگەیاند کە ئامانجی ژیان بەختەوەرییەو پێویستە خەڵکی هەڵپەی بۆ بکەن، چونکە خواستی سروشت خۆیەتی[30]. لێکدانەوەو شیکردنەوەی ئەم چەشنە بیروڕایانە، رێگای بۆ ئەوە خۆش کرد خەڵکی جارو بار لە یاسا مەعنەوییەکان دووربکەونەوەو بێ پەروا خۆیان بە خۆشیو لەزەتی ژیانەوە خەریك بکەن. ئەم دیاردەیەش بەزۆریی لەناو توێژە دەست رۆیشتووەکاندا دەردەکەوت. بەڵام لەگەڵ هەموو ئەمانەیشدا دەبێ ئەو حەقیقەتە لەیاد نەکەین هومانیستان مەبەستیان لەو رایە ئەوە بوو، تاکە کەس لە کۆمەڵدا جێگای شیاوی خۆی بدرێتێ، کەدەیان وت: پێویستە دڵبەستەی یاساکانی رابردوو بین، مەبەستیان ئەوە نەبوو بە تەنها تاکەکەس بکەنە "پیاوێکی رۆشنبیر"، بەڵکو گەرەکیان بوو بیکەنە" هاوڵاتییەکی باشترو سوود بەخشتر"[31]. بێگومان ئەم بۆچوونەیش تەعبیری لەهەڵوێستێکی ئەخلاقیی گرنگ دەکردو دەبێ لە روانگەی گشتیی کۆمەڵایەتیو نیشتمانییەوە تەماشا بکرێ*. بەهەر حاڵ پوختەی بیروڕای هومانیستان سەبارەت بە ژیانی ئادەمیزاد تەواو بەپێچەوانەی

[30] یەکێك لە بیروڕایەکانی "ڤالا" ئەوەبوو کە " ئادەمیزاد بەلەشو گیانییەوە خواوەند نەخشەی کێشاوەو هیچ بەشێکی شەیتان دروستی نەکردووە" بڕوانە:
E.Garin.Italian Humanism Philosophy and civil life in the Renaissance. Translated by P.Munz, Oxford.1965,p50

[31] H.Baron,Op.Cit,p.p 431-452

* ئەم جۆرە هەڵسەنگاندنەی رۆڵی ئادەمیزاد، بە پێوەدانی ئەو سەردەمەو لەناست سیستمی دەرەبەگایەتیدا بە هەڵوێستێکی پێشکەوتنخوازانە لە قەڵەم دەدرێ. بەڵام سیستمی سەرمایەداری لەدوای چوونەپێشەوەیدا، هومانیزمی خستە قاڵبی فەلسەفەی تاکڕەویی " الفردیة" وە، بەمەش کۆتێکی قورستری کردە پێی ئادەمیزادی سەردەم. چونکە تاکڕەوی بە پێی بنەماکانی فەلسەفەی

هومانیستان سەبارەت بە ژیانی ئادەمیزاد تەواو بەپێچەوانەی بیروباوەڕی کڵێسەوە بوو، کە دەیویست هەرچی شتی دونیایی هەیە بۆ خزمەتی قیامەت تەرخان بکرێ¹. دیارە ئەمەش شتێکی نوێ بوو کلێسەو پیاوە ئایینییەکان خستبوویانە کارو زۆر دوور بوو لە جەوهەری ئایینی مەسیحییەوە، بزووتنەوەی ریفۆرمی ئایینیش بە شێوەیەك ئەم حەقیقەتەی سەلاند ماوەی بۆ مشتو مڕو قسە لەسەرکردن نەهێشتەوە. دەبێ ئەو راستیەش بووترێ کە شێوەی هەڵس و کەوتو ژیانی رۆژانەی پاپاو پیاوە ئایینییەکان تەواو بە پێچەوانەی فەرمایشتەکانی خۆیانەوە بوو. لەبەر ئەوە هەڵویستی هومانیستان شۆڕشێك بوو دژی یاسای نارەوای کلێسە کە دەیویست هیچ نرخێك بۆ ژیانی ئادەمیزاد نەهێڵێتەوە. لە هەمان کاتیشدا دەیانویست لە ئادەمیزادو دەوروبەرەکەی تێ بگەن، ئەمەش خۆی لە خۆیدا بووە داینەمۆیەكو زانستو زانیاری تازەی خستە گەڕو پێشی خستن.

8-بەشی هەرە زۆری ئەو بیرو رایانەی لەتەك رێنیسانسدا هاتنە کایەوە کاکڵەی ئایدۆلۆژیای چینی بۆرژوایان پێك دەهێنا. بەڵام هەندێ لایەنی دیکەی ئەو بیروڕایانە لەچوارچێوەی ئایدۆلۆژیای ئەو چینە تازەپێگەیشتووە چوونە دەرەوە بەم یان بەو شێوە تەعبیریان لە خواستو ئاواتی توێژە کۆمەڵایەتییە هەژارو نەدارەکان دەکرد، بەتایبەتی چینی کرێکاران. هەندێکی تریشیان لە ئەنجامی ئەو هۆیانەدا کە باسمان کردن رەنگدانەوەی بیری دەرەبەگایەتیو پیاوانی کلێسە بوون. لەبەر ئەوە کە دێینە سەر هەڵسەنگاندنی دیاردەکانی رێنیسانس هەست بەوجۆرە ناکۆکیو جیاوازییەك دەکەین، بەتایبەتی لەناو ئەو رێبازە فیکرییانەدا کە لەو سەردەمەدا هاتنە گۆڕێ. سەرەڕای ئەمەیش رێنیسانس بە گشتیی بەرژەوەندی چینی بۆرژوای تازە پێگەیشتووی دەردەبڕی. ئەمە لەلایەك، لە لایەکی تریشەوە، چونکە لە بنچینەوە دژ

ئەمڕۆی سەرمایەداری مانای تێروانینی ئادەمیزادە لەزاتی خۆیەوە بەس بێ ئەوەی رەچاوی ئەو یاسا مەوزووعیانە بکا کە کۆمەڵو سروشتو بیر بەڕێوە دەبەنو ئادەمیزاد دەوری لەکارپێکردنو کارتێکردنیاندا هەیە. نەك هەر ئەمە بەڵکو بیانوویشی بۆ بێ ئیلتیزامیی دۆزییەوەو لە ژێر پەردەی خودپەرستیدا ئادەمیزادی کردە بوونەوەرێکی دەستەپاچەی هیچ لەبارا نەبوو. سەرەنجامیش بێ هوودەیی ژیان بووە قیبلەگای فەیلەسوف و سیۆسیۆلۆجیستەکانی سیستمی سەرمایەداری، هەروەك لەم سەردەمەداو لە بنجو بناوانی فەلسەفەی وجودی و پووچ گەراییدا بە چاکیی بەدی دەکرێ.وەرگێڕ

به دەرمبەگایەتی بوو، بەرگێکی شۆڕشگێڕانەی لەبەر هەڵکشابوو، تەعبیر لە ئاوات و ئامانجی هەموو ئەو چین و توێژانە دەکرد کە بەرژەوەندی بنچینەییان لەوەدا دەبینیەوە، گۆڕانێکی بنەڕەتیی لە کۆمەڵدا بەرپا ببێ.

خاسییەت و پێداویستیەکانی ڕێنیسانس یەکەمجار لە ئیتالیادا دەرکەوتن و پاشان لەوڵاتانی دیکەی ئەوروپادا بڵاوبوونەوەو بە پێی باروزروفی ناوخۆی هەروڵاتە خۆیان دەگونجان و گەشەیان دەکرد، جا سەبارەت بەوەی لەسەدەی شازدەهەمداوڵاتە ئەوروپییەکان بەگشتیی، لەرووی پێشکەوتن و پەرەسەندنەوە لەئاستێکدا نەبوون بتوانن پرشنگی ڕێنیسانس وەك یەك بقۆزنەوە، دەبینین لە وڵاتانی بولکان و ئەوروپای ڕۆژهەڵاتدا سست تر تەشەنەی کردو کەمتر هەست بەکارتێکردنی دەکرێ. کەچی لەشوێنێکی وەك ئینگلیستان و فەرەنساو خوارووی ئەوروپادا زیاتر بڵاوبووەوە[32] پێویستە ئاگاداری ئەوەمیش بین کە ئاسەواری ڕێنیسانس بەشێوەی جۆراوجۆر لە ئیتالیاوە پەڕییەوە بۆوڵاتانی تر[33]. هێرشی سوپای فەرەنسا بۆ سەر ئیتالیا دەورێکی کاریگەری بینیو بەهۆیەوە میرو شازادە فەرەنسیەکان شارەزای شێوەی ژیان و کلتوری دانیشتوانی ئیتالیای پێشکەوتوو بوون. تەنانەت لەوانەوە شێوازی جل و بەرگی نوێ و هەڵس و کەوتی کۆمەڵایەتی فێربوون. زۆریشی نەخایاند دەرباری فەرەنسا بووە بنکەیەك و چی دیاردەی ڕێنیسانس هەبوو لە ئیتالیادا قۆستیانەوەو لای خۆیان پەرەیان پێدا. بە نموونە کۆشکی پاشایەتی لە "پاریس" کە بە "لۆڤەر" ناسراوەو[34] تا ئێستاش لە ریزی پێشەوەی مەزارە فیکرییەکانی جیهان دادەنرێ بەرهەمی ئەو تێکەڵبوونەیە. خوێندکارانیش لەم مەیدانەدا دەورێکی باڵایان بینی و لە ڕێگای ئەوانەوە زۆر لایەنی سەرەتایی ڕێنیسانسی ئیتالیا گەیشتە وڵاتانی دیکەی ئەوروپا. هەر لەساڵەکانی دوای سەدەی چواردەهەمەوە شاری "فلۆرەنسا" لەسەر شێوازێکی نوێ دەستی دایە لێکۆڵینەوەی زمانی گریکی کۆن و ئەنجام لە هەموو بەشەکانی تری وڵاتدا بەخێرایی بڵاوبووەوە. بەسەرێکی تریش ژمارەیەکی زۆری خەڵکی وڵاتە دراوسێکان بەمەبەستی فێربوونی زمان و شارەزابوونی بەرهەمەکانی

---

[32] A.J. Grant.Op.Cit.Part II.P.459

[33] R.Weiss, The Spread of Italian Humanism, London. 1964, P.P86-97

[34] ف.ف. سیمینوف، هەر ئەو سەرچاوەیەی پێشوو، ل507

"ئەفلاتۆن"و "ئەرستۆ"و فەیلەسووفەکانی تر، خۆیان گەیاندە شارەکانی ئیتالیا، ئەمانە کە دەگەڕانەوە تۆوی بیروباوەڕی نوێیان بۆ نیشتمان دەبردەوەو ئەنجام بەروبومێکی تازە پشکوتوویان لێ هێنایە بەرهەم[35]. هەرچۆنێك بێ سێ قۆناغەکەی رۆژگاری ڕێنیسانس چ لە ئیتالیاو چ لە ولاتانی دراوسێدا، بوونە هۆی ئەوەی چەند ئەنجامێکی تا بلێی گرنگ بەدەستەوە بدەنو پاشان کار لە گەشەکردنی بیرو زانستی سەرانسەری جیهانیش بکەن.

بێگومان لە توانایشدا هەیە خاسیەتەکانی ڕێنیسانس بەهۆی دەرخستنی ئەنجامە بنچینەیەکانیەوە زیاترو روونتر بەرجەستە بکەین، بەتایبەتی چونکە هەردوو ئەو لایەنانە تارادەیەکی زۆر لەیەکتر ئالاون، بۆیە لە بەشی داهاتوودا هەوڵ دەدەین لێیان بکۆڵینەوەو پەنجەیان بۆ رابکێشین.

---

35 The Renaissance and the Reformation 1300-1600.P.p9-13.

بەشی سێیەم
ئەنجامەکانی ڕۆژگاری ڕێنیسانس

بیروباوەڕی ڕێنیسانس‌و بەرهەمەکانی بوونە هۆی ئەوەی چەند ئەنجامێکی گرنگی ئەوتۆ بەدەستەوە بدەن کە لەبواری کۆمەڵایەتی‌و ڕۆشنبیری‌و سیاسیدا بەشدارییەکی کاریگەر لە گەشەپێکردنی کۆمەڵگای ئەوروپایی‌و سەرجەم شارستانیەتی مرۆڤایەتیدا بکەن. تەنانەت هەندێك لە ئاسەوارەکانی لەتەك لەدایك بوونیاندا نەمرییان بۆ خۆیان پچڕی. لێرەش بەدواوە هەوڵ دەدەین بە کورتیی دەست بخەینە سەر لایەنێکی گرنگی ئەو ئەنجامانەی ژانی ڕێنیسانس لەچوارچێوە فروانەکەیدا هێنانییە دونیاوە.

1- بیروباوەڕو ناوەڕۆکی شاکارە مەزنەکانی ڕۆژگاری ڕێنیسانس تەواوی بیروبڕوای کۆمەڵی دەرەبەگایەتی سەدەکانی ناوەڕاستی هێنایە لەرزین. بەر لە هەموو شتێك، هەوڵ‌و کۆششی جۆربەجۆری هومانیستان پەردەی لەسەر حەقیقەتی کڵێسەی کاتولیکی‌و بیروڕا سەیرو عەنتیکەکانی هەڵماڵی. ئەوەی سەرنج ڕادەکێشێ ئەوەیە، پێشەوایانی ڕێنیسانس بایەخێکی تایبەتیان دا بەوەرگێڕانی کتێبە ئایینییە کۆنەکان. ئەمەیش خۆی لەخۆیدا ئەوەی دەگەیاند کە جگە لە پیاوانی ئایینی، خەڵکی تریش بۆیان هەبوو توخنی مەسەلەکانی ئایین بکەون‌و لێیان تێبگەن، چونکە بەدرێژایی چەند سەدەیەك کڵێسە ئەم جۆرە لێکۆڵینەوانەی بۆ خۆی قۆرخ کردبوو. زمانەوان و زانایان – نەك پیاوە ئایینیەکان- ئەم ئەرکەیان گرتە ئەستۆو زۆر لایەنی شاراوەو گرنگیان بۆ کۆمەڵانی خەڵکی ڕوون کردەوە. بە نموونە: "لۆرینزۆ ڤالا" کە پاپا بۆ خۆی ئەرکی توێژینەوەی هەندێ دەستنووسی خستە ئەستۆی، توانی چەندین هەڵەی ناقۆڵا لەو نوسخەیەی ئینجیلدا بدۆزێتەوە کە کرابوو بە لاتینی‌و پاشان باسێکی

سەربەخۆیشی لەسەر نووسی. هەروەها لە باسێکی تردا ئاشکرای کرد کە ئەو بەڵگەنامەیەی ناوی "بەخشی قوستەنتین"ی لێ نراوە[36] . گوایە بە پێی ناوەڕۆکی مافی دەسەڵاتی دونیایی بە پاپاکان بەخشیوە، لە بنچینەوە ساختەیەو لەسەدەی هەشتەمدا نووسراوە نەك لەسەدەی چوارەمی زایندا. بێگومان ئەمەیش کارێکی خراپی کردە سەر ناوو شۆرتی پاپایەتی. "لۆرێنزۆ ڤالا" جارێکی تریش ئەوەی سەلماند کە بەهیچ کلۆجێ پاپاکان مافی ئەوەیان نییە چ لە "ڤاتیکان"و "رۆما"و چ لەهەر بستێکی سەر رووی زەمیندا دەسەڵاتی سیاسییان هەبێ. لەوەیش زیاتر بی ترس و سڵەمینەوە دەیوت: "ئەوانە لە قەشەوە بوون بە جەردەو گورگ" [37] و دەمیان ژەنیوەتە رەنجی خەڵکی.

راستیەکەی ئەگەر لەو سەردەمەدا چەند کەسێکی دەست رۆیشتوو"لۆرینزۆ ڤالا" یان نەپاراستایەو لە ترسی ئەوە نەبوایە کوشتنی شوینەوارێکی خراپی بەجێ دەهێشت، دامو دەسگای پاپایەتی بی سێو دوو کردن دەیخستە ژێر گازوگیرەی دادگای پشکنینەوە. هەرچۆنێك بێت بێ ئەوەی "لۆرێنزۆ ڤالا"ی بیرتیژ کردی، هێزو گۆڕێکی ئەوتۆی هەبوو زۆر مێژوونووس بە "سەرەتای لێکۆڵینەوەی رەخنەی زانستیانەی نوێ" ی دادەنێن [38] .

بەهۆی توێژینەوەو بەراوردکردنی وردەوە "ڤالا" گەیشتە حەقیقەتێك کە ئەو لاتینیەی بەڵگەنامەکەی پێ نوسراوە لە زۆر خاڵی گرنگیدا لاوازیی هەیە لە تەك ئەو

---

[36] بەخشی قوستەنتین "Donation of Constantin" بەڵگەنامەیەکی ساختەیە لەسەدەی هەشتەمدا راوێژکارانی پاپا نووسیانەوەو تێیدا وتیان:گوایە قوستەنتینی ئیمپراتۆری رۆما 306-307 لەسەرانسەری بەشی رۆژئاواو تەنانەت ئیتالیایشدا دەسەڵاتی دوونیایی بە پاپا بەخشیوە. پاپاکان ئەم بەڵگەنامە ساختەیەیان لە پێناوی دەسەڵاتی دونیایی خۆیاندا، وەك چەکێك لە مەیدانی ململانەی سیاسیدا کردیانە بنچینەیەکی یاسایی‌و پشتیان پێ دەبەست.

[37] لە ا.ا.جوبیر وەرگیراوە. بڕوانە "گەشەکردنی دوایی بزووتنەوەی مرۆڤایەتی لەسەدەی پانزەدەهەمدا" بەزمانی رووسی، مێژووی جیهان، بەشی سێیەم. ل628.

[38] R.Stryer and Others,Op.Cit.P.334

زۆر لەناودارترین زانایانی جیهان" لۆرینزۆ" کاری تێکردوون. لەوانە "ئیرازمۆس" و "ڤۆلتیر"و گەلێکی تریش.

لاتینیـەدا کـە سـەردەمی قوسـتەنتین بـاوبووە. تەنانـەت هەنـدی لـەو شـارانەی لـە بەڵگەنامەکانـدا نـاونووس کرابـوون کـاتی نووسـینی ئـەو بەڵگەنامەیـە لـە ئـارادا نەبوون[39]. ئەم خۆ خەریك کردنو بۆچوونە گرنگانـە چەکێکی کاریگەری لە دەست پیاوانی کڵێسە کردەوەو چیتر بۆیان نەدەلوا ناوەڕۆکی ئینجیلو نووسراوە ئایینییەکان بە ئارەزووی خۆیان لێك بدەنەوەو بەهەوای نەفس بیروڕای دەستکردی دوور لە گیانی راسـتەقینەی ئـایینی مەسـیحی بەسـەر خەڵکیـدا بسـەپێنن. ئـەوەیش کـە ئـەرکی هومانیستانی ئاسانتر کرد ئەوەبوو، زۆربەیان لە بنەڕەتدا پیاوی ئایینی بوون، یاخود لەدامو دەسگاکانی کڵێسەدا خوێندبوویانو بە چاکی هەستیان بـە ناتەواوییەکانی ناو ئەم دەسگایە دەکرد. جگە لەوەیش شارەزای هەڵسوکەوتی پاپاو دەستو پێوەندەکانیان بـوون. لەبەرئـەوە دەبیـنین هەڵویسـتی دژایـەتیکردنی ئەمانـە بەرامبـەر بـە کڵێسـە گەیشتە رادەیـەك هەرچی شـتێك پەیوەنـدی بـە کڵێسـەوە هـەبوو رەتیـان دەکـردەوە، ئەوەبوو نووسەرو زانای فەرەنسایی "رابیلیـە 1494-1552"هـەر بـەوەوە رانەوەستا بەربەرکانێی رێبازی کڵێسەی کاتۆلیکی بکا، بگـرە لـە بـیروڕای ریفـۆرمی پرۆتستانیش قایل نەبوو. بۆیە گاڵتەی بـەدەمارگیریی ئـایینی کوێرانـە دەهاتو رەخنـەی لـە رێبـازی پرۆتستانتیش دەگرت. بەڕادەیەك حاڵ گەیشتە ئەوەی "کالفن"ی پێشەوای ئەو رێبازە هێرشێکی تونـدی کـردە سـەر. هەنـدێکی تریشـیان لـەوەیش زیـاتر پێیـان لێ هـەڵبڕی، ئەنجامیش دوچاری زەبرو زەنگی رژێمو کڵێسە هاتن وەك لە دواییـدا باسـی دەکـەین-و نووسینەکانیشیان قەدەغە کران، یاخود کرانە خۆراکی ئاگر.

هەڵویستی دوژمنایەتی پیاوانی رێنیسانس بەتەنها بیروڕای کڵێسـەی نەگرتـەوە، بـەڵکو دژایەتییـەکی بـەهێزی هـەموو ئـەو بەرهەمـە ئەدەبیانەیشـی دەکـرد کـە پەیوەنـدییان بـە سـەدەکانی ناوەڕاسـتەوە هـەبوو. ئەوانـە لـەو بـاوەڕەدا بـوون کـە سـەدەکانی ناوەڕاسـت، سـەردەمی دواکـەوتنو نـەزانین بـووە، لەبەرئـەوە ناویشـیان نابوو"سەردەمی غوتی" کە لەو کاتەدا واتای "بەربەر"ی دەگەیاند. بـەڵام ئەوانـە لـەم بۆچوونەیاندا لەسەر هەق نـین، چونکە سـەدەی ناوەڕاست وەك هـەر قۆنـاغێکی تـری گەشـەکردنی کۆمـەڵگای مرۆڤایـەتیو حەتمیـەتی پەرەسـەندن، گـەلێك دەسـتکەوتی

---

[39] R.weiss,Op.Cit.P43

گرنگی پێشکەش بە مرۆڤایەتی کردووە. هەرچۆنێك بێ، ئەم هەڵوێستەی هومانیستان وای لە خەڵکی کرد سەدەکانی ناوەڕاست بەتاریکستانی ئەنگوستە چاوو کوێرو پێوەندێکی گران بزانن. ئەم واقیعەش زەمینەیەکی فیکریی لەباری رەخساند تاوەکو مرۆڤ بەرەو سەدەیەکی نوێی پێشکەو تووتر هەنگاو بهاوێژێ. شایانی باسە زاراوەی "سەدەکانی ناوەڕاست" یەکەمجار لەلایەن هومانیستەکانەوە بەکارهێنراو مەبەستیشیان لەسەدەی بەر لە رێنیسانس‌و سەدەکانی دوای گریك‌و رۆمان بوو.

2- دواتر بایەخدانی هومانیستەکان بە کەلەپووری کۆن، یەکێك بوو لە خاسییە بنچینەییەکانی رۆژگاری رێنیسانس، ئەمەیش بووە هۆی ئەوەی چەندین ئەنجامی زانستیی‌و رۆشنبیری گەورەی لێ دەسگیر ببێ. جا هەر چەندە ئەو کەلەپوورە لەسەدەکانی ناوەڕاستدا بە تەواوی پشتگوێ خرابوو، بەڵام پیاوانی رۆژگاری رێنیسانس بە شوێن ئەو دەستنووسانەدا دەگەڕان کە لەناو کڵێسەو دەیرە کۆنەکاندا بێ ناز کەوتبوون. ئەوانەیشی کە بایەخیان بەم مەسەلەیە دەدا نومایندەی تایبەتیان تەرخان کرد بوو، دەستنووسیان بۆ بدۆزنەوەو بەپارەیەکی باش بۆیان بکڕن. لەلایەکی تریشەوە سەدان دەستنووسی دانسقە لە "قوستەنتینیە"وە پەڕیەوە[40] بە تایبەتی بۆ ئیتالیاو کتێبخانەکانیان پێ ئاوەدان دەکرایەوەو هەندێ کتێبخانەی دیکەش دامەزرێنرا. هومانیستان لە پێناوی وەرگێڕان‌و ساغکردنەوەو بڵاوکردنەوەیاندا ئەرکێکی زۆریان کێشاو توانییان زۆربەی ئەو تێکستە کۆنانەی لەسەدەکانی ناوەڕاستدا وەرگێڕدرابوون‌و بەدەستی ئەنقەست شتیان لێ زیاد کرابوو، راستیان بکەنەوە. هەروەها بۆ یەکەمجار تەواوی بەرهەمە ناودارەکانی شاعیرانی گریکیان، وەرگێڕا لەوانە "ئەلیادە"و "ئۆدیسا"ی "هۆمیرۆس". ئەمە جگە لەبەرهەمە فەلسەفییە کۆنەکانیش، وەك زۆربەی نووسینەکانی "ئەفلاتون".

گومان لەوەدا نییە کە سەرپاکی ئەمانە بە ئاشکرا لە بوارە جۆربەجۆرەکانی زانستی مرۆڤایەتیدا کاری خۆیان کرد، بەتایبەتی لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی‌و

---

[40] لەگەڵ نزیك بوونەوەی عوسمانلییەکان لە ئاسیای بچووك مەترسیی کەوتە سەر قوستەنتینییەی پایەتەختی بیزەنتییەکان، زانایانی بەرەبەرە رووەو ئیتالیا کەوتنە رێ‌و لەگەڵ خۆیاندا بەکۆمەڵ دەستنووسی کۆنی بەنرخیان برد.

فەلسەفی و مێژووییدا. لەلایەکی تریشەوە مشت و مڕی فەلسەفییان هێنایە کایەوەو توانییان بگەنە هەندێ بۆچوون و حەقیقەتی مێژوویی نوێ و نووسەرانی ڕێنیسانس بیروباوەڕی تازەیان لێ هەڵهێنجان.

هەر لەو سەدەیەدا ئەو بازرگانە ئەوروپاییانەی بیروباوەڕی ڕێنیسانس کاری تێکردبوون، دەستیان کرد بە کۆکردنەوەی کەلەپووری کۆنی ڕۆژهەڵات و لەگەڵ خۆیاندا بردیانەوە بۆ وڵاتەکانیان و لەلایەن هومانیستانەکانەوە بایەخێکی لە ئەندازە بەدەریان پێدراو سەرەنجامیش بەردی بناغەی زانیاری "ئیپیگرافی Epigraphy" داڕێژرا کە لە نووسین و نەخشەی کۆن دەکۆڵێتەوە.

3- ڕۆژگاری ڕێنیسانس بەتایبەتی لەسەدەی شازدەهەمدا لە مەیدانی زانیارییە سروشتییەکاندا پێشکەوتنێکی گەورەیان بەخۆیانەوە دی. لەسەدەکانی ناوەڕاستدا بایەخێکی کەم تەنها بەزانیاری کیمیا درابوو، ئەویش چونکە هەندێك لە زانایانی ئەو سەردەمە لەو باوەڕەدا بوون، گوایە بەهۆی ئاوێتەکردنی کیمیاییەوە دەتوانرێ میتاڵی ئاسایی بکرێ بە میتاڵی بەنرخ و گرانبەها. ئەو تۆزە بایەخەیش کە بەزانیاری ئەستێرەناسیی دەدراو بەو شێوە زانستیەی پەیڕەویان دەکرد، تەنها بۆ ئەوە بوو بۆ نجوم گەری بەکاری بهێنن، ئەمە لەکاتێکدا سەرلەبەری زانیارییە سروشتییەکانی تر نەك هەر پشتگوێ خرابوون بەڵکو رووی ڕاستەقینەی زۆربەشیان شێوێندرابوو. بەڵام لەسەردەمی ڕێنیسانسدا —وەك باسکرا- بایەخدان بەو زانیاریانە بووە یەکێك لە پێداویستییەکانی کۆمەڵگای نوێ. بۆچی؟ چونکە چینی بورژوای تازەپێگەیشتوو لە دوو سەرەوە پێویستی بەم چەشنە زانیاریانە هەبوو. یەکەم: ئەو زانیارییە سروشتییانەی کە بەهۆی داهێنانی نوێوە هاتبوونە گۆڕێ و ئەنجامی حەتمی ئەو پێشکەوتنەبوون، ڕەگەزی بنچینەیی دەسەڵاتی ئابوورییان بۆ ئەو پێك دەهێنا.

دووەم: سەرپاکی دەستکەوتە زانیارییەکان بە ئەندازەیەکی دیار بیروباوەڕی نوێیان پتەوتر کردو بەرەبەرە، ڕەگ و ڕیشەی بیری دەرەبەگایەتییان لەبن هەڵدەکێشا.

پەرەسەندنی نوێی زانستیی لەزۆر بواردا پەل و پۆی دەهاویشت و گۆڕانێکی چۆنیەتی لەبوارە جۆربەجۆرەکانی زانستدا هێنایە کایەوە. بە نموونە: لەمەیدانی ئەستێرەناسیدا زانایانی ڕۆژگاری ڕێنیسانس گەیشتنە چەند ئەنجامێکی گرنگ. " کۆپەرنیکۆس 1473-1543" یەکەمین کەس بوو تیوری "کۆمەڵەی ڕۆژ"ی داناو

دەیـووت: زەوی ئەسـتێرەیەکەو سەر بەکۆمەڵـەی ڕۆژە، هـەم بـەدەوری خـۆی و هـەم بـەدەوری ڕۆژدا دەخولێتـەوە. بـە پێچـەوانەوە کڵێسـە بـاوەڕی وابـوو کـە زەمـین چـەق "مرکـز"ی گەردوونـەو چـی ئەسـتێرەی ئاسمـان هەیـە بەرۆژیشـەوە بەچواردەورەیدا دەسوڕێنەوە[41]. دوای "کۆپـەرنیکۆس" چـەند زانایـەکی تـری وەك "جیۆردانـۆ برۆنـۆ (Bruno) 1548-1600ز"و "گـالیلۆ گـالیلی Galieli1564-1624ز" کـە دوو زانای ئیتالیایی بوون توانییان پەرە بە تیۆرەکەی "کۆپـەرنیکۆس" بـدەن. ئـەوەبوو " برۆنۆ" دەیووت: جگە لە کۆمەڵەی ڕۆژ چەند کۆمەڵەیەکی تـریش هـەن دانیشتووانی سـەر زەوی لەبـەر دووریـی نایـان بیـنن. ئـەم بۆچـوونەی نـاوبراو کـت و مـت ئـەو بۆچوونەیە کـە لەسـاڵانی دواییـدا ئەستێرەناسـەکان سـەلماندیان. ئەمـە جگـە لـەوەی برۆنـۆ لـەو بـاوەڕەدا بـوو کـە دوور نییـە لـە ئەسـتێرەکانی تـردا ژیـان هـەبێ. بـەڵام " گـالیلۆ" بـەردی بناغـەی بـۆ زانیـاری تـەجریبیی دانـا بـە نموونـە: بـە تاقیکردنـەوە سـەلماندی کـە لەرینـەوەی بەنـدۆڵ چـەند فـراوان بـی ماوەکـەی هـەروەك خۆیـەتی و ناگۆڕی. لەلایەکی تریشەوە هەندێ هەڵەی "ئەرستۆ"ی لەبارەی بزووتنەوەی تەنـەکان "حرکـة الاجسـام"ەوە سـاغ کـردەوەو چەسـپاندنی کـە تەنـەکان قورسـاییان هەرچـی چەندێك بێ وەك یەك بەردەبنەوە سەر زەوی. بێجگە لەمەش پشتگیریی تیۆرییەکەی "کۆپـەرنیکۆس"ی کـرد. بـەوجۆرە بـە حـوکمی بۆچـوونی زانستیانە، زانایـان توانیـان لەسـەرتاوە زانسـتە سروشـتییەکانی لـە لاهـوت جیـا بکەنــەوە. زانایـانی ڕۆژگـاری ڕێنیسانس لە بواری لێکۆڵینەوەی پزیشکیداو بەتایبـەتی یەکالاکردنـەوە "التشـریح"ی جەسـتەی ئـادەمیزادو ماتماتیـك و جیۆلۆجیـاو دەرهێنـانی میتاڵـدا دەسـکەوتی گـەورە گەورەیان چنگ کەوت. پزیشکان دەستیان بە یەکالاکردنەوەی لاشـەی ئـادەمیزاد کـردو پـەرەیان بـە زانیـاریی "ئـەناتۆمیا" داو گەیشـتنە چـەند ئـەنجامێك بەهۆیانـەوە بەشـدارییان لـە گەشـەکردنی ئـەم زانیارییـە گرنگـەدا کـرد کـە راسـتەوخۆ پەیوەنـدی بەژیانی ئادەمیزادەوە هەبوو. ئاکامیش بووە بابەتێکی سەربەخۆو لەچەند زانکۆیـەکی ئەوروپاییـدا بـەدەرس خوێنـدرا. هـەر بـەهۆی ئـەم دەسـتکەوتە مەزنانـەوە توانییـان مێشـکی خـەڵکی ئـەوروپا لـە ئەفسـانەی پـڕو پـووچ ڕزگـار بکـەن. چارەسـەرکردنی

---

[41] نیکۆلا کۆپەرنیکۆس" ئەو باسەی پێشکەش بەشەخسی پاپا کرد!

ئەخۆشییەكانی مرۆڤیش لەوە دەرچوو كاسەی سەر لەت بكرێو خوێ ئاژن بكرێ تاوەكو بە حسابی خۆیان خێوو جنۆكەی لێ دەرپەڕێنن، یاخود باشترین چارەسەر ئەوە بێ بە زەبری تەور لاقی بنیادەم ببڕدرێتەوە.[42]

ئەو ئەنجامانەی زانایانی سەدەی بوژاندنەوە لە بوارەكانی جیۆلۆجیاو میتاڵ دەرهێناندا بەدەستیان هێنا، شتێكی هەروا كەم بایەخ نەبوون. بە نموونە: "زانای ئەڵمانی"جۆرج باوێر 1494-1555ز" كتێبێكی گەورەی بەناونیشانی "دەربارەی میتاڵ دەرهێنان لە دوانزە بەرگدا" لە پاش خۆی جێهێشت. ئەم نووسراوە یەكێكە لە گەورەترین ئەو سەرچاوە رەسەنانەی لە قۆناغی یەكەمی گەشەكردنی سەرمایەداریی ئەورووپادا، لە چۆنیەتی پەرەسەندنی ئامرازەكانی بەرهەمهێنانو شێوە تەكنێكی دەرهێنانی میتاڵ دەدوێ.

4. گرنگترین ئەنجامەكانی رێنیسانس، بووە یارمەتیدەرێكی گەورە بۆ دروست بوونی زمانی یەكگرتووی نەتەوەیی لە ئەورووپادا.

پێش ئەو سەردەمە، زانستو ئەدەب بۆ توێژێكی بچووكی كۆمەڵ قۆرخ كرابوو. تەنانەت قسەكردنو مشتو مڕ لە نێوان رۆشنبیرانی ئەو سەردەمەدا هەر بە لاتینی بوو نەك بە زمانی نەتەوەیی. بە كورتی لەتوێژێكی بچووك بەو لاوە، جەماوەری خەڵك ئاگای لەو زمانە نەبوو. ئەم دیاردەیەش خۆی لەخۆیدا بووە هێڵێكی جیاكەرەوە لە نێوان توێژە جیاجیاكانی كۆمەڵداو ئاكامیش بووە هۆی پەیدابوونو سەرهەڵدانی چەند دیالێكتی ناوخۆیی جۆربەجۆر. بەڵام لەو كاتەوەی كە پلەو پایەی تاكە كەس لەناو كۆمەڵدا گۆڕدراو وەك بوونەوەرێكی گرنگ كۆمەڵگا حسابی بۆ كرا، دەبوو بەچاوێكی ترەوە تەماشای هەموو ئەو شتانە بكرێ كە پەیوەندییان بە ژیانی ماددیی و مەعنەوی ئەوەوە هەیە. زمانیش یەكێكە لەو مەسەلە بنچینەییانەی ئەم گۆڕانكارییە راستەوخۆ كاری تێكردو سەرلەبەری دیاردەكانی رێنیسانس بوونە هەلومەرجی گونجاو تا لەوڵاتە ئەورووپاییەكاندا زمانی ئەدەبی یەكگرتوو بێتە كایەوە.

---

[42] " ئوسامە كوڕی مونقیز" رووداووی زۆر سەیر لە بارەی زانیاری پزیشكی ئەورووپایی لە رۆژگاری شەڕی خاچپەرستەكاندا دەگێڕێتەوە. بۆ زیاتر تێگەیشتن، بڕوانە "علاقات بين الشرق و الغرب بين القرنين الحادي عشرو الخامس عشر". عبدالقادر احمد اليوسف.صيدا. بيروت 1969 ل268-270.

ژمارەیەکی زۆری پیاوانی ڕێنیسانس بەتایبەتی نووسەران بەرهەمەکانیان بەزمانی خەڵکی دەنووسی‌و سامانی کەلەپووری میللییان کردە سەرچاوەی سروشت‌و کەرەستەی دەربڕینی بیروڕاکانیان. باشترین نموونەیش لەم بارەیەوە "فرانسۆ رابیلیە"ی فەرنساییە کە بەیەکێك لەناودارانی سەردەمی ڕێنیسانس ناسراوە. ناوبراو لەنووسینەکانیدا هەمیشە ڕەچاوی زەوقی خوێنەری دەکرد. بۆ ئەم مەبەستەیش سوودی زۆری لە کەلەپووری میللیی وەردەگرت‌و بایەخی پێ دەدا. بە شێوەیەکی رازاوەو لە هەمان کاتیشدا بە پێزو نزیك لە قسەی ئاساییەوە بابەتەکانی دارشت، بە هۆی ئەم شێوازەیەوە بوو بە ناسراوترین نووسەری فەرەنسای سەدەی شازدەهەم‌و بەرهەمەکانیشی وەك بەرهەمی زۆربەی نووسەرانی ڕۆژگاری ڕێنیسانس لەناو خەڵکیدا ڕەواجێکی زۆریان پێ درا.

وە نەبێ بایەخدان بەم زمانە نوێیە وای لەناودارانی ڕێنیسانس کردبێ زمانە کلاسیکیەکان‌و لەسەرو هەموویانەوە زمانی لاتینی کە تا ئێستاش لەباری سەرنجی زانستەوە دەوری خۆی لە دەست نەداوە پشتگوێ بخەن، نەخێر. بە پێچەوانەوە ژمارەیەك لە هومانیستان کەوتنە خۆ بۆ لێکۆڵینەوەی زمانی لاتینی‌و گریکی‌و عیبریی کۆن. زۆربەشیان ئەوەندە زمانی لاتینییان دەزانی خۆیان پێوە هەڵدەکێشاو دەیانویست بە خەڵکی رابگەیەنن کە دڵبەستەی سامانی کەلەپووری کۆنن. چونکە ئەوانە رایان وابوو کە ئەو کەلەپوورە تەواو دژی یاساو نەریتی باوی دەرەبەگایەتیەو لەتوانادا هەیە بەهۆی زمانی لاتینیەوە شتی ئەوتۆ وەرگیرێ، بکرێتە چەکێکی کاریگەر دژی ئەو یاساو نەریتانە.

لێرەدا گرنگ ئەوەیە حەقیقەتێك لەیاد نەکەین. زۆر لە هومانیستان کە بەزمانی لاتینی دەیان نوسی، بەزمانی نەتەوەیی خۆیان بەرهەمیان بڵاو دەکردەوە. ئەمە جگە لەوەی بەرهەمە لاتینیەکانیان پاش ماوەیەکی کەم، زۆرجار ساڵێك پتری نەدەخایاند وەردەگێڕدرایە سەر زمانی نەتەوەیی‌و زمانە ئەوروپاییەکانی سەردەمەکە. لەوەیش گرنگتر پیاوانی سەردەمی ڕێنیسانس تەنها ئەو بابەتەیان بە زمانی لاتینی دەنووسی کە پەیوەندییەکی بەتینی بەزاناو فەیلەسوف‌و پیاوە سیاسییەکانەوە هەبوو. لەبەر ئەوە دەیانویست بەزمانی خۆیان لەگەڵیاندا بدوێن، بێ ئەوەی ئامانجی سەرەکییان کە هەرەسهێنانی تەلاری فیکری دەرەبەگایەتی بوو، لەبیر

بچێ. هەندێکی تریشیان بۆیە بە زمانی لاتینی دەیاننووسی ترسی ئەومیان هەبوو، نەبا ئەوانەی نووسسینەکانیان ئاراستە کراوە و مشتو مڕیان لەگەڵ دەکەن بەرهەمەکانیان نەخوێندنەوەو بەسووك تەماشا بکرێن. لەگەڵ هەموو ئەمانەیشدا ئەم دیاردەیە وردەوردە لەئارادا نەماو رۆژ بەرۆژ ئەوانەی بە لاتینی دەیان نووسی ژمارەیان کەم دەبووەوە، بەتایبەتی لەبواری ئەدەبدا، تاوەکو بە تەواوی وەك دیاردەیەکی رۆشنبیری لەگۆڕێ نەما. دوا جایش زمانی لاتینی بووە سەرچاوەیەکی گرنگ تەنها بۆ مشتو ماڵ، بەتایبەتی بۆ دروستکردنی زاراوەی زانستی نوێ، چونکە دەتوانرێ بە ئاسانی وشەی لێ وەربگیرێو وشەی تازەی لێ پێك بهێنرێ، لەرووی دەربڕینیشەوە زاراوەکانی لەسەر زمان سووکترو رەوانترن. هەموو ئەمانەو چەند هۆیەکی دی لەگەڵ پەیدابوونی بازاڕی یەکگرتوودا, بوونە هۆی ئەوەی لەسەدەی پانزەهەمو شانزەهەمدا زمانی نەتەوەیی گەلانی ئەوروپا کە ئێستا لەبەردەستی هەمووان دان دروست ببێ. ئەمەش بە پێچەوانەی بەرهەمەکانی سەدەکانی پێش رێنیسانسەوە بوو کە تەنها ئەو توێژە کۆمەڵایەتییە چێژی لێ وەردەگرت کە زمانی لاتینی کۆنی دەزانی.

5- بیروباوەڕی رێنیسانسو ئەنجامەکانی بەشێوەی جۆربەجۆر هەستی نەتەوەییان لەناو گەلانی ئەوروپادا ژیاندەوە. چونکە زمانی نوێ بووە ئامرازێكو ئەو بەرهەمە فیکرییانەی پێ دەنووسرا کە لە بەر دەستی جەماوەردا بوون. بەمەیش زیاتر ئاستی هۆشیاری کۆمەڵانی خەڵك بەرز دەبووەوە. کارکردنی ئەم هۆیە بەزۆری لەوەدا دەردەکەوێ کە زۆربەی بەرهەمەکانی رۆژگاری رێنیسانسو ئەدەبیاتی ئەو قۆناغە، پەردەیان لەسەر خەوشو ناتەواوییەکانی سیستمی دەرەبەگایەتی هەڵدەماڵیو پێشوازییان لە کەلەپووری کۆن دەکردو بەشێوازێکی خۆش و رەوان سەرنجی خوێنەری ئاساییان رادەکێشا. جگە لەمانەش لەناوەڕاستی سەدەی شانزەهەمدا بەهۆی داهێنانی ئامێری چاپکردنی تازەوە، کتێبو چاپەمەنی زۆرتر کەوتە بەردەست خوێنەرانو ئاڵو گۆڕیان پێ دەکرا.

داهێنانی ئامێری چاپکردنی نوێ، لەخانەی دەسکەوتە زانیاریو کلتوورییەکانی سەردەمی رێنیسانس دادەنرێو خۆی لەخۆیدا بەدەنگەوە هاتنی پێویستیەکانی ئەو قۆناغە بوو. بایەخ بەوێنگرتنەوەی دەستنووسە کۆنەکان بە ژمارەیەکی زۆرترو

شێوەیەکی باشتر، پاڵی بە ئەوروپاییەکانەوە نا، پەیڕەوی شێوازی چاپکردنی "چینی"یەکان بکەنو تەختەداری هەڵکۆڵدراو بەکار بهێنن. لەلایەکی تریشەوە چ هومانیستانو چ لایەنگرانی بزووتنەوەی ریفۆرمی ئایینی، هەوڵیان دەدا کتێبە ئایینییەکان لە چنگی کڵێسەی کاتۆلیکیو قەشەکان رزگار بکەنو زۆرترین ژمارەیان لێ بڵاوبکەنەوە، تاوەکو خەڵکیی بۆیان روون ببێتەوە کە پاپایەتی تا چ رادەیەك لەیاسا ئایینییەکان دوورکەوتۆتەوەو فڕی بەسەریانەوە نەماوە.

لەو کاتەوە"دانتێ" لە نووسینەکانیاندا سەلماندی کە دەتوانرێ لەبری زمانی لاتینی، زمانە نەتەوەییەکان بکرێنە ئامرازی دەربڕینی بیروڕا، زیاتر هەست بە پێویستی کتێبو چاپەمەنی کرا. چونکە خەڵکی رەمەکیش بەپەرۆشەوە دەیان قۆزتنەوەو چێژیان لێ وەردەگرتن.

هەموو ئەمانە پێویستیان بە ئامرازی فیکریی پەخشو بڵاوکردنەوەیەك دەکرد بتوانێ شان بەشانی پێداویستە کۆمەڵایەتییە تازەکان هەنگاو بنێ. بۆ ئەم مەبەستە ئەوروپاییەکان بەهۆی تەختەداری هەڵکۆڵدراوەوە، شێوازی چاپکردنیان بە بارێکی باشتردا گۆڕی. پاشان ئەوەی چاوەڕوان نەدەکرا، کتوپڕ رووی‌داو لەدەوروبەری ساڵی 1445ز دا "یوحەننا گوتینبرگ 1400-1468" توانی یەکەم ئامێری لە تەختە دروست کراوی چاپکردن دروست بکا. ئامێرەکەی "گۆتینبرگ" بەدەست ئیشی دەکردو پیتی بزێو "الحروف المتحرکە"ی بەکار دەهێناو لەماوەی سەعاتێکدا دەیتوانی "100" لاپەڕە چاپ بکا. دیارە ئەمەش بۆ ئەو سەردەمە گۆڕانێکی چۆنیەتی بوو لە دونیای چاپو چاپەمەنیدا.

داهێنراوەکەی "گۆتینبرگ" تۆوی گەشەکردنو هێزی پەرەسەندنێکی بەگوڕو توانای بەخشینێکی بەر بڵاوی لەگەڵ خۆیدا هەڵگرتبوو. بەشدارییەکی گەورەیشی لە پێشخستنی زانستو زانیاریو ژیاندنەوەی کەلەپوورو بیروڕای رێنیسانسو ئایدۆلۆژیای رزگاریخوازانەی دوای ئەو سەردەمەدا کرد. هۆیەکی گرنگ بوو بۆ راگەیاندنی کلتووری نەتەوەییو کەلالەکردنی زمانی ئەدەبیی یەکگرتووی گەلان. زۆریشی نەبرد ئەم داهێنانە نوێیە نەك هەر بووە هاندەرێکی مەعنەوی بەڵکو بەچەشنی پاڵپێوەنەرێکی مادی هانی نووسینو بڵاوکردنەوەی دەدا. سەرەنجامیش کتێب وەك هەر کەلوپەلێکی تر کەوتە بازاڕەوەو کڕیارو فرۆشیاری پەیدا کرد. بەو

چەشنە باری رۆشنبیری لەوە ترازا هەر بریتی بێ لە چەند کتێبخانەیەکی تایبەتی و ئاڵ و گۆڕکردنی کتێب لە سنوورێکی تەسکدا گیر بخوا.

بێگومان ئەگەر داهێنانی چاپخانە نەبوایە، نووسینو خوێندنەوەو فێربوون بەگشتیی هەر بەنسبی توێژێکی سەرووی کۆمەڵو پیاوانی ئایین دەبوونو بەس. بەڵام بەهۆی چاپخانەی نوێوە، بەسەرێك ژمارەیەکی زۆر کتێب لەچاپ دەدراو بەسەرێکی تریش نرخەکەی دەهاتە خوارەوەو هەرزانتر دەبوو. بەو جۆرە کتێبی خوێندنو فێربوون گەیشتە دەست چینە هەژارو نەدارەکان. جا هەرچەندە "گۆتینبرگ"و هاوبەشەکانی تا ماوەیەکی زۆر هەوڵیان دا پارێزگاری نهێنی داهێنراوەکەیان بکەن، کەچی زۆری نەخایاند لە ئەڵمانیاو وڵاتە ئەوروپاییەکانو لەسەرو هەموویانەوە لە ئیتالیای لانکەی رێنیسانسدا بڵاو بووەوەو نیو سەدەو چەند ساڵێکی نەبرد ئەو کتێبانەی بەهۆی پیتی بزێوەوە لەئەورپادا چاپکران گەیشتە "30" هەزار دانە. خۆ ئەگەر تێکرای هەر کتێبە بە "300" دانە دابنرێ، ئەوا لەماوەی نزیکەی "60" ساڵدا "9" ملیۆن کتێب چاپکراوە. دیارە ئەم دیاردەیش سەرەتایەکی گرنگ بوو بۆ بنیات نانی بنچینەیەکی ماددیی ئەوتۆ زانستو رۆشنبیریی لەسایەیدا بەو ئەندازە گەورەیە گەشە بکەن کە بەخێرایی رووی جیهانی گۆڕی. هەر لەبەر ئەوەیشە مێژوونووسان داهێنانەکەی "گوتینبرگ" بەگەورەترین دیاریی گەلی ئەڵمانیا دادەنێن کە ناوبراو لەسەدەی پانزەهەمەمدا پێشکەش بەمرۆڤایەتی کردو تەنانەت یەکێك لەم بارەیەوەووتویە "داهێنانەکەی گۆتینبرگ لەو جۆرە کارانەیە کە یەکجار روو دەدەنو دووبارە نابنەوە"[43].

6-جا ئەگەر ئەم هەموو گۆڕانکارییە بنەرەتیو داهێنانە گەورانە لەگەڵ رێنیسانسدا سەریان هەڵدا بێو زیاتر لەناو کۆمەڵگا پێشکەوتوەکانی ئەوروپادا ناکۆکیو ململانێی تیژکردبێ، شتێکی سەیر نییە، چونکە هەموو ئەو دیاردانە بەئاشکرا سیمای یاخی بوونیان دژی دەرەبەگایەتیو کڵێسەی کاتۆلێکی پێوە دیاربوو. بەجۆرێکی تر بڵێین: کاکڵەی بیری بۆرژوای تازەپێگەیشتوویان پێك دەهێنا. ئەمە جگە لەوەی کە دیاردەی یاخی بوون، بەتەنها لایەنێكو دووانی نەگرتەوە. بەڵکو بەشێوەیەکی مەوزوعی لە مەیدانی ئەو زانیارییە تەجریبیانەیشدا خۆیان دەنواند کە

---

[43] G.C.Sellery.op.cit.PP.234

تاڕادەیەکی زۆر لە ئەدەبو سیاسەتەوە دووربوون، چونکە سەرپاکی ئەو ئەنجامە گەورانەی زانایان بەدەستیان هێنا، رووی راستەقینەی ئەو بیروباوەڕە دواکەوتوانەیان ریسوا دەکرد کە بەدرێژایی چەند سەدەیەك مێشکی جەماوەریان ئیفلیج کردبوو. لەبەر ئەوە دەبینین هەڵویستی توندوتیژی کڵێسە تەنها بەرامبەر بەو جۆرە کەسانە نەبوو کە بێ پێچو پەنا دوژمنایەتییان دەکرد. بگرە ژمارەیەکی زۆر زۆر لەناوادارانی رێنیسانسیشی گرتەوەو لە پێش هەموویشانەوە زانایانی ئەو سەردەمە. باشترین بەڵگەی ئەم حەقیقەتەیش لەو جموجۆڵەدا دەردەکەوێ کە دادگاکانی پشکنین لەو کاتەدا نواندیان. بە نموونە: دامو دەسگای سەر بەکڵێسە نەك هەر بیروڕایەکانی "کۆپەرنیکۆس"ی رەت کردەوە، بەڵکو ئەو کتێبەیشی قەدەغەکرد کەزۆربەی ژیانی خۆی بۆ تەرخان کردبوو. هەمان هەڵویستیشیان بەرامبەر بە "گالیلۆ" نیشان داو ناچاریان کرد واز لە پشتگیریکردنی تیۆرەکەی "کۆپەرنیکۆس" بهێنێ کە دەیووت: زەوی بەچوار دەوری رۆژدا دەخولێتەوە. ئەمانەو زۆر زاناو رۆشنبیری دیکەی سەردەمی رێنیسانس، یان هەموو تەمەنیان لەزیندانە تاریکەکاندا بردەسەر، یاخود بە زیندوویی دەسووتێنران. زانای گەورەی ئیتالیایی "جیۆردانۆ برۆنۆ" پاش ئەوەی هەشت ساڵ رەبەق لە زیندانەکانی دادگای پشکنینداو لە ژێر زەبری ئازارو ئەشکەنجەدا ناڵاندی، لە مانگی تشرینی دووەمی ساڵی 1600 داو لەگۆڕەپانێکی شاری "رۆما"دا بە پێش چاوی خەڵکەوە ئاگری تێبەر درا[44]. هەروەها زمانەوانی فەرەنسایی "دولییە" بەهۆی چاپخانە تایبەتییەکەی خۆیەوە، کە بیروڕای هومانیستانی بڵاودەکردەوە، لەمانگی ئابی ساڵی 1546 دا لە گۆڕەپانێکی "پاریس"دا سووتێنرا. بەڵام هەموو ئەم کردەوە نامرۆڤانە لەبەردەم رەوتی بەرەوپێشەوە چوونی مرۆڤایەتیدا بێهوودە بوون. چونکە مەحاڵە بەری خۆر بە بێژنگ بگیرێو رەوڕەوەی مێژوو بەرەو دوا بگەڕێنرێتەوە، جوانترین بەڵگەی ئەم راستیەش پەیکەرە لووت بەرزو شکۆدارەکەی "دولییە" یە کە لە ساڵی 1889ز داو هەر لەو شوێنەی تێیدا سووتێنرا، بە ئاهەنگێکی قەشەنگ پەردەی لەسەر لابراو سەلماندی کە نەسەرکووتکردنو نە سووتاندنی جەستەی ئادەمیزاد، ناتوانن بیری بەرزو گیانی

---

[44] "برۆنۆ" لەکاتی لێپرسینەوەدا بەو پەڕی ئازایەتییەوە بەرگری لەبیروڕایە کانی خۆی کرد. تەنانەت لەو کاتەدا کە بڕیاری سووتاندنیان دا، بەگاڵتە پێکردنەوە بە دادگای‌وت :وا بزانم ئێوە زۆر لە من زیاتر لەو بڕیارە دەترسن.

پیرۆزی لە ناو ببەن. ئا بەو جۆرە شانۆی تراژیدیاکەی ساڵی 1546 لە پاش "313" ساڵ بووە گۆڕەپانێکی رازاوەی "پاریس"و بەبێ دەنگیی جوانترین چیرۆك و رازاوەترین پەندو داستان بۆ ئەوە لەدوای ئەوەی مرۆڤایەتی دەگێڕێتەوە.

لە بەشێکی تری ئەم لێکۆڵینەوەیەدا کە دێینە سەرباسی ناودارانی رێنیسانس، چەند قوربانییەکی تری دادگای پشکنین بە نموونە دەهێنینەوە. وە نەبی زەبرو زەنگی دادگای پشکنین بەتەنها ئەنجامی ئەو ململانێیە بوو بێ کە لە نێوان کۆن و نوێدا رووی دا، نەخێر. بەڵکو هەرچییەکیان دەکرد هەوڵ و کۆششێکی بێ سەمەر بوو، بۆ هێشتنەوەو درێژە پێدانی سیستمێك بیروباوەڕی نوێ لەناخەوە پووکاندبوویەوەو نەیدەتوانی چیتر خۆی بە پێوە رابگرێ.

7- سەردەمی رێنیسانس گۆڕانێکی راستەقینەی لە ژیانی کۆمەڵایەتی ئافرەتدا بەرپا کرد، دیارە ئەمەیش ئەنجامی دوو هۆی گەورە بوو:

یەکەم: هومانیستەکان تیروانینێکی نوێیان هەبوو بەرامبەر تاکە کەسی ناو کۆمەڵێك ئافرەت نیوەی پێك دەهێنێ.

دووەم: شێوازی بەرهەمهێنان بەتایبەتی لەسەرەتای سەرهەڵدانی سەرمایەداریدا، لەجاران زیاتر پێویستی بەهێزی کار بوو، بەرادەیەك دەیویست سوود لەوزەو توانای ئافرەتیش وەربگرێ. بەهەر حاڵ لەسەردەمی رێنیسانسدا ئافرەتی ئەوروپایی خۆی گەیاندە مەیدانی بەرهەمهێنانی پیشەسازیی و نووسین و تەختەی شانۆو تەنانەت لە مشت و مڕی فەلسەفیشدا بەشداریی کرد. بەو پێیە پلەی کۆمەڵایەتی گەیشتە ئاستێکی باڵاتر. بەتایبەتی لە شارەکانی ئیتالیا کە باروزروفێکی گونجاوتریان بۆ رەخساو ئافرەت بووە خاوەنی رۆشنبیرییەکی یەکجار قووڵ[45].

ئەنجامەکانی رێنیسانس و بزووتنەوەی مرۆڤایەتی جگە لەوانەی پێشتر باسیان کرا، زۆر ئەنجامی دیکەی لەمەیدانی داهێنانی هونەری و گەشەکردنی بیرو بەرهەمی ئەدەبی و تێکرا زانستە مرۆڤایەتییەکاندا هێنایە کایەوەو بە ئاشکرا لەسەر بردەی ژیان و داهێنانی ناودارە نەمرەکانی ئەو قۆناغەدا بەرجەستە دەبن.

---

[45] Renissance and Reformation, 1300-1684, Edited. by G.R.Elton, Second edition, NewYork-London, P.85-86.

بــەشی چــوارەم
نەمــران

لەبەر رۆشنایی لاپەڕەکانی پێشەوە، بۆمان دەردەکەوێ کە ڕێنیسانس ڕۆڵێکی گەورەی لە ژیانی ڕۆشنبیری وڵاتە ئەوروپیەکاندا بینیوەو کاری لەسەر جەم بیرو هونەری مرۆڤایەتی کردووەو چرایەکی درەوشاوەی شارستانیەتی مرۆڤایەتییە.

هەر لەو سەردەمەدا بوو، بەرهەمە ئەدەبیو هونەرییە نەمرەکان گەیشتنە لوتکەی جوانی. هەر بەهۆی سەردەمی ڕێنیسانسەوە زیندوکردنەوەی کەلەپووری کۆن ئەو گۆڕانە مەزنەی بەسەردا هاتو زانستو فەلسەفەو زانیارییە سروشتیو مرۆڤایەتیو پەروەردەییەکانو یاساو سیاسەتو زۆر لایەنی دیکەشی گرتەوە.

وەك لە پێشەوە باسکران سەرپاکی گەلانی ئەوروپا بەشدارییان لەسەردەمی ڕێنیسانسدا کردو سامانێکی گەورەو شاراوەی فۆلکلۆری میللیو نەتەوەییو تاقیکردنەوەی رابووردویان سەر لە نوێ خستەوە بەردەست. ئەمە جگە لەوەی چەندین ڕۆڵەی مەزنی پێگەیاندو هەموویان بە پەرۆشەوە، لە پێناوی بەرەوپێشەوەبردنی ڕەوڕەوەی مێژووی کۆمەڵدا ئامادەی کارکردنو خۆبەخت کردن بوون.

زۆربەی هومانیستان سووربوون لەسەر ئەوەی دێوچان کۆشش بکەن، چونکە لەو باوەڕەدا بوون ئادەمیزاد بە زانایی لەدایك نابێو تەنها هەوڵو تەقەلای بەردەوام دەیگەیەنێتە ئەو پلەیە. خۆشیان نموونەی ئادەمیزادێکن لە پلەی ـەماڵیان نزیك کردەوە، چونکە شەوو ڕۆژ خۆیان دەڕەتاندو دڵسۆزانە کاریان دەکردو هەم سوودیان لە خەڵکی وەردەگرتو هەم سوودیان پێ دەگەیاندن.

لێرەدا دەتوانین وتەیەکی "پییەر پاولۆ" ی هومانیستی ئیتالیایی بە نموونە بهێنینەوە کە ئەو پەڕی بەختیاری لە کۆششی بێوچاندا دەبینییەوە، بەڕادەیەك شەوی بە مردن شوبهاندووەو دەیگووت: "نووستن کات بە فیڕۆ دەدات" هەر لەو بارەیەوە لە وتاریکدا کەئاراستەی زانایانی کرد دەڵێ: ئەو کەسەی ئارەق بڕێژێ بەسەر هەموو تەنگو چەڵەمەیەکدا زاڵ دەبێو دەگاتە پایەی خۆی[46]. تا بەم گیانەوە پیاوانی سەردەمی ڕێنیسانس کاریان دەکرد.

ڕاستییەکەی کەس بۆی نالوێ سەرژمێری یەك بەیەك ناوی زاناو نیگارکێش‌و نووسەرانی ئەو سەردەمە بکا، چونکە سەدان ناوی درەوشەدار هەن، وەك لە بەشی خاسیەت‌و ئەنجامەکانی ڕێنیسانسدا وتمان، بەرهەمی نەمریان بۆ بەجێ هێشتووین.

لێرەش بەدواوە هەوڵ دەدەین چەند بیروڕایەکی گشتیی سەبارەت بە جموجوڵی هەندێکی تر لەو کەڵە پیاوانە بخەینە پێش چاو، تاوەکو وێنەیەکی ڕاستەقینەی ڕێنیسانس لە قۆناغە جیاجیاکانیدا نیشان بدەین.

پێشەوایانی ڕێنیسانس

گومان لەوەدا نییە کە دەرکەوتنی پێشەوایانی ڕێنیسانس‌و سەر هەڵدانی بزووتنەوەی مرۆڤایەتی لە ئیتالیادا، باروزروفی مێژوویی ڕەخساندنی‌و گەشەی پێکردن.

" دانتێ"و "پەترارك"و "بۆکاشیۆ" کە سێ زانای ئەو سەردەمەن بەردی بناغەیان بۆ تەلاری بەرزو بڵندی ڕێنیسانس داڕشت. هەر لەبەر ئەوەیش بیرو جموجۆڵیان بایەخێکی تایبەتییان پێ دەدرێو بە هۆیانەوە دەتوانرێ دەست نیشانی لایەنە بنچینەییەکانی قۆناغی یەکەمی ڕێنیسانس بکرێ.

---

[46] ن.ف.بیفیاکینیا- پیەر باولۆی هومانیست. زانایان کاری فیکریی. " ئابووری‌و سیاسەت‌و کلتووری ئەوروپا لە سەدەکانی ناوەڕاستدا، بەزمانی ڕووسی – مۆسکۆ 1972 ل342.

"دانتێ" 1265-1321ز

"دانتێ ئەلگیری" شاعیرێکی ناسراوی ئیتالیایەو لای هەموان یەکەمین مۆژدەدەری سەردەمی رێنیسانسە. لە فلۆرەنسا لەدایك بووەو لە ژیانی سیاسیدا هاوبەشییەکی دیاری کردووە. لە رووی فیکریەوە سەر بەو رێبازە سیاسییانە بوو کە دژی دەسەڵاتداری سەردەمەکەی بوون. هەر لەبەر ئەمەش بووە پاشملە حوکم دراو تا ئەو کاتەی لە "رافنا" گیانی بە خاك سپارد، ئاوارەو دەربەدەری نیشتمان بوو.

"دانتێ" رۆشنبیرترین کەسی سەردەمەکەی خۆیەتی[47] بۆیە لە لایەنە گرنگ‌و نادیارەکانی رەوتی گەشەکردنی ژیان‌و کۆمەڵ بەشێوەیەك تێ بگا کە بۆ ئەو کاتە تێگەیشتنیان کارێکی هەروا ئاسان نەبوو.

"دانتێ" پەنجەی بۆ ئەوە راکێشا کە زمانی نەتەوەیی لە توانایدایە پاڵ بە میللەتەوە بنێ‌و گۆڕانێکی بنەڕەتی تێدا پێك بهێنێ. بەو هەڵویستەیشی بووە دیارترین ئەو پێشەوایانەی داوایان دەکرد لەبەرهەمی ئەدەبیدا لەبری لاتینی زمانی ئیتالیایی بەکار بهێنرێ.

ئەم بانگەوازەش لەناو رۆشنبیرانی فلۆرەنسەدا بەجۆرێك دەنگی دایەوە، رۆشنبیران وەك خۆیان دەیانگوت: هەستیان بە "تام‌و چێژی شێوەی نوێ دەکرد"[48] لەسەرەتاوە نووسینەکانی "دانتێ" رۆڵێکی گرنگیان گێڕاو ئەم رێبازە تازەیەیان چەسپاند.چونکە لە دارشتندا ئاوازێکی ناسك‌و تەڕو بڕی پێ دەبەخشین، بەمەیش ژمارەیەکی زۆر نوسەرو خوێنەری بەلای خۆیدا راکێشاو هانی دان بایەخی پێ بدەن‌و چێژی لێ وەرگرن‌و سەرەتایەکی گرنگیش بوو، تاوەکو ئەدەب لەچوارچێوە ئەکادیمیاییە تەنگەبەرەکەی سەدەی ناوەراست دەرباز بکا. بەو پێیە ئەم لایەنە فیکرییە گرنگە لەوە دەرچوو تەنها بابەتی فێرکردنی ئەو توێژە هەڵبژاردەیە بێ کە

---

[47] هەندێك سوورن لەسەر ئەوەی کە لێکۆڵینەوەیەکی تێروتەسەل سەبارەت بە "دانتێ"ووەرگێرانی کۆمیدیا بەنیسبەت پسپۆرانی ئەوروپاوە ئەگەر بارووزرووفێکی گونجاویان بۆ برەخسی پێویستی بە 20 ساڵ دەبێ.

[48] ا.ا.جوبیر، دانتێ (مێژووی جیهان) بە زمانی رووسی، بەرگی سێیەم، ل 621.

زمانــه کۆنــەکانیان دەزانــی، بــە پێچــەوانەوە هێــزی داهێنەرانــەی کەوتــە بەردەســت کۆمەلآنی خەڵك.

"دانتیّ" ئەوەندە پەرۆشی زمانی نەتەوەیی بو، هەر بە نووسینەوە رانەوەستا، بەڵکو وەك زانایەکی زمان ناس چی تواناى هەبوو تەرخانیکردو هەمیشە پێی لەسەر گرنگیی هێزی دەربڕین دادەگرت‌و چەند باسێکیشی "لەبارەی زمانی زارەکی " یەوە نووسی[49]. یەکەم کتێبی بەراوردکاریی لەبارەی زمان‌و شیعری رۆمانیەوە دانا. خۆشەویستی زمانی نەتەوەیی لای "دانتیّ" گەیشتە پلەیەك بە "نانی جۆ"ی دەشوبهاند. چونکە لەو سەردەمەدا هەر ئەو جۆرە نانە ورگی هەزاران ئیتالیایی تێر دەکرد، لەکاتێکا جۆرە نایابەکان وەك زمانی لاتینی بۆ توێژێکی کۆمەلآیەتی تەرخان کرابوو. تا بەم شوبهاندنەو بەو سەرکەوتوییە مەغزاو مەبەستێکی ئەوەندە قووڵی هەبوو، وێنەیەکی ئاشکرای رێبازی فیکریی ئەم شاعیرە مەزنەمان دەخاتە بەردەست. ئەو دەیویست، بۆ خەڵکیی، بۆ گەلی ئیتالیا بنووسیّ، بۆیە زمانی جەماوەری هەڵبژاردوو بە هۆیەوە لەگەڵیاندا دەدواو فێری دەکردن. بە بڕوایەکی بەتینیشەوە دژی ئەو کەسانە رادەوەستا خۆی واتەنی بە چاوی سووکەوە تەماشای "زمانی رازاوەی میللیمان" دەکەن. "دانتیّ" نۆبەرەی بەرهەمە ئەدەبییەکانی بریتی بوو لە کۆمەڵە شیعرێك‌و چەند پارچە پەخشانێك‌و ناوی نا "ژیانی نویّ"و تێیدا چیرۆکی خۆشەویستی خۆی‌و کیژۆڵەی فلۆرەنسایی "پاتریس پۆرتیناری" دەگێڕێتەوە کە چۆن لە تەمەنی 9 ساڵییەوە کاری لە هەستو هۆشی کردووە. گەرچی لە تەمەنی 18 ساڵیدا مەرگ ناوقەی سەری دەبیّ، بەلآم دەبێتە سەرچاوەی ئیلهامی زۆربەی بەرهەمە شیعرییەکانی. گرنگیی ئەم بەرهەمەی "دانتیّ" هەر لەوەدا نییە تا چەند لە رووی شێوەو ناوەرۆکەوە سەرکەوتنی بەدەست هێناوە، نەخێر. بەڵکو گرنگییەکەی لەوەدایە کە بەتاقیکردنەوە سەلماندی لە توانایدا هەیە مەسەلە واقیعییەکانی ژیان بە شێوازێکی ئەدەبی‌و بە زمانی جەماوەر لە خەڵك بگەیەنیّ. بەم کارەیشی کۆت‌و

---

[49] دانتیّ بۆیە ئەو کتێبەی بە زمانی لاتینی نووسی تاوەکو سەرنجی نووسەرو زانایان بۆ ئەوە رابکێشی کە تا چ رادەیەك زمانی ئیتالیایی توانای دەربڕینی هەیە. لەوەیش دەترسا گەربێ‌و بە ئیتالیایی بینووسیّ ئەوانە پێیان شەرم بیّ بیخوێننەوەو دەستاودەستی پیّ بکەن.

پێوەندی ئەکادیمیی کلاسیزمی تێکشکاند کە مەیدانی بزووتنەوەی ئەدەبیی هێنابووەوە یەك‌و بواری لێ تەنیبوو.

ئەدەبیاتی "دانتێ" چ لە رووی شێوەو چ لەرووی ناوەڕۆکەوە لە شاکاری "کۆمیدیا"دا کە دوای خۆی بە "کۆمیدیای یەزدانی" ناوبرا گەیشتە لوتکە. ئەم بەرهەمە بە نرخەی بە گەوهەری درەوشەداری هەموو دیالێکتە ئیتالیاییەکان‌و پەندی میللی‌و ئامۆژگاری بە نرخ‌و نموونەی مێژوویی رازاندەوە. بایەخێکی تایبەتیشی بە دیالێکتی "تۆسکانیا"یی داو پێی لەسەر داگرت. لە رووی هونەریشەوە، هارمۆنیایەکی ئەوتۆی پێ بەخشی لەو کاتەدا هیچ زمانێکی دیکەی ئەوروپایی، پێی نەگەیشتبوو. سەرەنجامیش " کۆمیدیای یەزدانی" بووە بنکەیەکی پتەوی زمانی ئەدەبی‌و یەکگرتووی ئیتالیا، کە تا ئێستاش بەهۆی ئەو پەندو ئامۆژگاری‌و وردەکارییەوە پێی مشت‌و مالکراوە، لەفەرهەنگی ئەو زمانەدا جێگای شیاوی خۆی داگیرکردووە.وە نەبێ بایەخی "کۆمیدیای یەزدانی" کە بریتییە لە "100 سروودو نزیکەی "14" هەزار بەیت، تەنها لەوەدا بێ کە فەرهەنگی زمانەوانیی دەوڵەمەند کردووە. ناوەڕۆکی ئەو شاکارە پڕیەتی لە بیروڕای کۆمەڵایەتی‌و سیاسی‌و فەلسەفی زۆر قووڵ‌و پڕ ماناو بە گڕاچوونێکی ئاشکراو چاو نەترسانە دژی یاساو نەریتی کۆن‌و بە پیرەوە چوونێکی زیرەکانەیەو پێشوازی لە دونیایەکی باشتر دەکا، بەڵام لە قاڵبێکی خوازراو "مستعار"دا.

"کۆمیدیای یەزدانی" بەیتێکی شیعری خەیاڵییەو نووسەرەکەی بەهۆیەوە دەچێتە ئەو دونیا "قیامەت" کە لە سێ شوێن پێکهاتووە، دۆزەخ "الجحیم"و خاوێنگە "المطهر"و بەهەشت "الفردوس". "دانتێ" لەم گەشتەدا شاعیری بت پەرستی رۆمانی "ڤێرجیل 70- 19 پ.ز" دەکاتە رێ نیشاندەری قۆناغ بە قۆناغ و دەیبا تا لە بەهەشتدا بە دیداری "باتریس"ی خۆشەویستی شاد دەبی. "دانتی" هەروا لەخۆوە "ڤێرجیل" ناکاتە شارەزاو رێ نیشاندەری، ئەو لەو هەڵبژاردنەی مەبەستێکی قووڵتری هەیە.

"ڤێرجیل" هاوچەرخی سەردەمێك بوو، خۆری شارستانیەت تێیدا بەرەو ئاوابوون هەنگاوی دەنا. لەشیعرەکانیدا ئاواتە خوازی بەرەبەیانیك بوو "رۆژی سەدەیەکی زێڕین"ی تێدا هەڵبێ. شان بەشانی ئەویش بەشان‌و شکۆی ئەو یاساو

نەریتانەی رۆمانی کۆندا هەڵی دەدا کە بەدڵو گیان ئارەزووی دەکردن باوەڕی بە مەزنییان هەبوو. لەلایەکی تریشەوە رەوشتی بەرزو بێ هەوایی‌و جموجوڵی بێ پایان‌و دڵسۆزیی "ڤێرجیل" لای ئاودارانی رێنیسانس، باشترین نموونەی ئادەمیزادی سەردەمەکەیان بوو. پێ بە پێی ئەمیش ئافرەتێك لەگەڵیدا دەچێتە بەهەشت خۆشەویسترین کەسیەتی. جا سەرەڕای هێزی خەیاڵی شاعیرو خۆبەستنەوەی بە خۆشەویستی بە "پاتریس"و یاساو نەریتی ئایینی عیسایییەوە، دەبینین شانازی بە تاکەکەسی خێرخواو هاوچەرخەوە دەکا، کە چۆن دەیگەیێنێتە بەهەشت‌و لەتەك خۆشەویسترین کەسیدا بە یەکتریان دەگەیەنێ. "کۆمیدیای یەزدانی" بە گشتیی، مۆرکی پەندو ئامۆژگاری ئایینی پێوە دیارە کە دانتێ نەیدەتوانی خۆی لێ قوتار بکا. بەڵام لەگەڵ ئەوەیشدا ناوەڕۆکەکەی تیژترین رەخنەی ئەدەبییە کە تا ئێستا ئاراستەی کلێساو پیاوانی سەر بەکلێسا کرابی. "دانتێ" سروودی یەکەمیان بۆ رووداوەکانی ناو دۆزەخ تەرخان دەکاو تێیدا پەردە لە رووی خۆپەرستیی‌و دڵ رەقی‌و چاوچنۆکی پیاوانی کلێسا هەڵدەماڵێ. لەوەش گرنگتر ئەوەی کە لەسروودی نۆزدەهەمداو لەناو کلپەی ئاگری دۆزەخدا چاوی بەو قەشەو پاپایانە دەکەوێ کە قەواڵەی لێ‌خۆشبوون —صكوك الغفران- یان فرۆشتووە. دەبینی ئەوانە لەگەڵ ئەو تاوانبارانەدا دەسووتێن کە لەم دونیا جەتەو رێگرو ساختەبازو دووزمان‌و بوختان کەرو خایەنی نیشتمان بوون. ئاگری هەمیشەیی دەکاتە نیشتەجێی ئەو پاپایانەی لەوە دونیا چاوی پێیان دەکەوێ‌و گفتوگۆیان لەگەڵ دەکا. ئەمە لەکاتێکا رێزێکی زۆر لە شاعیرو فەیلەسوفە بت پەرستەکان دەنێ. چونکە بە دڵسۆزییەوە خزمەتی زانست‌و کۆمەڵیان کردووە وەك دیمان یەکێکیش لەوانە هەڵدەبژێرێ‌و دەیکاتە رێ نیشاندەر. خۆشەویسترین کەسی خۆیشی کە "پاتریس" بوو کردییە نموونەی ئادەمیزادی سەردەمەکەی.

بەهەمان دەستوور "دانتێ" بەشی دووەمی ئەو دونیا کە بریتیە لە خاوینگە "المطهر" بۆ فەرمانڕەوا بت پەرستەکانی "رۆمان" تەرخان دەکا، چونکە ئەوانیش لەسەردەمی خۆیاندا بەو پەڕی دڵسۆزییەوە خزمەتی وڵاتیان کردووەو ماوەی بەدڕەوشتی‌و بەرتیل خواردنیان نەداوە. بێ گومان هەستی ئاسك‌و باوەڕی نەگۆڕو پتەوی بە ئایینی عیسایی وایان لێ کرد نەتوانێ لە "ئەعراف" زیاتر بەوانە رەوا

ببینێ. بەم کارەیش دەیانخاتە خانەیەکەوە لە پاپاکان بە چاکتریان دادەنێ. بەڵام ئەو جیاکردنەوەیە هەمان کات ڕێزە بۆ مرۆڤی سەردەمەکەی کە بەلایەوە کەس نایگاتێ.

هەر چۆنێک بێ تابلۆ بە جەرگەکانی " کۆمیدیای یەزدانی" ڕەخنەیەکی ئاشکرایە لە کڵێسەو بانگهێشتی خەڵکییە بۆ ئەوەی پەیڕەوی ڕەوشتی جوان و نەریتی بەرزی نیشتمانی بکەن. لە کۆمیدیادا، هەر ئەو جۆرە کەسانە بە بەهەشت شاد دەبن. بێ ئەوەی حساب بۆ پلەو پایەی کۆمەڵایەتی ئەم دونیایان بکرێ.

هەموو ئەمانەی وتران گرنگن و لەگرنگیش بەو لاوەترن. بەڵام "کۆمیدیای یەزدانی" یەکێکیشە لەو چیرۆکانەی ناوەڕۆکێکی قووڵی نیشتمانی هەیەو بەئاشکرا تەعبیر لە بوونی نەتەوەیی گەلی ئیتالیا دەکا. نووسەری "کۆمیدیا" خەو بە یەکێتی ئیتالیاو نەهێشتنی شەڕو ناکۆکی ناوخۆوە دەبینێ و دەیەوێ دەسەڵاتی دونیایی لەدەست پاپاکان وەربگرێتەوە[50]. هەموو ئەمانیش هەل و مەرجی بنچینەیی بوون بۆ ئەوەی وڵات لە رووی سیاسییەوە نەشو نما بکا.

لە "کۆمیدیای یەزدانی"دا خوێنەر هەست بە سەرەتای سەرهەڵدانی ئایدۆلۆژیای سەدەیەکی نوێ دەکا. بێجگە لەمانەی باسکران "دانتێ" لە ناوەڕۆکی ئەم شاکارەیداو بە هۆی ئەو دیالۆژەوە بە خەیاڵ بە نێوان کەسانی جۆربەجۆری ناو "کۆمیدیا"کەیدا سازی دەکا، دەیەوێ ئادەمیزادی نوێی شارە پەرەسەندووەکانی ئیتالیا نیشان بداو پێ لەسەر خودی مرۆڤو نرخی بنیادەم دابگری کە خۆی واتەنی "هۆی هاتنە دونیای بۆ ئەوەیە بەرز بفڕێ ". دانتێ بە قووڵی دەڕوانێتە جوانیی سروشت و دیمەنە دڵڕفێنەکانی بەهەشتیش هەر لەوێوە هەڵدەهێنجێ و دەیان نەخشێنێ. لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ کە سیمای هەرە دیاری "کۆمیدیای یەزدانی" ئەوەیە بە پەرۆشەوە تەعبیر لەبەرەو پێشەوەچوونی کۆمەڵ دەکاو بە گەشبینییەوە دەڕوانێتە پاشەڕۆژو بە باوەڕێکی پتەوەوە خەڵکی تێدەگەیەنێ کە دەتوانرێ چارەسەری هەموو گیروگرفتەکانی کۆمەڵگا بکرێ. هەر ئەم هۆیەش بوو پاڵی بە "دانتێ" یەوە نا، بەیتە

---

[50] بەر لەوەی "لۆرینزۆ ڤالا" بیسەلێنێ کە "بەخشی قوستەنتین" بەڵگەنامەیەکی ساختەیە. "دانتێ" زۆر بە توندی ڕەخنەی لێگرت، بێ ئەوەی بزانێ ئەم بەڵگە نامەیە شتێکی دروستکراوە. بڕوانە R.Weiss,Op.Cit,P.43

شیعرییەکەی ناو بنێ "کۆمیدیا" چونکە نووسەرانی سەدەی ناوەڕاست بەو بەرهەمە هونەریانەیان دەوت "کۆمیدیا" کە بەگەشبینی کۆتاییان دەهاتو مـوژدەی خێرو خۆشیی بە خەڵکی دەدا[51]. ئەمە لەلایەکو لە لایەکی تریشەوە ناوەڕۆکی بەیتەکە هەمان مەفهومی تری کۆمیدیای بەسەردا دەچەسپێ، لەو رووەوە کە ئامانجی رەخنەگرتنە لە ناتەواوییەکانی کۆمەڵو نەریتی کۆن بە شێوەیەکی پێکەنیناوی. هەرچی وشەی "یەزدانی"یشە، ئەوانە پێوەیان لکاند کە دوای "دانتێ" دڵبەستەی بەیتەکە بوون. چونکە ناوەڕۆکێکی چڕو ئامانجێکی بەرزو پیرۆزی دەبەخشیو تێیدا ئادەمیزادو سروشت بە جوانترین شێوەی هونەریی نیشان دەداو لەسەر ئاوازێکی مۆسیقای رەوانو بێ گرێو گۆڵ مشتو ماڵی دەکا. ئەمە جگە لەو کەشو هەوا رۆحییەی بەو شێوازە قەشەنگە پێکی دەهێنێو بەسەرهاتەکانی تێیدا هەڵ دەسووڕێنێ. پوختەی قسە ئەوەیە "کۆمیدیای یەزدانی" بە راستگۆییەوە بووە "ئاوێنەیەك چی زانستو ئاواتو هەستی سەردەمەکەی هەبوون تێیدا رەنگیان دەدایەوە[52].

سەرەڕای ئەمانە دەبێ ئەوەیش لەیاد نەکرێ کە چ هەڵویستی رۆژانەی "دانتێ"و چ ناوەڕۆکی بەرهەمەکانی تەنانەت کۆمیدیای یەزدانییەکەیش لە کەمو کوڕی بەدەرنەبوون. لەسەردەمی دەربەدەریداو پاش ئەوەی ناوچە بەناوچە ئیتالیا گەڕا توانی لە هۆی تێکشکانی ولاتەکەی تێ بگا، بۆیە دەیووتو لەمەیشدا لەسەر هەق بوو "پێویستە هاوولاتیان لەناو خۆیاندا یەك بگرنو واز لە ناکۆکی بهێنن". دوا جار چەند بیروڕایەکی ئایدیالیزمانەی دەربڕی کە پێی وابوو لەبەر رۆشناییاندا دەتوانرێ گیروگرفتە سیاسیەکان چارەسەر بکرێن، وەك ئەوەی هەر کەسە لای خۆیەوە گەشە بە جیهانی مەعنەوی ئادەمیزاد بداو هەوڵ بدرێ خۆشەویستی زانست لە دەروونی خەڵکیدا بنجبەست ببێ.

---

[51] کۆمیدیا لە بنەڕەتدا لەووشەی (Komodia)ی کۆنەوە وەرگیراوەو لەسەردەمی گریکدا بە گۆرانی پێکەنیناوی دەگوترا.

[52] A.J Grant Op.Cit.P.464

"دانتیٚ" لەم روانگەیەوە بیرورِا سیاسییەکانی دەخاتە دوو توێی ئەو کتێبە کە ناوی "داوەت - الولیمة" ی لیٚ ناو بوٚی تەواو نەکرا. جا لەبەر ئەوەی لەسەردەمی "دانتیٚ" دا ئەو بارو زروفە نەرمەخسا لەسایەیدا ناکوٚکیو دووبەرەکیی ناوخوٚی نێوان دەرەبەگایەتی گوٚرِ بکریٚ .دەبینین بیر لە سیستمێکی پاشایەتی یەکگرتوو دەکاتەوە، تاوەکو حوکمی سەرانسەری جیهان بکا، بە مەرجێك، مەڵبەندی ئەو رژێمە وڵاتی ئیتالیا بیٚ. ئەوجا ئیمپراتوٚریەتی پیروٚزی روٚمانی کە هەر بەناو مابوو دەکاتە "هیوای گەورەی جیهانی مەسیحیەت"و باشترین رێگاش بوٚ پێکهێنانی یەکێتی ئیتالیا. ئا لەم تێرِوانینەوە بە زمانی لاتینی کتێبێکی سەبارەت بە پادشایان نووسیو تێیدا زوٚر بە توندی رەخنە لەرژێمی پاپایەتی دەگریٚ، لە هەمان کاتیشدا شێوەی دەسەڵاتو کروٚکی ئامانجو ئاواتەکانی ئیمپراتوٚر بە چاوێکی ئەوەندە ئادیدیالیزمیەوە سەیر دەکا زوٚر لەواقعی ژیانەوە دوورن. لێرەدا پێویستە ئەو حەقیقەتەش فەراموٚش نەکریٚ کە "دانتیٚ" رای وابوو دەبیٚ ئەو سیستمە سیاسیە لەگەڵ بەرژەوەندی هەموو جیهاندا بگونجیٚو هەر ئەم گونجاندنەش وا دەکا بنیاتنانی ئەو جوٚرە رژێمە پێویستو ناچاری بیٚو[53] تا دوا هەناسەش بەو پەرِی دڵسوٚزییەوە داوای دەکرد پەیوەندی نێوان دەوڵەتان لەسەر بنچینەی ئاشتیو ئاسایش دابمەزریٚ.

لەمانەوە بوٚمان دەردەکەویٚ کە "دانتیٚ" لێهاتوانە پەنجەی خستە سەر ناتەواوییەکانی کوٚمەڵەکەیو بەقووڵی دەستنیشانی هوٚیەکانی کرد. بەڵام لەگەڵ ئەم بیرورِا واقعییانەدا کە بوٚ رامالینی کەم و کووری کوٚمەڵەکەی پێشنیازی دەکردن، چەندین بیرورِای ئایدیالیزمییانەو تەنانەت دواکەوتوانەشی دەردەبریو لای وابوو گەر بیٚو پەیرەو بکریٚن دەیگەیەننە ئامانجو خەونەکانی دەهێننە دی. ئەم شێوە لێکدانەوەیەش خوٚی لەخوٚیدا ئەوە دەگەیەنیٚ کە بیری "دانتیٚ" لەئاستێکدا نەبوو لە خەوشو ناتەواوی پاك بووبێتەوە, هەر بە حوکمی ئەم هەڵوێستە فیکرییەش دەبینین بەرژەوەندی توێژە کوٚمەڵایەتییە جیاجیاکان دەردەبریٚ.

هەر چەندە "دانتیٚ" لە دڵەوە دژی بیرو ئایدیای سەدەکانی ناوەراست بوو، بەڵام بوٚی نەلوا بە تەواوی لێیان پاك ببێتەوە. لەبەر ئەوە کە بێینە سەر

---

[53] The Renaissance and the Reformation 1300 1600p.p39-40

هەڵسەنگاندنی بەرهەمەکانی پێشەوای یەکەمی رۆژگاری رێنیسانس، دەبێ حسابێکی وردیان بۆ بکەین چونکە ناوبراو"یەکەم شاعیری سەدەی نوێیە"و لەهەمان کاتیشدا "دوا شاعیری سەدەی ناوەراستە".

بێگومان هەموو ئەم خاڵانەی باسکران هیچ لە پلەو پایەی "دانتێ" کەم ناکەنەوە. ئەو ئەوەندەی بەسە یەکەم کەس بوو لەسەدەیەکی تاریك‌و ئەنگوستە چاودا داوای دەکرد جڵەو بۆ هەستی ئادەمیزاد بەرەڵلا بکرێ‌و دەیویست عەقڵ لە کۆت‌و پێوەند رزگار بێ تاوەکو جیهان تێ بگاو تاکە کەس لە کۆمەڵدا جێگای شیاوی خۆی بدرێتی. لەم روانگەیەوە عەقڵی ئادەمیزادی لە خەوی دوورو درێژی سەدان ساڵە راپەراندو بە توندی دەستی لە یاساو نەریتی دەرەبەگایەتی و رێبازی کاتۆلیکیی باو وەشاندو شایستەی ئەوەیە بە یەکەم مۆژدەدەری بیروڕای سەردەمی رێنیسانس ناو ببرێ. سەرەئەنجامیش بەرهەمەکانی بەرادەیەك کاریان لە ئەدەب‌و هونەری جیهانیی‌و بیروباوەری سیاسی ئەوروپا کرد، ژمارەیەکی زۆر نووسەرو شاعیرو پەیکەر تاش‌و نیگارکێش‌و مۆسیقا ژەنی گەلان ئیلهامیان لێ وەردەگرتن، بە تایبەتی لە "کۆمیدیا" کەی. راستییەکەی تێکڕای هەموو ئەو نووسەرە ئەوروپاییانەی خۆیان لەیاساو نەریتی کڵێسە دەرباز کردبوو، "دانتێ" بەشاعیرێکی داهێنەرو زانایەکی مەزن لەقەڵەم دەدەن. لەوڵاتەکەی خۆیشیداو لەسەدەی چواردەهەم‌و بەدواوە بەرهەمەکانی راستەوخۆ بوونە هێزی پاڵپێوەنەری بزووتنەوەی رزگاریخوازانە و نیشتمانیی گەلی ئیتالیا. ئەمەیش بە تەواوی لە نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەهەمدا دەردەکەوێ کە خەبات کردن لە پێناوی یەکیەتی ئیتالیا دا گەیشتە لوتکە. جگە لەوەی بیروڕای "دانتێ" لە ناو ئەو بزووتنەوە میللییانەدا خۆیان نواند کە لەدواییدا بەرپابوون‌و کڵێسە مۆری کوفرو رەفی نا بە تەختی تەوێڵیانەوە.

بەر لەوەی بچینە سەر باسی پێشەوایانی دیکەی رێنیسانس، پێویستە دەست بۆ ئەوەیش رابکێشین کە زۆر بەڵگەی مەنتیقی هەن دەیسەلمێنن بیروڕای بە بنچینە عەرەبیی‌و بە دارشتن‌و مشت‌و ماڵ کراو ئیسلامی [54] لەوانە، کتێبی "رسالة الغفران"

---

[54] زنجیرەی ژمارە 7ی "الموسوعة الصغیرة" باسێکی سەربەخۆیەو عبدالمطلب صالح بە ناونیشانی (دانتی‌و المصادر العربیة الاسلامیة) نووسیوویەتی هەروەها بڕوانە : د عبدالقادر احمد الیوسف. سەرچاوەی پێشوو ل280 – 281.

ی "ئەبولعەلای موعەری"و "الفتوحات المكية"ی "ئیبنو عەرەبی" دا باسکراون، کاریان لە "دانتێ" کردووە لە "کۆمیدیا" کەیدا بەکاری هێناون.

مێژوونووسێکی وەك "ئاسن بلاسیۆس" روونی دەکاتەوە کە چەند سەدەیەك بەر لەوەی "دانتێ" لە دایك ببێ، ئەو باسانەی پەیوەندییان بە شەورەویی "الاسراء"و چوون بۆ ئاسمان "المعراج"ەوە هەیە، وەرگێڕدراونەتە سەر زمانە ئەوروپاییەکان. کابرایەکی سەر بە کڵێسەیش لەسەردەمی "دانتێ"دا کتێبێکی داناوە تێیدا باسی ژیانی "موحەمەد" (د.خ)و وەسفی چوونی بۆ ئاسمانو پردی سیراتی کردووە بەزوویی لە ئەوروپادا بڵاو بۆتەوە. ئەمە جگە لەوەی کە "دانتێ" لەبەر دەستی زانایەکی "فلۆرەنسا"یدا پەروەردە بووەکە شارەزاییەکی باشی لە کلتووری عەرەبیدا هەبووە. تەنانەت ئەم کارتێکردنە کاتێك لەبەرهەمی شیعریی ئەو زانایەدا رەنگی داوەتەوە کە بیری "دانتێ" تێدا گەیشتبووە ئاستی پێ گەیشتن.

گومانیش لەوەدا نییە کەسێکی وەك "دانتێ"ی شارەزای ئەدەبو زانستو مێژوو بایەخێکی زۆری بە هەموو ئەو شتانە داوە کە مامۆستاکەی قسەی لێوە کردوونو خامەی رەنگینی دایهێناون.

کارکردنی چیرۆکی "هەزارو یەك شەوە"یش لە "بۆکاشیۆ" ی پێشەوای سێیەمی رێنیسانس[55]. بەڵگەیەکی ترەو پاڵپشتێکی بەهێزی رایەکەی "بلاسیۆس"ە. بەتایبەتی چونکە "بۆکاشیۆ"و "پەترارك"ی هاوەڵو هاوتای ئەو دوو زانایەن کە "دانتێ" کاری تێکردنو پەیرەویی رێبازەکەیان کرد.

---

[55] لەشوێنیکی تری ئەم بەشەدا دێینەوە سەر ئەم باسە.

پەترارك 1304 -1374ز

شاعیرو نووسەرو داهێنەری ئیتالیای "فرانچیسکۆ پەترارك" (Petrarc) لە ریزی پێشەوەی هومانیستانی قۆناغی یەکەمی رێنیسانس دادەنرێ. ناوبراو سەر بە خێزانێکی بازرگانی فلۆرەنسایە. ئەو کاتەی "دانتێ" لەشار دەرپەڕێنرا, بنەماڵەی "پەترارك"یش لەبەر هەڵویستی سیاسییان دەربەدەرکران. پاش تێپەڕبونی دووساڵ بەسەر ئەو روداوەدا "پەترارك" لەدایك دەبێ. سەرەتا یاساو زانیاری ئایینی دەخوێنێ‌و بەکاروباری کڵێسەوە خەریك دەبێ. "پەترارك" لەناخەوە دڵبەستەی کلتووری کۆن بوو. زیاد لە پێویستیش بایەخی بەزمانی لاتینی دەدا ، بەرادەیەك هیچ کام لە هومانیستان نەیاندەتوانی وەك ئەو زمانی لاتینی بەکاربهێنن‌و بیروڕای خۆیانی پێ دەربڕن. کەسیش وەك ئەو پەرۆشی ساغکردنەوەی دەستنووسە کۆنەکان نەبوو. ئەو دەستووسانەی لای ئەویش چنگ دەکەوتن لەرووی چەندایەتی‌و چۆنیەتیەوە هیچ کتێبخانەیەك، تەنانەت ئەوەی فاتیکانیش نەیدەتوانی شان لەشانی بدا[56]. "پەترارك" زۆربەی تەمەنی خۆی بۆ ساغکردنەوەی دەستنووسە کۆنەکان تەرخان کردو لەم رێگایەوە توانی زۆر دەستنووسی نەناسراوی زانا کۆنەکان بدۆزێتەوە.وەك ئەوانەی نووسەرو بوێژی سیاسی رۆمان "شیشرۆ 106-43 پ.ز" کە بەئەندازەیەکی دیار سەرنجی راکێشا.

"پەترارك" کە دەیبینی بیروڕایەکانی لەگەڵ بیروباوەڕی سەدەی ناوەڕاستدا ناکۆك‌و دژ بەیەکن، دەگەیشتە ئەو ئەنجامەی کە باشترین رێگا بۆ سەرفرازیی ئادەمیزادو خزمەتکردنی کۆمەڵ‌و فیکر، ئەو رێگایەیە پێشینان گرتوویانە. بۆیە ووشەی Humanitas ی لاتینی لە نووسەرانی پێشوو خواست‌و چ خۆی و چ ئەوانەی دوای خۆی کاری تێکردبوون دووبارەیان دەکردەوەو بەشێوەیەکی بەربڵاو بەکاریان دەهێنا. بێجگە لەمەیش بە هەموو توانایەوە هەوڵی دەدا مەفهوومی ئەو زاراوەیە بە کردەوە بچەسپێنێ. بەو پێیە "پەترارك" یەکەمین کەس بوو "زانستی مرۆڤایەتی" بەرامبەر لاهووت دانا. "پەترارك" لەپاڵ جموجۆڵ‌و بیروڕایەکانیدا خاوەنی هەستێکی

---

[56] R.Weiss,op.Cit: P.P.24-26

نیشتمانی یەکجار قووڵ بوو. ئەو کە دەسەڵاتداریەتی رۆمانەکانی هەڵدەسەنگاند، لای وابوو رۆژگاری ئەوان سەردەمی نموونەیی مێژووی پاڵەوانێتی ولاتەکەیەتی. لەبەر ئەوە وا بۆ مەسەلەکە دەچوو گوایە بە ژیاندنەوەی یاساو نەریتی ئەو سەردەمە، دەتوانرێ بنچینەیەکی پتەو بۆ ژیانی رۆشنبیری‌و سیاسی سەردەمەکەی خۆی دابمەزرێنێ‌و بەهۆیانەوە یەکێتی ئیتالیایش کە هەردەم خەوی پێوە دەبینی، پێک بهێنرێ. "کەس گومانی لەوە نییە گەر بێ‌و رۆما لە خۆی تێ بگا، سەر لە نوێ ئازایەتییەکەی جارانی دەتەقێتەوە"[57]. ئا بەم شێوەیە "پەترارك" ئەو هەستە نیشتمانی‌و ئاواتە پیرۆزانەی لەدەروونیدا پەنگیان خواردبووەوە، دەری دەبڕین. کەوابوو ئامانجی "پەترارك" چ لە ژیان‌و چ لە بواری داهێناندا ئەوەبوو خزمەتی سەردەمەکەی خۆی بکاو چرای رۆشنی ئیشکردن‌و دڵسۆزی لە پێناوی گەل‌و نیشتماندا هەڵبکات.

لەسەر هەمان رێبازەکەی "دانتێ" باوەڕی وابوو کە دەبێ تاکە کەس بە خودی خۆیەوە ببەسترێتەوەو نەك بە پێی بنەماڵەو رەچەڵەك حسابی بۆ بکرێ. بەم هەڵویستەشی کەوتە سەنگەری دژ بە چینی ئەریستۆکراتەوە. ئەگەر چی خۆیشی سەر بەو چینە بوو ئەنجامیش لە ساڵی 1347 دا پشتگیری ئەو راپەڕینەی کرد کە لە رۆما دژ بە دەرەبەگایەتی ساز کرا. تێکڕای ئەم هەڵوێست‌و بیروڕایانە لە بەرهەمەکانی "پەترارك" دا تەعبیریان لە خۆیان دەکرد[58]. ناوبراو هەروەك شیعری دەووت، باسی مێژوویی سیاسی‌و ئەخلاقیی‌و فەلسەفیشی دەنووسی‌و یەکێك لەشاکارەکانی کە ناوی "گیانی بەرز" ی لێنا بۆ راپەڕینەکەی "رۆما"ی تەرخانکردبوو. لە شاکارێکی دیکەیدا بانگ بۆ یەکێتی هەڵدەدا داوا دەکا دەست بەرداری ناکۆکی‌و دووبەرەکیی ببن‌و ناونیشانی "ئیتالیای نیشتمانم" (talia mia)ی بۆ هەڵدەبژێرێ. ئەم بەرهەمەیان چ لە رووی شێوە، چ لە رووی ناوەڕۆکەوە تا ئێستاش نرخی خۆی لەدەست نەداوە. کتێبی "ئەفریقیا"یشی بە گیانێکی نیشتمان پەروەرانەی بەرز ئاوێتە کردووە. لە چەند بەرهەمێکی گرنگیدا بە توندی رەخنە لە لایەنە خراپەکانی کڵێسە دەگرێ، بە

---

[57] لە (I.I.جوبیر)وەرگیراوە. بڕوانە (مێژووی جیهان) بە زمانی رووسی، بەرگی سێیەم، ل 625.

[58] "پەترارك" ژمارەیەکی زۆر نووسینی هەیە بەلام بەشێکی باشی فەوتاوە R.Weiss,Op Cit, P.33

تایبەتی لەو شیعرانەدا کە ناوی "نامە بێ ناونیشانەکان"ی لێناون. دەبێ پەنجە بۆ ئەوەیش رابکێشین کە خۆشەویستی "پەترارك" سەبارەت بە "لاورا" بووە سەرچاوەیەکی تری ئیلهامی زۆر لە بەرهەمە ئەدەبیەکانی. بەڵام ئەم بە پێچەوانەی "دانتێ"یەوە لە شیعرو نووسینەکانیدا بە شێوەیەکی راستەوخۆ لە دەوری گیروگرفتەکانی ئەم دونیا خولی دەخوارد. لەگەڵ ئەوەشدا "پەترارك" بە تەواوی لە بەکارهێنانی مەجازو خوازەکاریی دوور نەکەوتەوەو هەوڵی دا لێهاتوانە واتای بەرزی ناوی خۆشەویستەکەی بە تەعبیری مەجازی بەکاربهێنێ[59]، سەرەڕای ئەمەش شێوازی دەربڕینی لە ئاست گوێچکەو دڵو مێشکی خوێنەردا ئەوەندە بەهێزبوون، هەست بە هارمۆنیایەکی سەرسوڕهێن دەکرا. جا ئەگەر "دانتێ" لەو دونیا "ڤێرجیل" ی کردبێتە هاورێی خۆی ئەوا "پەترارك" یش پەنا دەباتە بەر ئەم شاعیرە بت پەرستە، بەڵام بە شێوەیەکی نزیك لەم ژیانەوە. بە نموونە لە یەکێك لە بەرهەمەکانی "ڤێرجیل"دا چەند مەسەلەیەکی دیاریکراووەردەگرێ تا لە شیعرەکانیدا تەعبیریان پێ لە شوێنەوارەکانی ناپۆلی بکا ئەم شێوە دەربڕینەو بەو راستەوخۆییە هەنگاوێکی گورج و خێرا بووە رووەو ئاسۆیەکی فراوانو بەرین، بەتایبەتی گەر مەودای کاتیی نێوان "دانتێ"و پەترارك" لەبەرچاو بگرین. لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ کاریگەریی پەترارك لەناودارانی ئیتالیای سەردەمی ڕێنیسانس لە "دانتێ" کەمتر نەبووە. چونکە زۆربەی هۆمانیستانی سەردەمەکەی یان هاوەڵی نزیك، یاخود قوتابی خۆی بوون. تەنانەت بیروباوەڕی "پەترارك" لەدەرەوە ی ئیتالیا زۆر خێراتر لە بیروڕای هاوچەرخەکانیو هۆمانیستانی دوای خۆی بڵاوبووەوە. ئەوانە بەڕادەیەك "پەترارك" کاری تێکردبوون لە بەرهەمەکانیاندا، لە نووسەرانی پێشوو زیاتر لاسایی ئەویان دەکردەوە. لەبەر ئەوە دەتوانین قسە لە قوتابخانەیەکی تایبەتی "پەترارك" بکەین کە نەك هەر لە ئیتالیا بڵاوبووەوو تەشەنەی کرد بەڵکو گەیشتە ئەودیوی چیاکانی "ئەلپ"[60].

---

[59] ناوی ئەو کچە لەووشەی (Laura)وە وەرگیراوە کە بەزمانی ئیتالیایی واتای گەڵا یان "تاجە گوڵینە" دەگەینێ. گریكو رۆمانەکانی زوو وەك رەمزی سەرکەوتنو نەمریی بەکاریان دەهێنا.

[60] R.Weiss.Op.Cit.P.P. 27-29,34.86.98-112.The Renaissance and the Reformation 1300 1600 P.9

"پەترارك"وەك خۆی دانی پێدا دەنێ، سەرەڕای ئەو هەموو ئاواتو خواستەی لە پێناویدا كۆششی دەكرد، بۆی نەكرا خۆی لەو هەموو كۆتو زنجیرەی پێشوو رزگار بكا. بۆیە شتێكی سەیر نییە ئەگەر جۆرە ناكۆكیەك لە بیروڕا هەڵوێستیدا بەدی بكەین،وەك لە بیرو هەڵویستی "دانتێ"دا هەستی پێ دەكرا. "پەترارك" پاش ئەوەی دەركەوت ئەو هێزانە بەو شێوەیەی ئەو باوەڕی پێیان هەبوو لەوە دەستەو سانترن بتوانن یەكێتی ئیتالیا بە ئەنجام بگەیەنن نائومیدی باڵێ بەسەردا كێشاو پاشو پاش گەڕایەوە دواوە لەدوا ساڵەكانی ژیانیداوا بۆ مەسەلەكە دەچوو گوایە تاكە رێگایەك هەبێ گیروگرفتی سیاسی وڵاتەكەی چارەسەر بكا ئەوەیە : ئیمپراتۆریەتی پیرۆزی رۆمان بژێنرێتەوە. جگە لەوەیش خۆشویستنی ژیانو ئادەمیزاد زۆرجار لە تەك پەراگەندەیی ئەو بیرو بڕوایانەدا لەیەكیان دەدا كە لە كڵێسە پێی گۆش كرابوو. ئەم ناكۆكییە بە ئاشكرا لە دوو توێی ئەو كتێبەدا دەردەكەوێ كە لەگەڵ یەكێك لە پێشەوایانی زووی ئایینی مەسیحیدا مشتو مڕ دەكاو رای خۆی بەرامبەر بە ژیان دەردەبڕی.

"پەترارك" دوا ساڵەكانی تەمەنی بە تەواوی لە دونیای دەرەوە پچڕاو تووشی گۆشەگیری هات. بەو حاڵەشەوە هەر بیری لای پاشە رۆژو چارەونووسی نیشتمانەكەیو گیروگرفتەكانی میللەتو مەسەلە جەوهەرییەكانی ژیان بوو. لەبەر ئەوە پێویستە لە قۆناغی یەكەمی رێنیسانسدا جێگایەكی دیاری بۆ دابنرێو رادەی كاركردنیشی لە هومانیستانی تر دەست نیشان بكرێ، بەتایبەتی "پۆكاشیۆ" ی قوتابیو هاوڕێی هەرە نزیكی خۆی كە بە پێشەوای سێیەمی سەردەمی رێنیسانس ناسراوە.

پۆكاشیۆ 1313-1375ز

نووسەری ناوداری ئیتالیایی "جیۆڤانی پوكاشیۆ" لە خێزانێكی بازرگانی فلۆرەنسایی لە پاریس لە دایك بووە. باوكی ئاواتەخواز بوو كوڕەكەی ببێتە بازرگان یاخود پارێزەر. بەڵام "پوكاشیۆ" ئارەزووی هیچ كام لەم پیشانەی نەدەكرد. دوای ئەوە گەڕایەوە بۆ ئیتالیا لە شاری "ناپۆلی" دەستی بە جموجوڵێكی ئەدەبی كرد. لەو كاتەدا "ناپولی" لە بارودۆخێكی سەیردا دەژیا. بەسەرێك بەوپەڕی شانازییەوە پەیڕەوی نەریتی كۆنو سوارچاكی دەكرا، بەسەرێكی تریش كۆمەڵێك لە هومانیستان هاتبوونە كایەوەو بانگی سەردەمێكی نوێیان بە گوێچكەی خەڵكیدا دەدا.

"پوکاشیۆ" یەکێك بوو لەو کەسانەی لەلایەن شەخسی پادشای "ناپولی"یەوە رێزێکی زۆری لێ دەنراو تەنانەت کەوتیشە داوی خۆشەویستی "ماریا"ی کچە ناشەرعییەکەی پادشاوەو ئەنجام وەك چۆن "پاتریس پۆرتیناری"و "لارا" کاریان لە داهێنانەکانی "دانتێ"و "پەترارك" کرد، بەهەمان شێوەش "ماریا" رۆڵێکی گرنگی لە ژیانی "پوکاشیۆ"و داهێنانەکانیدا بینی. ئەو کاتەی "پوکاشیۆ" گەڕایەوە بۆ فلۆرەنسا لەهەرەتی لاوی‌و لوتکەی جموجوڵی ئەدەبیدا بوو. لەبەرئەوە پێشوازییەکی گەرمی لێکرا. هەر لەو کاتەدا چینی بۆرژوای تازە پێگەیشتووی ئەو شارە بەسەر چینی ئەریستوکراتی دەسەڵاتداردا سەرکەوتنی تەواوی بەدەست هێنا بوو. ئەم باروزروفە نوێیە، هەڵو مەرجێکی گونجاوی بۆ ئەو نوسەرە گەورەیە رەخساند، تاوەکو پەرە بە وزەو توانای خۆی بداو لە ژیانی سیاسیدا بەکردەوە رۆڵی خۆی بگێڕێ. ئەم نووسەرە لێهاتووە بەدڵ‌و گیان پشتگیری دەسگا جمهورییەکانی دەکردو چەند ئەرکێکی دیبلوماسی گەورەی پێ سپێردراو توانی سەرکەوتوانە بەجێیان بهێنێ. جا هەر چەندە "پوکاشیۆ" لایەنی چین‌و توێژە کۆمەڵایەتییە چەوساوەکانی ناو کۆمەڵی نەگرت — کە ئەوانیش کەوتبوونە خۆو دەیانویست بەرژەوەندییەکانیان مسۆگەر بکەن، بەڵام لەگەڵ ئەوەیشدا بیرکردنەوەی "پوکاشیۆ" سیمایەکی دیموکراسی‌و نیشتمانی قوڵی هەبوو. ئەو دەیویست پەیامەکەی "دانتێ"و "پەترارك" بگەیەنێتە جێ. بەم هەڵویستەش توانی هەستی نیشتمانیی لەناو جەماوەردا بەرز بکاتەوەو بەوپەڕی تواناشییەوە هەوڵی دەدا لەبەرهەمە ئەدەبیەکانیەوە پلەو پایەی زمانی نەتەوەیی نیتالیا جێگیر بکاو بیسەلێنێ ئەو زمانە زمانی نووسین‌و لێکۆڵینەوەیەو خۆیشی بەو زمانە بەرهەمەکانی نووسیوە.

لوتکەی داهێنانی هونەری "پوکاشیۆ" لە شاکاری "دیکامیرۆن"دا دەردەکەوێ. ئەو بەرهەمە بریتییە لە سەد چیرۆکی کورت‌و بە سێ ساڵ لە نووسینی بووەتەوە. چیرۆکەکان لەسەر زمانی حەوت کچ‌و سێ لاوو دەگێڕدرێنەوە کە لەکاتی رشانەوەکەی ساڵی 1348 دا شاری فلۆرەنسا بەجێ دەهێڵن‌و لە ڤێلایەکی دەرەوەی شاردا دە شەو و رۆژ دەمێننەوەو هەریەکەیان رۆژی چیرۆکێك دەگێڕێتەوە. لەمەوە کتێبەکەی ناوی "دیکامیرۆن"ی لێنرا کە بەزمانی لاتینی واتای "یاداشتی دە رۆژە" دەگەیەنێ.

بابەتـەکانی "دیکـامیرۆن" باسـی سەرچڵیی‌و چـاو نەترسیی هەنـدێ بازرگـان دەکـەن لـە هەنـدەران. هەندێکیشیان بەشێوەیەکی زۆر جـوان لـە داسـتان‌و چـیرۆکی فۆلکلـۆریی دەمـاودەم و حیکایـەتی رۆژهـەڵاتی پـڕ مانـا وەرگـیراون‌و سـەر لـەنوێ دارێژراونەتـــەوە[61]. بـــەڵام رووداوی رۆژانـــەی کۆمەڵایـــەتی لـــەناوەرۆکی گشـــتی چـیرۆکەکانی "دیکـامیرۆن"دا پلـەی یەکـەمیان پـێ بەخشـراوە. لەبـەر ئـەوە دەبینـین پاڵەوانەکانی رۆڵەی کۆمەڵگای ئیتالیایین‌و هەر لـە پاشـاو سـەرۆکەوە بیـانگرە تـاوەکو دەست‌و پێوەندو جووتیارەکانی لە خۆ گرتـووە. نووسـەر بـۆ گەیانـدنی مەبەسـت چـی وزەو توانـای هەیـە بـۆ ئـەوەی تـەرخان دەکـا چـیرۆکەکانی بخاتـە قـاڵبێکی گاڵتـە جاڕییـەوە، پـەردە لەسـەر هـەڵس‌و کـەوتی رەبـەن‌و قەشـەو تێکـڕای پیـاوانی کڵێسـە هەڵـدەماڵێ‌و ئاشـکرای دەکـا ئەوانـە کۆمەڵـە خـەڵکێکی مشـەخۆرو ئینتـەلا کـردوو ساختەبازو داوێن پیس‌و دووزمـان‌و مـەرایی کـەرن. بـەو چەشـنە بـەهۆی ئـەم شێوازە گاڵتە جاڕییـەوە، نـاخی خوێنـەر دەهێنێتـە پێکـەنین. "پوکاشیۆ" راسـتەوخۆ تـوخنی مەسەلە ئایینیەکان نەکەوت، بـەڵام هـەنگاوێکی چـاو نەترسـانەی نـا بـۆ ئاشـکراکردنی رووی راسـتەقینەی پیـاوانی کەنیسـەو پاشـان کـاری لـەو رێبـازە ئایینیانـەش کـرد کـە لەپێناوی چارەسەرکردنی لایەنە سەلبیەکانی رێبازی کاتۆلیکیدا بێ ترس‌و سڵەمینەوە هاتنە کایەوە. دەبێ ئەوەش بوترێ کە ناوەرۆکی چیرۆکەکان پڕن لە نموونەی زیندوو، تێیانـدا باسـی سـەرکەوتنی ئـەو یاسـایانەی ژیـان دەکـا کـە لەتـەك عـەقڵی ئـادەمیزادو بەرژەوەندیـەکانی سـەدەی نوێـدا دەگـونجێن. بـە جۆرێـك دەڕوانێتـە ئـادەمیزاد کـە داهێنەرێکی گەورەی ژیانەو پێویستە لە شوێن‌و جێگای شیاوی خۆیدا دابنرێ.

"پوکاشیۆ" بەمەوە نەوەستا بەڵکو پەرەی بەو بیرۆکەیەش دا کە دەیگوت: نـابی پلەو پایەی تاکەکەس بەو چاوەوە تەماشا بکرێ کە لە چ خێزان‌و بنەماڵەیەکە، بـەڵکو دەبێ کارو کردار بکرێنـە مەحـەکی چاکەو پیـاوەتی تاکـە کـەس. لێـرەدا گـرنگ ئەوەیـە دەست بۆ ئەوەیش رابکێشین کە "پوکاشیۆ" لەسـەر رێ‌و شـوێنی "دانتـێ" ئەڕۆیشـت‌و پێویسـتی بـەوە نـەبوو یـەکێکی وەك "ڤێرجیـل" زینـدوو بکاتـەوەو ئـەو دونیایـە

---

[61] هیـچ دوور نییـە چـیرۆکی "هـەزارو یـەك شـەوە" کـاری لـە "پوکاشیۆ" کردبـێ بەتایبـەتی چـونکە لەسەردەمی شەڕی خاچ پەرستاندا ئەو چیرۆکە وەرگێڕدرایە سەر زمانی لاتینی.

بخولقێنـێو بەهۆیانـەوە داخـی دڵـی لەدەسـت دیـاردە ناهـەموارەکانی کۆمەڵەکـەی هەڵبڕێژێ، نەخێر. "بوکاشیۆ" پێ لەسەر زەمینەی واقیع دادەگرێو لە "دیکامیرۆن"دا بەزمانی نەوەی نوێی سەر بە توێژە کۆمەڵایەتییـە تـازە پـێ گەیشـتوەکان قسـە دەکاو نیشانی دەدا کە چۆن وەك مـافێکی رەوای خۆیـان بـەرەنگاری ناتـەواوییـەکانی واقیعـی کۆمەڵایـەتی دەبنـەوە. نووسـەر بـێ ئـەوەی هەسـت بـە خـۆی بکـا، هـەروەك گـوزەرانی چینی بـۆرژواو ئەریسـتۆکراتی نیشـان دەدا، بەهـەمان شـێوەش جیاوازی نێـوان ژیـانی رۆژانــەی ئــەم چــینە تــازە پــێ گەیشــتووەو چــینە زەحمەتکێشــەکان دەنەخشــێنێو دەرێدەخات تا چ رادەیەك لەیەك دوورن، لـە کاتێکـا دە پاڵەوانەکـەی "دیکامیرۆن" لـە دەرەوەی شـار ژیانیـان بەسـەر دەبـەنو خۆیـان لـە مـەترسـی دەپـارێزن، لـەناو شـاردا نەخۆشی رشانەوە ژیانی سەدان کەسی لە چینە هـەژارەکان هـەڵ دەلووشـێ، سـەرەرای ئەمانە هەمووی "بوکاشیۆ"وەك "دانتێ"و "پەترارك"ی هاوچەرخی لـە گێـژاوی ئـەو ناکۆکیـە کۆمەڵایەتییانــەدا کـە شـارەکانی ئیتالیـا تێیـدا دەژیـانو هـەموو لایـەنێکی فیکریشی گرتبـوەوە، تووشـی تـەنگو چـەڵەمەیەکی سـایکۆلۆژی بـوو بـوو، ئـەنجامیش پیاوێکی سەر بە کڵێسە کاری تێکردو وردەوردە لە بیروڕا دونیاییەکانی پاشـگەز بـوەوە کـە هەمیشـە لـە بەرهەمەکانیـدا رەنگیـان دەدایـەوە "پـەترارك"یـش نەبوایـە کـە "بوکاشیۆ" بەرابەرو مامۆستای خۆی دەزانـی، ئـەوا بـە تـەواوی دەسـتبەرداری هـەموو جموجۆڵێکی ئەدەبیش دەبوو. سـەرەرای ئەمانـەیش ساڵانی دوایـی تەمـەنی بـۆ کـاری زانسـتی تـەرخان کـردو دەسـتی دایــە کۆکردنــەوەو سـاغ کردنــەوەی دەسـتنووسو نووسـینەوەی مێـژوو، بێجگـە لـەوەیش لـە فلۆرەنسـا کورسـییەکی تـەرخان کـرد بـۆ شیکردنەوەی نووسـینەکانی "دانتـێ"و خۆیشی لەسـەر حەڤدە سروودی "کۆمیـدیای یەزدانی"ی نووسیو یەکەم کەسیشە مێژووی ژیانی نووسـەرەکەی خسـتە دوو توێی کتێبێکەوە. هەتا ئێستا ناوی "بوکاشـیۆ" بـە نـەمریی دەمێنێتـەوە، چونکە چیرۆکی "دیکامیرۆن" ناوو شۆرەتێکی جیهانیی بۆ وەدەست هێناو ئەگەر لەتەك بەرهەمـەکانی "دانتـێ"و "پـەترارك" دا بـەراورد بکـرێ، قۆنـاغێکی پێشـکەوتووی پەرەسـەندووی

ئـەدەبیاتی ئـەوروپایی نیشـان دەدا. ئـەدەبیاتی سـەرپاکی ئـەورووپاش چ لـە رۆژگـاری رێنیسانس‌و چ لە قۆناغی دواتردا قەرزداری داهێنانەکانی "پوکاشیۆ" یە[62].

لەکاتێکدا کۆتایی بە باسی ئەو سێ پێشەوایە دەهێنین، پێویستە جارێکی تریش ئەو حەقیقەتە دووبارە بکەینـەوە کـە سەرەڕای ئـەو کـەمو کوورییانـەی لـە بەرهـەم‌و بـیری ئەوانــەدا دەردەکـەون، رۆڵێکـی دیـارو ئاشـکرایان لـە بووژاندنـەوەی ئـەورووپادا هەبوەو هـەر ئـەوان بـوون بـەردی بناغـەیان دانـاو پاشـان لەگـەڵ رەوتـی پەرەسـەندنی کۆمەڵدا گەشەیان پێکراو لەجاران زیاتر نەشونمایان کرد.

شانازییە بۆ "دانتی"و "پەترارك"و "بوکاشیۆ"کە توانییان سەرەتای شۆڕشێك لە مەیدانی نووسیندا بەرپا بکەن و دوای خۆیان کاربکەنە سەر هەموو رێبازە فکرییـە نوێیەکان‌و تێیاندا رەنگ بدەنەوە. لەوانەیشە "ئارازمس - ئیرازمۆس" یـەکێك بـێ لـە دیارترین ئـەو هومانیستانەی کـە لـەو قۆناغـەدا، رۆژگـاری رێنیسانسـی تێیـدا گەیشتە چڵە پۆپە، بە ئەندازەیەکی زۆر پەیڕەوی ئەو سێ پێشەوایەی کردبێ.

ئارازمسی رۆتەردامی

ئــارازمس (1536-1466) جێگایــەکی تایبــەتی لــە مێــژووی بزوتنــەوەی رووناکبیریی ئـەورووپادا هەیـە. ئەمـەیش نـەك لەبـەر ئـەوەی خـاوەنی زەمینەیـەکی فیکریی پتەوبوو، بەڵکو لەبەر ئەوەش کە شوێن پەنجەی بەسەر بزووتنەوەی فیکریـی چەندین وڵاتی ئەورووپاییەوە دیارە.

لـە شـاری "رۆتــەردام" ی سـەر بـە هۆڵەنـدا لـەدایك بـوو. سـەرەتای ژیـان‌و خوێنـدنی لـەناو کڵێسـەکانی ئـەو شـارەدا دەست پـێ دەکـاو دوایـی بـە نیـازی ئـەوەی بڕوانامەی دکتورا لەزانیاریـیە ئایینیەکانـداوەربگرێ، دەچێتە "پـاریس"و هـەر لـەوێ دەبێتــە عەمیـدی کۆلیـژی "دی فـرانس"و نزیکـەی شـەش سـاڵێکیش لـە زانکۆکـانی ئینگلیسـتان دەرس دەڵێتـەوە، بەتایبـەتی لـەزانکۆی "کـامبرج" تـا ئـەو رۆژەی مـەرگ شاڵاوی بۆ دەهێنێ‌و لەشاری "بازل"ی سەر بە "سویسرا" چاو لێکدەنێ، لە وڵاتانی " ئەلمانیا" ئیتالیا"و "سویسرا" بە جموجوڵی زانستیەوە خەریك دەبێ.

---

[62] D. Hay , Op.Cit.P 80

ناوو شۆرەتی "ئارازمس"وەك زمانەوانو زاناو نووسەرێکی لێهاتوو لەناو کۆڕە زانیاریو رۆشنبیریەکانی ئەورووپادا بەخێرایی بڵاو بووەوە. ناوبراو شارەزاییەکی تەواوی لە زمانی لاتینیو گریکیدا هەبوو، چەند کتێبێکیشی بۆ لێکۆڵینەوەیان تەرخان کرد. بەڵام لەبەرئەوەی بە لاتینی دەدواو پێی دەنووسی زیاتر بایەخی بەم زمانەیان دەدا. گەورەترین ئیشێك "ئارازمس" ئەنجامی دا ئەوە بوو تێکستەکانی "ئینجیل"و چەند کتێبێکی کۆنی کڵێسەی چەسپاندو بەوردییو بە زمانێکی رەوان وەری گێڕانە سەر زمانی لاتینی. ئەم هەنگاوەیش بووە هۆی ئەوەی خەڵکی بتوانن بە قووڵی لە "ئینجیل" تێبگەن، بە تایبەتی چونکە "ئارازمس" هەر بەوەرگێڕانیەوە رانەوەستا بەڵکو تێکستەکانی ساغکردەوەو رای خۆیشی لەسەریان دەربڕی.

یەکێك لە کارە مەزنەکانی دیکەی "ئارازمس" ئەوە بوو بەشێکی زۆری پەندی پێشینیانی نووسەرانی پێشووی هەڵبژاردو کۆی کردنەوەوە لێی کۆڵینەوە. بەمەش توانی بیروڕا مرۆڤایەتییەکان بەخەڵکی بناسێنیو لەکۆڕو کۆمەڵە رۆشنبیرییە جۆربەجۆرکانی ئەورووپادا بڵاویان بکاتەوە. ئەو بەرهەمەی کە ساڵی 1500 ز بە ناونیشانی "کتێبی پەندەکان" لە نووسینەوەی بووەوە، بەناودارترین بەرهەمی "ئارازمس" دادەنرێ، ئەم کتێبە لە کۆمەڵێك پەندو ئامۆژگاریو قسەی نەستەقی نووسەرانی پێشوو پێکهاتووەو خۆیشی بە خامەی رەنگینی کەوتە شەنو کەوکردنی ناوەرۆكو مەبەستی بابەتەکانو بیروڕای خۆی لەسەر دەردەبڕی. هەموو ئەمانە وایان کرد ئەو کتێبە لەسەردەمی رێنیسانسدا ببێتە هاندەرێکی گەورەو خەڵکی بە پیر بیروڕای مرۆڤایەتیەوە بچنو پاشان وەر بگێڕدرێتە سەر چەندین زمانی ئەورووپایی بە ئەندازەیەکی فراوان بڵاو ببێتەوە.

"ئارازمس" لە بیرکردنەوەیدا پابەندی باوەڕی مەسیحی بوو. هەمیشە سوور بوو لەسەر ئەوەی کە رەوتی گەشەکردنی بیری مرۆڤایەتی لە یاساو ئەخلاقی ئاینی مەسیحی باشتری بە خۆیەوە نەدیوە، هەر لەم روانگەیەشەوە دەیڕوانیە زانیاریی کلتووری کۆنو لای وابوو زانایانی زوو سەرەتای قۆناغێکی باڵاتر بوونو زۆر لەوە پیرۆزترن دەستی دەستکارییان بۆ درێژ بکرێ. لەبەر ئەوە دژی بزووتنەوەکەی "مارتن لۆتەر" راوەستاو بەرەنگاری هومانیستانی ئەڵمانی بووەوەو سەرنجام بۆ ئەم مەبەستە کتێبێکی بەناونیشانی " سەربەستی ئیرادە"وە داناو تێیدا زۆر بە توندی هێرشی بردە

سەر بیروڕایەکانی "مارتن لۆتەر"و بەرگری لە سەربەستی ئیرادەی تاکەکەس دەکرد. سەرەڕای ئەمانەیش بیروباوەڕی "ئارازمس" بیەوێ و نەیەوێ بووە هێزێکی کاریگەری ناو بزوتنەوەی ریفۆرمی ئاینی. وەك باسکرا بە وردیی "ئینجیل"و کتێبە ئایینییە کۆنەکانی وەرگێڕاو بە تەواوی دەستی پیاوانی کڵێسەی خستە ڕوو. سەلماندیشی کە تا چ رادەیك لە بیروڕای ئایینی مەسیحی لایان داوە. بێ گومان مەبەستیشی لەم کارەی ئەوە بوو رووبەڕووی زوڵم و ستەمی کۆمەڵایەتی سەردەمەکەی ببێتەوە. هەروەها لە نووسینەکانیدا دەستی بۆ ئەوە رادەکێشا کە خاوەنداریێتی تاکە کەس "الملكية الفردية"و جیاوازی کۆمەڵایەتیی و هەژاریی تا چ رادەیەك زیانی مەعنەوی بە کۆمەڵ دەگەیەنن، بەوەیشەوە رانەوەستا، بە شێوازێکی گاڵتە جاڕی رەخنە لە قەشەکان دەگرێ و دەری دەخا ئەوانە لە ژێر دروشمی جۆربەجۆردا خۆیان حەشار داوەو راستیەکەی هەر خەریکی خۆشیی و رابواردنی خۆیانن. ئەو کتێبەشی کە ناونیشانی ((لەبارەی ستایشی نەفامیەوە)) بڵاوی کردەوە, نموونەیەکی روون و ئاشکرای رەخنەی توندوتیژی "ئارازمس" ە سەبارەت بە یاساو نەریتی ئایینیی و سیاسیی ناڕەوای سەردەمەکەی و لە رێگەی دەرخستنی هەڵس و کەوتی خەڵکی دووزمان و نەزان و ساختەچییە، زیرەکانە ناخی خوێنەر دەوروژێنێ و بە کوڵ دەیهێنێتە پێکەنین و بە شێوازێکی هونەری تر لە هاوچەرخانەکانی، پەردە لەسەر حەقیقەتی پیاوانی کڵێسە هەڵدەماڵێ. بەم کارەیشی هەل و مەرجێکی لەباری بۆ بزووتنەوەی ریفۆرمی ئایینی رەخساند، تاوەکو لەکاتی خۆیدا وەك پێویست بتەقێتەوە, بەتایبەتی چونکە نووسینەکانی بە زوویی وەردەگێڕدرانە سەر زمانەکانی ترو لە ناو خەڵکیدا رەواجێکی زیاتریان هەبوو. بەڕادەیەك ژمارەی هەموو ئەو کتێبیانەی چاپکران و لە پێش هەموویانەوە کتێبی "لەبارەی ستایشی نەفامییەوە" گەیشتە هەزاران دانە. دیارە ئەم ژمارەیەش بۆ ئەو سەردەمە ئەوەندە گەورە بوو، بەرهەمی هیچ نووسەرێك پێی نەگەیشتبوو.

"ئارازمس"ی رۆتەردامی بە هەڵسوکەوت هێمن بوو, لەبیرکردنەوەدا بەلای ئاشتیی و لێبوردندا دایدەتاشی، لەبەر ئەوە حەزی بە ئاڵو گۆڕی سیاسی کتوپڕو پشێوی نەدەکرد. بە پێچەوانەوە باوەڕی وابوو کە دەتوانرێ بە هۆی عەقڵ و فێربوونەوە خەڵکی بخرێتە سەر رێگای راست. لای ئەو عەقڵی ئادەمیزاد بالاترین شتەو دەبێ

هەموو بڕیارێکی دروست پشتی پێ ببەستێ. فەرمانڕەوای سەرکەوتوو دەبێ بە عەقڵ چارەسەری ناکۆکیو دوو بەرەکی شەڕی ناوخۆ بکاو هەر لە ڕێگای عەقڵیشەوە چارەسەر بۆ کێشەی نێو دەوڵەتان بدۆزێتەوەو ئاشتیەکی سەروەر دابمەزرێنێ. سەرپاکی ئەم بیروڕا سیاسیانەشی خستە دوو تویّی ئەو کتێبەوە کە ناوی "پەروەردەی میری مەسیحی" لێنابوو.

"ئارازمس" لەم کتێبەدا پێ لەسەر ئەوە دادەگرێ کە پێویستە میر هەموو توانای خۆی بخاتە کار تاوەکو لای گەل خۆشەویست بێو مەرجە "خاوەن بەزەییو بەتاقەتو هاودەم" بێودەبێ "وەزیرەکانیشی لەو کەسانە هەڵبژێرێ ئەم سیفاتانەیان تێدا بێو هەوڵ بدات "وڵاتەکەی بە باشی بناسێ"[63].

لەم ڕوانگەیەوە "ئارازمس" بایەخێکی زۆری بەلایەنی پەروەردەو فێربوون دەداو کتێبێکیشی نووسی تێیدا چەند بیروڕایەکی زۆر بەنرخ دەردەبڕێ. بەنموونە دژ بە شێوازی فێرکردنی دەرەبەگایەتی دەوەستێو ئاشکرای دەکا زۆر لایەنی ئەو شێوە پەروەردەیە بۆ ڕواڵەتەو دۆگماتییانە یاساکانی پەیڕەو دەکرێن. "ئارازمس" هەر بەمەیشەوە ڕاناوەستێ، دژی لێدانی قوتابی دەوەستێو داوا دەکا شێوازی فێرکردن سووك بکرێو لای وایە دەبێ بە جۆرێك بێ لەگەڵ ئارەزووی قوتابیدا بگونجێو گیانی داهێنانیان تێدا بژێنێتەوە. بەو چەشنە دەبینین بیروڕای ڕێبازی "ئارازمس" مەودایەکی فراوانو بەربڵاو وەردەگرێو بەلای زۆربەی مێژوونووسانەوە "ناودارترین کەسە کە بزووتنەوەی مرۆڤایەتی بە خۆیەوە دیوە"[64].

هەندێکی تریش بە "میری زانایان"[65] ناوی دەبەن. لەبەر ئەوە ئەگەر هەموان دڵبەستەی بووبن شتێکی سەیرو سەرنج ڕاکێش نییە. ئەوەتا لای چەند پادشایەکی ئەوروپایی بەتایبەتی لای ئەوانەی ئەم دەستگیرۆیی کردنو بەدەنگیانەوە چوو، جێگای شیاوی بۆ تەرخان کراوە. ئەمە جگە لەوەی توانیی زمانێکی هاوبەش لە نێوان زۆربەی هومانیستانی سەردەمەکەیدا بدۆزێتەوەو بیانکاتە هاوڕێی نزیکی خۆی "تۆماس مۆر" کە بە پێشەوای بیری سۆشیال ئایدیالیزم ناسراوە. یەکێکە لەو کەسانە.

---

[63] Action and concivtion in early modern eaourop.editors J.K Rabb and J. E Diegel , Princeton, 1969,P,P 20-21

[64] Renaissance and Reformation 1300 1648.ed bu G.R Elton Second edition New york , London 1968 p.59

[65] R.Palmer and.Colton , Op.cit.P.59

سۆسیال ئایدیالیستەکان.

لەو رۆژەی کە جیاوازی باری ژیان لە نێوان چینە کۆمەڵایەتیەکاندا پەیدا بووەو زوڵم‌و چەوساندنەوە، دەسەڵاتی بەهێز بەسەر بێ هێزدا سەپێنراوە، خەڵکە زۆر لێکراوەکە وێڵن بەدوای چارەسەرێکدا ژان‌و ئازارەکانیان کەم بکاتەوە. جا وە نەبێ هەوڵ‌و کۆششی ئەم چینە بەش خوراوە دژی واقیعە تاڵەکەی، لە تەنها سیمای پاڕانەوەو تەقینەوەو یاخیبوونی بە خۆیەوە لکاندبێ، بەڵکو مۆرکی جۆربەجۆری پێوە نراوەو هەندێ جار لە پێناوی دوا رۆژێکی باشتردا لەدەریای بێ بنی خەیاڵدا کەوتوونە مەلە کردن. ئەم دیاردەیەش بە روونیی لە ئەدەبیاتی میللی گەلانی دونیادا دەردەکەوێ. لەسەردەمی گریك‌و رۆمانی کۆندا، داستانی "سەدەی زێڕین" هاتە کایەوەو تێیدا کۆمەڵ بەجۆرێك دەنەخشێنێ هەرچی پێی بوترێ جیاوازیی‌و چەوساندنەوە لە گۆڕێ نیە. لە لایەکی تریشەوە چەندین زانا هەمان ئاواتی مرۆڤایەتیان سەر لە نوێ‌و لە زەمینەیەکی فیکریی جۆربەجۆرەوە مشت ماڵ کرد. "ئەفلاتون" لە بیرکردنەوەیدا ئایدیالیست بوو بەرگریی لە " کۆمەڵگای کۆیلەیەتی" دەکرد. کەچی هەمیشە خەوی بە سیستمێکەوە دەبینی تێیدا زانایان جڵەوی فەرنانڕەوایی بگرنە دەست‌و چەشنە خاوەندارێتیەکی بە کۆمەڵ تێیدا پەیڕەو بکرێ‌و پەروەردەی مناڵانیش بخرێتە ئەستۆی ئەو سیستمە. لە سەدەی دووەمی پێش زاییندا نووسەری گرێکی "یامبۆل" گەشتێکی خەیاڵیی بەناو دەریادا دەکاو ئەنجام دەگاتە دوورگەیەك دەکەوێتە خوارووی نیمچە دوورگەی عەرەبەوە کە خێڵێکی بەختیار تێیدا دەژین‌و ئەوەی پێی بوترێ چەوساندنەوەو جیاوازیی لەناویاندا نییە.

نووسەر لای خۆیەوە ژیانی ئەم خێڵە بە نموونەی ژیانێکی ئایدیایی دادەنێ. لەسەدەی ناوەڕاستداو تەنانەت دوای ئەو سەدەیەش خەڵکی خەونیان بەوەوە دەدی ئایدیای زووی ئایینی مەسیحی لەبارەی یەکسانیی‌و برایەتییەوە بژیەننەوە. ئەم رێبازە فیکرییە لەگەڵ دەرکەوتنی پەیوەندیەکانی سەرمایەداری‌و جیاوازی کۆمەڵایەتی‌و نارەزایی خەڵکیدا مەودایەکی بەر بلاوترو قوڵتری بە خۆیەوە دی. ئەوەتا لە باسێکدا کە لەسەدەی شازدەهەمدا لە ئینگلستان نووسراوە، تێیدا بەم جۆرە

باسی جیاوازی کۆمەڵایەتیو نارەزایی خەڵکی کراوە: "کێو لە چ سەردەمێکدا دیویەتی خەڵکێکی زۆر لە ژیانی خۆیان نارەزابنو خەڵکێکی کەمیش پێی قایل بن؟ " کێو لەچ سەردەمێکدا دیویەتی خەڵکێکی ئەوەندە زۆر نارەزووی گۆڕانو تازەکردنەوە بکەن؟ کەس بیستوویەتی ژمارەیەکی ئەوەندە زۆر پیاو چاك هەبن، یان راستتر ئەو هەموو خەڵکە هەبن کە دەیانەوی سیستمی چینایەتیو دەوڵەت تێكو پێك بدەن؟ کەس بیستوویەتی کە ژمارەیەکی ئەوەندە زۆر خەڵك هەبن رەخنە لە پاشایانو کاروکردواریان بگرنو کەمێکی زۆر کەمیش لایەنگریان بن؟

بیروباوەری یەکسانییو عەدالەتی کۆمەڵایەتی لە سایەی ئەو جۆرە ژیانەدا مەودایەکی نوێو دەرکەوتووتری بە خۆیەوە دی، بە رادەیەك لە سەردەمی رێنیسانسدا رێبازی سۆسیال ئایدیالیزم[66] . لەسەر دەستی چەند هومانیستێکی دەرکەوتوی سەر بەوڵاتە ئەوروپاییەکان بە ئاشکرا خۆی دەنواند. دیارترینی ئەو کەسانەش کە توخنی ئەم مەسەلەیە کەوتن "تۆماس مۆر"ی ئینگلیزییە کە بە پێشەوای هەموویان ناسراوە. دوای ئەویش "توماس کامپانیلا"ی ئیتالیاییە کە بەنوێنەرێکی دەرکەوتوی رێبازی سۆسیال ئایدیالیزمی رادیکالی ناسراوە. ئەو رێبازەی کە لەو سەردەمەدا بنەما فیکرییەکانی بە ئاشکرا دەرکەوتن. سۆسیال ئایدیالیستەکان گیروگرفتی کۆمەڵگایان بە شێوەیەك چارەسەر دەکرد جیاوازییەکی تەواوی لەگەڵ شێوەکانی پێشوودا هەبوو. ئەوانە ئەگەر چی نیازی پاكو ئامانجێکی پیرۆز پاڵی پێوە دەنان عەوداڵی ژیانێکی باشترو خۆشتر بن، بەڵام ئەو جیهانەی ئەوان پێکیان دەهێنا ئەوەندە خەیاڵی بوو، مەحاڵ بوو کەس پێی بگاو لە سایەیدا بحەوێتەوە . "تۆماس مۆر" لە بەناوبانگترین نووسینیدا باسی وڵاتێکی ئاسوودەو بەختیار دەکا لە دوورگەی "یۆتۆپیا"دا کە چۆن بە هۆی سیستمەکەیەوە لە هەموو ئەو گیروگرفتانە بەدوورە کە کۆمەڵگاکانی تر پێوەی دەناڵێنن.

لە "یۆتۆپیا"دا نە خاوەندارێتی تاکە کەس هەیەو نەچەوساندنەوە. دوکانو عەمبارەکان بۆ هەمووانەو هەرکەس چی پێویست بێ بە خۆڕایی وەری دەگرێ. هەر

---

[66] لێرەدا هەر ئەوەندە بە پێویست زانرا لە هێڵە بنچینەییەکانی ئەو رێبازە بدوێین، وەکو تر دەهێنی لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆ بۆ ئەم باسە تەرخان بکرێ.

ماڵێك دوو دەرگای هەیەو هەمیشە بۆ خەڵكی لەسەر پشتن. هەموو كەسێكی ناو "یۆتۆپیا" دەبێ ئیش بكا بە مەرجێك ماوەی ئیشكردنی لە ڕۆژێكدا شەش سەعات زیاتر نەبێ. ئافرەت مافی تەواوی خۆی هەیە لەگەڵ پیاودا وبە یەك چاو تەماشا دەكرێ. ئارایشتو داودەرمانی خۆ جوانكردن بەكار ناهێنیو جوانیی سروشتیی لا مەبەستە، چونكە پیاوانی ناو "یۆتۆپیا" ئارەزویان لە ئارایشت نییەو لای ئەوان ڕەوشتی بەرز لە پێش جوانییەوەیە. لەناو ئەم كۆمەڵەدا ئاستی هوشیاریی خەڵك لە رادەیەكدایە رقیان لە ئاڵتونو زێڕو دەبێتەوە لەبەر ئەوە دەیكەنە كۆتو پێوەندی كۆیلەو قەعدەی منداڵو نیشانەی تایبەتی بۆ تاوانبارن*.

. فەیلەسوفو سیاسیو شاعیرو زانای ئیتالیایی "كامپانیلا" لە كتێبی شاری خۆردا لە "تۆماس مۆر" بەولاوە تریش دەچێ [67] دانیشتوانی شارەكەی ئەم "خزمەتی شت وەك ناكەن، بەڵكو شتو مەك خزمەتی ئەوان دەكا" . هەموو كەس ڕۆژی چوار سەعات ئیش دەكاتو ماوە بە "خەڵكی دەروون پیسو مشەخۆر نادرێ" . دانیشتوانی ئەو شارە لە چێشتخانەدا پێكەوە نان دەخۆنو پێكەوە دەژینو دەوڵەتیش ئەركی پەروەردەو فێركردنی مناڵان دەگرێتە ئەستۆ.

هەر لەسەردەمی ڕێنیسانسدا چەند كەسێكی دی، هەمان ڕێبازیان گرتو بەم یان بەو شێوە بیروڕایەكانی "مۆر"و "كامپانیلا" یان دووپات دەكردەوە، لەوانە "سیراتۆ"ی فەرەنسایی و "تۆماس مونزیر"ی ئەڵمانیو ژمارەیەكی تریش. بەڵام

---

* "تۆماس مۆر" ساڵی 1477 ز لەدایكبووەو لە ساڵێ 1500 ز بەدواو بووە بەپارێزەر. ساڵی 1499 چاوی بە "ئارازمس" ی هۆڵەندی كەوتووەو بیروباوەڕی ئەو كاری تێكردووە. ساڵی 1516 لە نووسینی "یۆتۆپیا" بووەتەوە. لە سەردەمی " هەنری هەشتەم" دا بووەتە ڕاوێژكاری پاشا. لە ئەنجامی ئەو ناكۆكییەی كەوتە نێوان شا " هەنریو"و "پاپا"وە شا لە پاپا یاخی دەبێو خۆی بەسەرۆكی كڵێسەی ئینگلیزی دادەنێ . "مۆر" بەم هەڵویستەی "هەنری" قایل نابێ، بۆیە شا بڕیاری كوشتنی دەردەكاو لەبەرەبەیانی "6"ی تەمموزی ساڵی 1535دا لەسەری دەدرێ . بڕوانە "یوتوبیا "ترجمە د.انجیل بطرس سمعان. دار المعارف بمصر 1974.وەرگێڕ

[67] كامپانیلا لە زۆر بۆچوونیدا جیا لە سنووری فەلسەفەی ڕۆژگاری ڕێنیسانسی تێپەڕاندا. بۆ زیاتر تێگەیشتن بڕوانە :

E. Garin, Italian Humanism. Philosophy and. Civic life in the Renaissaance. Oxford. 1965. p 215-220

"مونزیر" یەكەم كەس بوو بیروڕایەكانی لەناو چەوساوەكاندا بڵاو كردەوەو لایەنی تیۆری‌و پراكتیكی یەك خست و بوو بە یەكێك لە سەركردە ناودارەكانی جەنگی بەناوبانگی جووتیارانی ئەڵمانیا لە ساڵانی 1524-1525دا. بیروڕای سۆسیال ئایدیالیستەكان لە بریتی ئەوە پشت بە زەمینەی واقع ببەستی لە جیهانێكی خەیاڵاویدا دەخولایەوە. "توماس مۆر" یش هەروا لە خۆوە كتێبە بەناوبانگەكەی ناو نەنا "یۆتۆپیا" كە بەزمانی لاتینی مانای "شوێنێكی نەبوو" دەگەیەنێ. جا لەگەڵ ئەوەیشدا كە بیروڕای ئەمانە شوێن پەنجەیان بە رێبازەكانی دوایی سۆشیالیزمەوە دیارەو كەم‌و زۆر كاریان تێ كردووە، بەڵام لە چوارچێوە تەسكەكەی خۆیدا گیری خواردو نەیتوانی لەسەردەمی رێنیسانسدا كاری خۆی بكات. بە تایبەتی ئەگەر لەتەك ئەو بەرهەمە زۆرو جۆربەجۆرانەی نیگاركێش‌و پەیكەرتاشەكاندا بەراورد بكرێن كە بە ئەندازەیەكی دیار بڵاو بوونەوەو پەرەیان سەند.

نیگارکێش و پەیکەرتاشانی ڕۆژگاری ڕێنیسانس

نیگارکێش‌و پەیکەرتاشین لە ڕەوتی گەشەکردنی شارستانیەتی مرۆڤایەتی دا ڕەگ‌و ریشەیەکی قوڵیان هەیە. یەکێك لە خاسیەتەکانی ئەم دوو هونەرە ئەوەیە، گەر بۆ‌و باروزروفێکی باشیان بۆ برەخسێ لە چاو هونەرەکانی تردا زووتر نەش ونما دەکەن. سەردەمی ڕێنیسانس تەواوی ئەو هەل‌و مەرجانەی بۆ ئەم دوو هونەرە ڕەخساندو بەرادەیەك کۆت‌و پێوەندیان بچڕاند، هیچ لایەنێکی دیکەی زانستی مرۆڤایەتی نەیتوانی شان لە شانیان بدا. لەو سەردەمەدا، دەبوو هونەر ئەو کۆسپە ناڵەبارە تەخت بکا کە ڕێگای لە داهێنان دەگرت‌و دەیخستە ناوچوارچێوەیەکی ئیجگار تەنگەبەرەوەو ئادەمیزادی بەجۆرێك ئیفلیج دەکرد نەتوانێ هەست بە جوانیی سروشت بکا. تابلۆکانی سەدەی ناوەڕاست نەك هەر تاریك‌و ڕەشبین بوون بەڵکو "ر.م.سکۆب" واتەنی "دەروونی ئادەمیزاد ڤێزی لێیان دەهاتەوە" لەبەر ئەوە دەبوو هونەرمەندە تازەکان ڕێگایەکی سەخت بگرنە بەر تاکو ئەو ئادەمیزادەی "هونەری مەسیحی بە بچوك‌و ملکەچی دادەنا" بکەنە "بوونەوەرێکی گەورەو سەربەرزی " ی ئەوتۆ [68] نەك زەوی "ئاسمانیش داگیر بکا" [69]. تراژیدیای عیسا لەوەوە کە بەتارماییەکی ترسناك نیشان دەدرا، لە پێناوی بیروباوەڕدا بکرێتە دەرس‌و پەندی ژیان.

---

[68] M.L.Bush , Op.Cit ,. P.153

[69] R.Palmer and J.colton, Op,Cit,P.52

بـه هـۆی پەرەمووچی کەڵە هونەرمەنـدانی سـەردەمی رێنیسانسـەوە مردنـی عیسای چوارمێخە کێشراو بەرگێکی نوێو نەمری بە بەردا هەڵگشا کە لەژێریدا ئازارو ئەشکەنجەکانی حەشار دەدرێن. عیسا کە " بەداردا دەکرێ لە هەرەتی لاوی دایە"و بـە منـداڵیی ساویلکەیەو بـە چەشـنی هـەر منـداڵێکی تـروەك پەپولـە بـەدەورو خـولی " مریەمی دایکیدا" دەسورێتـەوەو پێوەندی راسـتەقینەی هەموو دایـكو فرەزەنـدێکمان نیشان دەدا. زۆر هۆی تریش هـەبوون وایـان کـرد هونـەری سـەردەمی رێنیسـانس بـەو خێراییــە گەشــە بکــەن. دەتــوانین بڵـێین هــەموو گــەلانی ئــەوروپا بــە چـینو توێـژە کۆمەڵایەتییە جیاجیاکانەوە بەشداریبان لـە دەوڵەمەنـد کردنـی ئـەم لایەنـە گرنگـەی ژیــانی رۆشــنبیریدا کــرد. بــاری ژیــانی خەڵکــە هــەژارو نــەدارەکانی لــە دۆزەخــی چەوساندنەوەدا، داهێنانی سادەو لـە هـەمان کاتـدا بـە هێـز لـە بـواری فۆلکلۆرو کـاری پیشەیدا سەرباکی ئەمانە بوونە سەرچاوەی ئیلهامی هونەرمەندان.

هەر چەندە ژمارەیەکی زۆری ئەو هونەرمەندانە ، سەر بە توێژە کۆمەڵایەتییە هەژارەکان بوونو پاشان مـەوقیعی چینایەتییان پـێ بـە پێـی گـۆڕانی کۆمـەڵ گـۆڕدرا، بـەلام هـەموو ئـەو پەیوەندیانـەیان دەپچڕاند کـە بـە رابـوردووی خۆیانـەوە دەیـان بەسـتنەوە. تـەوژمی بـەتینی یاسـاو نـەریتی کۆمەڵایـەتی نـوێ بـە جۆرێـك کاریـان لـە خـاوەن سـامانو دەوڵەمەنـدان کـرد. دەیانویسـت هـەتا لـە ژیانـدان بەشـانو شـکۆیاندا هەڵبـدرێ . بۆ ئەم مەبەستە نیگارکێشو پەیکەر تاشـەکانی ئـەو سـەردەمە بـەروونیی خاسیەتەکانی رێنیسانسـیان بەرجەسـتە دەکـردو دەتـوانین بـە هـۆی ژیـانو بەرهـەمی هەر سێ کەڵە هونەرمەندەکەی ئەو قۆناغە "لیۆناردۆ دافینشی"و "میکائیل ئەنجیلۆ" و"رۆفائیـل سـانتی" یـەوە کـە لـەئیتالیادا سـەریان هەڵـدا، پایـەی بەهرەمەنـدییان لـەم مەیدانەدا بخەینە پێش چاو.

لیۆناردو دافینشی 1452-1519ز

کەم ڕێکەوتووە مێژووی مرۆڤایەتی بلیمەتێکی وەك " دافینشی" ی بە خۆیەوە دیبێ کە لە هەموو مەیدانەکانی هونەرو زانستو ئەدەبو فیکردا سوارچاك بووبێو بەلێهاتوویی بەناوداترین بلیمەتو داهێنەری سەردەمی ڕێنیسانس لەقەڵەم بدرێ*.

"لیۆناردۆ" لە شاری "فینشی"ی سەر بە فلۆرەنسا لە دایك بووەو هەر لەوێش بەهرەمەندیی دەرکەوتووە و کەلکەڵەی داهێنانی کەوتوەتە سەر. "لیۆناردو دافینشی" لە تێڕوانینێکی نیمچە فەلسەفییەوە باوەڕی وابوو کە پەیوەندییەکی لە پچڕان نەهاتوو ، هونەرو زانست بە یەکترەوە دەبەستێتەوەو هەتا مردیش لەم ڕایەی پاشگەز نەبووەوە. ئەو لای وابوو دەبێ داهێنان لە بواری نیگارکیشاندا بەوردیی پشت بە شێوەی گونجاو ببەستێ، دیارە ئەمەیش پێویستی بەوە هەیە - سووریش بوو لەسەر ئەم ڕایەی - نیگارکێش شارەزاییەکی تەواوی لە ماتماتیکدا هەبێ. ئەگەر نیگارکێشێکی ڕەسەن بیەوێ بەوردیی تەعبیر لە جەستەی ئادەمیزاد بکا، دەبێ ئاگاداری وردترین ئەندامی لەشی مرۆڤ بێ. کاتێکیش دەتوانی ئەم کارە ئەنجام بدا لە ئەناتۆمیا تیگەیشتبێ، بۆیە خۆیشی بایەخێکی تایبەتی بەم زانیارییە دەدا. پاشان "لیۆناردۆ" پەیوەندی نێوان زانستو نیگارکێشانی بەهۆی سروشتەوە دەست نیشان کرد.

هەمیشەیش پێ لەسەر ئەوە دادەگرت کە سروشت بۆتەی گشت زانیارییەکانەو لە هەمان کاتیشدا مەیدانی سەرەکیی داهێنانی نیگارکێشانەو داوای لە هونەرمەندان دەکرد لە پێناوی داهێنانێکی هونەریی ڕەسەندا زانستی ڕاستەقینە فێربن. لەمەوە "لیۆناردۆ" جگە لەوەی نیگارکێشێکی سەرکەوتوی لێ دەرچوو، بنچینەیەکی تیوریشی بۆ هونەری نیگارکێشان دامەزراند. پاش مردنیشی تێبینیە گرنگەکانی لە دوو تویێ

---

* سەیر ئەوەیە قوتابخانە سایکۆلۆژییەکەی "سیگموند فرۆید" هۆی بلیمەتی ئەو پیاوە مەزنە دەباتەوە سەر گرێی کەمو کوڕی . "فرۆید" لەو لێکۆڵینەوەیدا کە بۆ "دافینشیی"ی تەرخان کردووە ڕای وایە ئەو هونەرمەندە "هۆمۆسێکس " بووە .وەرگێڕ.

کتێبێکدا چاپکران. بە لای "لۆیناردو دافینشی" یەوە، پایەی نیگارکێشان لە هەموو هونەرەکانی تر باڵاترە، چونکە دەتوانێ "هەموو ئەو شتانە دەرببڕێ کە دەبینرێن" بۆیە بە زانیارییەکی سەربەخۆیشی ناو دەبا، بێ گومان خۆیشی لەو مەیدانەدا ئەوەندە بەدەسەڵاتو لێهاتوو بوو گەیشتە پلەی کەماڵو ئەو چەند تابلۆ کەمەی لە پاشی بەجێ مان، تا ئێستا بەدەگمەنترین بەرهەمی هونەری نیگارکێشان دادەنرێن. ناوبراو لە ناوەڕۆکی ئەو تابلۆیانەدا بە گەشبینییەوە سامانی لەبن نەهاتووی سروشتو ژیانی دەردەبڕێو لە هیچ بەرهەمێکیدا دەست بەرداری ئەم تێڕوانینەی نابێو تەنانەت لەو تابلۆیانەیشدا کە بۆ کارەساتی ئایینیو پیاوانی کلێسەی تەرخان کردوون هەست بەو ترسو بیمە ناکرێ کە لەبەرهەمی زۆر نیگارکێشی هاوچەرخیدا دەبینران. "لیۆناردۆ" لە تابلۆی "مەریەمو گوڵدا"، داهێنەرانە بەختیاریی ئافرەتێك بەرجەستە دەکا کە لەگەڵ کۆرپەکەیدا یاری دەکا، لە تابلۆ بەناوبانگەکەی "مۆنالیزا" یاخود "جۆکەندە" دا کە لە ساڵی 1503[70] نەخشاندویەتی بەهۆی نیگاو زەردەخەنە تەماویەکەی ئەو ئافرەتەوە، مەودایەکی هونەرییو لە هەمان کاتیشدا تایبەتیی بە جوانیە بێ وێنەکەی دەبەخشێ. بەرادەیەك زەردەخەنەکەی "مۆنالیزا" ئەوسایشو ئێستاش مایەی مشتو مڕو لێکۆڵینەوەی چەندین نیگارکێشو خەڵکی پسپۆڕە.

بەو جۆرە دەبینین سەرچاوەی داهێنانەکانی "لیۆناردۆ" دەچێتەوە سەر شارەزاییەکی قووڵو شۆڕبوونەوەی بەناخی دەروونی کەسانی ناو تابلۆکانیداو چۆنیەتی هەڵبژاردنی ڕەنگو گونجاندنی لە تەك ناوەڕۆکی بەرهەمەکەیدا. ئەمە جگە لەو بزووتنەوەیەی کەبە شێوەیەکی سەرسوڕهێن لەوێنەکانیدا هەستی پێ دەکرێ. هەموو ئەم خاسییەتانەی لە بەرهەمەکانی "لیۆناردۆ" دا دەرکەوتن، کردیانە پێشەوای قۆناغی نوێی پەرەسەندنی هونەر لە ئیتالیاو دواییش لە ئەوروپادا. سەبارەت بەم هۆیانە ناتوانرێ "لیۆناردۆ"ی زاناو "لیۆناردۆ"ی نیگارکێش لە یەکتر جیا بکرێتەوە ناشێو نە ئەمیانو نە ئەویان لە "لیۆناردۆ"ی مرۆڤ دابڕ بکرێن. "لیۆناردۆ" ئادەمیزادێکی کامڵو بلیمەتێکی هەڵکەوتوی ئەوتۆ بوو، هەموو لقەکانی

---

[70] تابلۆی "مۆنالیزا" ئەگەر لە هەموو ئەو شتانەی لە مۆزەخانەی "لۆڤەردا" دانراون بەنرخترنەبێ ئەوا یەکێکە لەوانە.

زانستی تێدا ئاوێتـەی یەکتر دەبوونو هێزوپێزێکی تەواویان بە بەرهەمە جۆربەجۆرو ناوازەکـانی دەدا. ئـەو پیـاوە زانایـەکی ئەوەنـدە بلیمـەت بـوو بەسـەرنجو تێبینییـە وردەکـانی چـەند مەڵۆیـەکی بـە پیتـی خستە سـەر شـارای زانسـتی مرڤایـەتی. لـە ماتماتیکو رووەکناسیو میکانیکو فیزیکو ئەستێرەناسیو جیۆلۆجیاو ئەنەتومیاو فسیۆلۆجیای ئادەمیزادو ئاژەڵو هونەرە سەربازییەکانی دەکۆڵییەوە. بۆ گەیشتن بە مەبەست، جگە لە بۆچوونەکانی خۆی پەنای دەبردە بەر تاقیکردنـەوەو لێکۆڵینـەوەی زانایانی پێشوو. کە لە میکانیکی دەکۆڵیەوە پشتی بە دەسکەوتی ئەوانـەی پێش خـۆی دەبەست. خۆیشی وەك ئەنـدازیارێکی خاوەن تاقیکردنـەوە شتی نـوێی دەخستە سـەر بۆچـوونەکانی ئـەوان. "لیۆنـاردۆ" بایـەخێکی زۆری بـە هەنـدێ مەسـەلەی گـرنگ دەدا. وەك کاردانـەوە "رد الفعـل"و هاوکێشـەیی "التـوازن"و بەربوونـەوەی تەنـەکان "سـقوط الاجسـام"و شـێوەی بـەرگریی تەنـە جۆربـەجۆرەکان "مقاومـة الاجسـام المختلفة"و زۆری تریش. لەبەر رۆشنایی تاقیکردنەوەکانی چەند پـرۆژەی بـۆ شـارێکی نموونەیی دارشت وچەند نەخشەو پلانێکی نـوێی بـۆ هونـەری بیناسازی ئامـادەکردو دەیویسـت پـەرە بـە هونـەری بیناسازی گومـەز بـدا. یەکـەم کەسـیش بـوو هـەوڵی دا ئامێرێـك دروسـت بکـا توانـای فرینـی هـەبێ. بـۆ ئـەم مەبەسـتە پـەنای بـردە بـەر تاقیکردنەوەو لە شێوەی فرینی باڵندە ورد دەبووەوە. ئەنجامیش نزیکەی سەد تیـۆری لەم بارەیەوە دارشتو توانی چەند ئامێرێك دروست بکا بەهۆی دەست یـاخود بـەهۆی سپرینگەوە لە زەوی بەرز ببنەوەو دوایی گەیشتە ئـەو بـاوەڕەی - ئەمـە بـۆ ئـەو کاتـە شتێکی یەکجار گـرنگ بـوو - کـە ئامێرێـك توانـای فرینـی هەبێ ، دەبێ لـەناو خۆیـدا ماشـێنێکی سـەربەخۆ بیجوڵێنـێ. دوای مردنیشـی لـەناو دەستنووسـەکانیدا چـەندوێنەیەکی پەرەشـووتو فرۆکـەی سـتوونی — هیلۆکۆپتـەر- دۆزراوەتـەوە ویسـتوویەتی بـە هـۆی پەرەشـووتەوە یارمـەتی ئـادەمیزاد بـدا تـاوەکو لـە شـوێنە بەرزەکانەوە بە هیواشی خۆی بهاوێتە سەر زەوی.

جگـە لەمانـە "لیۆنـاردۆ" چـەندین نەخشـەی بـۆ ئـامێرە تازەکان دانـا. لەوانـە ئامێری چنینو شیکردنەوەی لۆکەو مشتومالکردنی شووشـەو دارتاشـیو هەڵکەنـدنی جۆگاو تواندنەوەی میتاڵو زۆری تریش. ئەو یەکەمین کەسە ویستی هێـزی روونـاکیی دیاری بکاو پاشان لەسەر بنچینەی تاقیکردنەوە بیبەستێتەوە بە مەودای شوێن- البعد

المكاني-يەوە . دەتوانرێ ئەو بەراوردەی "لیۆناردۆ" کردی سەبارەت بە بڵاوبوونەوەی شەپۆلەکانی سەر ڕووی ئاو لەگەڵ بڵاوبوونەوەی دەنگو ڕووناکیدا بەسەرەتای تیۆری "شەپۆلی تیشك" "التموج الضوئي" دابنرێ.

"لیۆناردۆ" بە درێژایی تەمەنی وەك نیگارکێشو زانایەك بایەخی بە "ئەنەتۆمیا" دەدا وهەر بەوەوە نەوەستا ئەشتەرکاریی لە جەستەی ئادەمیزادا بکات ، بەڵکو لاشەی ئاژەڵی جۆربەجۆریشی یەکالآ کردەوە. ئەو دەستنووسو وێنە ئەنەتۆمیانەی دوای مردنی بۆی جێهێشتووین نەك هەر لە بەرهەمەکانی سەردەمی خۆی تێپەڕاندووە بگرە لەوانەی سەدەکانی دوای خۆیشی کاملترن. ئەم زاناو هونەرمەندە گەیشتە هەندێ ئەنجامی زۆر گرنگ . ئەوە بوو سەری بۆقی لە لاشەکەی جیاکردەوەو دڵی دەرهێنا. یەکەم کەسیشە ژمارەی ڕاستەقینەی بڕبڕەکانی کلێنچکە - العصعص- ی ئادەمیزادی دۆزیەوە. ڕێی تێ دەچێ بیری لەوە کردبێتەوە چۆن ئادەمیزاد لە شێوە سەرەتاییەکەیەوە ئەشو نمای کردووە، چونکە ئەو بەراوردکارییەی لە نێوان ئادەمیزادو ئاژەڵی نزیك بە ئادەمیزدا کردوویەتی یەکێکە لە پرۆژە زانستییەکانی.

لە مەیدانی ئەستێرەناسیدا بەهەموو توانایەوە دژی ئەو بیرو ڕایانە دەوەستا کە زەوییان بە چەقی گەردوون دادەنا. یەکەمین کەسە سەلماندی ڕەنگی ڕاستەقینەی مانگ خۆڵەمێشییە. هەروەها لەو باوەڕەدا بوو کە دوور نییە وشکایی ودەریاکان بە درێژایی مێژوو گۆڕانیان بەسەردا هاتبێ. بەڵگەیشی بۆ ئەم ڕایەی ئەوە بوو کە پاشماوەی ئاژەڵی دەریایی لەو شوێنانەدا دەدۆزرێنەوە کە ئێستا زۆر لە کەنار دەریاکانەوە دوورن. شایانی باسە "لیۆناردۆ" بەشدارییەکی گەورەیشی لە گەشە پێکردنی ئامرازەکانی جەنگدا کرد. لەناو دەستنووسو ئەخشە لەپاش بەجێ ماوەکانیدا هەندێ وێنە دۆزراونەتەوە زۆر لە تانكو زرێپۆش دەچنو هەوڵێکی زۆریشی دا، پەرە بە تۆپو تفەنگی ئەو سەردەمە بداو چەند نەخشەیەکیشی بۆ جلو بەرگی ژێر ئاوو ئەو چەشنە پردانە کێشا کە لەوەختی شەڕو بە پێی پێویست دادەمەزرێنرێن. سەرپاکی ئەم هەوڵو کۆششەی "لیۆناردۆ" لە پێناوی ئەوەدابوو بوو سەربەخۆیی وڵاتەکەی بپارێزێ. ئەوەتا لە یاداشتەکانیدا دەڵێ: "من ئامرازی بەرگریکردنو هێرش بردن دروست دەکەم تاوەکو بەهۆیانەوە بەرەنگاری وەو

زۆردارانه ببنەوه كه چاویان تێمان بڕیوه. بۆیه دروستیان دەكەم تاوەكو پارێزگاری ئەو خەڵاتە گەورەیەی پێبكەم كه سروشت پێی بەخشیوین، ئەویش سەربەستییه[71] ."لیۆناردۆ" به كوڵو دڵ پاڵپشتی ئاشتی دەگرت[72].وەك زانایەك دژی شەڕ دەوەستاو لای وابوو ئەوپەڕی شێتیه. دیاره بەم قسانەیشی تەواو نیشانی پێكاوه، چونكه لەو كاتەدا نەیدەزانی چەند بەرهەمێكی دانسقەی دەبنه قوربانی شەڕەكانی "ناپلیۆن"و "هیتلەر"و تەنانەت ئەو شەڕانەیش كەله سەردەمی خۆیدا روویان دا . ئەوه بوو پاشای "میلان" رووی لێنا پەیكەرێك بۆ "سفورزای" گەورەی بنەماڵەكەیان دابڕێژێ . "لیۆناردۆ" بەدڵو گیان به دەنگییەوه چوو. هەر لەو نەخشانەدا كه بۆ جێبەجێ كردنی پرۆژەكه ئامادەی كردووه، دەردەكەوێ كه تەنها بەرزی ولاخەكەی حەوت مەتر زیاتر بووه. "لیۆناردۆ" ماكێتی پەیكەرەكەی له قوڕ دروست دەكات تا له دواییدا بكرێته قاڵبو به برونز دایبڕێژێ. ئەو سەلیقەی هونەریو وردەكارییەی لەو نموونەیەدا بەكاری هێنابوون، وایان كرد تا ئەو كاتەی دادەڕێژرێ له گۆڕەپانێكی شاردا دابنرێو خەڵكی دەسته دەسته بچن تەماشای بكەن. بەڵام ئەو هێرشەی فەرەنسا كردیه سەر "میلان"و پێویستی ولات به برونز ماوەی نەدا پرۆژەكەی بە ئەنجام بگەیەنی، لەومیش سەیرتر ئەوەبوو كاتێك، سەربازه فەرنساییەكان گەیشتنه ئەو شاره نموونەی پەیكەرەكەی "لیۆناردۆ" یان كردە نیشانەو مەشقیان لەسەر دەكرد[73] . بەو چەشنه كارێكی هونەری زۆر مەزنیان له پێش چاوی خاوەنەكەی له كەلك خستو ئەویش له ئاست ئەم كارەساتەدا خۆی پێ نەگیراو چووه "ڤینیسیا"و لەوێشەوه بۆ فلۆرەنسا.

"لیۆناردۆ دافنشی" هەموو تێبینیو بۆچوونه زانستییەكانی به زمانی نەتەوەكەی دەنووسیەوەو به توندی وەك رۆڵەیەكی ئەمەكداری گەلو سەردەمەكەی

---

[71] له كتێبی "عبقریة لیوناردو دافنشی فی الهندسة" ی دكتور جلال شوقی وەرگیراوه، چاپی قاهیره 1964 ل 273.

[72] لەسەر پێشنیازی ئەنجوومەنی ئاسایشی جیهان له مانگی نیسانی 1952 دا، چەند دەسگایەكی رۆشنبیریی جیهانیی به بۆنەی تێپەڕبوونی پێنج سەد ساڵ بەسەر لەدایك بوونی هونەرمەندی داهێنەرو زانای گەوره "لیۆناردۆ دافنشی" یەوه ئاهەنگیان گێڕا.

[73] M.L.Bush , Op. Cit, P163

دژی زمانی لاتینی بوو. لەم بارەیەوە بە چەند وتەیەکی بەنرخ رای خۆی دەردەبڕێ و دەڵێ "لەناو زمانەکەی خۆمدا ئەوەندەم وشە هەیە زۆر لەوە زیاترن تەعبیریان لە شتەکان پێ بکەمو ناوەرۆکی بیرو ڕاکانمیان پێ دەربڕم".

"لیوناردۆ" خوویەکی لەگەڵدا بوو، هەمیشە دەفتەرێکی تایبەتی لە باخەڵدا هەڵ دەگرتو تێبینیەکانی تێیدا تۆمار دەکردنو پاشان بە پێی بابەت ڕێکی دەخستنو بە پێچەوانەشەوە دەینووسیەوە، واتە لە ڕاستەوە بۆ چەپ سەیر ئەوەیە دەیتوانی بە ئاسانیی بە هەردوو دەست بنووسێو نیگاربکێشێ. مایەی داخە تا ئێستا تەواوی نووسینەکانی بەدەستمان نەگەیشتوون، ئەوەیشی کە لەبەر دەست دایە نزیکەی حەوت هەزار لاپەڕەیەکی جیاجیای دەستنووسەکانیەتیو لە مۆزەخانەکانی ئەوروپا "لەندەنو پاریسو میلان"و هەندێکی تردا، پارێزراونو بەهۆیانەوە دەتوانرێ بیروڕایەکی ئاشکرا سەبارەت بە مەزنییو گەورەیی ئەم زاناو هونەرمەندە پێك بهێنرێ.

ئەوەی شایانی باسە لەناو یاداشتەکانیدا شتی وایان تێدایە ئەوە دەگەیەنن کە "لیۆناردۆ" ئاگاداری بەرهەمی زانا موسوڵمانەکان بوو بێ . لەوانە "رازی" و "ئیبن سینا". لە نیوەی سەدەی نۆزدەهەمەوە دەستکرا بە چاپکردنی نووسینەکانی "لیوناردۆ"و لە سییەکانی ئەم سەدەیەدا کۆتاییان هات. لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ، بۆچی ئەو کەڵە پیاوە نەیتوانیوە بە ئەندازەیەکی زۆر کار لە گەشەکردنی زانست بکاو بەو خێراییەی کە پێویست بوو کار لەو داهێنان و زانستیانە بکا کە زانایانی سەدەکانی دوای ئەو پێی گەیشتن، لەکاتێکا "لیۆناردۆ" زۆر لە پێش ئەوانەوە دەستی بۆ درێژ کردبوونو دۆزیبوونیەوە.

بە نموونە "لیۆناردۆ" سەد ساڵێك بەر لە " گالیلۆ" چەند دیاردەیەکی لەبارەی هەڵهاتنو ئاوابوونی مانگەوە دۆزیبووەوە. ئەو کاتەیش کە ئەمەریکییەکان یەکەم " تایپ رایتەر" یان داهێنا [74]. "لیوناردۆ" 350 ساڵ بوو نەخشەکەی کێشابوو.

ڕاستییەکەی کەس ناتوانێ داهێنانەکانی ئەم ئادەمیزادە مەزنە لە مەیدانی زانستو هونەردا بژمێرێ . پێویستە ئەو حەقیقەتەش فەرامۆش نەکرێ کە

---

[74] یەکەم تایپی رایتەر "الة طابعة" ساڵی 1867 دروست کراوە.

"لیۆنـاردۆ" هاوچـەرخی سـەردەمیك بـوو، وڵاتەكـەی لـە رووی سیاسـیو ئـابووریو كۆمەڵایەتییەوە بەرەو هەڵدێر هەنگاوی دەنا. بە رادەیەك ناچار بوو بیست ساڵی دوایی تەمەنی كۆڵ بەكۆڵ بگەڕێ تا شوێنێك بدۆزێتەوەو تێیدا ئارام بگرێو پەرە بە داهێنانـەكانی بـدا. بـێ گومـان ئـەم بـارە دەروونییـە بـە تـەواوی كـاری كـردە سـەر بەرهەمـەكانی دوایـی "لیۆنـاردو"و بـە ئاشـكرا پێوەیـان دیـارە. دواجـاریش لەسـەر داخوازی "فرانسوای یەكەم"ی پاشای فەرەنسا چووە پاریسو لەدەرباری ئەودا رێزێكی زۆری لێ نراو كۆشكێكی تایبـەتی بەتەنیشت كۆشكی پاشایەتییەوە بۆ تـەرخان كـراو شەخسـی "فرانسـوا" بـەردەوام هاموشـۆی دەكـردو هـەموو جارێـك مـاوەی چـەند سەعاتێكی بە گفتوگۆ كردن لەگەڵدا بەسەر دەبـرد. بـەڵام جێی داخـە ئـەم بەهەشـتە زۆری نەخایانـدو پـاش دوو سـاڵ ئـەم هونەرمەنـدە بلیمەتـەی سـەری نیشـتمانەكەی گەیاندە كەشكەڵانی ئاسمان بەئاوارەیی سەری نایەوە، دوا پیاوەتیشی ئەوە بوو هەرچی هەبوو بەو خزمەتكارەكەی بەخشیی كە بەدرێژایی تەمـەنی وەفادارو خزمـەتگوزاری بوو.

میكائیل ئەنجیلۆ (1475-1564)

نیگاركێشو پەیكەرتاشو ئەنـدازیارو شاعیری ئیتالیـایی ناسـراوە. لـە فلۆرەنسا پێ گەیشتووەو هەر لـەوێ خوێندوویـەتیو فێـری نیگاركێشانو پەیكـەر تاشـین بـووە. "ئەنجیلۆ" نزیكەی 90 ساڵێك ژیا.واتە ژیانی دەكەوێتە نێوان ساڵەكانی دوایی سەدەی پانزەهـەمو نیـوەی یەكـەمی سـەدەی شـانزەهەمەوە. بـەو پێیـە دەبێتـە هاوچـەرخی گرنگترین قۆناغەكانی شۆڕشی رۆشنبیری نوێی ئەوروپا كەوڵاتەكـەی خـۆی مەڵبەنـدی یەكەمی تیشكە پرشنگدارەكانی بـوو. هـەر لەسـەرەتاوە بایـەخێكی زۆر خـۆی واتـەنی "بەلـەشو لارە جوانەكـەی ئـادەمیزاد" دەدا.وێنـەی ئـادەمیزادی بـەرووتی دەكێشـاو بەرجەستەی دەكرد. بەلەشو لارەكەی هێـزو ورەوپێـداگرتنی ئـادەمیزادی دەردەبـڕیو لـە دەمو چـاوو روخسـاریدا شـانازی بـە خـۆوە كـردنو سـەربەرزیی مرۆڤایەتیانـەی دەنەخشاند. "ئـەنجیلۆ" بـەم شـێوازی دەربڕینـە دەیویسـت لـە یاسـا ئیسـتاتیكیەكانی سـەدەی ناوەراسـتو بـیروڕای كڵێسـە دەربـاز ببـێو پێـی لەسـەر ژیـانی ئـەم دونیایـە دابگـرێو شـانازی بـە بلیمەتـەكانی پێشـوو، بەتایبـەتی پەیكـەر تاشـەكانەوە بكـا، كـە

لەسەردەمی ئەودا بۆ یەکەم جار بەرهەمەکانیان دۆزراونەتەوەو خەڵکی بە پەیکەری " ئەپۆلۆ"و "ئەفرۆدیت"و گەلێکی تریش ئاشنابوون . بەو چەشنە " ئەنجیلۆ" سنووری تێروانینی کڵێسەو بیروڕا خەیاڵاویو رەشبینەکانی شکاند کەدەبوو هونەرمەند پەیڕەویان بکاو لەو روانگەیەوە شێوەو سیمای پیاوانی مێژوو دەربڕێ. پەیکەرە مەزنەکەی "داود" کە نزیکەی سێ ساڵ پێوەی خەریك بوو، لەبەردی مەڕمەڕ هەڵێ کەندو بەرزاییەکەی پێنج مەتر دەبی، هاوارێکە بە رووی یاسا ئیستاتیکیو فیکرییەکانی سەدەکانی ناوەڕاستدا. بۆ دروستکردنی پەیکەرە بەناوبانگەکانی تریشی وەك :" بەزەیی — الرحمة "و " موسا"و " کۆیلەی پیوەند کراو" — العبد المقید"و کۆیلەیەك لە گیانەڵادا — العبد المحتضر" هەمان رێبازی گرتەبەر. بەڵام لە دوو پەیکەرەکەی دواییو هەندێکی تردا بە شێوەیەکی داهێنەرانە پیاوەتی ئەو ئادەمیزادە سادەیە ی دەردەبڕی کە سووره لە سەر رزگاربوونو سەرفرازی . "موسا" کەیشی هێندە لە ئادەمیزادی زیندووی دەکرد خۆی پێی سەرسام بوو، کاتێکیش لە داتاشینی بووەوە پڕ بەدەم هاواری لێکرد : دەی بدوێ . شێوازی دەربڕینی " ئەنجیلۆ"و بیروڕایەکانی نەدەچوونە دڵی دەسەڵاتدارانیوڵاتەکەیەوە , بە تایبەتی چونکە بە توندی پشتگیری ئەو رێبازە سیاسییەی دەکرد کە سیستمی جەمهوری دیموکراسی لا پەسەند بوو. لەو کاتەیشدا خەڵکی سەر بەو رێبازە دووچاری ململانێیەکی توندو تیژ هاتبوون. کاتێ:" رژێمی جمهوری بۆ ماوەیەکی کەم لە فلۆرەنسا سەقامگیر بوو، "ئەنجیلۆ" بە دڵوگیان پشتگیری کرد. کاتێکیش لە لایەن هێزەکانی پاپاو لەشکری بێگانەوە ئابلۆقە درا , شانبەشانی دانیشتوانی فلۆرەنسا ماوەی یازدە مانگی رەبەقوەك سەرەك ئەندازیاران ئەرکی پاراستنی شوراکانی شاری گرتە ئەستۆ. ساڵی 1520 کە فلۆرەنسا خۆی دا بەدەستەوە "ئەنجیلۆ" ناچار بوو لەبەرچاوون ببێو خۆی بشارێتەوە هەتا گفتی بە پاپا نەدا چەند کارێکی هونەریی بۆ ئەنجام بدا، پاپا دەستی لێهەڵنەگرتو لیێ خۆش نەبوو بەڵام بەم خۆبەدەستەوەدانەیشی ماوەی کڵێسەی نەدا دەست بەسەر هەستی قوڵو رەسەنیدا بگرێ ئەوەتا لە شیعرێکیدا کەوەڵامی "جیوڤانین سترۆسی" پێدەداتەوە ئەم هەستە بەکوڵەی لەقاڵبێکی هونەری قەشەنگدا دەردەبڕێ.

"ئـەنجيلۆ" لـە پەيكـەرى "شـەو" دا كيژۆڵەيـەكى ناودارمـان نيشان دەدا بـە ئەندازەيەك نوقمى خەوبووە ئاگارى لەدونيا نەماوە. "سترۆسى" ئەوەنـدە پەيكەرەكـە لەبەر دڵى جوان دەبێ، لێهاتوويى "ئەنجيلۆ" كارى تێدەكا، بە شيعرێك هەستى خۆى دەردەبڕێو دەڵێ " گەربێو ئەو كيژە بە ئاگابيتەوە دەكەوێتـە قسە كـردن ." كەچـى ئەو "ئەنجيلۆ" يەى هەموو گيانى بزووتن جۆش‌و خـرۆش بـوو، بـە شـيعرێك لـە ژێـر ناونيشـانى "بــەختياريى لــە نووسـتنداية"وەڵامـى دەداتــەوە ولاىوايــە، بــەختيارى گەورەتر ئەوەيە " ببيتە بەرد" چونكە لەم سەدە تاوانبارو شەرمەزارەدا" مردن‌و بێ ئاگايى چارەنووسێكن خۆزگەيان پێ دەخوازرێ"، بۆيە بەزمانى كيژۆڵە نووستووەكەى نـاو شــەوە زەنگــى ئەنگوسـتە چـاوەوە دەپارێتــەوە" لــەو خــەوە قووڵــە بــەئاگاى نەهێننــەوە[75] .وە نــەبێ ئــەم هونەرمەنــدە بليمەتــە بــيرِ روناكــە لــە زەبــرو زەنگــى كۆنەپەرستانى سەردەمەكەى رزگارى بووبێ نـەخير. سيخورِەكانى رژێـم بـەردەوام بـە شوێنيەوە بوون، لەو لايشەوە پاپا فـەرمانى دەدا بـە نيگاركێشێك دەستكارى هەنـدێ ديمــەنى رووتــى تابلۆكــانى بكــا، ئــەنجاميش كۆمــەڵانى خــەڵك ئــەو هومەنەرمەنــدە بــەكرێگيراوەيان ريسـوا كـردو هونەرمەنـدانيش نـەفرەتيان لەچـارەى كـرد. لـەم بـارو دۆخەدا "ئەنجيلۆ" رۆژ لـە دواى رۆژ زيـاتر هەستى بـە تـەنهايى دەكـردووردەوردە لـە نيگاركێشـان‌و پــەيكر تاشـين دووركەوتــەوە ســى ســاڵى دوايــى تەمــەنى بــۆ هونــەرى بيناكارى‌و شيعر تـەرخان كـردو بـە قـوڵيى تراژيـدياى ژيانى دەردەبـڕى. ئـەو كـە بـە شيعر لە خۆشەويستى دەدوا دەيويست تەعبير لە پەيوەندى نێوان ئادەميزادو جوانى سروشت بكات. هەروەهاوەسفى تەنيايى هونەرمەندى دەكرد كـە چـۆن دەوروبەرەكـەى دوژمنايـەتى دەكـات . ئەمـە جگـە لـەوەى چـەندين بابـەتى ديكـەى كـردە هـەوێنى شـيعرەكانى‌و لـە هەمويانـدا دڵرەنجـاويى يـەكێك لـە هومانيسـتانەكان دەردەخـا كـە لەبــەردەم تــەوژمى جــەورو ســتەمدا دەســتە پاچــە راوەســتاوەو بــە چەشــنى هومانيستەكانى تـرو لەبـەر رۆشـنايى ئـەو بـيرو راو ئايدياى بـاوەڕى پێـى هێنـابوو ماوەى نەدا تۆقاندن‌و سەركوتكردن ملى پێ كەچ بكات.

---

[75] بڕوانە أ.أ.جوبێر. سەرچاوەى پێشوو، ل127، تێيدا دەقى شيعرەكەى : "سترۆسى"و "ئەنجيلۆ" بلاو كراوەتەوە.

رۆفائیل سانتی 1483 -1520ز

نیگارکێش و ئەندازیاری بەناوبانگی ئیتالیایی "رۆفائیل سانتی" لە شاری "ئوربینۆ" ی نزیك فلۆرەنسا لەدایك بووە. سالانی لاویتی لە فلۆرەنسا بردۆتە سەرو هەر لەوێشدا لە جموجولی هونەرمەندانی پێش خۆی و بەتایبەتی "لیۆناردۆ دافنشی" کۆلیوەتەوە هەرچەندە بەهۆی داهێنانەکانیەوە شتی نوێی خستە سەر کەلەپووری هونەری ئەو شارە ، بەلام بەشی زۆری کارە هونەریەکانی لە "رۆما"دا جێبەجێ کرد. "رۆفائیل" لە بەرهەمەکانیدا جێگایەکی تایبەتی بۆ کەلەپووری مرۆڤایەتی و پێشەوایانی تەرخان کردووە. تەنانەت وێنەی فەیلەسووفەکانی وەك "سوکرات" و ئەرستو " ئەفلاتون"و "بەتلیموس" و زۆری تریشی کێشاو لە روانگەی بیری هومانیستانەوە لەناوەرۆکی ئەو تابلۆیانەدا کە بە پێی خواستی پاپا، لەسەر دیوارو بنمیچی ڤاتیکان دروستی کردن بەنجە بۆ مەسەلە جۆربەجۆرەکانی ژیان درێژ دەکا ."رۆفائیل" لەوەیش زیاتر پێی لێ هەلبڕی . ئەو کە پیاوانی کلێسەی رەسم کرد , بە سرووشت رای دەگەیاند ئەوانە کتو مت دەلێی سوفستاییەکانی سەردەمی پیشوون، چونکە وەك ئەوان لە شت دەکولنەوەو وەك ئەوانیش مشتو مڕ دەکەن. تەنها جیاوازییان ئەوەیە ئەمان بەرگی قەشەو رەبەنیان لەبەردایەو هیچی تر.

سەبارەت بەوەی لەو سەردەمەدا شمشێری زولم و ستەم لەسەر گەردنی زانا ئیتالیایەکان راگیرا بوو "رۆفائیل" نەیدەتوانی ئەو هەموو بیرو ڕا مرۆڤایەتییانە دەربڕێ کە لەدەروونیدا پەنگیان خواردبووەوە . بەلام سەرەڕای ئەوەیش بە پەرۆشەوە بەشداری بزووتنەوەی نیشتمانیی دەکرد. چونکە دروشمە بنچینەیەکانی سەربەستی بیروڕاو یەکێتی ئیتالیا بوو.

ئەگەر چی "رۆفائیل" تەمەنی کورت بوو بە 37 سالی مرد، بەلام کۆمەلێك تابلۆی بۆ بەجێ هێشتبووین و بە پێچەوانەی بەرهەمەکانی "دافنشی"یەوە زۆربەیان تا ئێستا ماون و هۆلی ناودارترین مۆزەخانەکانی جیهان و دیوارو گومەزەکانی "ڤاتیکان" یان رازاندۆتەوە.

خاسـیەتی تابلۆکـانی "ڕۆفائیــل" چ لــە بەرهەمــە ســەرەتاییەکانیدا وەك "خەونــەکانی ســوار چـاکێك – احـلام فـارس- و چ لـەو تابلۆیانــەدا کــە مەرجــە هونەرییەکانیان تێدا کۆبوونەتـەوە ناوبانگیـان دەرکـردووە وەك "قوتابخانـەی لاتینـی- المدرسة اللاتينية"و "مریم"و " شیوی خودایی - العشاء الرباني"و زۆری تریش دەڵێن خاسیەتیان لەوەدایە وردو قووڵ مەبەستەکانی دەردەبڕی.

چەند تابلۆیەکی تریشی هەن دەست ڕەنگینانـە جوانیی لەش و لاری ئافرەتی تێـدا بەرجەسـتە کـردووە. وادیـارە "ڕۆفائیــل" لــە جـوانیی بـێ کوتـایی سروشـت تینوویەتی نەشکاوە، بۆیە لەنامەیەکدا دەڵی "بۆ ئـەوەی جـوانیی کیـژێك دەر بخـەین پێویسـتە لـە چـەندین ئـافرەتی جوان وردبینـەوە، جـا لەبـەر ئـەوەی ئـافرەتی جـوان کەمن و هەڵ بژاردنیشیان کارێکی ئاسان نییە، نیگارکێش ناچار دەبـێ پـەنا بباتـە بـەر بیرو خەیاڵ و بەوێنـە دەری بـڕێ [76]. لەمـەوە بۆمـان دەردەکـەوێ "ڕۆفائیـل" هەنـدێ جار جڵەو بۆ خـەیاڵی داهێنەرانـە شل دەکا تـاوەکو مەودایـەکی ئیسـتاتێکی قـووڵ بـە بەرهەمـەکانی ببەخشـێ. "ڕۆفائیـل" لـە مەیـدانی هونـەری بیناکاریشـدا بـە سـەلیقەو لێهاتوو بوو. بەر لەوەی کڵێسـە ناودارەکـەی "پـەترۆس" لـە "ڕۆمـا" تـەواو ببـێ، ئـەم هونـەرمەنـدە کرایە ئەندازیاری لێپرسراوی ئەو پرۆژەیە سەرپاکی ئەوساختمانانەی لـە ژێـر چاودێری ئـەودا بنیـات نـران گـەواهی بلیمـەتی و دەسـت ڕەنگینیـەتی ئـەون لـەم مەیدانەدا.

زۆر بلیمـەتی تـر، لـەرۆژگاری ڕێنیسانسـدا دەرکـەوتن و لـەبواری داهێنانـدا بـە بەرهــەمی هونــەری و فیکریــی هاوبەشــیان کـرد. لەوانــە "کۆتــۆ"و "دۆنــانیلۆ"و "تیتـان"و گـەلێکی تـر کـە مێـژوو بـە شـانازییەوە نـاوی نـەمریانی تۆمـار کـردووە بەتایبەتی هەر ئەوانـە بـوون توانییـان ڕاسـتەو خـۆ ئـازارو ئـاواتی کۆمـەڵ و تاکەکـەس دەربـبڕن و هونەریشـیان کـردە هۆیـەکی گـرنگ بـۆ ئـەم مەبەسـتە پـیرۆزە. ئـەو پیـاوە نەمرانە ئەوەندەیان بەسە کە هونەرەکەیان لە پاش خۆیان و هەتاهەتایشـە لـە پێنـاوی خزمـەتی ئادەمیزاددا بەردەوام دەبێ. تاقیکردنـەوە دەوڵەمەنـدەکانی ژیـانیش بەڵگـەی سەلمێنەری ئەم حەقیقەتەن.

---

[76] بڕوانە ا.جوبیر، کلتوری ڕێنیسانسی ئیتالیا ل 126.

پەرەسەندنی هونەر لە رۆژگاری رێنیسانسدا بەتەنها لایەنی نیگار کێشان و پەیکەر تاشینی نەگرتەوە. بگرە پەل بۆ زۆر مەیدانی تریش هاویشت. گرنگترینیان هونەری بیناسازییە. لەگەڵ سەدەی رێنیسانسدا ساختمانی بەرز بە شێوازی نوێ هاتنە گۆرێو ئەمرۆ لە خانەی شوێنەوارە ئەمرەکانی شارستانیەتدا دادەنرێن. ئەوەی شایانی باسە خێرایی کارو راپەراندنی یەکێکە لە دیاردەکانی تەکنیکی بیناسازی تازە. پێشتر، دروستکردنی ساختمانێك دەیان ساڵو هەندێ جار چەند سەدەیەکی دەخایاند. بەلام لەسەردەمی رێنیسانسدا ماوەی بیناکردنی کۆشکێکی رەنگین یاخود کڵێسەیەکی گومەزداری بەنەخشو نیگار لەچەند ساڵێك زیاتری پێ نەدەچوو، بێ گومان ئەمانەیش چەند لاپەرەیەکی دیاری ژیانی ئادەمیزادو مێژووی پەرەسەندنیەتی.

پەرەسەندنی لێکۆڵینەوەی مێژوویی

زانیاری مێژوو لە ریزی پێشەوەی ئەو زانیارییە مرۆڤایەتییانە دادەنرێ کە بیرورای رێنیسانس کاری تێکردن پێشتریش پەنجە بۆ هەندێ لایەنی ئەم مەسەلەیە راکێشرا کە پەیوەندییان بەم بابەتەوە هەیە بایەخدان بە کەلەپووری کۆن، بۆ ئەوە بوو رۆشناییەکی بەتین بخرێتە سەر لاپەرە شاردراوەو نادیارەکانی مێژووی سیاسیو رۆشنبیری کۆمەلایەتی ئەوروپا لە سەردەمی گریكو رۆماندا، هەر لە سەردەمی رێنیسانسدا بایەخێکی زۆر بە شوێنەوارە دێرینەکانی رۆژهەلات درا. تەنانەت توێژینەوەو لێکۆڵینەوەی نەخشو نیگارو پەیکەرە کۆنەکان (Epigraphy) بە مەبەستی شارەزابوونی مێژوویی بەر لە زاین یەکێکە لەو بابەتانەی لەسەردەمی رێنیسانسدا سەری هەڵداو پەیوەندییەکی راستەوخۆی بەو قۆناغەوە هەیە. لە لایەکی تریشەوە لێکۆڵینەوەی مێژوویی گۆرانێکی بنەرەتی بەسەردا هات مێژوونوسان لەروانگەیەکی تازەوە دەیانروانییە کارەساتە مێژووییەکانو رۆڵی تاکەکەسیان تێدا دیاری دەکرد. ئەوانە بەچاوێکی رەخنە گرانەوە لەسەر چاوەو لێکۆڵینەوە مێژووییە تۆمارکراوەکان ورد دەبوونەوە. بەم کارەیش نەك هەر دەستیان خستە سەر ناتەواوی و کەمو کوڕییەکانی ئەو سەرچاوە کۆنانە. بەڵکو چەندین حەقیقەتی مێژوویی گرنگیان چەسپاندن بەهۆیانەوە بیرورای دەربەگایەتییان پەکالا کردەوە.

"لۆرینزۆ ڤالا" له پاش لێکۆڵینەوەو توێژینەوەیێکی وردو بەلگەی سەلێنەر دەری خست "بەخشی قوستەنتین" قەوالەیەکی ساختەو دروستکراوە. بێ گومان ئەم دەستپێشخەرییەی "ڤالا" هەنگاوێکی چاونەترسانە بوو لەمەیدانی لێکۆڵینەوەی مێژوویی‌دا. هەر لەسەردەمی رێنیسانسیشدا بۆ یەکەم جار مێژوو بەسەر سێ قۆناغ دا دابەش کرا کۆن‌و ناوەڕاست‌و نوێ ئەمە جگە لەوەی چەند لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی نوێ سەریان هەڵداو لە ناوەڕۆکیاندا بایەخێکی زۆر بەرووداوە نیشتمانیەکان‌و شان‌و شکۆی دیرینەی میللەت دراوە. بەجۆرێك لەگەڵ هەستی نەتەوەیی نیشتمانیی ئەو سەردەمەدا بگونجێ. بە نموونە "ف گویچاردینی 1483-1540ز یەکەم مێژوونووسە لەسەر پاکی مێژووی وڵاتی ئیتالیا کۆڵیەوە بە پێچەوانەی ئەوانەی پیش خۆیەوە کە وەك چەند پارچەیەکی جیاجیا دەیان روانییە وڵاتی ئیتالیاو لەو روانگەیەوە مێژووی هەر بەشیان بەجیا دەنووسیەوە. هەستی نەتەوەییش بەرادەیەك پالی بە مێژونوسانەوە نا دەیانویست چارەسەری بەکردەوە بۆ کێشە کۆمەلایەتییەکان بدۆزنەوەو هۆی راستەقینەی کارەساتە مێژووییەکان دەستنیشان بکەن لەم بۆچونەوە جۆرە لێکدانەوانەیان کارەساتە مێژووییەکان دەستنیشان بکەن لەم بۆچوونەوە ئەو جۆرە لێکدانەوانەیان رەت کردەوە گوایە "هێزە نادیارەکان" دەستیان لەدروستبوونی چارەنووسی رووداوەکاندا هەیە، ئەنجامیش دەگەڕان بەدوای ئەو تاکە کەسە هۆشیارەدا کە رۆلێکی دیاری لە رەوتی بەرەوپێشەوەبردنی بەسەرهاتەکاندا گێڕاوە. لێرەدا پێویستە ئەو حەقیقەتەش فەرامۆش نەکرێ کە ژمارەیەکی کەمی هومانیستان نەبێ کەسی تر توخنی ئەم چەشنە لێکدانەوە شێوە پراگماتییەی مێژوو نەکەوت. چونکە مەبەستی بنچینەیی هەموویان ئەوە بوو لەو هۆ مەنتیقیانە بکۆڵنەوە کە سەرکردە سیاسیەکانیان دەبزواند. بە پێی بیروڕای "گویچاردینی" خۆپەرستی تاکەکەس مێژوو دروستی دەکات جەماوەر هیچ دەورێکی لەم مەسەلەیەدا نییە. بەوەیشەوە رانەوەستا بە چاوێکی سووکەوە دەیڕوانییە کۆمەڵ‌و داوای دەکرد کە لەدام‌و دەسگای دەوڵەت دوور بخرێتەوە. چونکە بەلای ئەوەوە بەڕێوەبردنی سیستەمی سسیاسی ئیشی توێژە دەست رۆیشتووەکانە، ئەوەی شایانی باسە ژمارەیەکی زۆر لەو هومانیستانەی بە مەسەلەکانی ئەدەب‌و فیکرو فەلسەفەوە خەریك بوون لەهەمان کاتیشدا مێژوو نوسیش بوون و راستەخۆ خزمەتێکی گەورەی لێکۆڵینەوەی مێژووییان کرد.

بەرهەمەکانی تریشییان بوونە سەرچاوەیەکی گرنگ بۆ ئەو توێژەرانەی دەیانەوێ ئەمرۆ لە مێژووی ئەوروپێی دوادوای سەدەکانی ناوەڕاست بکوڵنەوە. شان بەشانی ئەمانەیش لای هەندێ هومانیستانی تر لێکۆڵینەوەی مێژوویی بووە بابەتێکی سەربەخۆو دەستی بەسەر بیرو هوشیاندا گرت و چی وزەو توانایان هەبوو، بۆ توێژینەوەی ڕووداوە مێژووییەکانیان تەرخان کرد. یەکێکیش لەوانە "ماکیافیلی" یە کە بەدیارترین مێژوونوسی سەردەمی ڕێنیسانس دەژمێردرێو تائێستاش بەشێوەی جۆربەجۆر ناوی بەسەر زاری کۆڕو کۆمەڵە سیاسیو ڕۆشنبیرییەکانەوەیە.

ماکیافیللی 1469 1527ز

سیاسەتمەدارو مێژوو نووسی ناسراو "نیکۆلا دی بیرناردو ماکیافیللی" سەر بە بنەماڵەیەکی خانەدانی فلۆرەنسایە. بەر لەوەی بێتە دونیاوە گوزەرانی خێزانەکەی بەرادەیەك هەرەس دێنی نابووت دەبێ. دوای ئەوەی لای "میدیشتی"ی فەرمانڕەوای پیشووی فلورنسا ساڵی 1498 دەردەپەرینرێ سیستمی جمهوری دادەمەزریو "ماکیافیللی" بەدڵو گیان لە تەك ڕژیم هاوکاری دەکاو پایەی سکرتێری "ئەنجومەنی دە ئەندام "مجلس العشرە" ی دەدرێتی کە ئەرکی سەرپەرشتیکردنی کاروباری بەرگرییو سیاسەتی دەرەوەی جمهوریەتی فلۆرەنسای پێ سپێر درابوو. ڕاستە "ماکیافیللی" یەکێك لە گەورە لێپرسراوانی ڕژیم نەبوو، بەلام بە زیرەکیو جموجووڵی خۆی توانی لەو سەردەمەدا کار لە ژیانی سیاسی "فلۆرەنسا" بکا. "ماکیافیللی" بە مەبەستی ڕاپەڕاندنی کاروباری سیاسی ڕژیمی جمهوری بیست گەشتی دیبلۆماسی کردو لە هەمووشیاندا سەرکەوتنی بەدەست هێناو لەرێگای ئەو گەشتانەوە چاوی بە ژمارەیەکی گەورە پیاوی گرنگی ئەوروپا کەوت، لەوانە پاشای فەرنسا "لویسی دوازدەهەم"و " پاپا "و ئیمبراتۆری ڕۆمانی پیرۆز "مکسیمیلانی یەکەم"و ژمارەیەکی تریش.

پاش ساڵی 1512 ز کە دامو دەسگای سیستمی جمهوری تێكو پێك دراو بنەماڵەی "میدیتشی" گەڕانەوە جڵەوی دەسەڵاتیان گرتەوە دەست "ماکیافیللی" دستی لەکار کێشرایەوە پاش ماوەیەکیش بە تۆمەتی ئەوەی سەر لە نوێ هەوڵی

دامەزراندنی سیستمی جەوری داوە، دەگیرێو دوای ئازاردان بەرەڵلا دەکرێو دەینێرنە گوندێکی نزیك "فلۆرەنسا"و لەویدا هەتا مردن بە نووسین و لێکۆڵینەوە خەریك دەبێو لەپاش خۆی چەند لێکۆڵینەوەیەك بەجێ دەهێڵێ کە تائێستاش بەگرنگترین بەرهەمی فیکریو سیاسیو مێژوویی سەردەمی ڕێنیسانس دەژمێردرێن. بەتایبەتی کتێبە بەناوبانگەکەی "میر -الامیر" کە بەڕای زۆربەی مێژوونوسان لەناو گشت بەرهەمەکانی ڕۆژگاری ڕێنیسانس بەڕاستی بەرهەمێکی نەمرە[77]. بۆیە پێ لەسەر ئەوە دادەگرین کە دەبێ "وەك زانیارییەك لێی بکۆڵرێتەوە، نەك وەکو پڕو پاگەندەی سیاسی"[78] جگە لەوەیش چەند بەرهەمێکی دیکە ی گرنگی نووسیوە لەوانە "هونەری شەڕ- فن الحرب"و "مێژووی فلۆرەنسا" " کە لە دوو تویی هەشت بەرگدا لە تێکڕای مێژووی سیاسی ئیتالیای کۆڵیوەتەوە، ناوبراو بە حوکمی ئەوەی بە قوڵی لەڕووداوە سیاسییەکان ورد دەبووەوە بە شێوازێکی دراماتیکیو زمانێکی توندو تووڵ بابەتەکانی دادەڕشت بە "یەکێك لە گەورەترین دستکەوتی لێکۆڵینەوەی مێژوویی نوێ لە قەڵەم دەدرێ" [79]. هەرچەندە کە دێتە سەر گێڕانەوەی هەندێ ڕووداوی مێژوویی تووشی هەڵە دەبێ، بەلآم تا ئێستاش نووسینەکانی نرخی خۆیان لەدەست نەداوە.

"ماکیافیللی" لەسەرتاوە ڕای وابوو کە سیستمی جەوری باشترین شێوەی ڕژێمی سیاسییە، لەبەر ئەوە بە هەموو توانایەوە هەوڵی دەدا. دوای ئەوەش کە باروزروفی ئیتالیای شیکردەوە، بینی ڕۆژ لە دوای ڕۆژ ئاگری شەڕو پشێویو ناکۆکی لە نێوان شارو ناوچەکاندا تاو دەستێنێ و وڵات پتر لاواز دەبێ هەڵو مەرجی داگیرکردن چاکتر بۆ بێگانە دەرەخسێنێ لەکتێبی "میر" دا دەگاتە ئەو باوەڕەی کە باشترین ڕژێم بتوانێ ئیتالیا یەك بخاتو بەرگری لێ بکا، ئەو ڕژێمەیە پشت بە سەنترالیزمو دیکتاتۆریەتی موتلەق ببەستێو گوێ نەداتە هیچ جۆرە مەسەلەیەکی ئایینیو دونیاییو ئەخلاقیی. چونکە بەرژەوەندی گشتیی دەوڵەتو بەتایبەتی یەکێتی وڵات "میر" یاخود "پادشا" ناچار دەکات لەو پێناوەدا هەموو ڕێگایەك بگرێتە بەر، جا

R.Palmer and J.Colton Op.Cit P55 [77]

Renasissancw and Reformation 1300 1648.P196 [78]

[79] ء.ل. فاینشتاین، مێژووی ئەورووپێی ڕۆژئاوا لەسەدەی ناوەڕاستدا بەزمانی ڕووسی موسکو لینیگراد 1964 ل 279.

ئیتر ئەو ڕێگایە بەکارهێنانی هێز بێ وەك پێی لەسەر دادەگرت یان ئازاردانو کوشتنو خیانەتو پارانەوەو شوێنەونێ بەرتیل دان و فێڵبازیو درۆکردنو دوو زمانی بێ گرنگ نییە، مادام مەبەست پیرۆزە دەشێ هەموو ڕێگایەکی بۆ بگیرێ*. هەمیشەیش ئامۆژگاری دەسەڵاتدارانی ئیتالیای دەکرد شەرم نەکەنو هەر ڕێگایەك بە پەسەندی دەزانن با نارەوایش بیگرنە بەر تاوەکو بەهۆیەوە خواستو ئامانجە سیاسیەکانیان بهێننە دی. چونکە فەرمانڕەوای سەرکەوتوو ئەو کەسەیە بتوانێ بە پێی پێویستی باروزروفی وڵات پشت بە ڕێگای مرۆڤانەو نامرۆڤانە ببەستێو لەیەك کاتدا ڕێوییەکی فێڵبازو شێرێکی بەهەڵمەت بێو لە شوێنی خۆیدا دەست نەپارێزێ. لەم تێڕوانینەوە "ماکیافیللی" گەیشتە ئەو ئەنجامەی کە دەبێ سیاسەت بە محەکی سەرکەوتن پێوانە بکرێ. سەبارەت بەم لێکدانەوەیە دوای ئەو زاراوەی "ماکیایفیللیزم - الماکیافیللیە"و "ماکیفیللیست" هاتنە گۆڕێ. مەبەست لە یەکەمیان ئەو ڕێبازە سیاسیەیە کە گوێ بە هیچ یاسایەکی ئەخلاقی نادا، دووەمیشیان بەو کەسە دەوترێ کە پەیڕەوی ئەو ڕێبازە دەکا. بەڵام پێویستە بە چاوێکی ترەوە تەماشای "ماکیافیللی" بکرێ. ئەم بەر لە هەموو شتێك نیشتمان پەروەرێکی دڵسۆز بوو، دەیویست وڵاتەکەی لە چنگی بێگانەی داگیرکەر ڕزگاری ببێو یەك بگرێو شکۆی ڕابردووی بژیەنێتەوە. چونکە لەدەڵەوە بۆی دەسووتا،وەك خۆی لە نامەیەکیدا دانی پێداناوە "لەگیانی خۆی خۆشتر دەوێ"[80]. ئەم "تیورەی ماکیافیللی" ئەنجامی شیکردنەوەیەکی قووڵی واقعی ئیتالیاو تافیکردنەوەی تایبەتیو خۆشەویستی ڕاستەقینەی بوو بەرامبەر بە وڵاتەکەی. جا ئەگەر بە دڵسۆزییەوە هەوڵی بۆ بدرایە، دەبوو لەو کاتەدا پشتی پێ ببەسترێو ڕینومایی بکرێ. "ماکیافیللی" یەکێك بوو لەو کەسانەی بە توندی بەربەرەکانێی سیاسەتی دەرەبەگایەتیو پاپایەتی دەکردو لای وابوو ئەوانە گەورەترین کۆسپن لەبەردەم یەکگرتنی ئیتالیادا، هەرچی بیروڕای کڵێسەیشە هەستو نەستی ئادەمیزاد ئیفلیج دەکەنو ماوەی داهێنان بۆ ئادەمیزاد ناهێڵنەوە. بەڵام ئەمە

---

* سەبارەت بەو تیورەی "ماکیافیللی" کە بۆ گەیشتن بە ئامانج هەموو ڕێگایەکی چاكو خراپ بەڕەوا دەزانێت "مارکس ووتوویە" ئامانجو مەبەست چەند پیرۆز بێت ناشێ ڕێگای نارەواو چەپەڵیان بۆ بگیرێ -وەرگێر

[80] E.Chabod , Machialiii and the Renauissance , combridge 1960

ئەوە ناگەینێ "ماکیافیللی" دژی باوەڕی کڵێسە بووە، بە پێچەوانەوە باوەڕی وابوو کە دەتوانرێ ئایین بکرێتە ئامرازێکی کاریگەرو بۆ خزمەتی سیاسەت بەکار بهێنرێ[81].

"ماکیافیللی" بە توندی رەخنەی لە سیستمی سوپایی وڵاتەکەی دەگرت، چونکە پشتی بە کۆمەڵە خەڵکێکی بەکرێ گیراو " المرتزقە" دەبەست کە لە تاڵانو شەڕەخۆری بەولاوە هیچ ئامانجێکی دیکەیان نەبوو. لەبەر ئەوە ناویشی نابوون خڵتەی کۆمەڵ. ئەو لەم بارەیەوە رای وابوو کە پێویستە دەوڵەت سوپایەکی رێكو پێکی هەمیشەیی خاوەن دیسپلینی هەبێو ریزەکانی بە لاوانی تازە پێگەیشتوو پڕبکرێنەوەو سەربازییش بکرێتە ئەرکێکی نیشتمانیو لەئەستۆی هەموو کەسێك بێت، تاوەکو ببێتە ئامرازی رزگاریو هێزی راستەقینە بەدەست "میر" ی دیکتاتۆرەوە.

"ماکیافیللی" هەمیشە خەوی بەوەوە دەدی لەشکری شارەکانی ئیتالیا "لە پێناوی ئامانجە نیشتمانیەکاندا" بجولێ تا ئیتالیەکان لەبەردەم هەموو ئەوروپادا بەشانازییەوە سەر بلند بکەنەوە[82]. جا بۆ ئەوە میری تازە ئەم ئەرکە پیرۆزە بەجێبهێنی، دەبێ بزانێ چ جۆرە خەڵكێك بە یارمەتیدەری نزیکی خۆی هەڵدەبژێرێ. ئەوانە پێویستە لەو جۆرە کەسانە بن کە مەراییو ریایی نازانن دەبێ دڵسۆزو لێوەشاوەو بە توانا بن بە دڵ پاڵپشتی سیستمەکە بکەن. لە هەمان کاتیشدا پێویستە تێبگەیەنرێن. کە پلەو پایەی سیاسییان بەندە بە رادەی دڵسۆزییانەوە بەرامبەر بە دەوڵەتو رادەی پشتگیریکردنی هەڵویستە سیاسییەکانی "میر"ەوە.

بیروڕای سیاسی "ماکیافیللی" رۆڵێکی گەورەی لە گەشەکردنی تیورو لێکۆڵینەوە مێژووییەکاندا گێڕا. هەرزوو لە نووسینەکانیدا سنووری لێکدانەوەی پراگماتیزمی شکاند. لە ئەنجامی تاقیکردنەوەو شیکردنەوەی تایبەتی خۆی گەیشتە باوەڕێ کە لێکدانەوەی لاهووتیی سەبارەت بە مەسەلەی حوکمڕانیو تیۆریو مافی خودایی "نظریة الحق الالهي" تێڕوانینێکی بێ بناغەن. لەبەرئەوە ریالیستانە دەیڕوانیە دەوڵەتو یاساکانیو لای وابوو روداوەکانی حەتمیەتی مێژوویی تێدا نییەو پێویستە چاویان لێ بپۆشرێ. سەرئەنجامیش پوختەی بیروڕای لەوەدا کۆدەکاتەوە کە ململانەی

Ibid PP.95-96 [81]

Ibid p135, R palmer and J colton Op.cit p55 [82]

سیاسی داینەمۆیەکەو مێژوو دەبزوێنێ‌و مادام ناکۆکیەکی توندو تیژ لە نێوان چەوساوەو چەوسێنەردا هەیە.وەك لە نووسینەکانیدا لێی دواوە- ئەو ململانەیە مۆرکی کۆمەڵایەتی‌و چینایەیی بە خۆیەوە دەنێ. لە کتێبە گەورەکەی "مێژووی فلۆرەنسا" دا شوێن پێی خەباتی جەماوەرو چینی ئەریستۆکرات بەدرێژایی مێژووی ئیتالیا هەڵدەگرێ. هەر لەم بۆچوونەوە لە هۆی راستەقینەی رووداوە مێژووییەکان دەکۆڵێتەوەو خواست‌و ئارەزووی تایبەتی تاکەکەسی بەلاوە دەنێ‌و هەموو مێژوونووسانی سەردەمی ڕێنیسانس بەجێ دەهێڵێ.

"ماکیافیللی" بە بیرو ڕایەکانی تەعبیری لە ئایدۆلۆژیای چینی بۆرژوای تازە پێگەیشتوو دەکرد. لەبەرهەمەکانیدا بەشان‌و شکۆی بازرگان‌و پیشەگەری شارەکانی ئیتالیادا هەڵیداوەو هەر ئەوانەی بەمیللەت Popolo دەزانی. داوای لە "میر" دەکرد چاودێرییان بکاو بارودوخێکیان بۆ برەخسێنێ تێیدا بەرژەوەندیەکانیان پەرەپێبدەن‌و بە خۆشی بژین، بەلام چینی بورژوای ئیتالیا بەو خێراییەی لەدایکبوو لە نەشونما کردنیش وەستاو لەسەردەمی "ماکیافیللی"دا کەوتە گێژاوی تەنگو چەڵەمەیەکی ئەوتۆوە بۆی نەلوا لەو بارودۆخە گرانەی ئیتالیا تێیدا دەژیا، ببێتە هێزێك ئەو ئەرکە گەورانە بەجێ بهێنی کە لێی چاوەڕوان دەکرا.

جا ئەگەر لە ئەنجامی ئەم ئالۆگۆڕەدا "ماکیافیللی" بیروباوەڕی گۆڕدراب‌و بە پەرۆشەوە ئاواتە خوازی سیستمی پاشایەتی موتلەق بووبێ، شتێکی سروشتییە چونکە ئەم هەڵوێستەی خۆی لەخۆیدا جۆرە سازشێك بوو لەگەڵ بیری دەرەبەگایەتیدا[83] و ناکامیش خستیە ریزی دوژمنانی جەماوەرو سیستمی دیموکراسیەوە. بەرادەیەك وای لێهات سڵی لە جەماوەریش دەکردەوەو بەڕای ئەو کۆمەڵانی خەڵك "بەمانسانی شوێن سەرمرۆیی دەکەون" بەویشەوە نەوەستا ناوی "رەشە خەڵك" "Plebs" یشی لێنان‌و بەئاشکرایش دوژمنایەتی دەکردن‌و لەو نووسینانەیدا کە باسی چەند راپەڕینێکی جەماوەری ئیتالیا دەکات بەتەواوی هەڵویستی دوژمنانەی خۆی بەرامبەریان

---

[83] لەدوا دوای سەدەکانی ناوەڕاستدا چەند سیستمێکی موتلەق لە ئەورووپادا هاتنە کایەوە. سەرهەڵدانی ئەم چەشنە سیستمە تارادەیەکی زۆر لەگەڵ پێداویستیەکانی ئەو قۆناغە مێژوویەدا دەگونجا. هەرچەندە ئەوانە بالاترین شێوەی سیستمی سیاسی دەرەبەگایەتی بوون، بەلام لەسەردەمی "ماکیافیللی"دا هێشتا هەندێ لایەنی ئیجابیان تێدا مابوو.

دەردەبڕی. لەم روانگەیەوە بە حوکمی ئەم هەڵوێستەی لە هەموو بەرهەمەکانیدا رووی دەمی دەکاتە "میر"و دەسەڵاتداران‌و زانایانی هاورێی‌و بۆ ئەوانی دەنووسی نەك بۆ جەماوەر[84]. تێکرای ئەم خاڵە سەلبیانەی لە بیروباوەڕی ماکیافیللی دا دەبینران وەك مێژوونووس و نیشتمان پەروەرێکی دڵسۆز هیچ لە پلەو پایەی کەم ناکەنەوە، بەتایبەتی گەر بێ‌و لە چوارچێوەی زەمان‌و زەمینی خۆیدا دایبنێین‌و بەوردیی لە کرۆکی مەبەست‌و مەرامی تێ بگەین. ئەوەی راستی بێت ماکیافیللیستەکان تا رادەیەکی زۆر ناوو شۆرەتی "ماکیافیللی" یان شێواندووە. هەندێ لەو فەرمانڕەوایانەی بە هەڵس‌و کەوت‌و سیاسەتی رۆژانەیان لە "میر"ەکەی ئەو تێیان پەڕاندبوو هێرشێکی زۆریان کردە سەر، لەوانە((فرەدریکی دووەم)) پاشای پرۆسیابوو. ناوبراو کتێبێکی سەربەخۆی سەبارەت بە بیروڕایەکانی "ماکیافیللی" داناو مەبەستی بوو گوایە "پووچیان" بکاتەوە. شایانی باسە هەر لەو ساڵەدا کە "فرەدریك" چووەسەر تەخت ئەو کتێبەشی نووسی[85]. لە لایەکی تریشەوە چەندین فەرمانڕەوای دیکتاتۆر، لە زەمان‌و زەمینی جۆربەجۆردا کە زۆر لە باروزروفی ئیتالیای سەدەی شازدەهەم جیاوازبوون، لە پێناوی بەرژوەندی خۆیانداو بەمەستی هێشتنەوەو درێژەپێدانی دەسەڵاتی سیاسییان پەنایان بردە بەر بیروڕایەکانی ئەوو بەو جۆرەی دەیانویست بەکاریان دەهێنا. سەرکردەی بەناوبانگی "فەرەنسا" ریشیلۆ 1585-1642 کە لە مەیدانی سیاسیدا سەرکەوتنی گەورەی بەدەستهێنا یەکەمین فەرمانڕەوای دیکتاتۆرە کە بێ ترس‌و سڵەمینەوەو بەئاشکرا دان بەوەدا دەنێ کە لەزۆربەی بیروڕاو هەڵوێستە سیاسییەکانیدا قەرزداری "ماکیافیللی"یە. ئەوانی تریش هەرچی "ماکیافیللی"وتبووی بەکردەوە پەیڕەویان دەکرد. بەڵام وەك بنچینەیەکی تیۆریی رەتیان دەکردەوە. زۆرجاریش لە بارودۆخێکی وەهادا بەکاریان دەهێنا جیاوازییەکی بنەڕەتییان نەك هەر لەگەڵ ئەو کات‌و شوێنەدا هەبوو کە بیروباوەڕی "ماکیافیللی" تێیدا سەری هەڵدا، بەڵکو لە پێناوی ئەو ئامانجەشدا نەبوو. کە ئەو مەبەستی بوو. ئەوەشی کە ناوو شۆرەتی "ماکیافیللی"ی و بیروڕایەکانی ئەوەندەی تر

---

[84] The Civiliaction of the Renaissance in Italy. An Essay By J.Burckhardt, Nuwyork and Toronto, p,93

[85] فرەدریکی دووەم ئەو کتێبەی لە ساڵی 1740 ز دا بە ناونیشانی "دژی ماکیافیللی" نووسی.

زڕاند، هەڵوێستی دوژمنانەی کلێسەو ئەو بڕیارەی بوو کە سەبارەت بە قەدەغەکردنی کتێبەکانی ئەو دەری کرد. ئەمە لەکاتێکدا "ماکیافیللی" لەسەر خواستی پاپا مێژووی "فلۆرەنسا" ی نوسیبووەوە.[86] بەسەرێکی تریش مێژوونووسە بۆرژواکان‌و بەتایبەتی سۆسیۆلۆجیستەکانی فاشیزم ئەوەندەی تر ناوو شۆرەتی "ماکیافیللی" یان شێواند، چونکە ئەمانەیش بەتەنها لەسەر ئەو تیورە سوورن کە پیوەندی بە سیستمی دیکتاتۆریەتی موتلەقەوە هەیە، بێ ئەوەی توخنی ئەو بیروڕایانەی بکەون کە باسی خاسیەتەکانی رژێمی جمهوری دەکاو بە چاکترین سیستمی دادەنێ‌و ماوەنادا دەسەڵات بەمیرات بکەوێتە دەست فەرمانڕەواو لای وایە پێویستە توانـاو لێهاتوویی بکرێنە محەکی هەڵبژاردنی حوکمڕانـان. سەرباری ئەمانەیش نازییەکان‌و فاشیستەکان بەرادەیەك ڕێنومایی بیروڕای "ماکیافیللی" یان دەکرد، کەسێکی وەك هیتلەر هەمیشە کتێبی "میر" لەسەر مێزەکەی بوو، "مۆسۆلینی" یش لەو لێکۆڵینەوەیەدا کە لەبارەی هەمان کتێبەوە ئامادەی کردو پلەی دکتورای پێ وەرگرت بەشان‌و باڵی "ماکیافیللی"دا هەڵدەدا. دوای ئەوەیش کە دەسەڵاتی سیاسی کەوتە دەست، باسێکی دیکەی هەر لەو بارەیەوە ئامادەکردو تێیدا هەڵوێستی "ماکیافیللی"ی سەبارەت بە حوکمی تاکەکەس روون کردەوەو گەیشتە ئەو ئەنجامەی کە "بیروڕاکانی لەپاش چوار سەدە هێشتا هەر زیندوون"[87]* بەو جۆرە "ماکیافیللی" لەلایەن هەندێکەوە بە تانەو تەشەرو بڕێکی تریش بە بێ ئەوەی لە روانگەیەکی زانستیانەوە بۆی بچن کەوتنە بەرگری لێکردنی‌و

---

[86] سەیر ئەوەیە ساڵی 1559 کلێسە بڕیارێکی دەرکرد تێیدا فەرمانی دا ماسکیتی پەیکەرەکەی بسووتێنرێ. کەچی بەر لەوە بەچارەکە سەدەیەك رۆما خۆی تەواوی نووسینەکانی چاپکردبوو کۆمیدیاکانیشی لەبەردەم پاپا دا نیشان دەدران.

[87] نیقولا میکیافیلی، الامیر، تعلیق :بنیتو موسولینی، مقدمة کریستیان غاوس، تعریب خیری حماد، بیروت الطبعة الثالثة 1970 ص6.

* وەنەبێ بیروڕاکانی "ماکیافیللی" بەتەنیا کاریان لە بیری پیاوە سیاسیەکان کردبێ‌و بەم یان بەو شێوە بەدرێژایی چوار سەدەو نیو پەیڕەو کرابێ، بەڵکو بە ئەندازەیەکی دیاریش کاری لە هەست و هۆشی نووسەرە دەرکەوتووەکانی دوای خۆی کردووە. سەرنجدانێك لە ناوەرکی شانۆییە بەناوبانگەکانی "ولیام شکسپیر"و شانویی "جولەکەی مالتا"ی کریستۆفر مارلۆ" بەڵگەی ئەم راستیەن‌و لە شوێنی خۆیدا پەنجەیان بۆ رادەکێشین (وەرگێڕ).

لایان وابوو لە هەموو کەس راستگۆترە، چونکە وەك دەڵێن "هەموو ئادەمیزادێك لەناوخۆیدا ماکیافیللیە" بەلآم چ ئەمانو چ ئەوان "ماکیافیللی" مێژوونووسو "ماکیافیللیزم" تێکەڵ بەیەك دەکەن. ئەوانە کە دینە سەر هەڵسەنگاندنی بیروڕایەکەی هیچ حساب بۆ زەمانو زەمینی ناکەن کە چۆن تەماشای رووداوەکانی کردووەو بەچ دڵسۆزییەکەوە هەوڵیداوە چەند ڕێگایەکی باش یان خراپ بدۆزێتەوە، تا بەهۆیانەوە بگاتە ئەو مەبەستە پیرۆزانەی بە بڕوایەکی تەواوە هەوڵی بۆ دەدان. کەواتە "ماکیافیللی" ڕۆڵەی سەردەمو کۆمەڵەکەی خۆی بوو. لەبەر ئەوە هەروا بە خۆڕاییو لە خۆوە نیە کە زاناو فەیلەسووفی وەك مارکسو دیکارتو بیکۆنو ریشیلۆی سەرەكوەزیرانی فەرنسا کە بەسەرکەوتوترین پیاوی سیاسی نیوەی یەکەمی سەدەی حەڤدەهەم دادەنرێو "ئەلیزابێتی یەکەم" ی پاشای ئینگلستان کە سەردەمەکەی بە "سەدەی زێرین" ناسراوەو ناپلیۆن پۆناپارت" کە بەوردیی "میر" ی خوێندۆتەوەو ڕێی تێدەچێ هەر ئەویش کردبێتی بە فەرمنسایی، شوێن پێی ئەویان هەڵگرتووەو سوودی پێیان بەخشیوەو پشتیان پێی بەستووە. شایانی باسە "ماکیافیللی" لە مەیدانی ئەدەبیشدا دەستێکی بالای هەبووەو چەند سروودو شیعرو نامەو پەخشانی لەدوا بەجێ ماوە لە ناوەڕۆکدا بە توندی رەخنەی لە نەریتی کۆنی کۆمەلایەتیو هەڵویستی نارەوای کڵێسە دەگرێو بەهۆی روونیی مەبەستو ڕەوانیی زمانو دەربڕینی قووڵو دوورکەوتنەوەی لە درێژ دادڕی، سامانێکی زۆری خستە سەر گەنجینەی ئەدەبیاتی ئیتالیایی.وابزانم ئەوەندە بەسە بڵێین مێژوونووسی گەورەی سەردەمی ڕێنیسانس بە راستیی شایانی ئەو چەندوشەیەیە کە لەسەر مەزارەکەی نووسراوەو دەڵێ: "هیچ ستایشێك نییە شایانی ئەم ناوە بێت: نیکۆلۆ ماکیافیللی هەر ئەم دێرەش بەسە بۆ ئەوەی ناوو شۆرەتی هەتاهەتایە بەنەمریی بهێڵێتەوە.

بێگومان لەناو پێشەوایانی ڕێنیسانسدا بەتەنها "ماکیافیللی" بەرەنگاری واقیعەکەی نەبووەوە، بەڵکو زۆری تریش لەو هومانیستانەی هاوچەرخی قۆناغی دوایی ڕێنیسانس بوون، بەهەمان شێوەی "ماکیافیللی" چوون بەگژ واقیعی کۆمەڵگاکانیانداو رووبەڕوویان بوونەوە.

تەقینەوە بە رووی واقیعدا

بیرورای ئایدیالیزمیو نیازو مەبەستی مرۆڤایەتیانەی پیاوانی سەردەمی رێنیسانسو داهێنانەکانیان، نەك هەر پاڵنەرێکی گەورەی بزووتنەوەی فیکریی بوون لە ئەوروپادا، بەڵکو بوونە هۆی ئەوەی لە قۆناغەکانی دواییدا تەوژمێکی بەگوڕ بە رێنیسانس ببەخشن، بەڵام ئەو هەموو نیازو مەبەستانە، نەیانتوانی ئامانجەکانیان بهێننەدی. ئەو رۆژەی ئەوان بەتەمای بوون، بەلا چوونی پەردە لەسەر دەرەبەگایەتی هەڵنەهاتو لەو حەقیقەتەش تێ نەگەیشتبوون کە ئەو ئاڵوگۆڕە بەتەنها ناتوانێ سەرفرازیی راستەقینە بۆ ئادەمیزاد بهێنێ. لەبەر ئەوە هەر دەبوو ئەوانەی دواییان بە رووی واقیعدا بتەقنەوە، بەتایبەتی لەو کاتەوەی کە پەرەسەندنی پەیوەندییەکانی سەرمایەداری لە کیشوەری ئەوروپادا بووە هۆی ئەوەی ناکۆکیە کۆمەڵایەتییەکان تیژتر بکاو توێژە کۆمەڵایەتییە جۆربەجۆرەکان زیاتر گرد بکاتەوەو دراو "پارە" رۆڵێکی گەورەتر ببینێو لە پێناوی نیازو مەبەستی تایبەتیدا فێڵو تەڵەکە بازی زۆرتر بخرێتە کار. دیارخستنی ئەمواقیعەش بەئاشکرا لەبەرهەمەکانی دوو نووسەرە بەناوبانگەکەی قۆناغی دوایی سەردەمی رێنیسانسدا رەنگ دەدەنەوە کە "شەکسپیر" ی ئینگلیزی و"سەرڤانتس"ی ئیسپانیاییو هەردووکیان لەدوادوای سەدەی شانزەهەمو سەرەتای سەدەی حەڤدەهەمدا گەیشتنە لوتکەو لەیەك ساڵیشدا کۆچیان کرد.

شەکسپیر 1616-1564

شاعیری گەورەی ئینگلیزو درامانووسی جیهانی "ولیام شەکسپیر" لەشاری "ستراتفورد" لەناو خێزانێکی پیشەگەردا هاتووەتە دونیاوەو هەر لەو شارەیشدا گراماتیكو زمانی ئینگلیزی خوێندووە. ئەو بارە ناهەموارەی بەسەر ژیانی باوکیدا هات و نەداریی خێزانەکەی ناچاریان کرد لە تەمەنی چواردەساڵیدا دەست لە خوێندن هەڵبگرێو یارمەتی باوکی بداو نەتوانێ خوێندنی باڵا تەواو بکا. لە هەرەتی لاوێتیدا

چووه "لەندەن"و لە شانۆیەکی ئەوێدا بووە ئەکتەر. بە مووچەی ئەکتەریو قازانجێکی کەمی ئەو تێکستە شانووییانەی دەینوسیین ژیانی بەڕێوە دەبرد.

لەبەر ئەوەی لەبارەی مێژووی ژیانی "شەکسپیر" ەوە زانیارییەکی ئەوتۆ لەبەردەستیدا نییە, لەناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەمەوە چەند بیروڕایەکی نازانستیانە هاتنە گۆڕێو نکۆڵیان لەوە دەکرد "شەکسپیر" هەبووبێ. بۆ سەلماندنی ئەم بۆچوونەیان هەوڵیان دەدا بەرهەمەکانی بە جۆرێك نیشان بدەن گوایە هی خەڵکی وەك "بیکۆن" ی فەیلەسوفو هەندێ نووسەری ئەو سەردەمەو ئەو ئەریستوکراتیانەن بە ئەدەبیاتەوە خەریك بوون. بەڵگەیشیان بۆ ئەم رایە ئەوە بوو، ناشێو مەحاڵە ئەو داهێنانە مەزنانەی "شەکسپیر" بەرهەمی ئەکتەرێکی سادەی وەك ئەو بن. سەرەڕای ئەوەش ناوبراو سەربەخێزانێکی ئەریستوکراتی نەبوەو لەدانیشگادا رۆشنبیریی بەرزی بەدەست نەهێناوە. "شەکسپیر"بە بێ دەنگی خزمەتێکی گەورەی ئەدەبو شانۆی کردو بەڕاستی رۆڵەیەکی مەزنی میللەتەکەی بوو. لەناوەڕۆکی "154" کاری ئەدەبییو "37" شانۆییدا جارێك توخنی ناوی خۆی نەکەوتوە.

شەکسپیر پەنای دەبردەبەر شانۆی میللیو شیعری ئینگلیزیو ئەفسانەی مێژوویيو لەڕێگای ئەوانەوە، چارەسەری گیروگرفتەکانی رۆژگاری خۆی دەکرد. ناوەڕۆکی شانۆییە سەرتاییەکانی بە ئامانجێکی دوور تەرخان کردووەو لای وایە کۆمەڵ پێویستی بە سیستەمێکی بەهێز هەیە تاوەکو سنوورێك بۆ دەرەبەگایەتی دابنرێ. هەر چەندە "شەکسپیر"

سیستەمی پاشایەتی لە جمهوری بەلاوە پەسەند ترەو باوەڕیشی وابوو کە دەبێ خانەدانەکان ئیمتیازی تایبەتییان هەبێ، بەڵام سەرەڕای ئەوەش نووسەرێکی ریالیست بوو. ئەو پاشایەکی هۆشمەندو مرۆڤ پەروەری دەویست تاوەکو یەکێتی وڵاتو ئاشتیو ئاسایش بپارێزێ. بۆیە "هەنری پێنجەم" ی کردە نموونەی ئەو پاشایەو خستییە ناو دەروونی خەڵکیەوە. لەبەرهەمەکانی تریشیدا لەهەمان روانگەوە بۆ هەمان مەبەست پەردە لەسەر ئەو فەرمانڕەوایانە هەڵدەماڵێ کە توانای بەڕێوەبردنی وڵاتیان نییەوەك "هەنری شەشەم"و " ریتشاردی دووەم"و پاشا دیکتاتۆرەکان لە بابەتی "ریتشاردی سێیەم"و " شاجۆن"و زۆری تریش. بە کورتی هەوڵی دەدا بیروڕای گەلی ئینگلیز سەبارەت بە شەخسی ئەو فەرمانڕەوایانەو سیستەمو رووداوی سەردەمەکانیان

دەربـبڕێ. راسـتییەکەی بـیروڕای قۆنـاغی دووەمو سـێیەمی سـەردەمی رێنیسـانسو بزووتنـــەوەی مرۆڤایـــەتی لـــە نووســینەکانی "شەکســپیر"دا رەنگیـــان داوەتـــەوە. لەبەرهەمـــەکانی زوویـــدا " رۆمیـــۆ جولێـــت"و " خـــەونی نیـــوە شـــەوێکی هـــاوین"و "بازرگـانی ڤینیسـیا" * ئـادەمیزادی خێرخـوا بەسـەر هێـزی شـەڕخوازو دواکـەوتودا سـەردەخا. لـەو بەرهەمـە دراماییانەیشـدا کـە لەسـەرەتای سـەدەی حەڤدەهەمـدا نووسیونی تراژیدیاکان قووڵ دەبنەوەو تەعبیر لەو ناکۆکیە کۆمەڵایەتییانە دەکەن کە رۆژ لـەدوای رۆژ پەردەسـتێنن. لەشـانۆیی "هاملێـت"و " ئۆتێلـلۆ"و "شـالیر"و "تـیموونی ئـەتینایی"و زۆری تریپیشـدا ئـەو حەقیقەتـەمان نیشـان دەدا کـە تـا ج رادەیـەك خواسـتو ئاواتـەکانی پیـاوانی سـەردەمی رێنیسـانس لەگـەڵ واقیعـی ژیـانو کۆمـەڵ لەیـەکتر دوورن. "شەکسـپیر"هـەوڵی دا لـەرێگای بەرهەمەکانیـەوە پـێ لەسـەر ئەوە دابگرن کە چۆن بەرژەوەنـدی تایبـەتی، خـەڵکی دەجووڵێنی. لەهـەمان کاتیشـدا ئاشکرای دەکا کە لە گێژاوی ئەو ململانێیەدا خەڵکی سادەو دڵو دەروون خاوێن دەبنـە قۆچی قوربانی مەبەسـتو ئـارەزووی دەسـەڵاتداران. بـە نموونـە تراژیـدیای "هاملێـت" دەکاتـە روانگەیـەك لێـوەی دەڕوانێتـە فـێڵو تەڵەکـەی ژیـان. ئـەو بەدەرخسـتنی

---

* دکتـۆر لـە ژمـارە 6ی سـاڵی 1979ی گۆڤـاری (افـاق عربیـە)دا باسـێکی تـری بەناونیشـانی "تـاملات تاریخیة في ماکیافیللی و الماکیافیللیة" بڵاو کـردەوەو تێیـدا بـەدوورو درێـژی لـەم مەسـەلەیە دواوە. لـەو قۆناغـەدا کـە دکتـۆر پەنجـەی بـۆ راکێشاوە، بـەهۆی گەشـەکردنی پەیوەندییـەکانی سـەرمایەدارێتیەوە، سەرمایە کەڵەکەبوو، سەرمایەدارانیش گەرەکیان بوو بـە شـێوەی جـۆر بـەجۆر پارەکانیـان بخەنـە گـەڕ. لەمەوە کڵێسەی کاتۆلیکی کەوتە خـۆو فـەتوای دا سـوودخواردن حەرامـەو ناشـێ پـارە بـە سـوود بـدرێ. شەکسپیر وەك هەر کەسێکی سەر بە رێبازی کاتۆلیکی لە شانۆیی "بازرگانی ڤینیسیا" دا بیروڕای کڵێسە بەرجەستە دەکات. جا لەبەر ئەوەی جوولەکـان پـەیڕەوی بـیروڕای ئـایینی مووسایییان دەکـردو ملکەچی بڕیارو فەتوای کڵێسە نەبوون، بـێ تـرسو سـڵەمینەوە پارەیان بەسـوود دەدا. شەکسپیر لـەو شـانۆییەدا پشتگیری هەڵویستی کڵێسـە دەکـاو لەهـەمان روانگەیشـەوە ئـایینی مووسـایی تاوانبـار دەکا. دەبـێ ئـەو حەقیقەتەش لەیاد نەکەین کە یەکێك لە ئامانجەکانی بزووتنەوەی ریفۆرمی ئایینی لە ئـەورووپادا ئـەوە بوو سوودی سەرمایە حەڵاڵ بکرێو ماوەی سەرمایەداران بدرێ پارەکانیان بە شێوەی جۆربەجۆر بخەنە کارەوە. بەم هەڵویستەیش رێبازی پرۆتستانتی بوە یارمەتیدەرێکی باشی سـەرمایەدارانو کەڵەکـەبوونی سەرمایەی مالیی "تراکم الراسمالی المالی"وەرگێڕ

چارەنووسی پاڵەوانەکەی لەوە زیاتر کە دەیەوێ تراژیدیای ئادەمیزدێکی دڵپاك نیشان بدا کە رووبەڕووی زوڵم و ستەمی کۆمەڵگەکەی بۆتەوە هیچ مەبەستێکی دیکەی نییە*. تەقینەوە بەرووی ئەو واقیعەدا لە شانۆیی " تەیمونی ئەتینایی" دا قووڵتر بەرجەستە دەبێ[88]. "شەکسپیر" لەناوەڕۆکی ئەو بەرهەمانەیدا ئاشکرای دەکا، پایەی تاکە کەس لە کۆمەڵی نوێدا هیچ پەیوەندییەکی بە سیفەتی شەخسیەوە نییەو سامانی ماددیی، پلەو پایەی کۆمەڵایەتی ئادەمیزاد دەست نیشان دەکا. " تەیمون" هەتا دەوڵەمەندە جێگای رێزی خەڵکییە. کە نابووتیش دەبێ هەموو لێی دەتەکنەوەو کەس بەدەوریدا نامێنێ." تەیموون" کە بەنابووتی داخ و خەفەت هەڵدەڕێژێ مەبەستی ئەوەیە هێزو جادوی زێڕ نیشان بدا کە چۆن " ناشرینی دەکاتە جوانی"و "درۆ دەکاتە راستی"و " پیر دەکاتەوە بەلاو" بۆچی ؟چونکە زێڕ "جوانترین دیارییە بۆ چاوە گەشەکان"و تیشکەکەیشی "وەك کڵپەی ئاگر لە هەموو شتێك بەتینترە"و هیچ ئافرەتێکیش نییە سنگی بۆ ئەم خۆشەویستە نازدارە نەکاتەوەو پێشوازی لەو دڵدارە نەکات کە بەکڵاورۆژنەدا بۆی دیتەخوارێ.

---

* "هاملێت" بۆ ئەوەی تۆڵەی کوشتنی باوکی لەمام و دایکی بستێنێ. چەند رێگای جیاواز دەگرێتە بەر. جاروبار خۆی شێت دەکا. هەندێ جاریش وەك ئادەمیزادێکی گەمژەو هیچ نەزان خۆی نیشان دەدا. لە شوێنی خۆشیدا هێز بەکاردەهێنێ. کەوابوو شەکسپیر یش کەم یان زۆر کەوتۆتە ژێر کاریگەری بیری "ماکیافیللی" یەوەو هەمان تێڕوانینی هەبووە. لە شانۆیی "ئۆتیللۆدا" دا "ئیاگۆ" ماکیافیللی واتەنێ. رێوییەکی فێڵبازو لە شوێنی خۆیشیدا شێرێکی چاونەترس و بەهەڵمەت و چی رێگای ناڕەواو ناشایستە هەیە دەیانگری بۆ ئەوەی تۆڵە لە "ئۆتیللۆ" بستێنێ. "ماکبێث" یش بۆ ئەوەی دەسەڵاتی بکەوێتە دەست هەرچی نەشێ دەیکا. لە شانۆیی "یۆلیۆس قەیسەردا" "شەکسپیر" بیروڕاکانی بە تەواوی لەگەڵ "ماکیافیللی" دا جووت دەبێ شەکسپیر کە کوشتنی "یۆلیۆس قەیسر" دەکاتە بابەتی شانۆییەکەی و لەروانگەی خۆیەوە دایدەڕێژێتەوە مەبەستی ئەوەیە رای بگەیەنێ کە لەناوبردنی پاشایەکی وەك "قەیسەر" ئەنجامەکەی ناکۆکی و دووبەرەکی و شەڕی ناوخۆ دەخولقێنێ و گەل بەرەو هەڵدێری نەهامەتی دەبا.وەرگێڕ.

[88] دکتور "عبدالواحد لوئلوئە" ئم تێکستە بەنرخەی "شەکسپیر"ی کردووە بەعەرەبی و ساڵی 1977 لە "کوێت" چاپکراوە.

کاتێك "تەیموون" دەبینێ زێڕو سامان، ئادەمیزاد دەکەنە کۆیلەو لەوەوە کە بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتی قسەخۆش و نوکتەزانە، دەبێتە ئادەمیزادێکی گۆشەگیرو رقی لەهەموو ئەو خەڵکە دەبێتەوە کە لە پێش چاوی بوونەتە "بووکە سەماکەرە" بەدەست زێردارانەوە" لەمەوە "پشت کردنە ئادەمیزادو بەسووکیی تەماشاکردنی خەڵك دەکاتە یاسای رۆژانی دوایی تەمەنیو "دۆستایەتیو میوانداریيو کۆمەڵو بەزمیی" لەبەرچاوی دەبنە چەندوشەیەکی پروپووچو خزمو دراوسێو نیشتمانیش دەبنە چەند ناوێکی مردووی بێ کەڵك. لەبەر ئەوە ئەگەر "شەکسپیر"لەبەرگی مرۆڤێکی رەوشت بەرزی ئەتینایيدا ئادەمیزادێکی هاوچەرخمان نیشان بداو ئاواتە خوازی ئەوەبێ دەردێکی کوشندە لەسەر زەمین بکەویتەوە شتێکی سەیر نییە. "تەیموون" پاش ئەوەی رووبەرووی‌واقیعی کۆمەڵی نوێ دەبێتەوە ئنجا لە هێزی جادوگەرانەی پارەو سامان تێدەگاو بۆی دەردەکەوێ ئەوانەی هەمیشە عەودالی پارەنو هەڵپەی بۆ دەکەن‌وایان لێهاتووە تەنانەت "سەگ لە سوالکەریش بفرێنن" بۆیە دەڵێ".

" لەحەوشی ماڵەکەمدا درەختێکم هەیە، نەشو نما دەکاوپێویستیی پاڵم پێوە دەنێ، بیبڕمەوە، ناچارم پەلە بکەم.

به دۆستەکانم بڵێ، بەدانیشتوانی ئەتینای رابگەیەنە،
هەر لە گەورە تا بچووکیان، بە پێی پلەو پایەیان،
لەمەزن تا گەندە پیاو،
کێ دەیەوێ بەڵاکانی ببڕێتەوە.
دەست و برد کا بێتە ئێرە.
تا دەمی تەور درەختەکەی نەپەڕاندووە،
پەتێك هەڵخاو خۆی هەڵواسێ

ئا بەم‌وێنە هونەرییە جوان و قووڵە "تەیموون" ئەوواقیعە تاڵو دڵتەزێنە دەردەبڕێ کە تا" دەستبڵاویی نەیکردە سوالکەر " هەستی بەخۆی نەکرد، بەرادەیەك "دۆستەکانی بەتەواوی نەیان دەناسییەوە"و تەنانەت سەرنجی ئەو کەسانەیشی رانەدەکێشا کە پێشتر مەراییان دەکردو خواخوای ئەوەیان بوو ئەم بە لاچاوێك تەماشایان بکا. "سیرڤانتس"یش هەر لەم روانگەیەوە تەعبیر لە هەمان‌واقیع دەکا بەڵام بەشێوەیەکی تر.

سێرڤانتس

"سێرڤانتس" بەناوبانگترین نووسەری ئیسپانییەو بەنووسینەکانی بنچینەو بناغەی بۆ زمانی یەکگرتووی ئیسپانی دارشتو یەکێکە لەو کەسانەی بەشدارییان لەگەشەپێکردنی ئەدەبیاتی جیهاندا کرد. ناوبراو تەمەنی لاویەتی لە ئیتالیا دا بەسەر بردو لەلایەن چەتە دەریاییەکانی جەزائیرەوە بەدیل دەگیرێو لەماوەی پێنج ساڵ دیلێتیدا ئازایانە بەچەندین شێوە هەوڵی خۆ رزگارکردن دەدا. پاش ئەوەی دەگەڕێتەوە بۆ ئیسپانیا وەك فەرمانبەرێك دەستبەکار دەبێو بەهۆی ئەوەوە کە زۆر ناوچەی وڵاتەکەی دەگەڕێ لە نزیکەوە ئاگاداری هەرەس هێنان و تێشکانی ژیانی دانیشتوان دەبێ. هەر لەو کاتەیشدا زەبرو زەنگی کڵێسەو دادگای پشکنین بووبوونە بارێکی گرانو بەسەر شانی بزووتنەوەی فیکریی ئیسپانیاوە ئەویش بە تۆمەتێکی دروستکراو دوو جار دەگیرێو کتێبە بەناوبانگەکەی "دۆن کیخۆت" یان " دۆن کیشۆت" کە چیرۆکێکی ریالیزمیە لە بەندینخانەدا دەینووسێو لەناوەرۆکیدا گیانی سەردەمەکەی بەشێوازێکی هونەریی زۆر بەرز نیشان دەدا. پاڵەوانی چیرۆکی "دۆن کیشۆت" خەو بەزیندووکردنەوەی نەریتی سوارچاکییەوە دەبینێ، لەکاتێکدا سەردەمی بەسەرچووە. ئەو پاڵەوانە تاقە کەسێکە لەم حەقیقەتە تێ نەگیشتووە، بۆیە لەبەردەم خوێنەردا بەرگێکی پێکەنیناوی دەپۆشێو دەیەوێ لەسەر رێو شوێنی دەرەبەگایەتی واقع بگۆڕێ.

لەقۆناغی دەرەبەگایەتیدا هەموو شتێك پشتی بەهێزی بازوو دەبەست. ئەوەتا "دۆن کیشۆت" یش دەیەوێ بەزەبری دەست و قامکی خۆی واقیعی تفت و تاڵی کۆمەڵەکەی بگۆڕێ. لەبەرئەوە دەبینین جارێك لەسەر هەتیوو بێدەرەتانان دەکاتەوەو جارێکیش سزای ستەمکاران دەدا. بەڵام لەواقیعدا هیچی پێ ناکرێو دەبێتە هۆی ئاژاوە نانەوەو زەرەو زیانیش بەخەڵکی دەگەیەنێ. سەرەرای ئەمانەیش "دۆن کیشۆت" لە دڵدا ئادەمیزادێکی خێرخوایەو خۆشەویستیی مرۆڤ پاڵی پێوەدەنێ بەرگری لە سەربەستیو عەدالەت بکاو دڵدارو دولبەری بپارێزێو دڵبەستەی شیعرو زانستیش بێ. کەواتە ئەم سوارچاکە رەوشت بەرزە، نموونەی هومانیستێکی رەسەنە. ئایدیای ئەو، بیروڕای دژ بەدەرەبەگایەتییە کە لەسەردەمی رێنیسانسداو لەناو

جەرگەی کۆمەڵگای دەرەبەگیدا سەری هەڵدا. بەڵام ئەو کۆمەڵگا نوێیە ی لەجێی ئەو بنیات نرا نەیتوانی خەونەکانی بهێنێتە دی. لەبەر ئەوە لەلایەك جووتیارە دەوڵەمەندو دڵڕەقەکان و لەلایەکی تریشەوە بازرگانەکان بەچاوی سووك تەماشایان دەکردو گاڵتەیان بەشێوەی بەرگری کردنی لە هەژاران و لێ قەوماوان دەکرد.

"سێرفانتس" بە بلیمەتی خۆی توانی واقیعو هەڵوێستی توێژە کۆمەڵایەتیە تازەکان و ئەو ململانێیە دەربڕێ کە نەبیری ئایدیالیزمی و نەخەونی رۆمانسییانە بۆیان چارەسەر نەکرا., کتێبی "دۆن کیشۆت" بەهۆی رەوانیی دەربڕین و شێوازە کومیدیاییەکەیەوە، ناوو شۆرەتێکی وای پەیدا کرد. بە چەندین زمان وەرگێڕدراو دەیان جارو بەدرێژایی چەند سەدەیەك لەچاپ درایەوە.

ئەنجام.

لەبەر رۆشنایی هەموو ئەوانەی کە باسکران، بۆمان دەردەکەوێ سەردەمی رێنیسانس چرایەکی رۆشنی شارستانیەتی ئادەمیزادو قۆناغێکی مێژوویی پڕ لە دەرس و تاقیکردنەوەو دەستکەوتی گەورە گەورەیەو دەهێنێ لێی بکۆڵرێتەوە شتی نوێی لێوە فێر بین. جا لەبەر ئەوەی رۆژگاری رێنیسانس یەکێکە لەو بابەتە مێژووییانەی سەدان مێژوونووس و خەڵکی تریش توخنی کەوتوون و بایەخیان پێداوە بەڵام تا ئێستاش بەربەرەڵایە بۆ ئەو کەسانەی مەبەستیانە شتی نوێ بخەنە سەر ئەو دەریا لەبن نەهاتووەو رۆژهەڵاتییەکانیش دەتوانن شتی تازەی لێ هەڵبهێنجن و شتی نوێ بخەنە سەر سامانی دەوڵەمەندی. دووریش نییە بەهۆی پشکنین و بەشوێنداگەڕانی تێکڕای ئەو دەستنووسە عەرەبی و ئیسلامییانەوە کە تا ئەمڕۆش چاوەڕوانی لێکۆڵینەوەو توێژینەوەی زانستیانەن و لەبەر رۆشنایی سەرچاوە رەسەنەکانی سەردەمی رێنیسانسی ئەوروپا بتوانن ئەم ئامانجە زانستییە مەزنە بهێننە دی.

پاشکۆ

ئەدەب و ئەرکەکانی قۆناغ لەبەر ڕۆشنایی تاقیکردنەوەکانی ئەوروپای ڕۆژگاری ((ڕێنیسانس))دا*

پێشکەشە بە ((یەکێتی نووسەرانی کورد))

---

*ئەم لێکۆڵینەوە لە ژمارە 7.6.5,4ی گۆڤاری کارواندا بڵاوکراونەتەوە ، لەبەر گرنگیی بابەتەکەو پەیوەندی بەم باسەوە بە باشمان زانی لە پاشکۆی ئەم کتێبەدا جارێکی تر بڵاوی بکەینەوە.

چەند وشەیەك

کاتی خۆی چەند جارێك برایانی ((یەکیەتی نووسەرانی کورد)) داوایان لێکردم بەشداریی لە یەکێك لە کۆڕە سەرکەوتووەکانی یەکیەتیدا بکەم. ئەو کارەی زۆر بەداخەوە, لەبەر چەند هۆیەکی تایبەتی بۆم نەکرا, هەرچەندە هەر ئەوسا کەوتمە گەلاڵە کردنی ئەم بەرهەمە بۆی کە ئێستە وا لە "کاروان "ی کۆرپەدا بلاوی دەکەمەوەو پێشکەش بەوانی خۆشەویستی دەکەم. پێم وایە لێکۆڵینەوەیەکی وەك "ئەدیب و ئەرکەکانی قۆناغ لەبەر رۆشنایی تاقیکردنەوەکانی ئەوروپای رۆژگاری رێنیسانس دا" شایانی ئەوەیە پێشکەش بە " یەکیەتی نووسەرانی کورد " بکرێ کەجێگەی رەوای لە قولایی دڵی هەموو رووناکبیرێکی دڵسۆزی کوردا بۆ خۆی کردۆتەوە, لەوانەشە هەر ئەوە پاکانەیەکی بچووکم لای ئەندامانی یەکێتی بۆ بکات کە بەرهەمی نازدارو سەرکەوتووی هەریەکەیان بۆتە هاندەرو بزوێنەری خاوەنی ئەم وتارەی بەلەش لێیان دوورو بەگیان لەناو جەرگەیاندایە.

سەرەتا

تاقیکردنەوە زۆرەکانی مێژوو لەو رۆژەوەی نووسین پەیدا بووە تا ئیمڕۆی ئێمە روون و ئاشکرا نیشانیان داوە تەنها ئەو بەرهەمانە نەمرن کە ئاوازی رازاوەی پڕ لە جۆش بۆ خۆشیو ناخۆشی گەل دەڵێن. رۆژگاری رێنیسانس و بەسەرهاتە هەمە چەشنەکانی بەڵگەیەکی مێژوویی کەم هاوتان بۆ روون کردنەوەی ئەم راستییە.

رێنیسانس بەو سەردەمە دەگوترێ کە ئەوروپای دواکەوتوو هۆشی تێیدا هاتەوە بەرخۆی "لە سەدەی سیازدەوە تاکو سەدەی شازدە". ئەو ئاڵ و گۆڕە گەورەیە ئەنجامی هەرەسهێنانی قۆناغی دەرەبەگیو دەست پێکردنی قۆناغی سەرمایەداری بوو کە بۆ ئەوساکەی مرۆڤ هەنگاوێکی یەکجار گەورە بوو بۆ پێشەوە. دیارە دەبوو بەو پێیەش بیرە دواکەوتووەکانی رۆژگاری دەرەبەگی روو لە نەمان بکەن و بیری نوێی گونجاو لەگەڵ ئەرکە تازەکانی کۆمەڵدا جێگەیان بگرێتەوە. ئەوەش بۆ خۆی فەرمانێکی هەروا ئاسان نەبوو، چونکە یاسای ژیان کارێکی ئەوتۆی کردووە هەڵکەندنی رەگ و ریشەی چەسپاوی بیری کۆن هەمیشە پێویستی بە هەوڵ و کۆششی بێوچان و ورد بێ. لە رۆژگاری رێنیسانس دا جێبەجێکردنی ئەو ئەرکە قورسە کەوتە ئەستۆی پێشڕەوی دەستەی رووناکبیری ئەو قۆناغەی ئەوروپاوە[89].

ئەوساکە سەرتاپای ئەوروپا گیرۆدەی زنجیرەیەك گیروگفت و کێشەی کۆمەڵایەتیو ئابووریو سیاسی نالەبار هاتبوو. گیروگفتەکانی وەك دێوەزمە چۆکیان بەسەر سنگی کۆمەڵانی خەڵکدا دابوو، سەریان لێ شێواندبوون و ژیانیان پێ تاڵ کردبوون بێ ئەوەی لەسروشتیان تێ بگەن تا بتوانن

---

[89] زیاتر مەبەستمان ئەوروپای رۆژئاوایە.

خۆیان لە دەست قوتار بکەن. یەکەم نمونەو بەڵگەمان کڵێسەو پیاوەکانییەتی.

ئاینی عیسایی کە دەوروبەری دوو هەزار ساڵ لەمەوبەر پەیدا بوو هەنگاوێکی گەورە بوو بەرەو پێشەوە, لە سەرەتاوە کۆیلەو چەوساوانی ناوچەیەکی گرنگی جیهان دەوریان داو بە گیان پارێزگارییان لێ دەکرد. کە چی فەرمانڕەوایانی دەوڵەتی رۆمای کۆن و دیارە هەر لەبەر ئەوەش بەلایەنی کەمەوە سێ سەدە بەرەنگاری هاتن و بەهەزار جۆر ویستیان لە ناوی بەرن.

دوژمنایەتی ئاینی عیسایی بەفیڕۆ رۆییو تادەهات زیاتر رەگی لەناو چەوساواندا دادەکوتاو زیاتر وەك هێزێکی بزوێنەری ژیانی کۆمەلآیەتیو سیاسی خۆی دەنواند , ئەوەی فەرمانڕەوایانی ناچار کرد سەرنجی بدەنێو هەوڵ بدەن کەلکی لێ وەربگرن.

ئەو راستییە سەرەتای سەدەی چوارەم تێکەڵ بە رووداوێکی ناوخۆ بوو کە پێکڕا بوونەوە هۆی هەلگەڕانەوەی هەڵوەستی پاشایانی رۆما بەرامبەر بەکڵێسەو ئاینی عیسایی.

ئەو کاتە, واتە سەرەتای سەدەی چوارەم, لەسەر تەختی پاشایی دووبەرەکییەکی گەورە لەنێوان چوار دەسەلآتداری رۆمادا دەستی پێ کرد. یەکێك لەو چوارە کەناوی قوستەنتین بوو دروست هێزو توانای گاوەکانی نرخاند, بۆیەکا خۆی لێ نزیك خستنەوەو پەیمانی دانێ کە ئەگەر بێتوو یاریدەی بدەن تاجی شاهی بنێتە سەر ئەوسا ئەویش یەکسانی دەداتە ئاینی عیساییو وەك ئاینەکانی تر رەفتاری لەگەڵ دەکات.

ئەوەبوو قوستەنتین ساڵی 306 بەمەرامی خۆی گەیشت و بۆ ماوەی 31 ساڵ بەناوی قوستەنتینی یەکەمەوە پاشایی کرد(ساڵی 337کۆچی دوایی کرد). قوستەنتین گفت و پەیمانەکانی خۆی بردە سەرو ئازادیی بەگاوران بەخشیو هەرچی خانووبەرەو زەویو زاری زەوت کراوی کڵێسە هەبوو بۆی گێڕایەوە.

لێرەوە ئاڵ وگۆڕێکی زۆر گەورە لە ژیانی کڵێسە و رێبازیدا دەستی پێکرد. لەساڵی 325ەو عیسایی بووە ئاینی رەسمیی دەوڵەت و کڵێسە دانی بەوەدا نا کە قوستەنتین سەرۆکی بالآی دین و دنیاو نوێنەری عیسای پێغەمبەرە (د.خ). هەرچەندە قوستەنتین بۆ خۆی پیاوێکی دڵڕەق و خوێن ڕێژ بوو, تەنانەت دەستی چووە گیانی

ژنێکیو یەکێك لە کورەکانیو ژمارەیەکی زۆر لەخزمانیو هەر لەبەر ئەوەش سەیر نییە ئەگەر بڵێین تا بەر لە ماوەیەکی کەم لە مردنی نەبووە عیسایی.

بەو جۆرە کڵێسە تادەهات زیاتر تێکەڵ بەژیانی دونیاو سیاسەتی رۆژانەی ئیمپراتۆری رۆمانی دەبوو تەنانەت وا پێوەی لکا سالی 395 لەگەڵ دابەش بوونی ئەوداو بەدەستووری ئەمیش بوو بە دوو بەشەوە – کلێسەی رۆژئاوایی رۆمانی و کلێسەی رۆژهەلاتی بیزەنتی[90].

سالی 1054 ئەو دابەشبوونەی کلێسە بە دروستبوونی کلێسەی کاتۆلیکی رۆژئاواییو کلێسەی ئەرتەدۆکسیی رۆژهەلاتی تەواو چەسپا. یەکەمیان, واتە کلێسەی کاتۆلیکی رۆژئاوایی, لەسەرەتاوە شوێنی دیاروکاری گەورە بوو لەجیهانی عیساییدا. سەرۆکی ئەو کلێسەیە لەسەدەی پێنجەمەوە نازناوی "پاپا"ی بۆخۆی هەلبژارد کەواتای "باوك" دەگەیێنێ, دەیویست بەو نازناوەی وا رابگەیێنێ کە ئەو باوکی رۆحی گشت گاورانە. رۆژبەرۆژ دەسەلاتی پاپا فراوانتر دەبوو, بەتایبەتی دوای ئەوەی سێبەری کلێسە دەرەبەگان و فەرمانرەوایانی لە جاران زیاترحەواندەوە. کارگەیشت بەوەی میران وپاشایان و گەورە پیاوانی ئەوروپا ریزیان دەبەست تاکو بە ماچ کردنی پێی پاپا شاد ببن[91]. یەکێك لەپاشایانی ئیمپراتۆریی رۆمانی ناچار بوو خۆیو دەستەو دایەرەیەوە سێشەوو سێرۆژی رەبەق بە رووت و قووتی لەبەردەمی قاپیی کۆشکی پاپادا بووەستێ بۆ ئەوەی لە زەللەیەکی خۆش بێ!.

بەو جۆرە کلێسە بووە بەشێکی بنەرەتی رژێمی دەرەبەگیو یەکێك لە دام ودەزگا هەرە گرنگ و کاریگەرەکانی. کلێسەو پیاوانی بەدەستووری دەرەبەگە گەورەکان بە هەزار ناوو بیانووەوە کەوتنە زەوتکردنی زەویو زار. تا رۆژی رێنیسانس

---

[90] لەبەرچەند هۆیەك کە ئێرە جێگەی باسیان نییە ئیمپراتۆری رۆمانی کۆن سالی 395 بووە دووبەشەوە یەکەمیان هەر بەو ناوەوە مایەوەو بەشی رۆژئاوای ئەو ولاتە کۆنەی گرتەوەو ئەوەی تریشیان بەناوی ئیمپراتۆری بیزەنتییەوە بەشی رۆژهەلاتی گرتەوە.

[91] H.W.Gatzke, E.H. Harbison, The Mainstream of 3J.R. Strayer, Civlization, the Second Editin, New York, 1974, P.375 .

هـەڵهات کـار گەیشـت بـەوەی بەلایـەنی کەمــەوە سی‌چـیەکی زەوییـە هـەرە بـەپیت و بەرەکەتـەکانی زۆربـەی ولاتـانی ئـەوروپا بکەوێتـە دەسـت کڵێسـە و پیاوەکانییـەوە کـە بەهەمان شێوازی بـاوی ئەوسـای دەرەبـەگی کـەڵکیان لێـی وەردەگـرت و بگـرە جـاری وا هـەبوو ئـەوان جووتیارانیـان خـراپتر دەچەوسـاندەوە بـەوەی تـەماعی گوایـە مسـۆگەر کردنـی ئـەوە دونیایـان پـێ دەدان. تێکـەڵی نێوان کڵێسـەو دام و دەزگـای دەرەبـەگی وا قووڵ بۆوە کە بەر لـە رێنیسـانس ژمارەیـەکی زۆر لـە موڵکدارە گـەورەکانی ئـەوروپا هەمان کات بوونە کاربەدەست و فەرمانبەری گـەورەی کڵێسـە[92]. بانـەوەیش بڵێین کـە ئەوسـاکە فەرمانبـەرو کـارگێڕو کاربەدەسـتانی کڵێسـە لـە شـکرێك بـوون بـۆ خۆیـان، ژمارەیان دەگەیشتە 700 هەزار کـەس لـە کاتێکدا هـەموو دانیشـتوانی ئـەوروپای ئـەو سـەردەمە بەسـەریەکەوە بریتـی بـوون تـەنها لـە 46 ملیـۆن کـەس[93]. هـەمان کـات کڵێسەو قەشەکانی دەستیان تێکەڵی بازرگانیو پیشەسازی کردو کار نەما نەیکەن.

کـەوا بـێ کڵێسـەو رژێمـی دەرەبـەگی بوونـە گیانێـك و تـەنێك، لەبـەر ئـەوە کاربەدەستانی یەکەمیان لە رێگەی بیریشەوە کەوتنە خزمەتی دڵسۆزانەی دووەمیـان. بۆ جێبـەجێکردنی ئـەو مەبەسـتەیان بـە دەیـان بیروبـاوەڕی نوێیـان بـەناوی ئاینـەوە داتاشی کە سەرتاپایان دوورکەتنـەوەی راسـتەوخۆبوون لـە مـاك و نـاوەڕۆکی عیسـایی. یەکێك لەو بیروباوەڕە دەستکردە ترسناکانەیان دەیگوت هەرچی لـە ژیـانی ئیمڕۆدایـە نەگۆڕەو دەست بۆ بردنی "دەسـت تێوەرانـە لـە کـاری خـوای مـەزن". هـەروەها ئـەوان وایان بـردبووە مێشکی ساکارانەوە کەمرۆڤ بە سروشـت تاوانبـارەو لـە رێگـەی کڵێسـەوە نـەبێ هەرگیز بۆی نییە خۆی لـە بەنـدی تاوانـەکانی قوتـار بکـات. وردکردنـەوەی ئـەو "شـەکرانە " مانـای نـەگۆڕیی رژێمـی دەرەبـەگیو بەسـتنەوەی خـەڵکیان بـە کڵێسـەوە دەگەیاند . بۆ ئەوەش کە بە درۆنەکەونەوە فەرمانڕەوایانی کڵێسە لە سەرەتای سەدەی سیازدەمینەوە خوێنـدنەوەی تەورات و ئینجیلیان بێ یاریدەی قەشـەیەك قەدەغـەکرد. واتـە ئـەوەی بیویسـتایە بەرهـەمێکی ئـاینی کـۆن بخوێنێتـەوە دەبـوو پەنابەرێتـە بـەر

---

[92] بڕوانە: C.L. Becker and K.S. Cooper, Europe since 1600, New Jersey 1964, p.28.

[93] D.Hay, Europe in the fourteenth and fifteenth centuries, London, 1966, p.59.

یەکێك لە پیاوانی کڵێسە ئەویش, بێگومان, بە مەرامی دڵی پاپاو کاردینالەکان ناوەڕۆکی بۆ لێك دەدایەوە. جێبەجێکردنی ئەو فەرمانە بۆ ئەوسای ئەورووپا کارێکی گران نەبوو چونکە پیاوانی کڵێسە تاکە دەستەی خوێندەواری کۆمەڵ بوون.

دیسان بەر لە هەڵهاتنی ڕۆژی ڕێنیسانس کڵێسە لە ڕاستیدا بووە بە دەوڵەت لە ناو دەوڵەتدا, لەشکری سەربەخۆو دەزگای کارگێڕیو دارایی تایبەتیی خۆی هەبوو, شەڕی هەڵدەگیرساند و تێکەڵ بە شەڕی دەوڵەتان دەبوو. بەو جۆرەش تا دەهات و ئەرکی سەرشانی پەرەی دەسەندو زیاتر ئاتاجی پارەو پوول دەبوو, بەتایبەتی دوای ئەوەی کە هیچ جیاوازییەك لە ژیانی سەردارانی ئەووو میرو پاشایانی ئەورووپادا نەما. لەبەر ئەوە پاپا و کاردینالەکان هەر ڕۆژەی بەندو باوێکی نوێیان دادەمەزراند تازیاتر گیرفانیان بە زێڕ بئاخنن. لەوەدا قەشەو پیاوە ئاینییە بچوکەکانی تریش پڕ بە دڵ پشتگیرییان دەکردن چونکە بایەخدانی ئەوانیش بەژیان گەیشتبووە ڕادەیەکی ئەوتۆ بە دەگمەن, وەك سەرچاوە باوەڕپێکراوەکان باسی دەکەن, توخنی کڵێسەو کاری ئاینی دەکەوتن[94] .

مشتێکی زۆر بچووك نموونەیەکی زۆر گەورەی ئەو خەروارەیە. پاپاکانی ئاشکرا کەوتنە فرۆشتنی ناوو نازناوو پایە ئاینییەکان, ئەوەی زۆرتری بدایە شوێنێکی چاکتری بەردەکەوت, جا خوای دەکرد ئەوکەسە دز یاجەردەو پیاوکوژ دەبوو. پاپاو کاردینالەکان بەوەشەوە نەوەستان, بەڵکو زۆر بێ شەرمانە دەستیان دایە فرۆشتنی "نوشتەی تاوان ڕەوێن" (صك الغفران) کەلەکۆتایی سەدەی یازدەدا بۆ هاندانی گاوران بۆ بەشداریکردن لە شەڕی خاچدارانـدا داهات, بەڵام ئەوسا کڵێسە بە مفت دەیدایە خەڵکی نەك بە پارە. کەچی زۆری نەبرد سەردارانی کڵێسە "نوشتەی تاوان ڕەوێنیان" خستە بازاڕی ڕەشەوەو کەوتنە فرۆشتنی. کەم کارێتر بە ڕادەی ئەو کارە بووە هۆی بەرەڵلابوونی جڵەوی خراپە وخراپەکاری لە ئەورووپادا, بە تایبەت لە نێوان پارەدارانـدا چونکە بە پێی فەرمایشتی پیاوانی کڵێسە هەر کەس دەیتوانی بەر لە مردن لێخۆشبوونی یەزدان لە تاوانەکانی بە کڕینی یەکێك لەو نوشتانە بنیات بنێ.

---

[94] Ibid, pp. 131-132; C. Hayes, Modern Europe to 1870. New York, 1959,p.13

سەیر ئەوەیە پاپا دەیفەرموو ئەو نوشتانە تا نرخیان نەدرێ ناکەونە کار[95]. بەر لە ڕێنیسانس کار گەیشت بەوەی خەڵکی بتوانن "نوشتەی تاوان ڕەوێن" بە قیست یان بۆ بەشێك لە گوناهەکانیان بکرن. بەڵام تەنانەت بەرچاوی پیاوە ئاینییەگەورەکانی نەگرت، بۆیەکا بەندێکی نوێیان هێنایە کایەوە بەوەی "ماف"یان دا بە هەر کەسێك بیەوێ لێخۆشبوونی یەزدان لە تاوانی مردۆکانی بە کڕینی نوشتەیەك لەو نوشتانە مسۆگەر بکات[96]. واتە ئەوساکە کوڕی هەر ستەمکارێك بۆی هەبوو بە پارە بە ئەوپەڕی ڕێزەوە باوکی ڕەحمەتی لەدۆزەخەوە بگوێزرێتەوە بۆ بەهەشت. نەوەی جەنگیزخان و هۆلاکۆو تەیمووری لەنگ لەبەرئەوەی پارەدار بوون دەیانتوانی بەهەشت بۆ ئەوان و بۆ خۆشیان قۆرغ بکەن. "زۆڵە" زرینگەکانی ئەو ڕۆژگارە دەیانگوت:

"خواوەندی گەورە حەز بە مردنی تاوانبار ناکات، دەیەوێ بژیو هەر پارە بدات"[97]. ئەمەش بەشێك لەناوەڕۆکی یەکێك لەو نوشتانەیە کە دەیگوت: "...**یەکەم لە گشت لۆمەیەکی ئاینی بەهەر جۆرو شێوازێك دووچاریان هاتبێت ڕزگارت دەکەم. ئینجا تاوانەکانت ولەسەر تا پای ڕابواردنەکانت چەند زۆرو گەورەبن....بە پێی دەسەلاتی پیرۆزی کلیسەلە هەر سزایەك کەلەئەعرافدا[98] لەسەر ئەو گوناهە دەبێت بیچێژێت قوتارت دەکەم و دەتگێڕمەوە ئەو ڕۆژەی تێیدا کۆرپەیەکی پاك و خاوێن بووی. لەبەر ئەوە کە کۆچی دوایت کرد دەرگەی ئازارت لێ دادەخرێ و دەرگای خۆشیو بەهەشتت بۆ دەکرێتەوە...**".

دێرەکانیش کە سەرەتای پەیدابوونیان جێگەی برایەتیو یەکیانی بوون لەسەدە ناونجییەکاندا بوونە سەرچاوەیەکی تری پارە هەڵڕشتن بەسەر پیاوە ئاینییە

---

[95] E.S Corsby ,Reformation amd and the Reformars , Amsterdam, 1963,p.95.

[96] Ibid p.57 . H.J. Grimm, The , Reformation Era 1500-1650 fourth printing , New York 1958 ,pp. 49-51

[97] بڕوانە: ر.موسجروف سکوب، تراث النهضة،- "تأریخ العالم" المجلد السادس، ص 43.

[98] ئەعراف یا "مطهر" بەو شوێنە دەگوترێ کە گوایە کەتۆتە نێوانی دۆزەخ و بەهەشتەوە. وشەی "الاعراف" لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە.

گەورەکانـدا. بـۆ ئـەوەی زەوی و زاری کڵێسـەو موڵکـەکانی لەدەسـت نەچـن جـەنابیان وایان بەباش زانی قەشەکان تا دەمرن" بوخچەی نەکراوە" بن، ئافرەتیان شوو نـەکات و پیاوایان ژن نـەهێنێ. ئەوەش بـۆ خـۆی دێرەکانی ئەوسـای کـردە جێگـەی خراپـە و رابواردن. یەکێك لە پاپاکانی ئـەو رۆژگـارە کـە نـاوی ئەنوسێنتی سێیەم بـوو 1198-1216 بۆ خۆی لە بەڵگەیەکدا دەربارەی "دێری ئاگاثا" نووسیویە و دەڵێ ئـەو دێـرە "گشت ناوچەکانی پیس کردووە" سەرچاوەیەکی تری ئەوسای کڵێسە باسی ئـافرەتێکی کردووە کە کارگێڕی یەکێك لە دێرە گەورەکان بووەو دەڵێ "شەو نەبوو بەمەی خۆی کـاس نـەکات". بەڵگەیـەکی تـری کڵێسـەی هـەر ئەوسـا باسـی ئافرەتـانی نـاو دێرێکـی ئینگلیزی بەم جۆرە تۆمـار کـردووە: ئـەوان گوێیـان نەدایـە فەرمانەکـەی پاپایـان کـە دەیگوت دەبێ دەست لە بەرەڵڵایی هـەڵگرن، دوای ئـەوەی فەرمانەکـەی پاپایـان دایـەوە بەدەم و چاوی ئەو قەشەیەدا کە بۆی هێنابوون "سوێندیان خوارد کە تا مردن دەست لە ڕابواردن هەڵنەگرن"[99].

هەموو ئەوانـەی باسمان کـردن و گـەلێك لایـەنی تـری ژیـانی وەك ئـەوان بوونـە هـۆی دروسـتبوونی نارەزاییـەکی زۆر لـەناو کۆمـەڵانی خـەڵك و بەتایبـەت لـەناو رووناکبیرە دووربینەکانی ئەو رۆژگارەی ئەوروپادا کە کەوتنە رەخنە گرتن لـە کڵێسـە و پیـاوانی ئـاینی و رەفتـارە ناهـەموارەکانیان، ئـەو نارەزاییـە هەنـدێ جـار شـێوەی بزووتنەوەی وەردەگرت.

دیـارە فـەرمانڕەوایانی کڵێسـەش دەستەوەسـتان نەوەسـتان، دەسـت و بـرد کەوتنەخۆ بۆ لێدان و دامرکاندنەوەی چالاکییەکانی ناحەزانیان کە بووبوونـە یـەکێك لە نشانەو بەڵگـەکانی هەرەسـهێنانی سـەرتاپای رژێمـی دەرەبـەگیی ئەوسـای ئـەوروپا. ئـەوە بـوو لەسـەرتای سـەدەی سـیازدەمینەوە دەستیان کـردە دامەزرانـدنی دادگەیـەکی تایبەتی سەربەخۆیان کە بـە دادگاکـانی پشکنین[100] ناسـراون . هـیچ مێژوونووسـێك نییە ئەمڕۆکە راستەوخۆ دان بەوەدا نـەنێ ئـەو دادگایانـە لاپەڕەیـەکی رەش و سیای ئەوروپان کە مێژوو کەم لەهاوتایانی بە خۆیەوە بینیوە.

---

[99] بروانە : الدکتور عبدالقادر أحمد الیوسف ، العصور الوسطی الأوروبیة ، صیدا – بیروت 1968, ص248-249

[100] "محاکم التفتیش".

دادگاکانی پشکنین بە نهێنی کاریان دەکرد، خراپترین جۆری ئازاردانیان بەکار دەهێنا . ئازاردەرانی دەستەیەکی نەزان و نەفام و چاوبرسی بوون، کڵێسە وای بردبووە مێشکیانەوە کە گوایە بەو کارەیان بەهەشتی پڕ لەمەی و پەری بۆ خۆیان و ئەوەیان بنیات دەنێن، هەروەها بەشێك لەسامانی ئەوانەی دەکەوتنە بەردەستیان و بەزەبری قامچی ناچار دەبوون خۆیان بە تاوانبار دابنێن بەر ئەوان دەکەوت., لەبەر ئەوە زۆر بەدەگمەن هەبوون بتوانن تا سەر، دان بەخۆیاندا بگرن. جاری وا هەبوو ئازاردانیان چەند ساڵێکی دەخایاند. بەوێنە زانای گەورە جۆردانۆ برۆنۆ (1548-1600) هەشت ساڵی رەبەق ئەو ئازارەی چەشت.

بەو جۆرە بەسەدان هەزار رۆڵەی دڵسۆزی ئەوروپا بوونە قۆچی قوربانیی دادگا دواکەووتووەکەی پشکنین. سەیر ئەوەیە ئەوانەی تاوانبار دەکران سەریان نەدەپەڕێنرا وەك ئەوسا لە ئەوروپا باو بوو. بەڵکو دەسوتێنران گوایە لەبەرئەوەی کڵێسە بە خێری دژی خوێن رشتن بووا. هەروەها بە پێی فەرمانی پاپا دەبوو دەزگاکانی میریی تاوانبارەکان بسووتێنن چونکە کڵێسە بۆ خۆی دەستی نەدەچووە گیانی خەڵکی !!. هەر کەسیش تاوانبار دەکرا ئەوەی لە سامانی بێبەری دەکراو کڵێسەو پیاوەکانی دەبوونە وەچەی !!! زۆری ئەبرد بە پێی بڕیارێکی تایبەتی دادگاکانی پشکنین مافی "سزادانی" مردەانیشیانوەرگرت و کرێگرتەکانیان زۆر بێ شەرمانە گۆڕی هەزارانیان هەڵتەکاندو پاشماوەی ئیسسك و پروسکی لاشەکانیان سووتاندن و بەو بیانوەوە کەوتنە زەوتکردنی هەر خانووبەرەو زەویوزارێك بەناویانەوە بەجێ مابوون.

لەبەر ئەوانەی باسمان کردن هیچ سەیر نییە کاتی خۆی خەڵکی نازناوی "خوێن رێژ" یان بۆ ژمارەیەك لە پاپاکان هەڵبژارد بوو، وەك ئەسکەندەری شەشەم (1492-1503) کە ناشیرینی رەفتارەکانی کارێکی ئەوتۆی کرد هەموان، بەکاتۆلیك و پرۆتستانت و بە ئیماندار و بێ ئیمانەوە زۆر بە توندی رەخنەی لێ بگرن و لۆمەی بکەن[101] . داهاتی ئەو پاپایە خۆی لە نزیکەی دوو ملیۆن دولار دەدا[102] . کەسەدان ملیۆنی ئەمرۆی دەکرد.

---

[101] E.S Crosby , Op Cit P 240

[102] Ibid P 239

دەستەودایەری پاپا لە کوێ بۆیان بلوایە لەوێ زیاتریان بەخەڵك دەکرد. ئەوەی لەئەڵمانیا دابەش دیانکرد بەکتێبیش تەواو نابێ. لێرەدا تەنها یەك نموونەی مانادار دەهێنمەوە. پیاوە ئاینیەکانی ئەوسای ئەو وولاتە باجیان لە مەیخانەو لەکارخانە وەردەگرت و تەنانەت پاکانەیان بۆ ئافرەتی بەرەڵلا دەکردو دەیانفەرموو تاوانی ئەوانەش کە دەچنە باخەڵیان لەو بابەتەیە کە یەزدان بە ئاسانی لێی خۆش دەبێ. لەبەر ئەوە هیچ سەیر نییە لەسەدەی چواردەو پانزەهەمیندا نەخۆشی سووزەنەك لە ئەڵمانیادا بەجارێك تەشەنەی سەندو کەوتە درووێنەی گیانی دەیان هەزار کەس.

سەرباری گشت ئەمانە، کڵێسە بە ئاشکرا دژی بزووتنەوە نەتەوەییەکان و پەیدابوونی زمانی ئەدەبیی یەکگرتوو بوو چونکە هەردووکیان دەبوونە هۆی وووریابوونەوەی جەماوەر کەم بوونەوەی دەسەڵاتی خۆی. هەر لەبەر ئەوەش کڵێسە دژی بڵاو بوونەوەی خوێندن و خوێندەواری بوو، سەرتا بەربەرەکانییەکی زۆری چاپخانەی نوێی کرد و لەوساوە دەستی دایە بڵاوکردنەوەی لیستی تایبەتی بۆ ناوی ئەو بەرهەمە ئەدەبیو زانسیتیانەی لای پەسەند نەبوون لەبەر ئەوە قەدەغەی دەکردن.

بەهەمان دەستوور ئەورووپای بەر لە رۆژگاری رێنیسانس دووچاری زنجیرەیەکی تر گیروگرفت و کێشەی کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی تێکهەڵکێش هاتبوو. رژێمی دەرەبەگیو شێوازی چەوساندنەوەی ئەو رژێمە و ئەنجام دیاردەکانی بوونە کۆسپێکی گەورە لەبەردەم رەورەوەی پێشکەوتنی گشت گەلانی ئەوسای ئەورووپادا. بادەی خۆشیو ناو کۆشك و قەڵا گەورەکانی دەرەبەگاکانی ئەوسا بە خوێن و فرمێسك و ئارەقی ناوچەوانی هەزاران دەگەرا. لێرەشدا مشتێکی زۆر بچووك نموونەی خەروارێکی زۆر گەورەیە. جووتیارانی سەدە ناونجییەکانی ئەڵەمانیا دەبوو پاش مردنیش باج و سەرانە بدەنە ئاغا زیندووەکانیان. ئەوەی ئەو مردوانە مافیان نەبوو دەست بۆ ئەو میراتە بەرن کە بۆیان دەمایەوە بەر لەوەی سێ یەکیان لەگەڵ مشتێك پارەدا پێشکەشی بە ئاغا دەکرد. ئەو باجە ناوی خۆی بە خۆیەوە بوو، "مردوانە".

چەوساندنەوەی بێ ئەندازە جوتیارانی ئەورووپای لەژیان و وەرس کرد کە بەر لە کۆتایی سەدە ناونجییەکان بەسەدان هەزاریان ناچار بوون لە زۆر ناوچەو مەڵبەندا

پەنا بەرنە بەر چەك. ساڵی 1517 نزیکەی 90 هەزار جوتیاری ستێریا لە ئەڵمانیا بۆ ماوەی سێ مانگ لەسەر سەك بێ وچان کەوتنە پەلاماردانی کۆشك و تەلاری ئاغاکانیان. ژمارەی تەنها قوربانییەکانی شۆڕشی گەورەی جوتیارانی ئەڵمانیا لە ساڵی 1524 -1525 دا خۆی دەدا لە نزیکەی سەد هەزار کەس[103] بۆ ئەوەی باشتر لە هۆو ئامانجەکانی ئەو جۆرە راپەڕین و شۆڕشانە تێبگەین کورتەی ناوەڕۆکی ئەو "خەوە" دەهێنینەوە کە گوایە شوانێکی ئەو ساڵانە بینوییە. ساڵی 1476 هانز کە شوانێکی ئەڵەمانی بوو رایگەیاند گوایە "دایکی یەزدان هاتۆتە خەوی و پێی گوتووە دەسەڵاتی ئاسمان بۆ سەر زەمین نزیك بۆتەوەو ئیتر نەپاشاو نەمیرو ئاغاو نە پاپا و ناویان لەناواندا نامێنێو هەموو پیاوان دەبنە براو ئافرەتیش دەبنە خوشکی یەکترو وەك یەك دەبنە خاوەنی زەوی‌و وزارو لەوەرگەو بێستان و دارستان... "ئەو" "خەوە" خۆشە بەس بوو بۆئەوەی هەزاران دووی هانز بکەون.

لەژێرسایەی رژێمی دەرەبەگیدا زۆربەی وڵاتانی ئەورووپا دابەش و لێك دابڕاو بوون. ئەڵەمانیا، بەوێنە ئەوساکە لەدەیان میرنیشنیی دوژمن بە یەك پێکهاتبوو. شارە گەورەکانی ئیتالیاش هەریەکەیان دەوڵەتێك بوو بۆ خۆی. هەربەو پێیەش لەسەرتاپای ئەورووپادا زمانێکی ئەدەبیی یەکگرتوو نەبوو. زمانی وا هەبوو لە دە دیالێکت و پتر دروست بووبوو. چین و دەستەکانی سەرەوەی کۆمەڵ بە لاتینی دەدوان و هەر ئەویشیان بۆ نووسین و خوێندن بەکاردەهێنا. لەناو کۆمەڵانی خەڵکدا دەبوو بەچاری رۆن گەرچەك بەدوای کوێرە خوێندەوارێکدا بگەڕایتایە. رشانەوەو لەرزوتاو ئاولە و سورێژە و دەیان نەخۆشیی تری وەك ئەوان شانبەشانی برسێتی دروێنەی ژیانی هەزارنیان دەکرد. تەنها ئەو رشانەوەیە ساڵی 1348 لبەچەند مەڵبەندێکی ئەورووپادا بڵاو بوبۆوە بووە هۆی مردنی سەدان هەزارکەس.

بەو جۆرە کڵێسە رۆژێمی دەرەبەگی بەگشتی بوونە کۆسپ و لەبەردەم هەموو پێشکەوتنێکی نوێدا. سەرەتاو ناوەندی سەدە ناونجییەکان ئەوە بۆ رژێمی دەرەبەگی‌و

---

[103] هیچ سەرچاوەیەك ژمارەی قوربانییەکانی ئەو شۆڕشەی بە لە 50 هەزار کەمتر لەقەڵەم نەداوە بە وێنە بڕوانە:

(C.Hayes op.cit.p.143)

تایبەت بۆ کلێسە لوا. بەلام لەکۆتایی ئەو قۆناغە مێژووییەدا ئیتر بۆی نەدەلوا چونکە لەمندالآنی کۆمەلگای ئەوساکەی ئەورووپادا هێزو دەستەی نویێ دروست بوون کە دوارۆژیان لەهیچ روویەکەوە لەگەلّ رژێمی دەرەبەگیدا نەدەگونجا. . ئەوەی بووە هۆی پەیدا بوونی بیری نویێ کە بێ بەزەییانە کەوتە ئابیڕوو بردنی بیرە دواکەووتووە باوەکانی ئەو رۆژگارە تاریکە. دەبوو نەشتەری تیژی رووناکبیرانی مەلّبەندە پێشکەوتووەکانی ئەوسای ئەورووپا بەر لەهەمووان بکەوێتە دادڕینی پەردە رەشە دەستکردەکانی کلێسە. شاعیرو نووسەری گەورەی ئیتالیا و جیهان دانتێ یەکەم کەس بوو دەنگی زولآلی بەرزکردەوەو پەردەی رامالێ و گشت ئەورووپای هەژاند.

دانتێ و کومیدیای یەزدانی:

"هەزار ساڵی ژیان لەئاستی ئەمریدا ترووکەیەکە"

-دانتێ-

بەهاری ساڵی 1265 دانتێ ئەلجیری لەناو خێزانێکی دێرین و ناسراوی فلۆرەنسەدا لەدایک بوو[104]. لەهەرەتی لاویدا تێکەڵ بەژیانی سیاسیو کۆمەڵایەتی فلۆرەنسە بوو کە ئەوساکە لەهەموو شارەکانی ئیتالیا و ئەوروپا بەناوبانگ و پێشکەووتووتر بووە[105]، دانتێ لایەنی "پارتی سپییان"ی گرت کە لە بازرگانان و سەنعەتکارانی فلۆرەنسە پێکهاتبوو، ئەوانەی ئەوسا دەستەیەکی زۆر پێشکەووتووی کۆمەڵگای ئیتالیایی بوون. ساڵی 1302 کاتێک ناحەزانی ئەوان کە بریتی بوون لەمیرو ئەرەستوکراتی، دەسەڵاتیان وەرگرت فەرمانی هەڵواسینی دانتێیان دەرکرد. بەڵام بەوەی باش بوو لەوکاتەدا دانتێ لەدەرەوەی فلۆرەنسا بوو بۆیەکا، بۆ بەختی هەموان، بەردەست نەکەوت ، لەگەڵ ئەوەش کە دانتێ وازی لە سپییەکان هێناو وەك خۆی دەیگوت"خۆم بوومەتە پارتی خۆم" ئینجا پاش سیازدە ساڵ کاربەدەستانی فلۆرەنسە دیسان فەرمانی خنکاندینان دەرکردەوە. بۆیەکا تامردن نەیتوانی جارێك تر بە فلۆرەنسە خۆشەویستی شاد بێتەوە هەرچەند بێ سوود تەقەللا یەکی زۆری دا بۆ ئەوەی دەستی لێ هەڵبگرن و رێگەی گەڕاندنەوەی بدەنێ. کە ئەوەی بۆ ئەلوا کەوتە گەڕان بو شارو مەڵبەندانەی ئیتالیاداکە سەر بە فلۆرەنسە نەبوون[106] . لەوسالانەدا زۆرجار دووچاری نەبوونیو گێرمەو کێشە هات. دانتێ دوا شەش ساڵی

---

[104] دانتێ مانگی مایسی ساڵی 1265 لەدایك بووە. بەڵام تا ئێستەنەو رۆژەی تێیدا هاتۆتە دنیاوەبەتەواوەتی نەزانراوە.

[105] مێژونووسان نازناوی "پایتەختی رینیسانس "یان داوەتە "فلۆرەنسە" .

[106] ئەوساکە ئیتالیا بەسەر ژمارەیەك میرنشینی سەربەخۆدا دابەش بووبوو.

لەشاری ڕافنا بردە سەر تا ڕۆژی چواردەی ئەیلولی ساڵی 1321 چاوی لێك ناو هەر لەوێش نێژرا. شایانی باسە کاربەدەستانی ئیتالیا ساڵی خنکاندنکەیان هەڵوەشاندنەوە.

دانتێ پیاوێکی ساکارو هێمن، لەسەرخۆو کەم دوو بوو. زانایەکی بەکجار زیرەك و خوێندەوار ورد بوو، لەسەرتای ئەوروپای ئەو ڕۆژگارەدا کەسێك نەبوو شان بدا لەشانی.. کاتێکیش ئەو تێکەڵ بەکۆڕی ژیان بوو ئیتالیای نیشتمانی گەیشتبووە ڕۆخی ئاڵۆ گۆڕێکی ئابووریو کۆمەڵایەتی گەورە کە زۆر ئاتاجی لێشاوی شەپۆلێکی فراوانی بیربوو بۆ ڕامالێنی کۆن و چەسپاندنی نوێ. بێ ئەو شەپۆلە ڕەورەوەی ژیان و بەتەکانیش نەیدەتوانی هێدی بەروپێش بڕوا. دانتێ دوورو ووردبین یەکەم کەس بوو دروست دەرکی ئەو ڕاستییە گرنگ و بایەخدارەی کرد.

بەرلە هەمووان دانتێ هەستی بەوەکرد کە دەبێ ئەدیب بۆ گەل بنووسێ کەوابێ دەبوو هەر بەو زمانەیش بنووسێ کە هەمووان نەك دەستەیەکی تایبەتی، لێی تێدەگەیشتن. ئەو بۆچوونە شۆڕشێکی گەورە بوو بۆ کۆتایی سەدەی سیازدەمین کاتێك ڕووناکبیرانی ئەوروپا بە لایتنی بەرهەمی خۆیان بلاّودەکردەوە و نووسین بەزمانی نەتەوەیی بەلایانەوە پەشم و نزمی بوو. ئا لەو کاتەدا دانتێ خولیای زمانی ئیتالیایی دای لەکەللەیو بە پەرۆشەوە کەوتە سۆراخی دیالێکتەکانی[107]. زۆری نەبرد دەستی دایە دانانی بەرهەمی تایبەتی دەربارەی زمانی نەتەوەیی کە دەیگوت وەك "نانی جۆ"" بۆ هەمووانە نەك بۆ دەستەیەکی بچووکی تایبەتی[108]، شایانی باسە دانتێ ئەو بەرهەمانەی بە زمانی لاتینی دادەنا چونکە دەیویست لەڕێگەیانەوە پاڵ بە نووسەرانی ئیتالیاوە بنێ بەزمانی زگماکی خۆیان بنووسن و سووریش دەیزانی کەسێکیان بێزیان نایەت توخنی ئەو بەرهەمانی بکەون ئەگەر بە لاتینی نەنووسرێنەوە. هەرچی بەرهەمەکانی تری بوون دانتێ بەزمانی نەتەوەیی دایدەنان چونکە دەیویست لەڕێگەیانەوە بگاتە قوڵایی هەست و دەروونی زۆرینەی گەل.

---

[107] H.B Cotterill, Medieval Italym Bew York, 1915 PP 51-544

[108] زۆر خواردن هەن کە تەنها لە ئاردی گەنم دروست دەکرێن و ئەوسا لە خواپێداوەکان بەولاوە کەسێکی تر دەستیان پێیاندا ڕانەدەگەیشت، وێڕای ئەوە نانی جۆ بۆ مەعیدە سووکترە وەك لەنانی گەنم، واتە هەزمی زمانی نەتەوەیی وەك نانی جۆ لە هەزمی نانی گەنم وەك زمانی لاتینی ئاسانترە.

لەرێگەی هەردووکیشیانەوە . واتە لە رێگەی بەرهەمە لاتینییەکان و ئەوانەیان کە بەزمانی ئیتالی دایدەنان، توانی زۆر زوو کاربکاتە سەر دەستەیەك رووناکبیری ئەوسای ئیتالیا کە وایان لێ هات. بە پێی گوتەی خۆیان، لە

" شیرینی شێوازی نووسینی نوێ تێبگەن"[109]

بەو جۆرە دانتێ ئەلجیری یەکەم بەردی گەورەی لە بناغەی دامەزراندی زمانە ئەدەبییە یەکگرتووەکانی ئەوروپادا بوو بەقەڵغانی پاراستن و گەشە پێ کردنی هەست و نەریتی نەتەوەیی وە چەکی کاریگەری ریسواکردنی کۆن و بنیاتنانی نوێ و پێشخستن و بڵاوبوونەوەی ئەدەبی نەتەوەیی کە وەك نانی جۆی ئەو رۆژگارە بووە خۆراکی هەمووان. ئەو ئامانجە بەرزو رەوایانە لەدانتێ کردبوو بە توندی پەلاماری ئەوانە بدات کە خۆی وتەنی "هەوڵ دەدەن لە نرخی زمانە نازدارەکەمان کەم بکەنەوە".. بەلاّم هەر بۆ خۆیشی زۆر زوو سەلماندی چۆن دەتوانرێ بەدروستی تەنانەت مەبەستی فەلسەفیش لەدوو توێی زمانی نەتەوەییدا رابگەیەنرێ. بۆیەکا زۆری نەبرد دڵسۆزێك نەما بیەوێ گوێ بۆ ئاوازی قەڵب و ناهەمواری ئەو جۆرە کەسانە رایەڵ هەموو وایان لێ هات، لە "شیرینی رازی خۆیان تێبگەن"

یەکێك لەبەرهەمە زووەکانی دانتێ ناوی "ژیانێکی نوێ"یە و کە دەروبەری ساڵی 1283-1295 بەزمانی ئیتالی، نەك لاتینی، داینـاوە[110] لەو بەرهەمەیدا دانتێ بەشیعری رازاوە یادی یەکەم خۆشەویستیی خۆی دەکاتەوە. ئەو خۆشەویستییەی لە تەمەنی نۆ ساڵیدا کتوپڕ هەستی پێ کردو تا مردن لە کۆڵی نەبۆوە. لەو تەمەنیدا دانتێ بۆ یەکەم جار کچێکی شۆخی لە خۆی گەورەتری بەناوی پاتریس پۆرتیناریێەوە بینیو بەتیری عەشقی گرفتار بوو. هەرچەندە پاتریس نەبزوا، بەڵکە گاڵتەشی بەدانتێ دەهات و مێردی بەدەوڵەمەندێك کردو لەهەرمێتی لاویدا چاوی لێك نا، بەلاّم بەهۆی خۆشەویستی رەسەنی ئەوەوەو لەرێگەی بەرهەمەکانییەوە چۆتە خانەی نەمرانەوە. راستە دڵی ناسکی دانتێ بەلووت بەرزی وزیاتر بەمردنی پاتریس گەردی لێ نیشت، بەلاّم ئەوەمان بەخێر بۆ گەڕا چونکە

---

[109] ا.ا. جوبێر، بەزمانی رووسی ـ ((مێژووی جیهان))، بەرگی سێیەم ، مۆسکۆ ، 1957، ل 631.

[110] خوێندنەوەی بەرهەمەکانی دانتێ"، دانانی دەستەیەك زانا، بەزمانی رووسی، مۆسکۆ/1971.

دانتێـی زیـاتر خسـته سـەر ڕێگـەی خوێندنــەوەو پشـکنین نووسـین کەدەیویسـت بەهۆیانەوە خەفەتی قوڵایی دەروونی بڕەوێنێتەوە.

ناومرۆکی "ژیانێکی نـوێ" زۆر لەچوارچێوەی تەسکی خۆشەویستی فراوانترە. دانتـێ لـەو بەرهەمەیـدا گـەلێك رووی ژیـانی ئیتالیـای دەوروبـەری کۆتـایی سـەدە ناونجییەکان و فۆلکلۆر و ئەدەبی ئەوسای تۆمارکردووە. لەهەمووشی گرنگتر ئەوەیە دانتـێ بـە "ژیـانێکی نـوێ" زەنگـی دەسـت پێکردنـی قۆنـاغێکی نـوێی بـۆ نوسـینی ئەدەبی ئـەوروپا لێدا. نیشـانی دا چۆن ئـەدیب دەتوانـێ بەزمـانی نەتـەوەیی خـۆی، هەست و نەستی ڕووداوێکی ئاسایی رۆژانـەی مـرۆڤ رابگـەیێنی. بـەو جۆرە سەرتای قوتاربوونی ئەدەب و لەکۆت و زنجیرەی ژەنگاویی سەدە ناونجییـەکان دەستی پێکـرد. لەوساوە ئەو هونەرە گەورەیەی مرۆڤ سەری لە کۆڕی تەسکی نـاو کۆشـك و دیـواری بڵندی قوتابخانە تایبەتیبەکان دەرهێناو ورووی دەمی کردە هەمووان، ئەو دەسکەوتە یەکێك بوو لـەدیاردە گـەورەکانی ڕێنیسـانس و بووە هۆیـەکی گـرنگ لـەو هۆیانـەی ڕێگەیان بۆ ئاڵ و گۆڕە شۆڕشگێڕییە قووڵـەکانی ئـەوروپاو دوای ئـەو جیهـان خـۆش کرد.

پاش دەوروبەری دوازدە ساڵ دانتێ شاکاری "کۆمیدیای یەزدانی" ی پێشکەش بە ئیتالیا و ئەوروپا و گشت جیهان کـرد کە یەکێکە لەبەرهەمە ئەدەبییـە دانسقە نـەمرەکانی مـرۆڤ. وایـێ دەچـێ دانتـێ سـاڵی 1307 دەسـتی بـەدانانی "کۆمیـدیای یەزدانی" کردبێ. گەر ئەو ساڵە دروست بێ ئەوا بە چواردە ساڵ لـە دانـانی هـەر سـێ بەشـەکەی کۆمیـدیا بۆتـەوە چـونکە سـاڵی تـەواوبوونی کـە (1321) ە بەدروسـتیی زانراوە.

"کۆمیدیای یەزدانی" کە گەورە و بەناوبانگترینی بەرهەمەکانی دانتێیە لە سێ بەش پێکهاتووە "دۆزەخ" و " ئەعراف" [111] و "بەهەشت" هـەر بەشـەشیان بریتییـە لـە 23 سـروود کـە هـەموویان بەسـەریەکەوە پـتر لـە چـواردە هـەزار بـەیتی رازاوە پێکدەهێنن.

---

[111] خوێندنـەوەی بەرهەمـەکانی دانتـێ، دانـانی دەسـتەیەك زانـا ، بـەزمانی رووسـی ،مۆسکۆ،1971، ل59.

دانتــێ بــەزمانی نەتــەوەیی "کۆمیــدیای یــەزدانی" ی دانــاوە چــونکە ئەوباسانەی‌لەوێدا هێناونییــەوە گشتین و وەك دوایــی لێیــان دەدوێـین زۆر بـەووردی دەردەکـانی کۆمــەڵی پــێ بـیراز کـردوون. لەبــەکارهێنانی زمـانی نەتەوەییـدا دانتــێ وەستاییەکی گـەورەی نوانـدووە کـە دیـالێکتی رەخسیوی تۆسکانیی کردۆتـە بناغـە و بەوشەی هەڵبژاردەو لەباری دیالێکتەکانی تری زمانی ئیتالی زاخاوی داوەتـەوەو تـەواو دەوڵەمەندی کردووە. هەروەها سروودەکانی کۆمیدیای بـە پەنـدی پێشینان و قسەیی نەسـتەقی باووبـاپیران و فۆلکلـۆری بـاوی نـاو کۆڵانـان رازاندۆتـەوە. بـەو کـارەی دانتــێ سـامانێکی زۆری کەلـەپووری دەوڵەمەنـدی گەلەکـەی لـە فـەوتان رزگـار کـرد کـە بـەو هۆیەوە تا ئیمرۆکەش بەروبوومی زۆری ئـەو سـامانە وان لەسـەر زاری ئیتالیەیـەکان. سەرباری ئەوانەو هـەر بـە هۆیشیانەوە دانتـێ بـووە یەکـەم کـەس کـە بناغـەی زمـانی ئەدەبیو نەتەوەیی یەکگرتووی بۆ گەلی ئیتالیا دارشت.

"کۆمیــدیای یــەزدانی" پــڕە لــەوردەکاریی وەســتایەکی هونەرمەنــد، هــیچ دەستکەوتێکی ئەدەبیو ڕووناکبیری رابووردوو نییە دانتێ تێهەڵکێشی بەرهەمـەکانی و لەسەروو هەموویانەوە کۆمیدیاکەی نەکرد بێ، هەر کەس بیەوێ تـەواو لـە نـاوەڕۆکی "کۆمیدیای یەزدانی" تێ بگـات دەبـێ تـا رادەیـەکی بـاش شارەزای فەلەسـەفەو ژیـانی کۆمەڵایەتیو سیاسیو مێژوویی پێش سەدەی سیازدەمین بێ. بەپێی قسـەی شـارەزایان ڕۆژئاواییـەکان بـۆ تێگەیشـتنی جیهـانی پـان وبـەرینی دانتـێو وەرگێڕانـی "کۆمیـدیای یەزدانی" پێویستیان بە 15 تا 25 ساڵە[112]. لەبـەر ئـەوە هـیچ سـەیر نییـە لـە دەزگا زانسـتەکانی وڵاتـە پێشـکەوتووەکاندا تـاوەکو ئێستەش کـۆڕی تایبـەتی بەلێکۆڵینـەوەو لێکدانـەوەی بەرهەمەکانی دانتێوە خەریکن کە کۆمیدیا، وەك گومان، شاکاریانە.

ئەوانەی باسمان کردن بێگومان هەموویان گـرنگ و بایەخـدارن و دەنگدانـەوەی ئەرکـەکانی فۆنـاغن و لەبـەر ئـەوەش بـەرەوایی پایــەی "کۆمیـدیای یـەزدانی" یـان بەرزکردۆتەوە. لەگـەڵ ئەوەشـدا لایـەنێکی زۆر گـرنگتر لـەوان لـەناوەڕۆکی کۆمیـدیا دا وەك تـەوژم خۆ دەنوێنێ. وەك گوتمان دانتـێ لـەو بەرهەمەیـدا وەستایانە پـەردەی لـە

---

[112] بروانة: دانتی الیجری، الکومیـدیا الإلهیـة، المطهـر، ترجمـة حسـین عثمـان، الطبعـة الثانیـة، القاهرة، 1970،ص471.

ڕووی هەموو کەموکورتیو ناتەواوییەکانی کۆمەڵ ڕامالیوە. لە کۆمیدیادا گوایە دەچێتە جیهانی پاش مردن و سەرەتا دەگاتە دۆزەخ. لەیەکەم سروودی دۆزەخەوە دانتێ کەوتۆتە پەلاماردانی ئەو پاپاو کاردینال و قەشانەی لەژیانیدا خراپەیان کردووەو نوشتەی تاوان ڕەوێنیان فرۆشتوەو خزمەتی نیشتمان و گەلیان نەکردووە. ئەوانەی بەچاویرسیو خۆفرۆش ناوی بردوون و لە ڕیزی دزو جەردەو دلڕەقانی جیهاندا دایناون و سەرەو ژێر هەڵیواسیون و ئاگری دۆزەخی بۆ کردوونەتە لانەی هەتایی. لەسرووودی نۆزدەمینی دۆزەخدا, بەوێنە, توشی پاپا بۆنیفاتشۆی هەشتەم دێو بێ سڵ کردنەوە بە تاوانبارو بەرتیل خۆرو خائین و جەردەی کلێسەو دوژمنی نیشتمان ناوی دەبات, بۆنیفاتشۆ لای دانتێ "پەڵەی شەرم و نزمییە بە ناوچاوانی سەرتاپای مرۆڤەوە". دانتێ تەنانەت ئاشکرا ناوی کلێسەش دەباو لەسروودی سیودووەمینی ئەعرافدا ئافرەتێکی خراپی کردۆتە دروشمی.

"کۆمیدیای یەزدانی" بە تەرازوویەکی ورد زۆربەی گەورە پیاوانی کلێسەی نرخاندووە, کەمترین چاکەی بۆ تۆمار کردوون و پاداشتی لەسەر داونەتەوە, بەوێنە ئەدریانی پێنجەمی لە (ئەعراف)دا لە نزیک بەهەشتەوە داناوە[113] , تەنها لەبەر ئەوەی بۆتە پاپا ئیتر دەستی لە بەخیلی هەڵگرتووە و دڵسۆزانە ئەرکی سەرشانی جێبەجێ کردووە.

هەمان کات کە دانتێ پاپاو قەشە خراپەکانی بێ بەزەییانە بە ئاگری دۆزەخ دەسووتێنێ و شاعیرو نووسەرە بت پەرستە گەورەکان دەنرخێنێ و بەچاوی ڕێزو خۆشەویستیەوە سەیریان دەکا، ئەوانیشی لە ئەعراف لە نزیک بەهەشتەوە داناوە، لەگەڵیان دەدوێ، یادی خزمەت و چاکەکانیان دەکاتەوە لەوەیش زیاتر، ڤێرجیلی ناوداری کردۆتە ڕێنومای خۆی. بە جووتە پێکەوە ئەعراف دەبڕن، ڤێرجیلی شاعیری بتپەرستی ڕۆمانی کە ساڵی حەفتای پێش زایین لەدایك بووەو ساڵی نۆزدەی پێش زاین کۆچی دوایی کردووە، پیاوێکی زاناو داناو هەست ناسك و شەرمن ، نموونەی ڕەوشت بەرزی و دڵسۆزی بووە. لە بەرهەمەکانیدا لەهەموو شت زیاتر بایەخی بە مرۆڤ داوە، باسی جوتیارو شوان و کچە لادێی و جوانیی سرۆشتی کردووە. ڤێرجیل

---

[113] لەسرووودی نۆزدەمینی ئەعرافدا ناوی هێناوە.

نیشتمان پەرست بوو، خۆزگەی بەو رۆژانە دەخواست کە رۆما تیایندا بەهێزو یەکگرتوو بووە ئەوانەش بەس بوون بۆ ئەوەی ڤێرجیل لە زووەوە سەرنجی دانتێ رابکێشێ. بەڵام دانتێ لەو هەڵبژاردنەیدا مەبەستێکی تریشی هەبوو، ڤێرجێلیش وەك رووناکبیرانی رۆژگاری رێنیسانس لە قۆناغێکیدا دەژیا رۆژی نوێ لەکەلەوە سەری دەرهێنا بوو. ئەویش وەك ئەوان، عەودالی تەوژمی گۆڕان بوو.

لە سێیەمین سروودی ئەعرافدا ناوی پاتریس بۆرتیناری دێتە ناو کۆمیدیاوە، لەوەدا دانتێ وردەکارییەکی هونەرمەندانی کردووە، چونکە بەو پێیە پاتریس لە 30 سروودی ئەعراف و لە 32 سروودی دۆزەخدا ناوی نییە کە تێکڕا دەکەنە 63 کۆی سێ و شەشی دەکاتە نۆ. بەهەمان دەستوور پاتریس لە 3 سروودی ئەعراف و لە 33 سروودی بەهەشتدا، ناوی هەیە کە پێکڕا دەکەنە، 36. کۆی شەش و سێش دیسان هەر دەکاتە نۆو دانتێش، وەك باسمان کرد، لەتەمەنی نۆ ساڵیدا بوو کە پاتریس بۆ یەکەم جار تەلی دڵی توند هەژاند. دوای ئەوەی دانتێ لەدوا قۆناغی ئەعرافدا تووشی یەکەم خۆشەویستی ژیان دەبێ ئیتر ئەو دەکاتە رێنومای و لەگەڵی دەچێتە بەهەشت. هەرچەندە، بێگومان، خۆشەویستیی رەسەن هاندەری یەکەمی ئەو هەڵبژاردنەی پاتریسە، بەڵام هەمان کات گومان لەوەش ناکرێ کەدانتێ بەو کارەی دەیویست نرخی بەرزی مرۆڤی هاوچەرخی خۆیو هەستی رێزی بەرامبەر ناوەرۆکی ئاینی عیسایی دەربڕێ چونکە لە راستیدا دانتێ بە هیچ جۆر دژی ئاینی عیسایی نەبوو بەڵکو دوژمنی باوەکوشتەی ئەوانە بوو کە رووی راستەقینەیان شێواندبوو، ئەوانەی لە ژێر پەردەی ئایندا ئەوی نەدەشیا دەیانکرد.

لەدوابەشی"کۆمیدیای یەزدانی"دا دانتێ بە شێوازێکی دڵڕفێن باسی بەهەشت دەکات. بەهەشتی کۆمیدیا جێگەی رەوای دڵسۆزان و نیشتمانپەروەران و پیاوچاکانە، جێگەی ئەوانەیە کە لەژیاندا ئازاری کەسیان نەداوە و لە چاکە و دڵسۆزیو خزمەتو خۆشەویستی بەولاوە شتێکی تریان نەزانیوە.

دانتی ئەلجیری نیشتمانپەروەرێکی دڵسۆز بوو، ئەو دەیویست ئیتالیا یەکگرتوو، بەهێز و خاوەن دەسەڵات بێ. هەر کەسێك رۆژێك لە رۆژان خزمەتێکی ئیتالیای کردبێ ئەو ناوی لە کۆمیدیادا هێناوە. هەر بەوجۆرەش زۆر بەتوندی رەخنەی لەباری سیاسی ئیتالیای سەدەی سیازدەمین گرتووە. بەجۆرێك دەیویست سەرنجی پێ

رابکێشێ و هەستی پێ ببزوێنێ. ئەوەتا لە سروودی شەشەمینی ئەعرافدا ڤێرجیل و سۆردیلۆی شاعیری کۆنی رۆما یەکتر دەبینن، هەر کەناوی نیشتمان دێ هەردووکیان بەگەرمی باوەش بەیەکدا دەکەن[114] . کاتێک دانتێ بەو جۆرە دەیانبینێ ماتەمینی دایدەگرێ چونکە پارچە پارچەیی و رەشبگیریی نیشتمانی بیردەکەوێتەوە کە "بۆتە کەشتییەکی بێ کەشتیوان لەناو زریانێکی پڕتەوژما". "یاسا چ دادێک دەدا ئەگەر کەشتییەکە بەدەست سەردارێکی لێهاتووە نەبێ؟" دوای ئەو پرسیارە دانتێ بەچاوی پڕ فرمێسکەوە روودەکاتە قاپیی خواوەندی مەزن، دەیەوێ بزانێ چاوی رەحمەتی لە ئاستی نیشتمانی خۆشەویستیدا توقاندووە یا کاری خێری بەدەستەوەیە بۆی. هەرلەوێدا دانتێ دەکەوێتە لۆمەی فلۆرەنسە کە "عەدالەت تێیدا تەنها لەسەر زارانە"، کە دانیشتووانی کوژراوی پارەی مفت و پایەی بەرزن. ئەی ئیتالیای خۆشەویست "رۆڵە زیندووەکانت کە وان لەناو یەك دیوارویەك سەنگەردا دەست لە کوشتاری یەکتر هەڵناگرن. یەکتر لەت و کوت دەکەن"!. ئەی ئیتالیای کڵۆڵ "بڕوانە رۆخی دەریاکانت و ئنجا بڕوانە سەر سینەت بزانە لە هیچ قوژبنێکدا تروسکی ئاشتی بەدی دەکەیت؟".

نتێ باش لەوە گەیشتبوو کە رەوشت بەرزیی مەرجێکی بنەرەتی سەرکەوتنی کۆمەڵە. لەبەر ئەوە عەوداڵی مرۆڤی نموونە بوو. دیزانی " هەزار ساڵ ژیان لە ئاست ئەمریدا تروکەیەکە، ناوداری و شۆرەت چەشنی گیا سەوز دەبێو زوو وشك هەڵدێ" (سروودی یازدەمینی ئەعراف) . بۆ دەربڕینی ئەو مەبەستە بەرزەی دانتێ گەلێك نموونەی جوان و مانادری لە "کۆمیدیا یەزدانی" دا هێناوەتەوە. وەك بەڵگە ئەم دوو نموونەیەی سروودی یازدەمینی ئەعراف دێنمەوە:

لەپڕ ئافرەتێکی ترم بەدی کرد، فرمێسکی خەفەت و
توورەیی جۆگەی لەسەر گۆنای بەستبوو.
رووی دەمی تێ کردو ووتی:
"ئەگەر تۆ سەرداری ئەو شارەی کە خواوەندانی
-کۆن- لەسەری پەلاماری یەکیان دا، ئەو

---

[114] هەردوو شاعیری رۆمای کۆن ڤێرجیل و سۆردیلۆ خەڵکی شاری مەنتوا بوون.

شارەی تیشکی هەموو زانستێکی لێوە دەدرەوشێتەوە.
ئەوا، ئەی پستراتۆس ، تۆڵە لەو دوو
دەستە چەپەڵە بسێنە کە بە ئاشکرا لە
گەردنی کیژۆڵەمان ئالآن".
ئەنجا ئەو سەردارە ئاسکەم بەدی کرد. بە روویەکی
خۆشەوە پێی گوت:
"جا ئەگەر ئێمە سزای ئەوانە بدەین کە خۆشیان
دەوێین ئاخۆ دەبێ چی لەوانە بکەین کە رقیان
لێمانە؟".

بەو جۆرە دانێ یەکێك لە داستانە یونانییە کۆنەکانمان بۆ دێنێتەوە. گوایە لاوێك لە یەکێك لە شەقامەکانی شاری ئەسینادا ئاشکرا پەلاماری کچی سەرداری ئەو شارە پستراتۆسی[115] دواوەو ماچی کردووە. شاژنیی دایکی شێتگیر بووەو پستراتۆسی هاوسەری هانداوە تۆڵە لەو لاوە بسێنێ. ئەویش لە وەڵامدا بە هێمنی پێی گوتووە.

"جا ئەگەر ئێمە سزای ئەوانە بدەین کە خۆیشیان
دەوێین ئاخۆ دەبێ چی لەوانە بکەین کە رقیان
لێمانە؟"

نموونەی دووەم:

ئینجا دەستەیەکم دی خوێن لەچاویان دەباری،
بەردەبارانی لاوێکیان دەکردو بە تووڕەیی هاواریان
لێك دەکرد.
با بکوژرێ ، با بتۆپێ...
ئەویش لەژێر زەبری مەرگدا بەبەر چاومەوە دەکەوت ، بەڵام
تادوا هەناسەی چاوەکانی بڕیبووە ئاسمان... لەیەزدانی
بەرز دەپاڕایەوە لەوانە خۆش بێ کە بەردەبارانیان دەکرد"

[115] ئیمپراتۆر پستراتۆس لە نێوانی 605و 572 ی پێش زاییندا فەرمانڕەوایی کردووە.

بەو جۆرە دانتێ باسی کوشتنی ستیڤانمان بۆ دەکات یەکێك بوو لەسەرداره ناودارەکانی ئاینی عیسایی. ستیڤان کاتی خۆی ڕەخنەی لە چەند لایەنێکی ئاینی مووسایی گرتووەو دەستەیەك جوو لەسەر ئەوە بەردبارانیان کردووەو ئەویش لەخودا پاڕاوەتەوە و لێیان نەگرێو بیانبەخشێ.

لەوانەیە لەو بۆچوونانەی دانتێدا زێدەڕۆیی ڕۆمانسی هەبێ. بەڵام گرنگ مەبەستی بەرزییە کە هەمیشە چاکە بەلایەوە چاك بووە . سەرتاپای ڕەخنەو ستایشەکان لە جێگەی خۆیاندا بوون. دانتێ تەنانەت ڕەخنە لە خۆشی دەگرێ. لە یەکەم دەیدەنیدا پاتریسی خۆشەویستی لێی دەپرسێ ئاخۆ دوای مەرگی ئەو هیچ خۆشییەکی ژیان سەری لێ شێواندووەو ڕێگەی ڕاستی لێ ون کردووە. ئەویش لە وەڵامدا دان بەوەدا دەنێ کە "دوای ون بوونی ئەو" جاروبار پێی هەڵنوتوە!.

دەریای بێ بنی "کۆمیدیای یەزدانی" سەرتایەکی بێ کۆتاییە . ڕشتەی مراوارییەکانی ڕۆژ بەڕۆژ زیاتر دەدرەوشێنەوە. کۆمیدیا وەستایانە نابرووی کۆت و زنجیرە ڕەشەکانی سەدە ناونجییەکانی بردو چرای بۆ ڕزگاری و سەرفرازی و ژیانی نوێ هەڵکردو لەوێوە بەرەوپێش بە گوڕو پاڵی بەرەوڕەوەی مێژووەوە نا. وەك — گرانت-ی مێژوونووسی ڕۆژئاوایی دەڵێ کۆمیدیا بەڕاستی "ئاوێنەی سەرتاپای زانست و هەست و خواستی" چەرخی خۆی بوو[116] . مەبەستی بەرودای کۆمیدیا مرۆڤ و نیشتمانە. لەبەر ئەوانەشە "کۆمیدیای یەزدانی" بۆتە بەرهەمێکی نەمرو جێگەی ڕەوای بۆ خۆی لە قوڵایی دەروونی نیشتمان پەروەران و دڵسۆزان و زانیان و هونەرمەندان و ڕەمەکی ڕووناکبیرانی وڵاتە پێشکەوتووەکاندا کردۆتەوە. سەدان ساڵە بۆتە یەکێك لە هاندەرە گەورەکانی شۆڕشگێڕانی ئیتالیا. هونەرمەندێکی لێهاتووی وەك فرانسۆ ڕۆدان (1840-1917) دوای سیو حەوت ساڵی ژیانی بۆ دروست کردنی پەیکەری "دەروازەی دۆزەخ" تەرخان کردو کەوێنەکانی لە کۆمیدیاوە وەرگت و ئینجا فریاش نەکەوت تەواوی بکات هاوڕێ و شاگردەکانی بۆیان تەواو کردو ئێستە مۆزەخانەی —ڕۆدان-ی لە پاریس ڕازاندۆتەوە. تەنانەت هیتلەریش شانازیی بە دانتێو بەرهەمانییەوە دەکردو دەیویست بیانکاتە بەڵگەی سەلمێنەری بەرزی ڕەگەزی ئاری.

---

[116] A.J Grant, A history of Europe, part II Middle Ages, London, 1929 . p. 464.

شایانی باسیشە دانتێ بۆخۆی ئەو بەرهەمەی ناونابوو "کۆمیدیا" . بەڵام نووسەرانی دوای خۆی وەك نیشانەی جوانیو تەواوی وشەی یەزدانییان پێوە لکاندووە.

لە رۆژگاری (دانتێ)وە رووناکبیران روویان کردە کۆمیدیا و کەوتنە روونووس کردن و بڵاو کردنەوەی . زۆری نەخایاند کاتێك رووناکبیرانی دەرەوەی ئیتالیاش قۆستیانەوە دەستیان دایە وەرگێڕانی. هەمان کات "کۆمیدیای یەزدانی" یەکێکە لەو بەرهەمە ئەدەبییانەی چاپخانەکان لەگەڵ داهاتنی چاپی نوێدا کەوتنە چاپکردنی. ساڵی 1472 واتە پاش ماوەیەکی زۆر کەم لە دۆززینەوەی چاپی نوی لەلایەن (گۆتێنبۆرگ)ەوە، کۆمیدیا بۆ یەکەم جار لە مێژوودا چاپ کرا.

بێگومان ئەوانەی باسمان کردن وانا گەینن "کۆمیدای یەزدانی" یا بەرهەمانی تری دانتێ هیچ کەم و کورتییان نییە. زۆر مەبەست و ئامانج هەن دانتێ تەواو نەی پێکاون. بەوێنە بە لای ئەوەوە زانست و بەرزکردنەوەی ئاستی بیر، تاکە رێگەن بۆ جێ بەجێکردنی بەختەوەری و سەرفرازی بۆ مرۆڤ. ئیمپراتۆری رۆمانی کە لە پەل و پۆ کەوتبوو لای دانتێ " گەورەترین هیوای جیهانی عیسایی بوو".

دیارە ئەو جۆرە کورت بینییە ئاساییانە بۆ رۆژگاری خۆیان ناتوانن هیچ لەپایەی یەك جار بڵندی دانتێو بەرهەمەکانی کەم بکەنەوە. بەتایبەت ئەگەر ئەویش لەیاد نەکەین کە نە ئەوو نەکەسی تری وەك ئەو ئەساکە نەیاندەتوانی خۆیان بە تەواوەتی لەدوا تاڵەکانی سەدە ناونجییەکان رزگار بکەن. وەك ئینگڵس دەڵێ پێویستە ئەوەمان لە بیر بێ کە دانتێ وەك چۆن یەکەم شاعیری چەرخی نوێ بوو هەمان کاتیش دوا شاعیری سەدە ناونجییەکان بوو. مێژوونووسیش هەن پێشنیار دەکەن "کۆمیدیای یەزدانی" بکرێتە هێڵی نێوان ئەو دوو چەرخەی مێژوو[117] . هەرچۆن بێت نەمریی دانتێ لەوەوە هاتووەکە ورد لە ئەرکەکانی قۆناغ تێگەیشت و دڵسۆزانە رەفتاری لەگەڵ کردن و چارەی رەوانی بۆ دۆزینەوە. لەوەوە هاتووە کەدەمیزانی (هەزار ساڵی ژیان لەئاستی نەمریدا ترووکەیەکە)

---

[117] بەوێنە بڕوانە:H.B Cotterill, Op, P,494

سەرەتا.

لەبەرایییدا باسی باری ژیانی ئەوروپا و کێشەکانیمان لە کۆتایی سەدە ناونجییەکاندا کرد، لەوێدا دیمان چۆن رژێمی دەرەبگی بەگشتیی‌و کلێسە و پیاوەکانی بەتایبەتی بووبوونە بارێکی قورس بەسەرشانی کۆمەڵانی خەڵکی وڵاتانی ئەوروپاوە. بێ لابردنی ئەو کۆسپە رەورەوەی مێژووی ئەو پارچە گرنگەی جیهان بە هیچ جۆر نەیدەتوانی بەرەوپێش بڕوات. بەشێکی زۆر لەئەرکی تەخت کردنی قۆرتە گەورەکانی ئەو قۆناغە کەوتە ئەستۆی پێشەنگی دەستەی رووناکبیری ئەوسای ئەوروپاوە. وەك گوتمان یەکەم ئەدیبی لێهاتوو کە ئەو ئەرکە پیرۆزەی گرتە ئەستۆ دانتێ ئەلجیری بوو. زۆری نەبرد دوو ناوداری تر دیسان لەفلۆرەنسەی ئیتالیا هاتنە ئەو کۆڕەوە کە دانتێ یەکەم ئاڵای سەرفراویی نوێی تێدا هەڵکرد.یەکەمیان پێترارك و دووەمیان بۆکاشێو بوو.

فرانچیسکۆ پێترارك
با جەنگاوەریی جارا نمان زیندوو بکەینەوە.

شوێنی پیترارك لە ژیانی رووناکبیرانی ئەورووپای کۆتایی سەدە ناونجییەکاندا هێند دیارو گەورەیە وای لە زۆر مێژوونووس کردووە نازناوی "باوکی رێنیسانس "ی بۆ هەڵبژێرن. گەر پیترارك دروست لە ئەرکەکانی قۆناغ تێ نەگەیشتایە و دڵسۆزانە بەدوای دەرمانی نەخۆشیەکانیدا نەگەڕایە هەڵبەت شیاوی ئەو شوێن و پایە بەرزە نەدەبوو.

رۆژی 20ی مانگی تەمووزی 1304 فرانچیسکۆ پیترارك (Francesco Petrarc) لەناو خێزانێکی بازرگانی فلۆرەنسەییدا چاوی هەڵهەڵێنا. وەك کاتی خۆی گوتمان بازرگانەکانی ئەوسای ئیتالیا لە هەموان زیاتر دژی رژێمی دەرەبەگی‌و

عەودالی لەناوبردنی کۆت و زنجیری ژەنگاویی سەدە ناوەنجییەکان بوون، بۆیەکا باوو باپیرو کەس و کاری پیترارك بە دەستووری دانتێ سەربە پارتی سپییان بوون. ئەوانیش لەگەڵ دانتێ بەر لەوەی پیترارك بۆخۆی لەدایك ببێت فلۆرەنسە دوورخرانەوە[118] . کەوابێ هەر لە کۆرپییەوە پیترارك بووە یەکێك لە قوربانییەکانی کۆن و کۆنەپەرستان. ئەوەی زۆر زوو لەهەست و نەستیا ڕەنگی دایەوە, لەتەمەنی دوانزدە ساڵییەوە پیترارك کەوتە خوێندنی یاسایی‌و ساڵی 1326 بووە فەرمانبەری کڵێسە . لە هەرمێتیی لاوێتیدا بەشارانی ئیتالیا و وڵاتانی ئەوروپادا گەڕا. پیترارك زۆر لە نزیکەوە تێکەڵێ خەڵکی ساکار دەبووە، جاری وا هەبوو بەرگی جووتیاری دەپۆشی‌و وەك فەلاحان دەچووە کێڵگەو ڕاوی لەگەڵ دەکردن، پیترارك بەشی زۆری ژیانی لەشاری ئەڤینیۆن بردە سەر کە ئەوساکە پایتەختی پاپاو مەڵبەندی گەورە پیاوانی کڵێسە بوو[119] . هەمیشە عاشقی بەرزیی ژیان وجوانیی سروشت بوو، کەم هەبوون بەرادەی پیترارك لەناوازی سات و سەمتوورو زیل و بەم تێبگەن بۆ خۆیشی ، وەك دانتێ لەهەندێکیاندا وەستا بوو.

خوێندن و کارو جۆری ژیان و گەشتەکانی فرانچیسکۆ پیترارك بۆی بوونە سەرچاوەی ڕەسەنی تێگەیشتنی لایەنی جیاوازی ژیانی گەل ونیشتمان. هەرزوو بیری وردی پاڵی پێوەنا بکەوێتە بەراوردێکی بەجێ و ڕەوا لە نێوانی ڕابردووی ئیتالیا و ڕۆژانی سەردەمی خۆیدا گەر بەر لە پەیدابوونی دەسەڵاتی فراوانی سەردارانی کڵێسە ئیتالیا یەکگرتوو، پێشکەووتوو، دەنگی زوڵاڵ بووبێت، ئەوا دیارە دەبێت لادانێکی گەورە بووبێتە کۆسپ و مەینەتی و دواکەوتنی گەل و نیشتمان. ئەو بۆچوونە هەستی سوراخی ڕابوردووی لەناخی دەروون و مێشکی پیتراركدا هەڵکەند. لەوساوە پیترارك دەستی دایە کۆکردنەوەو لێکدانەوەی پاشماوە دێرینەکانی نیشتمان، بەتایبەتی

---

[118] پاش دوو ساڵ پیترارك لە شاری ئارێتسۆ لەدایك بوو.

[119] لەژێر فشاری پاشایانی فەرەنسەدا پاپایانی کڵێسەی کاتۆلیکی لە مانگی مارتی ساڵی 1309وە تاوەکو مانگی کانوونی دووەمی ساڵێ 1377 بێ لە سێ ساڵی نێوان 1367 و 1370 لە بریتی ڕۆمای ئیتالیا شاری ئەڤینۆنی فەرەنسەیان کردە مەڵبەندی خۆیان، ئەو ساڵانە لە مێژوودا بە "دیلیی ئەڤینیۆن" یا " دیلیی بابل" ناودەبرێن.

دەستنووسی کۆنو کون و کەلەبەری ئیتالیاو ئەستەموول و دەرووبەریانی بۆ تەی کرد. بۆ خۆی نزیکەی 300 دەستنووسی دانسقەی کۆکردەوە کەهی وایان تێدا بوو کەس بە بوونی نەدەزانی. هەر دەستنووسێکیشی بۆ نەکڕدرایە یەکسەر روونووسی دەکرد. بەو جۆرە پیترارك کتێبخانەیەکی پێکەوە نا کە ئەوساکە لەسەرانسەری ئەوروپادا لە وێنەی نەبوو[120]. فرانچیسکۆ پیترارك زۆربەی ژیانی بۆ لێکدانەوەی ئەو دەستنووسانە تەرخان کردو هەر لەبەر ئەوەش لاتینییەکی عەنتیکە فێر بوو، بە یۆنانیشەوە خۆی خەریك کرد تاوەکو بتوانێت یەکسەر لە ناوەڕۆکی بەرهەمی فەلسەفی و رووناکبیریی گریکی کۆن تێ بگات[121].

پێوە لکانی بێ ئەندازەی پیترارك بەرابردووەوە کاریکی وای کرد ئەو لە دانتێ زیاتر بایەخ بە زمانی لاتینی بدات و زۆرتری پێ بنووسێت چونکە دەیویست، خۆی وتەنی، هەموو نووسەرانی ئەوروپا لە بەرهەمەکانی تێ بگەن[122]. بەلام ئەو بەرهەمانەشی کە بەزمانی زگماکی خۆی نووسیویێتی زۆرن و دەوریان لە دارشتنی ئیتالیای نویدا کەم نییە. لەهەردوو کیشیاندا، وەك دانتێ، مرۆڤی هاوچەرخ و نیشتمانی مەبەست بوو. پیترارك یەکەم کەس بوو وشەی مرۆڤایەتیی[123] لە رۆمانەکانەوە وەرگت و جێگەی دیارو شیاوی لە نووسینەکانیدا بۆ تەرخان کرد. مەبەستی بەراوردی پیترارك لەوەدا فوتارکردنی مرۆڤ و بەرلەهەموو شت بیری مرۆڤ بوو لەبەندو ئەسارەتی سەدە ناوەنجیەکان، چونکە باش دەیزانی بەبێ کارێکی گەوەری تریشی هەبوو، بەدەستووری دانتێ، ئەو جۆری مرۆڤ نەك وەجاغی مەبەست بوو. وەجاغزادەی رەسەن لای پیترارك ئەو کەسەی کە بۆ کارو پیشە و بیرو گەل و نیشتمانی خۆی دڵسۆزە.

---

[120] E.Welss , The Spread Of Italian Humanism, London , 1964, pp 24-26

[121] M.L. Bush . Renaissance , Reformation and the Outer world , London , 1964, pp 151 -152

[122] وەك لەبەرایيدا باسمان کرد ئەوسا هەموو روناکبیرانی ئەوروپا لاتینییان دەزانی.

[123] مەبەست (Humanisma) ە کە لە (Humanitas) ی لاتینیەوە ئەویش لە (Homo) وە وەرگیراوە کە مانای مرۆڤە.

فرانچیسکۆ پیترارکیش، وەك دانتێ، خۆشەویستی تێکەڵ بە شیعرەکانی کردو جارێکیتر سەلماندی کە ئەدیب دەبێت دووی کڵاوی بابردوو نەکەوێت بەڵکو ئاوازی خۆش بۆ ژیان بڵێت. هەر لەبەر ئەوەش شیعرەکانی پیترارك کە بەناوەرۆك و بە روخسار رازاوەو دەوڵەمەنــدن یەکسەر کەوتنــە ســەرزاران، هــەمووان بەپەرۆشــەوە دەیانقۆستەوە، دیسان هــەر لەبەرئەوەشــە کــە شیعرەکانی پیترارك تــا ئیمرۆکــەش زیندوون، هەر چەندە تەمەنیان خەریکە لە 600 ساڵ تێپەڕ دەکات.

پیترارك گیرۆدەی خۆشەویستی شوخێکی میردار بەناوی لۆرا (لاورا) وە بوو. لەتەمەنی بیستوو سێ ساڵیدا لۆرا لە کلێسەسەکی ئەفینیۆن لە تەلی دڵی پیترارکی دا، بەڵام تا دوا هەناسەی ژیانی ناونیشانی نەدا بەدەستەوە نەبا، خوانەکردە ناوی بزڕێ، یادی لە سینەی خۆیدا پاراست و نەمریی لە شیعرەکانیدا بۆ نووسی بێ ئەوەی رۆژێ لە رۆژان توخنی بکەوێت لەوەدا پیترارکی مرۆڤی وەك پیترارکی هونەرمەندو وەك شیعرەکانی بەرز بوو، پیترارك دەربارەی خۆشەویستی لۆرا نووسیویە و دەڵێت.

"سەعات یەکی رۆژی شەشی نیسانی ساڵی 1327 بۆ یەکەم جار لە کلێسەی سانتا کلارای شاری ئەفینیۆن چاوم بە لۆرا کەوت کە لە گۆرانێکانمدا دەنگی دایەوە. ساڵی 1348 یش هەر لەو شارە و هەر لەو مانگە و رۆژو سەعاتەدا ئەو خۆەر لە ژیانمدا ئاوابوو"[124]

پیترارك وستایانە ناوی لۆرای لە شیعرەکانیدا بەکاردەهێنا ، کەڵکی لەوە وەردەگرت کە لۆرا واتای ئەو گەڵا دەگمەنە دەبەخشێت کە رۆمانەکان کاتی خۆی تاجە گوڵینەی سەرکەوتنیان پێ دەچنیو پاشان دانیشتوانی ئیتالیا وەك نیشانەی قەدرو رێز یەکێکیان لێنایە سەر سەری خۆی. پیترارك ئەو مانا بەرزەی بۆ خۆشەویستێکی رەسەنی تری تەرخان کرد — نیشتمان!.

خۆشەویستی نیشتمان لای فرانچیسکۆ پیترارك بێ سنوور و بێ ئەندازە بوو ، ئەوەش دیارە، لە تێگەیشتنی بێ لادانی ئەرکەکانی قرناغەوە هاتبوو. هەر لەو قوژبنەشەوە سەیری مێژوویی سەردەمی رۆمانەکانی دەرکردو ئەو هەموو بایەخەی

---

[124] ول ديورانت، قصة الحضارة ، الجزء الاول من المجلد الخامس (18) ، ترجمة محمد بدران ، الطبعة الثانية، القاهرة ، 1967، ص 7.

بـه ڕابـردوو دەدا، دەیویسـت لەوڕێگەیـەوە بـەووردی لـە هۆیـەکانی هێـزو دەسـەڵاتی ئەوسـای نیشـتمان تێ بگـات، کـەم شـت وەك دابـەش بـوون و پارچـە پارچـەیی ئیتالیـا هەناوی دەهەژاند، پیترارك چاوی بەرایی نەدەهات ڕۆمای کاول و دواکەووتوو ببینێت گـوژراوی ئـەوە بـوو ڕۆمـا بگەڕێتـەوە دۆخەکـەی جـارانی، بگەڕێتـەوە ئـەو ڕۆژگـارەی لەسـەرتاپای جیهانـدا شـارێك نـەبوو شـان بـدات لەشـانی ، دەیویسـت ئـەو سـەردەمە بێنێتـەوە یـادی هاوچەرخانی کـە نیشـتمان تێیـدا نەسوخرەکێشی ئـەمو نـەگیرۆدەی دەستی نەویان بوو، لە پێناوی بووژاندنـەوەی ڕۆمـای خۆشەویستدا پیـترارك تەنانـەت پاپاکانی هان دەدا لە ئەڤینیۆنەوە بگەڕێنەوە ئیتالیا، بە ووشەی نازدارو هەڵبـژاردە لـە تەلی هەستی هەموانی دەدا:

"ئاخۆ کێ بێت گومانی هەبێت
کەی ڕۆما هۆشی وەبەر خۆیدا هاتەوە،
جەنگاوەرییەکەی جارانمان دەژێتەوە؟"[125]

***

"ئەی خوێنی لاتینی بەرێز هەڵچۆ[126]
کۆت و زنجیری ئەستۆت بخەرە ژێر پێتەوە!" [127]

ئـا بـەو جـۆرە پـیترارك هاونیشـتمانییانی دەبزوانـد، بـەزرای پرشـنگداری وشـە، ڕێگـەی ڕاسـتی نیشـان دەدان. دیـارە دەبـوو دووربینێکـی وەك پـیترارك بـە هەسـت و بـەگیان و بـە قەڵـەم لەگـەڵ هـەموو دیـاردە و بزووتنـەوەو ڕووداوێکـدا بووایـە کـە ترووسـکەی هیـوای بـۆ گـەل و نیشـتمان لێ بـەدی بکرایـە. لەبـەر ئـەوە زۆر بەگـەرمی پشـتی ئـەو ڕاپەڕینـەی گـرت کـە بـەهاری سـاڵی 1347 چەوسـاوانی ڕۆمـا دژی دەرەبەگـەکاتی بـەرپایان کـردو ئـاڵای کۆماریـان بەسـەرکردایەتی کـۆلا دی ڕێنـزۆ " Cola di Rienzo" تیا هەڵکرد. پیترارك بـۆ خـۆی هاوڕێی کـولا دی ڕێنـزۆ بـوو، پێکەوە چەند ساڵێکیان لەساری ئەڤینیۆن بردە سەرو کاری زۆری کردە سەر ڕێبازی

---

[125] I.I.جوبیر ، فراچیسکۆ پیترارك ، " مێژووی جیهان" بەزمانی ڕووسی ، بەرگی سێیەم، مۆسکۆ/ 1957، ل 625.

[126] بەکەمێك دەستکارییەوە وەرم گێڕاوە

[127] R.S Hoyt , Europ in the Middle Ages, London, 1957, P594

ژیان و جۆری بیرکردنەوەی . لە "گیانی بەرز"دا کە یەکێکە لە شاکارە نەمرەکانی، پیترارك بە پەرۆشەوە کۆلا دی ڕێنزۆ ی هاوڕێی بۆ ڕزگارکردنی نیشتمان هان دەدا[128] .

بەهەمان دەستوور فرانچیسکۆ پیترارك رووی دەمی دەکردە هەمووان، بەشی زۆری سشیعرەکانی نامەن بۆ پاپا و میرو پاشاو نووسەرە مردووەکان، دەیویست لە چاکەو خراپەیان وێنەی ڕێگەی ڕاست بۆ نەوەی هاوچەرخ و دوا ڕۆژی ئیتالیا بکێشێت. هەر لەبەر ئەوەش بەشێکی تری شیعرەکانی نامەن بۆ نەوەی داهاتوو، بۆ ئەوانەی هێشتا لەدایك نەبوون، لەشاکاری :ئیتالیای نیشتمان" و "نامە بۆ نەوەی داهاتوو"[129] و "ئەفەریقا"[130] و بەرهەمی تریدا ، کە بەداخەوە بەشێکیان فەوتاون، لەوجۆرە نامانەی پیترارك بەدی دەکرێن.

پیترارکیش، هەرچەندە وەك دانتێ ئیمانداربوو، لە بەشێك لە نامەکانیدا زۆر بە توندی ڕەخنەی لە کلێسەو ڕەفتاری ناهەمواری سەردارانی گرتووە. لەبەر ئەوەی پیترارك لە کلێسە خوێندبووی ماوەیەك فەرمانبەری دەزگایەکی ئاینی بوو، بەشی زۆری ژیانی لە ئەفینیۆنی پایتەختی ئەوسای پاپاو کاردینالەکان بردبووە سەر، لەبەرئەوانە زۆرچاك ئاگاداری بەدڤەڕیی کاربەدەستانی کلێسە بوو. ئەشتەری ڕەخنەی نامەکانی هێند لێیان تیژ بوو، تا مردن زاتی نەکرد بەشێکیان بلاو بکاتەوە. "نامە بێ ناونیشانەکان" ناونیشانی ئەو شیعرانەی پیترارکە، کە کلێسە و پاپاو قەشەو ڕەبەنە بەرەڵلاکانی پێ ڕیسوا کردوون.

لەگەڵ ئەو هەموو بۆچوونە وردانەیدا پیترارکیش بە دەستووری دانتێ، نەیتوانی بەتەواوەتی خۆی لەکۆتی کۆن ڕزگار بکات. بۆیەکا ئەمیش وەك ئەو، کەوتە چەند هەڵەیەکەوە. ڕاستە پیترارك لە بەرهەمەکانیدا لە ژیانی سەرزەمین دوور نەکەوتەوە، یەکسەر دەدوا، بێ سڵ کردنەوە کەڵکی لە بەرهەمی شاعیرە بت

---

[128] دەوروبەری کۆتایی سالی 1354 ناحەزانی کۆلا دی ڕێنوۆ زەفەریان پێی بردو کوشتیان.

[129] کورتەی ژیاننامەی خۆیەتی

[130] دەربارەی سەرکەوتنی ئەسکیپۆی ئەفریقاییە بەسەر هانیبال ناودارا، ئەو سەرکەوتنەی کاتی خۆی ڕزگاری بۆ ئیتالیا هێنا.

پەرستەکانی وەك ڤێرجیل وەردەگرت[131] . بەلاّم لە هەڵبژاردنی ئامرازی گۆڕینـدا چـان نیشانی نەپێکا.

لەبەر ئەوەی ئەو هێزانەی ئەو پەنای بۆ دەبردن لە ژیانی خۆیدا هیچیان بۆ هەڵنەسوڕا، ئەویش پەلەی بوو، باش لە تەمەنی درێژی مێژوو هێزە بزوێنەرەکانی تێ نەدەگەیشت. لەبەر ئەوە بێ هوودە لەدوا ساڵانی تەمەنیدا رووی کردە ئیمپراتۆریی پیرۆزی رۆمانی[132] . دەیویست بەزۆر گیانی بکاتەوە بە بەرداو لەو رێگەیەوە بنیاتی رزگاری نیشتمانو ئازادیی گەل بنێت، بەر لەکۆچی دواییشی لە ژمارەیەك لە بیرەوەرییەکانی زۆی دەربارەی ژیان پاشگەز بۆوەو بەرهەمێکی بەناوی "تەحقیری ژیان"ەوە[133] بڵاو کردەوە. هەر بەو هۆیەشەوە پیترارك دوا رۆژەکانی ژیانی بە گۆشەگیری بردە سەر. بەلام لەگەڵ ئەوەشدا تا رۆژی نۆزدەی تەمووزی ساڵی 1347 لە ئارکوای نزیك پادواوە چاوی لێك نا، نیشتمان و گەلی لە یاد نەکرد.

فرانچیسکو پیترارك ، بێگومان شایانی ئەوەبوو یەکسەرجێگەی رەوا لە قووڵایی دڵسوزاندا بۆ خۆی بکاتەوە، نازناوی میری شاعیران و ڤێرجیلی نوێی پێ رەوا بوو. لە رۆژانی ژیانی خۆیەوە بەدەیان ئەدیبی ئیتالی لەدەوری بەرهەمە نازدارەکانی کۆوونەوەو نوێکاریی لێوە فێردەبوون، لە نووسین و خوێندنەوەدا لاساییان دەکردەوە، بەرادەیك "پێترارکیزم" بووە زاراوێکی باوی ناو کۆڕە ئەدەبییەکانی ئەوسای ئیتالیا، بۆکاشێوی ناودار یەکێك لە شاگردو هاورێ نزیکەکانی پیترارك بوو کەتەنانەت بەشێوەش تا رادەیك وێك دەچوون[134] .

---

[131] دەربارەی ڤێرجیل بڕوانە بەشی یەکەمی ئەم وتارە.

[132] مەبەست لە ئیمپراتۆریەتی پیرۆزی رۆمانی (الامبراطورية الرومانية المقدسة) ئەو دەوڵەتە فراوانەی سەدە ناوەنجییەکانەی کە ئەڵمانیا بەشێك لە ئیتالیاو خاکی چیك و سویسرە و هوڵەندە و بەلجیکا و لۆکسەمبۆرگ و چەند هەرێمێکی تری ناوەندی ئەورووپای پێکەوە بەستبوو "ساڵی 962 ئۆتۆی یەکەمی پاشای ئەڵمان دای مەزراند". پاش چەند سەدەیەکی کەم ئیمپراتۆریەتی پیرۆزی رۆمانی بووە دەزگایەکی بێ دەسەلات ، هەرچەندە بەناو تاوەکو 1806 مایەوە. لەسەردەمی رێنیسانس دا رۆژی ئیمپراتۆریەتی پیرۆزی رۆمانی تەواو بووبوو.

[133] De Contemptu Mundi

[134] R.Weiss,op, Chfi, P.29

جیۆڤانی بۆکاشیۆ و هەزارو
یەك شەوەی ئەوروپا:
هەزاری لەسامان بێ بەریمان
دەکات، بەڵام ناتوانێت
دەست بۆ ئابڕوومان ببات!

- بۆكاشیۆ -

شارەزایان بۆکاشیۆ بە سێیەمین پێشەنگی کاروانی رووناکبیرانی رۆژگاری رێنیسانس دادەنێن، لەبەرئەوە شوێنی ئەویش لە تۆماری نەمرانی مێژوودا دیارو پرشنگدارە.

سالّی 1313 جیۆڤانی بۆکاشۆ "J.Boccaccio" لە پاریس لە باوکێکی بازرگانی ناسراوی فلۆرەنسەیی و دایکێکی نەناسراوی فەرەنسەیی لەدایك بوو[135] هەر بەمندالّی باوکی هێنایەوە ئیتالیا و چەند ساڵێکی ناخۆشی لەگەڵ باوەژنی لە شارێکی نزیك فلۆرەنسەدا بردەسەر، لەتەمەنی دە ساڵیدا باوکی ناردییە شاری ناپۆلی بەو نیازەی وەك خۆی رێگەی بازرگانی بگرێتە بەر، بەڵام بۆکاشێو لەوساوە ئارەزووی خوێندنەوە و دانانی شیعر دای لەی کەللەی، شیعری بە خۆراکی هەزار دادەنان. بۆکاشیۆ تەنانەت مەیلی نەدایە خوێندنی یاساو ئاینیش کە حەزی دووەمی باوکی بوون. لە هەرەتی لاوییەوە بۆکاشیۆ تێکەڵ بە دەستەی رووناکبیری ناپۆلی بوو کە ئەویش ئەوسا، وەك فلۆرەنسە یەکێك بوو لە شارە پێشکەوتووەکانی ئیتالیا، وا دیارە سەرەتای خوێندنەوەی قووڵی بۆکاشیۆ بە بەرهەمی دانتێو پیترارك دەستی پێ کردووە.

هەرزوو، لە تەمەنی هەژدە ساڵییەوە جیۆڤانی بۆکاشیۆ تووشی داوی خۆشەویستی بوو ، ئەویش وەك پیترارك لە کڵێسەیەکی شاربە تیری عەشقی ماریای زۆڵە کچی پاشای ناپۆلی گرفتار بوو[136] ماریا لە ژیان و هونەری بۆکاشیۆدا دەوری

---

[135] تاوەکو ئیستە رۆژی لەدایك بوونی نەزانراوە.

[136] دایکی ماریا یەکێك بوو لە دۆستەکانی پاشای ناپۆلی.

پاتریسی دانتیّ‌و لۆرای پترارکی بینیی‌و ناوی لای ئەو بووە فیامێتا "Fiammenta" واتە ئاگرۆك یا پشکۆ [137]. هەموو رۆمانە زووەکانی بۆکاشیۆ بۆ باسی خۆشەویستیی فیامێتا تەرخان کراون. وەك رۆمانی فیلۆکۆلۆ کە ساڵی 1338 دەستی پێ کردو دوایی تەواوی کرد. لەو بەرهەمانەیدا کە بەزمانی نەتەوەیی و زاراوی تۆسکانی دایڕشتوون، بوکاشیۆ کۆن ونوێی تێکەڵ کردووەی و گەلێك سامانی رۆشنبیری رۆژگاری خۆی‌و بەر لە خۆی پاراستووەو چرای بۆ پەخشانی نوێ هەڵکردووە. ئەمەی دواییان بۆ ئەو سەردەمەی هەمووان، بەشوان و گاوانەوە، تیا بووبوونە شاعیر و بایەخی بۆ پێشخستنی رەوڕەوەی ئەدەب یەکجار زۆر بوو. ساڵی 1340 واتە لەتەمەنی 27 ساڵیدا جیۆڤانی بۆکاشیۆ گەڕایەوە شاری فلۆرەنسە لە کاتێکدا هێزە پێشکەوتووەکانی دەسەڵاتیان گرتبووە دەست، دانیشتوانی شار زۆر بەگەرمی پێشوازیان کردو وەك نیشانەی خۆشەویستی و رێزو تاجە گوڵینەی سەرکەوتنیان نایە سەری، فەرمانڕەوایانی فلۆرەنسەش دەرگەی کاری گەورەیان بۆخستە سەر پشت، بەو جۆرە ژیانیکی لەبارتر بۆ بوکاشیۆ گونجاو دەریای بیری لە جاران زیاترخرۆشا، لە فلۆرەنسە رۆمانی فیلۆکۆلۆی تەواو کردو ژمارەیەك رۆمانی تری دانا کە یەکێکیانی ناو نا "فیامیتا" و ساڵی 1345 لە نووسینی بۆوە، پاش پێنج ساڵ، واتە دەوروبەری ساڵی 1350 دەستی کردە دانانی شاکاری "دیکامیرۆن" کە سێ ساڵی رەبەقی پێوە خەریك بوو. "دیکامیرۆن" بۆکاشیۆی گەیاندە لوتکە.

ئەوساڵانەی بۆکاشیۆ بەدانانی "دیکامیرۆن" ەوە خەریك بوو رشانەوە زۆربەی وڵاتانی ئەوروپای گرتبۆوە [138]. فلۆرەنسە یەکێك بوو لەوشارانەی رشانەوەی ساڵی 1348 قڕی خشتە ناو دانیشتوانیانەوە [139]. سەرچاوەکانی ئەو سەردەمە دەڵێن

---

[137] لە ئاگرەوە، فیامێتا بچووککردنەوەی نازداریی کڵپەی ئاگرە.

[138] ساڵی 1333 نەخۆشی رشانەوە سەرتاپای چینی گرتەوە و لەرێگەی چینەوە چەند ناوچەیەکی تری ئاسیا خراپ تووش هاتن، بەهۆی کێچ و مشکی ناو ئەو کەشتییانەی کەل وپەلی بازرگانیی رۆژهەڵاتیان دەهێنایە ئەوروپا، ئیتالیا و ژمارەیەك وڵاتی تری ئەو کیشوەرەش دەروبەری ساڵی 1348 هەمان نەخۆشییان تیا بڵاوبۆوە.

[139] بۆ درێژەی ئەو باسە بڕوانە:

ول. دیورانت ، قصة الحضارة، الجزء الاول من المجلد الخامس ، 1967 ، ص 52-55

لەماوەی تەنها شەش مانگی یەکەمدا سێ دەر پێنچی خەڵکی فلۆرەنسە بەو دەردە مردن، بۆکاتشیۆ ژمارەی ئەو مردوانەی بە 96 هەزار کەس داناوە، کەوا پێ دەچێ فیامێتاش یەکێکیان بوو بێت، خانووبەرە و شەقامەکانی شار بە لاشەی مردوو داپۆشرا بوون، باوکێك نووسیوییەە چۆن بەدەستی خۆی پێنج لە منداڵەکانی لە چاڵێکدا ناشتووە. لەو رۆژە ستەمانەدا بۆکاشیو دەستی کردە دانانی "دیکامیرۆن" .گوایە حەوت کچ و سێ کوڕی فلۆرەنسەیی ئەو رۆژانە لە یەکێك لە کڵێسەکانی شار یەکتر دەبینن و بڕیار دەدەن بۆ ماوەی دە رۆژ پێکەوە بچنە فیللایەکی قەراغ شار تا بەو جۆرە خەمی خۆیان برەوێنن[140] لەوێ بۆ هەر شەوەی پاشایەك بۆ کۆڕەکەیان هەڵدەبژێرن، هەر شەوەش دەبوو هەر یەکەیان چیرۆکێك بگێڕێتەوە کە پاشا لەسەرەتاوە باسەکانی ی دیاردەکردن. هەر لەوەشەوە بۆکاشیو ناوی "دیکامیرۆن" ی بۆ چیرۆکەکانی هەڵبژارد کە لە دوو وشەی یۆنانی کۆن پێکهاتووەو پێکەوە مانای "یاداشتی دە رۆژ" دەگەیەنن[141] . زۆر نووسەر "دیکامیرۆن" یان ناوناوە "هەزارو یەك شەوەی ئەوروپا". وایێ دەچێت بۆکاشیۆ کاتی خۆی چیرۆکەکانی "هەزارو یەك شەوە" ی خوێندبێتەوە کە لە رۆژگاری شەڕی خاچدارانەوە کرابوونە لاتینی. بە پێی قسەی جاستون باری لەو کتێبەدا کە ناوی ناوە "ئەدەبی فەرنسەیی سەدە ناونجییەکان" لە ڕێگەی بۆکاشیۆوە ژمارەیەك لە چیرۆکە رۆژهەڵاتییە باوەکان گەیشتوونە دەست ئەوروپاییەکان[142] .

چیرۆکەکان "دیکامیرۆن" کورتن، تێکڕا یەکی شەش حەوت لاپەرەدەبن، هەریەکیان پێشکییەکی کورتی لەگەڵدایەو هەموویان بەزمانێکی یەکجار پاراوو ناسك و بەهێز لەسەر بنچینەی دیالێکتی تۆسکانی دارێژراون و تاوەکو ئیمرۆکەی ئێمەش سەرنجی خوێنەران رادەکێشن . بەلای شارەزایانەوە "دیکامیرۆن" دەوری لە دارشتنی زمانی ئەدەبیی یەکگرتووی ئیتالیا تەنانەت لە "کۆمیدیای یەزدانی" ی دانتێو

E.Peters,Europe, The World of the Middle ages, Newjersey, 1977 pp527-528

[140] بۆکاشیۆ ناوی فامیتای خۆشەویستی بۆ یەکێك لەو کچانە هەڵبژاردووە.

[141] Deka hermal

[142] بڕوانە محمد مفید الشوباشي، رحلة الادب العربي إلى أوروبا ، القاهرة ، ص 126-127.

بەرهەمەکانی پیترارکیش زیاتر بووە، ئەوانە بەسەر یەکەوە بەلگەی یەکەمن کە جیۆڤانی بۆکاشیۆ لە گێژاوی سەدەی چواردەمیندا ورەی بەرنەداو چاك لە ئەرکەکانی قۆناغ تێ گەیشت و بەو جۆرە رێگەی راستی خزمەتی گەل و نیشتمانی گرتەبەرو چووە خانەی بەرزی نەمرانەوە. فلکلۆرو حیمایەتی باوی ناو خەلکی سادەو ساکاری ئیتالیاو فەرەنسەو داستان و ئەفسانەی رۆمان و یۆنانیەکان و چیرۆکە باوە رۆژهەلاتییەکان سەرچاوەی "دیکامێرۆن"ن. بۆکاشیۆ زۆر هونەرمەندانە ئەو کەرەستە رەسەنەی تێکەل بە باری ژیانی ئەوسای ئیتالیا کردووەو وەستایانە هەولی داوە تیماری بیمارییەکانی کۆمەلی پێ بکات، قارەمانەکانی "دیکامیرۆن" نموونەی هەموو دەستەو چینەکانی کۆمەلن- لە پاشاو میرەوە تاوەکو بازرگان و قەشەو رەبەن و ئینجا خەلکی سادەو ساکار، لە کورتبینەوە تاوەکو دووربین، لە تەپۆوە و نەفامەوە تاوەکو زاناو دانا.

چیرۆکەکانی "دیکامیرۆن" زۆر بەرز خۆشەویستیی وەك دیاردەیەکی رەوای ژیان دەنرخێنن، ئەوەی بەهیچ جۆر لەگەل سەرنجی ئەوسای کلێسەو ژیانی رەبەنیدا نەدەگونجا. لەو قوژبنەوە جیۆڤانی بۆکاشیۆ وێنەیەکی دلڕفێنی ژیانمان بۆ دەکێشێت، بێ بەزەیی فەلەقەو دارکاریی ئەو کەسانە دەکات کە مانای بەرزی خۆشەویستیی دەشێوێنن.

هەمان کات خاوەنی "دیکامیرۆن" سەرکەووتوانە بەشێوازێکی نوێ هەولی داوە لە رێگەی پلارو توانجی بەجێ و نموونەی پڕ ماناوە دوو پەلە هەوری رەشی ئاسمانی رۆژگاری خۆی برەوێنێتەوە کە بووبوونە هۆی کوێرکردنەوەی گەلێك راستیو هێزی بزوێنی ژیان. یەکەمیان پێوەندی بەنرخاندنی مرۆڤ و دووەمیان پێوەندی بەکۆتەکانی کلێسەوە بوو.

لە "دیکامیرۆن" دا کەم لایەنی تری ژیان بەرادەی نرخی مرۆڤ سەرنجی بۆکاشیۆیان راکێشاوە. لەزۆربەی چیرۆکەکانیدا دەیەوێت تێمان بگەیێنێت کە نرخی مرۆڤ والە خۆیدا نەوەك لە وەجاغ و بنەچەو خێل و خێزانیدا، بۆ پێکانی ئەو نیشانە بەرزە جیۆڤانی بۆکاشیو وەك هونەرمەندێکی بەدەسەلات لەگەل خۆیدا دەتباتە ناو ناخی دەروونی قارەمانەکانییەوە، هەموویانت بۆ رووت و قووت دەکاتەوە. وات لێ دەکات پڕ بەدل بەمیرێکی گێل یا بە بازرگانێکی چاوبرسی پێ بکەنێت و بەو

رادەیـــەو، بگـــرە زیـــاتریش، ڕێـــزی کـــورە شـــوانێکی زیـــرەك بگریـــت، زۆرجـــار دوای پەتپەتێنێکی باش سەر بە پاشاو میرو وەجاغزادەکان شۆڕ دەکات, کەلکەڵەی سەفەری هات و نەهات دەخاتە کەللەیانەوەو بەدەستی بەتاڵ دەیانگێڕێتەوە ناو کۆشك و تەلارە رازاوەکانیان.بەئاسانی دەیانکاتە مەخسەرەی یەکێك لە نۆکەرە زیرەك و وریاکانیان.

هەموو جارێکیش تەنها راستیو دڵسۆزی سەردەخات ئەگەر چی لە رێگەی بە قوربانی کردنی جووتێك شۆخیشەوە بێت. ئەوەتا جێسمۆندی کچی تانکریدی پاشای سالیرنۆ دەکەوێتە دوای خۆشەویستی جیسکاردۆوە کە یەکێك بووە لە یاساوڵە وەجاغزادەکانی باوکی، جێمسمۆندی شا کچ بەدەیان میر و ئاغا و بەگی قۆزو دەسەلاتداری دەبینی کە هەموو لە خوایان دەویست پێیان قایل بێت، بەلام کەس وەك جیسکاردۆ تەلی دڵی نەهەژاند، چونکە نەك هەرلاوێکی شۆخ بەڵکە زیرەك و وریاو خاوێن و دڵپاك و دڵسۆزیش بووە کە پاشای باوکی لە رقانا جیسکاردۆی نەدارو نەناسراوی کوشت و لە جامێکی زێڕدا دڵی بۆی نارد، جیسمۆند دوای ئەوەی هەر لەو جامەدا ئەو ژەهرەی ئامادەی کردبوو خواردییەوە و بەر لەوەی چاوە گەشەکانی لێك بنێت رووی دەمی کردە پاشای باوکیو پێی گوت:

> باوکی بەڕێزم ! ئێمە هەمووەکان بەرهەمی یەك دەست و یەك کەرەستەین.. چاکەو رەوست جیاتکەرەوەی یەکەمی مرۆڤن یاسا یا ئەوەی لە یاد کردبێت، بەلام سروشت هەرگیز لەیادی ناکاتن.. باوکی بەڕێزم گەر بەسەنگی رەوشت و چاکە ئەوانەی دەوروبەرت بکێشیت دەبینیت کەسیان ناگاتە قولە پێی جیسکاردۆ.ز هەژاری ، باوکی بەڕێزم ، لەسامان و پارەو پوول بێ بەریمان دەکات، بەلام ناتوانێت دەست بۆ ئابرومان ببات!

بۆ ئەوساکەی ئەوروپا کە سەنگی تەرازووی کێشانی مرۆڤ تێیدا وەجاغ و بنەچە بوو، کە هەر رۆژەی ئەونەمامێك لە قوژبنێکدا دەبووە پووشووی ئاگری یەکێك لە دەسەلاتداران، کە گەورەترین زاناو ئەدیبی "بێ ئەسڵ و فەسڵ" مافی نەبوو بیر لە کچە تەپۆیەکی میرزادە بکاتەوە، یا دەست بۆ هەندە وکارو فەرمانێك بەرێت کە تەنها لایەقی خۆی بوون، بۆچوونە وردەکانی جیۆڤانی بۆکاشیۆ دەسکەوتی گەورە و تێگەیشتنی دروستی ئەرکەکانی قۆناغ بوون، مەرجێکی بنەرەتی پێویست

بوون بۆ ئازاد کردنی مرۆڤ له تەوقە دەسکردە ناهەموارەکانی کۆمەڵ، دیارە بێ ئەوانیش بەرەوپێش بردنی گەل و رزگارکردنی نیشتمان لە کێشە کوشندەکانی کارێکی مەحاڵ بوو.

هەر بەو جۆرو شێوازەش بۆکاشیۆ کلێسەو پیاوە چاوچنۆکەکانی لە "دیکامیرۆن" دا ریسوا کردووە، بەشێ: لە چیرۆکەکانی ئەو شاکارە قەشەو رەبەنەکانی بۆ هەڵواسین و ئابڕووی رەفتار ناشیرینەکانی ی بۆ بردووین و بیری دواکەووتوویی بۆ خستووینەتە سەر ساجی عەلی، خوێنەر پڕ بەدڵ پێیان پێ دەکەنێت و هەست دەکات چۆن رۆژی ئەو فێڵبازانە لەسەر دەستی بۆکاشیۆ و مامۆستا و هاوەڵ و شاگردەکانیدا دەستی کردۆتە ئاوابوون، لەو چیرۆکانەی "دیکامیرۆن" دا بۆکاشیۆ پێمان دەڵێت لە خۆیان ئەوانەی دەیانەوێت رێگەی راست نیشانی خەڵك بدەن دەبێت بەر لە هەمووان بیر لە خۆیان بکەنەوە تاوەکو ببنە نموونە و قسەیان بە فیڕۆ نەڕوات، پێی وایە و راستیش دەکات، کە نابێت کەس قسەی ئەو مێزەر بەسەرانە بە پوولێك بکڕێت کەبۆخۆیان دەقاودەق و دیوی ئاوەژووی فەرمایشتەکانیان. بەشی ئەو جۆرە کەسانە لەکۆتایی چیرۆکەکانی "دیکامیرۆن" دا هەر ژێر کەوتنە چونکە لەژیاندا دەبێت هەر چاکەو سەرکووتووبێت، خۆ ئەگەر بەهۆی زەبری زۆردارانەوە بۆماوەیك وا رێك نەکەوت ئەوا چاکەکە دەبێـە نموونە و بەنەمری دەمێنێتەوە.

"دیکامیرۆن"یش وەك "کۆمیدای یەزدانی" یەکێکە لە شاکارە نەمرەکانی ئەدەبی جیهانی ، بەڵکو تا ئیمڕۆکەش ژمارەی خوێنەر ئەویان گەلێك لە هیی ئەمیان زیاترە[143] . "دیکامیرۆن" یەکەم جار ساڵی 1471 بەزمانی ئیتالیای چاپ کرا، بەڵام تا ئێستا سەدان جار بە ئیتالیای و بەهەموو زمانە پێشکەووتووەکانی جیهان چاپ کراوەتەوە. بەدەگمەن لە ئەوروپا کتێبخانەیەکی تایبەتی هەڵدەکەوێت دانەیەك لە "دیکامیرۆن" ی تێیدا نەبێت. دەبوو بۆکاشیۆش وەك دانتێی رەهبەرو پیترارکی مامۆستاو هاوڕێی دروست بۆ هەموو مەبەستەکانی نەچێت ، ئەویش وەك ئەوان، کوڕی رۆژگاری خۆی بوو، نەیدەتوانی خۆ لە هەموو داوەکانی کۆمەڵ رزگاربکات و

---

[143] دیارە ئەوە لە پایەی بەرزی "کۆمیدیای یەزدانی" کەم ناکاتەوە ، تەنها ئەوەندە هەیە تێگەیشتنی ناوەڕۆکی ئەو، زۆر لە "دیکامیرۆن" زەحمەتترە

بەوردی لە قووڵایی گشت هێزە بزوێنە نەبینراوەکانی تێ بگات، لەبەرئەوە هیچ سەیر نییە خەریك بوو بڕوای بۆکاشیۆ بەژیان کەمێك بلەقێنێت، بەر لە کۆچی دوایی بەماوەیەك پیترارك نەبوایە لەوانە بوو دەست لە نووسینیش هەڵبگرێت.

جیۆڤانی بۆکاشیۆ دواساڵەکانی تەمەنی بۆ کاری زانستی و نووسینی بەرهەمی مێژوویی تەرخان کرد. هەر لەو ساڵانەشدا بوو کەدەستی دایە توێژینەوەی بەرهەمەکانی دانتێو تاکۆچی دوایی کرد فریا کەوت حەڤدە لە سروودەکانی "کۆمیدیای یەزدانی" لێك بداتەوە یەکەم کتێب دەربارەی ژین نامەی خاوەنیان دابنێت.

ڕۆژی 21 ی کانوونی یەکەمی ساڵی 1375 جیوڤانی بۆکاشیۆ لە چێرتالدۆی نزیك فلۆرەنسە چاوی لێك ناو بووە نموونەیکی بەرزی تری ئەو ئەدیبانەی چاك لە ئەرکەکانی قۆناغ تێ دەگەن و دڵسۆزانە خزمەتی گەل و نیشتمان دەکەن، ئەوانەی هەمیشە ناویان بەزیندوویی دەمێنێتەوە.

ئێرازمۆسی ڕۆتەردامی و "ستایشی کەران"

لەسەرتاپای ئەورووپای ڕۆژگاری ڕێنیسانس دا کەم زانای ئەوتۆ هەڵکەووتووە بتوانێ شان بە شانی ئێرازومۆسی ڕۆتەردامی "Erasmus Rotardamus" بدات یا بەرادەی ئەو کار بکاتە سەر ژیانی ڕووناکبیریی ئەوسای زۆربەی وڵاتانی ئەورووپا.

تاوەکو ئێستە بە تەواوەتی ڕۆژو ساڵی لەدایکبوونی ئێرازمۆس ساغ نەبۆتەوە . بە پێی هەندێك لێکدانەوە دەبێ ڕۆژی 28ی مانگی تشرینی یەکەمی ساڵی 1466 لەشاری "ڕۆتەردام"ی هۆڵەندا چاوی هەڵهێنابێ. سەرچاوەش هەیە 1469 بە ساڵی لەدایکبوونی دادەنێ.

ئێرازمۆس لەبەر ئەوەی بەهەتیووی گەورە بوو[144] لە زوویەکەوە ناچار بوو پەنا بەرێتە بەر یەکێك لە ڕەبەنگەکانی کڵێسە[145]، لەوێ بناغەی خوێندن و

---

[144] ساڵی 1484 باوکی کۆچی دوایی کرد بێ ئەوەی شتێکی ئەوتۆ بۆ خۆی و براکەی بەجێ بهێڵێ.

فێربــوونی بۆخــۆی دارشــت، هەرچــەندە بــەدڵ حــەزی لــە خوێنــدنی فێرگەیــەکی سەربەخۆ دەکرد. لەو سەردەمەی ژیانیدا کەمێك مەیلی وێنەکێشیی هەبوو، دوای ئەوەیش بەماوەیەك لای مامۆستایەکی ناسراو شتێك مۆسیقا فێر بوو، هەر لەوساشەوە شەقڵی زیرەکیو ووریایی و ئارەزووی بێ ئەندازەی خوێندنەوەی پێوەی دیاری دا.

زوو خولیای خوێندنی بەرزو گەڕان و هاتوچۆ دای لە کەللەی ئیرازمۆس. ساڵی 1495 هۆڵەندەی نیشتمانی بەجێ هێشتوو رووی کردە پاریسی فرەنسە. لەوێش بە چوار ساڵ بەشی تیۆلۆجی[146] زانکۆی پاریسی بڕیو زۆری نەبرد بووە رابەری "کۆلیج دی فرانس"ی بەناوبانگ. دوای ئەمەوە کەوتە گەڕان بە وولاتانی ناوەندو رۆژئاوای ئەوروپادا، نیشتمانی خۆی دەپەرست، بەڵام وولاتانی تریشی زۆرخۆش دەویست. کە کاربەدەستانی "زوێریخ" تکایان لێکرد شارەکەیان گەورە بکات و لەوێ بە یەکجاری نیشتەجێ ببێ. بەدەم سوپاسێکی گەرم و گوڕەوە تێی گەیاندن ئارەزووی لەوەیە ببێتە هاونیشتمانی هەمووان و باوەش بەسەرانسەری جیهاندا بکات.

لەبەر ئەوە "ئیرازمۆسی رۆتەردامی" تاوەکو گوڕی پێ ما بە دەگمەن تا سەر لەیەك وڵات و یەك شارو لە یەك شوێن دەژیا، دوای هوڵەندە و فەرەنسە شەشە ساڵی رەبەقی لە "کەمبریج ئوکسفۆرد"ی بەناوبانگی ئیتالیا بردەسەر، چەند ساڵێکیش لە ئەڵمانیاو ئیتالیا ژیاو لە ساڵی 1513 ەوە سویسرەی کردە مەڵبەندی خۆی. دوای ئەوەی پیری رووی تێکردو گوڕی لێ بڕی ناچار دوا پازدە ساڵی ژیانی بە تەواوەتی لەشاری "بازل"ی سویسرە[147] نیشتەجێ بوو، ئیتر زۆر بەدەگمەن ئەوشارەی بەجێ دەهێشت تا رۆژی دوازدەی مانگی تەمووزی ساڵی 1536 لەوێ گیانی سپارد.

لە ئەفامان و حەسوودان بەولاوە یەکێك نەبوو ئیرازمۆسی رۆتەردامی بەدڵ خۆش نەوێت. زاناو رووناکبیرە کەڵەکانی سەرانسەری ئەورووپای رۆژگاری خۆی

---

[145] ئەگەر رەبەن (راهب) و (راهبە) بێ ئەوا دەتوانین رەبەنگە لەسەر کێشی پرسگەو پەناگە بۆ (دیر) و (أديرة) بەکار بهێنین.

[146] Theology واتە (لاهوت)) یان زانستی ئایین.

[147] (بال) یش دەگوترێ.

شانازییان بـه هاوڕییـەتی یـا شاگردێتی ئیرازمۆسـەوە دەکـرد. بۆخۆیشی ڕووخـۆش و دڵسـۆزو دڵ فـراوان و دەسـت کـراوەو قسـە لـەڕوو، دوژمنـی باوەکوشـتەی درۆزن و قسـەبەرو زمـان درێـژو خۆهـەڵکێش و نـەزان، ڕازێنـەوەی کـۆڕو گـوڵی سەردەستەی مەجلیسان و دەم ڕاستی هەمووان بوو، بەکورتی زانایەکی پیاوو پیاوێکی زانا بوو.

بە شایەتی هەمووان خامە ڕەنگینی وەك یرازمۆس لە ژیاندا کەم هەڵکەووتووە. نووسـینەکانی تیـغ بـڕو نیشـان شـکێنو هەسـت بـزوێن و ناسـك و ڕازاوەن. بـەرەوانی یاریی بە ووشەو ڕستەو، نوێکاریی لە نووسیندا دەکرد. گەلێك زمانی دەزانی و زمـانی لاتینیشی وەك زمان زگمـاك دەزانـی وخـۆی فێـری گـریکیش کـرد، ئـەو ووردەکارییـەی ئیرازمۆس لە فۆنەتیکی زمانی گریکیدا کردی بۆی بـووە شێوازو لـە مەیـدانی زانسـتدا خۆی چەساند.

ئێرازمۆسـی ڕۆتـەردامی لـە نووسـنەکانیدا جگـە لـەناوی خـۆیو دوو نازنـاوی ئەدەبیشـی بـەکار دەهێنـا, یەکـەمیان دیزیـدێریۆس "Desiderius" و دووەمیـان جێرهارد جیرهاردز

" لەهەندێك زماندا گێرهارد گێرهاردز "Gerhard Gerhards" بوو.

بێگومـان زانایـەکی وا دانـا دەبـوو دروسـت و ورد لـە ئەرکەکانی فۆنـاغ تێبگـات. لەوەیش زیاتر، زانای ئەوتۆ هەن دەڵێن جیهانی پـڕ کێشـەو ئەندێشـەی ئیمرۆکـەشمان بەرادەی ئەوسای ئەوروپای پێویستی بە پەندە وردەکانی ئیرازمۆسە[148]

بیروڕای مرۆپەروەرانـەی[149] بـاوی ڕۆژگـاری ڕێنیسـانس لەچـەند بەرهـەمێکی ئێـرازمۆسـی ڕۆتـەردامیـدا بـەڕوونی خـۆی نوانـدووە, وەك کتێبـی "ڕابـەری جـەنگی عیسایی "[150] کەساڵی 1501 تەواوی کردو کتێبی "دژی بەربەران "[151] کە دوای ئـەو بەنزیکـەی 20سـاڵ لـە دانانی بـۆوەو زۆر بـەرز ئـەدەبی کلاسـیکی تێـدا نرخانـد. لـەو

---

[148] وەك زانای سویسرایی فرنەری کایجی و زانای هۆڵەنـدیی یۆهان هۆیزبخا بڕوانـە" أعـلام و أفكار نظرات في التأريخ الثقافي" ، تأليف المؤرخ الهولندي الكبير يوهان هويزبخا، ترجمـة عبـدالعزيز توفيـق جاويد ، مراجعة الدكتور زكي نجيب محمود، القاهرة1972 ، ص 366، 383-384

[149] Humanism.

[150] (Enchiridion Militis Chritian)

[151] (Antibarbarorum Liber)

نوسینانەیدا ئێرازمۆس هەوڵی داوە نیشانی بدات نهێنیەکانی ئاینی عیسایی لەسەروو رادەو توانای تێگەیشتنی مرۆوەن. هەمان کات ئەو قوژبنی ئاڵ و گۆرو بەرەو پێش چوونی مرۆڤ و دەسکەوتەکانییەوە سەیری ئاینی عیسایی دەکرد.

ئیرازمۆس باوەڕی بە ئاڵوگۆرو بەرەو پێش چوون زۆر هەبوو، لەو قوژبنەوە سەیری دیاردە گرنگەکانی ڕۆژگاری خۆی دەکردوو دەیگوت" زانست دەژێتەوەو جیهان دەگەڕێتەوە سەر ڕێگەی ڕاستی هۆش و ئەدەبی بالآش دیسان دەگەشێتەوە ". بەلآم شان بەشانی ئەوەش ئێرازمۆس پێی وابوو خووڕەوشتی مرۆڤ و ئارەزووی پتر لە سروشت هێزی بزوێنی ژیان و ڕەوڕەوەی مێژوون. لەگەڵ ئەوەشدا ئێرازمۆس شوێن و جێگەی تایبەتیی سروشتی بە تەواوەتی لەیادنەکردووەو جاروبار لە نووسینەکانیدا بە پیاهەڵدانێکی زۆرەوە باسی دەکات، ژیان و هونەرو زانست لە بەروبوومی دوورناخەتەوە.

سەرنجەکانی ئێرازمۆس دەربارەی دەسەلآتی میرو دام و دەزگای میریی لەو بەرهەمەیدا رەنگیان داوەتەوە کە ساڵی 1516 بەناوی "پەروەردە(یا فێرکردنی) میری عیسایی"ەوە بلآویکردەوە[152] . ماکی ئەو سەرنجانەی لە دەوری ئەو بیرەی دەسوڕێتەوە کەلە قوژبنی ئەوەوە دەیڕوانییە بڕبڕەی دامەزراندنی دامو دەزگای میری یاسای ژیان و بەرژەوەندییەکانی کە پێی وابوو پلەیان گەلێك لە ژوورووی تاك و تایبەتییەوەیە. هەرچەندە ئەم لێکدانەوەیە بۆ ڕۆژگاری خۆی بۆچوونێکی ووردبوو، بەلآم ئێرازمۆس، وەك دوایش باسی دەکەین، نەیتوانی بە قووڵی لەدیاردە سیاسییەکانی ژیان و هێزە نەبینراوە بزوێنەرەکان تێبگات.

بیوڕاکانی ئێرازمۆس دەربارەی ژیانی سیاسی هەرچەندە تاڕادەیەك سادەو ساکارن، بەلآم بۆ ئەوسای ئەورووپا کەمبایەخ نەبوون. ئەو، بۆ خۆی پیاوێکی هێدیو هێمن، لەسەرخۆو یەکجارنەرم و نیان بوو، بە سروشت سەر بە ئاشتی و دژ بە شەڕبوو. هەر لەبەرئەوەش لەگەڵ هیچ ئاڵ و گۆڕێکدا نەبوو کەهێزی تێدا بەکاربهێنرێ. پێی وابوو هۆشی وردو خوێندەواریی بەرزو زانینی زۆر ؛ بۆیان هەیە مرۆ لەکێشەو چەرمە سەرىو، دەوڵەتان لەبێنەو بەرە رزگار بکات. دەیگوت ئەقڵی مرۆ، کەچڵەپۆپەی بەرزییە دەتوانێ ببێتە بناغە بۆ هەر رژێمێکی سەرکەوتوو،

---

[152] (Institutio Principis Christiani)

بۆیـەکا سـووربووە لەسـەر ئـەوە کـەدەبێ مـیر هەمیشـە پـەنای بـۆ بـەرێ تـاوەکو لەرێگەیەوە بتوانێ تۆوی شەڕو دووبەرەکیو ناحەزیی ناو کۆمەڵ بنبڕ بکات.

هەمان کات ئێرازمۆس فەرمانڕەوایانی ئەورووپای هاندەدا هـەوڵ بـدەن لای گـەل خۆیـان خۆشەوسـت بکـەن. لێـرەدا ئێرازمـۆس بەتـەواوەتی لـە ئەرکـەکانی قۆنـاغ تێگەیشتبوو, بـە تایبـەتی ئەگـەر لـە یادمـان بێـت ئەوسـاکە لـە سەرانسـەری جیهانـدا میرێك نەبوو, وەك ئەو دەیویست, دڵ نەرم و لەسەرخۆو گەل پەروەرو وەزیرەکانیشـی وەك خـۆی پیـاوی دانسـقەو لێهـاتوو, هـەموویان شـارەزای کـون و کەلەبـەری نیشـتمان بن[153].

هـەر لەبـەر ئـەوە ئیرازمۆسـی رۆتـەردامی بایـەخی زۆری دەدا بـە خوێنـدن و خوێندەواری، خوێندەواری بەلایەو باشترین هۆی پەروەردەکردنی دروستی بیروهۆشـی مرۆیە، بۆیە بەشێك لە نووسینەکانی بۆ باسی پەروەردە تەرخان کردووەو پەردەی لـە ڕووی ناتەواییە زۆرەکانی شێوازی خوێندنی قۆناغی دەرەبەگی لاداوەو گەلێك هێرشـی بردۆتـە سـەر دارکـاریکردنی قوتـابیو جـۆری دەرس وتنـەوەی مامۆسـتایان و داوای لێکردوون هەوڵ بدەن مەبەستەکانیان بە جۆرێکی ڕوون و بێ پێچ و پەنا بگەیێننـە قووڵایی دەروونی شاگردەکانیانەوە.

ئیرازمـۆس لـە تـەوس و گاڵتـە پێکردنـەوە باسـی مامۆسـتایانی رۆژگـاری خـۆی کردووە. لە یەکێك لە شاکارەکانیدا نووسیویە و دەڵێ:

"هەمووان دەزانن.. ئەو مامۆستایانە هەڵدەگرن نـەك ڕۆژی پێـنج وچـانی وەك ئـەلیادەی (هـۆمیرۆس – ك.م) ، بەڵکـە ڕۆژی پێـنج سـەدجار بـەر لـە عنـەت خـرێن لەسـەر جـۆری بـیرو قوتابخانـە بۆگەنـەکانیان. قوتابخانـەن یـان بەندیخانـە، یاکارگـەو قەسابخانەن و بۆ قۆتابیان دانراون؟ چـەند پـیر بـن، بـێ بـەلابن، هێنـد کـەر دەبـن، وا دەزانـن کـەس بـە قولەپێیانـدا ناگـات، بـەناو پۆلەکانـدا وەك کەڵەشـێر دێـن و دەچـن، کوێرانە بەو دووسەرە واوەی دەیزانن دەکەونە گیانی جۆراوجۆری باس و بابەت.. بڕوا بفەرموون ئەوەی ئەوان دەیزانن پولێکی قەڵب ناهێنێ![154].

---

[153] Rabb and J.E. Seigel. Princetion, 1969 pp. 20-21.

[154] دەقی وەرگێڕانـی ئـەو نـاوە "ستایشـی کـەرایَتی"یـە، بـەلام پـێم وایـە بـەکوردی نـاوازی "ستایشـی کەران" خۆشتر دێتە گوێ بۆیەکا ئەو وردە دەسکارییەم لەناوەکەیدا کرد. نووسەرانی عەرەب نـاوی ئـەو کتێبەیان کردۆتە "تمجيد السفاهة" یا "مدح الحماقة" یا "الثناو على الطيش". شایانی باسە مامۆسـتای

واش بوو، کڵێسه کارێکی ئەوتۆی کردبوو مامۆستایانی قۆناغی دەرەبەگی تەنها لە مەیدانی ئاین و فەلسەفەدا شتێکی کەم بزانن، هەرچی بۆنی زانستی نوێی لێ بهاتایە نەدەبوو ئەوان توخنی بکەون، فێرگەکان نیمچە بەندینخانەیەك بوون بۆخۆیان و ئینجا لەگەڵ ئەوەش تەنها منداڵانی چین و دەستەکانی سەرەوەی کۆمەڵ بۆیان هەبوو روویان تێبکەن، کەواتە رزگارکردنی خوێندن و خوێندەواری لە کۆت و زنجیرە قەبەکانی سەدە ناوەنجییەکان یەکێك بووە لەئەرکە گرنگەکانی سەرشانی رووناکبیران. ئیرازمۆس دەیگوت ئەرکی نموونەیی سەرشانی ئەدیبی لێهاتووی کاری بێ وچانە بۆ نەهێشتنی نەزانی کە بەدەردی کوشندەی کۆمەڵ و هۆی ناتەواوییەکانی دادەنا.

ئیرازمۆس بۆخۆی وەك پیاوێکی زیرەك و لێهاتوو مامۆستایەکی بەرز پشتی قوتابی و شاگردو هاوەڵەکانی بوو، بە پێشکەوتنیان گەشەی دەکرد، واتە نموونەی زانای رەسەن بوو نەك ئەوانەی پێشکەوتنی قوتابی و هاورێکانیان خورپەی لە دڵیان هەڵدەساندو رووی گرژ دەکردن، ئەوانەی, ناشکوری نەبن, لای‌خۆشمان کەم نین! . بەدڵسۆزی ، نەك لە پێناوی پارەو پوولدا یان بۆ مەبەستی تر، "کتێبی جوانکاری" و چەند بەرهەمێکی تری بە فێرگەکان دانا، چاپی یەکەمی "کتێبی جوانکاری" ساڵی 1529 بڵاو کرایەوە لەماوەی بیست ساڵدا چل جار چاپ کرایەوە.

بەهەمان دەستوور ئیرازمۆس بایەخی زۆری بە رابردوو دەدا، رۆژگاری کۆنی رۆمان و گرێکی بەرز دەنرخاند، وەك گوتمان زمانی هەردوو لایانی دەزانی، هەروەها لە رێگەی چەند بەرهەمێکییەوە زیاتر سەرنجی رووناکبیرانی رۆژگاری رێنیسانس‌ی بۆ دەسکەوتە گەورەکانی ئەو قۆناغە گرنگەی ئەوروپا راکێشا، بەهادارترینی بەرهەمەکانی ئیرازمۆسی رۆتەردامی لەو مەیدانەدا ئەو شاکارەیەتی کە ساڵی 1500 بەناوی "کتێبی پەندی پێشینان"وە بڵاوی کردەوە[155] . لە چاپی یەکەمی ئەو کتێبەیدا 800 پەندی هەڵبژاردەی گرێکی لەگەڵ لێکدانەوەو لێدوانی قووڵی خۆیدا

بەرێزو هاورێو برای خۆشەویستم دکتۆر عبدالقادر احمد الیوسف ئەو شاکارەی ئیرازموسی کردۆتە عەرەبی‌و هێشتا بڵاوی نەکردۆتەوە. بۆ باسی ئەو بەرهەمەی ئیرازمۆس کەڵکم لەدەستنووسەکەی ئەویش وەرگرتووە.

[155] Adagia

بلاو کردەوە کە ڕووناکبیرانی ئەورووپا یەکسەر قۆستیانەوە. ئەوەی وای لە ئیرازمۆس کرد چەند جارێك چاپی بکاتەوەو هەر جارەش کۆلێك پەندی دانسقەی نوێی بخاتە سەر تا بەر لە کۆچی دواییکردنی ژمارەی ئەو پەندانەی ناو کتێبەکەی خۆی دا لەچەند هەزارێك، ئەو بەرهەمەی ئیرازمۆس تەنها لە ژیانی خۆیدا 60 جار چاپ کرایەوە و کرایە ئینگلیزیو فەرنسەییو ئیتالیاییو ئەلمانی و هۆلەندەیی.

دلسۆزیی ئیرازمۆس بۆ ئاینی عیسایی خستییە سەر ڕێگەی لێکدانەوەی ئینجیل و وەرگێڕانی بۆ سەر زمانی لاتینی، لەو کارەیدا ئیرازمۆس وەستاییەکی بێ هاوتای نواند، ئینجیلی وەها ڕەوان، کردە لاتینی کە خوێندەواران بە ئاسانی بتوانن لە ناوەرۆکی تێ بگەن، لەکاتێکدا وەرگێرانەکانی بەر لەو، وشك و ڕەق و ناتەواو بوون. ئە م کارە و لێدوانەکانی تری ئیرازمۆس خۆی کارێکی ئەوتۆیان کرد ڕووناکبیرانی ئەوسای ئەورووپا باشتر لە ئاینی عیسایی بگەن و بزانن تا چ ڕادەیەك کلێسە لە ڕێی ڕاست لایداوە و ئاینی کردۆتە داردەستی خزمەتی پاپا و قەشە و ڕەبەنەکان و هۆی کوێرکردنەوەی زەینی زۆربەی گەل.

لەو ڕێگەیەوە ئیرازمۆس بێ ئەوەی بۆ خۆی بیەوێ بووە هۆی گەیینی مەرجە پێویستیەکانی تەقینەوەی شۆڕشی گەورەی چاك کردنی ئاین لە ئەرورووپادا کە بەرو دوا قۆناغی ژیانی کەوت. وەك گوتمان ئیرازمۆس لە لایەکەوە ئیماندارێکی دلسۆزو[156] لە لایەکی تریشەوە دژ بە شۆڕش و ئاڵ و گۆڕی کتوپڕ بوو، بۆیەکا نەبووە لایەنگری بزووتنەوە گەورەکەی مارتن لۆتەری بەناوبانگ، بەلکو بە پێچەوانەوە دژیشی وەستاو بە نووسین هێرشی بردەسەر، هەرچەندە سەردارانی ئەو بزووتنەوەی بەدڵ هەوڵیان دا ڕای بکێشنە ناو ڕیزەکانی خۆیانەوە[157] .کە بەراستی جێگەی شیاوی ئەو بوو، هەموان دەیانزانی ئیرازمۆس چۆن بەو ئەوپەڕی دلسۆزییەوە هەوڵ دەدات خۆی وتەنی "خانەی خودا لە نەزانیی بەربەری ڕزگار بکات"[158] .

---

[156] تا دوا هەناسەی ژیانی ئیرازمۆسی ڕۆتەردامی بە دلسۆزی بۆ ئاینی عیسایی مایەوەو خۆی بەسەربازی عیسا دادەناو ساڵی 1504 کتێبێکی بەناوی "پەیامی سەربازی عیسایی "یەوە دانا.

[157] H.G. Koednigsberger and G.L . Mosse , Europ in the sixteenth Century , London , 19068, p103

[158] ئەو ڕستەیەی لە کتێبی "میری عیسایی"دا گووتووە.

لـه هـەمان کاتـدا دوژمنـانی "بزووتنـەوەی چـاککردنی ئـاین" یـش کەسـەربە کلێسـەی کـاتۆلیکی بـوون گـەلێك هـەولیان دا ئیرازمـۆس راکێشـنە نـاو ریزەکـانی خۆیانەوەو چەند پایەیەکی بەرزیان بۆ پێشنیارکرد، بـەلام ئـەو هـەموو جارێـك یـەك وەلامی دەدانەوە "دەمەوێ شیرێکی بێ قەلغان و ئازاد بم!". دەبێ سەرنجی ئەو وەلامە بەرزە لەو قوزبنەشەوە بدەین کە ئیرازمۆس بەشی زۆری ژیانی بەنـەداری و دەست کورتی بردەسەر.

دیسان ئیرازمـۆس بـێ ئـەوەی بۆخـۆی بییـەوێ لـە رێگـەی ژمارەیـەك بەرهـەمی تریـەوە گـەورەترین خزمـەتی پێشکەش بـە بزووتنـەوەی شۆڕشـگێڕانەی چـاککردنی ئاین کرد[159]. لەو بەرهەمانەیدا بە شێوازێکی رازاوەی پڕ لە تەوس و توانج گالتە بەو پیاوە ئاینییانە دەکات کە لە هەموو بازارێکدا زۆر هەرزان خۆیـان دەفرۆشـن، ئەوانـەی لـە خۆیـان و گیرفانیـان بـەولاوە بیرلـە هیچـی ترناکەنـەوە و داردەسـتی کاریشـیان، بەداخـەوە ، ئاینـە. کـەم کـەس وەك ئیرازمۆسـی رۆتـەردامی توانیویـە وێنـەی قەشـە ورگنـە گـوپ هەلاوسـاوە سـوور هەلگـەڕاوەکانمان لەسـەر تـەختی برسـێتی هـەژاران بـۆ بکێشێ. ئەو قەشانەی خۆی وتەنی "زیانیان لە قازانجیان زیـاترە" ئەوانـەی "بەمـەی تـاوانی خـەلکی لـەناو ورگیانـدا دەتوێننـەوە" و بـە " نوشـتە تـاوان رەوێنـە بـێ فەرەکانیان" گیرفانیان دەئاخنن و ئنجا لەگەل ئەوەش هەریەکەیان وای نیـازە بـەخۆی و تـەزبیح و ریشـی درێژیـەوە بێتـە دەسـتە ڕاسـتی عیسـای پێغەمبـەر! جـا ئەگـەر کـەرێتی و سـادەیی خـەلکی نەبوایـە کلێسـە چـۆن خـۆی پـێ رادەگـیرا.؟! بـەو جـۆرە پرسیارانە ئێرازمۆس رووناکبیرانی دەهەژاندو هۆشی دەهێنایەوە بە بەریانا.

ئەو جۆرە وێنانە زۆرجار لە "ستایشی کەران" دا بەرچاو دەکەون. "ستایشی کەران" بەزرترین شاکاری ئیرازمۆسی نەمرە[160]. کە پاشبەندی ئـەدەبیی رۆژنامـەی "تایمس" ی بەناوبانگی لەندەنی پاش پتر لە چوار سەدە ناوی

" نارنجۆکی رێنیسانسی ئاینی" لێناوە.

---

[159] گەلێك زاناو مێژوونووس بزووتنەوەی چاککردنی ئـایین (حرکە الإصلاح الدیني) کە سـەرەتای سەدەی شازدەمین لە ئەوروپادا تەقییەوە بەشۆڕش دادەنێن.

[160] The Paraise of Folly

کـەم بەرهـەمی نووسـەرە کەڵـەکانی رۆژگـاری رێنیسـانس بـەرادەی (ستایشـی کەران) دەنگی داوەتـەوە، رەنگبـێ لێـرەدا ئەوەنـدە بـەس بـێ بڵێین "ستایشـی کـەران" تەنها لەژیانی خاوەنیدا چل دانە جار لەسەر یەك چاپکرایەوەو بەدەیان هـەزار دانـەی بەهەرچوار قورنەی ئەوروپادا بڵاوکرایەوەو بەدەستوبرد گۆڕدرایە سەر دوازدە زمـانی زینـدووی ئـەو کیشـوەرە. سـەنگی ئـەو ژمارانـە لەتـەرازووی ئەوسـای جیهانـدا یـەکجار قورسـە، بەتایبـەتی ئەگـەر ئـەوەیش لـەیاد نەکـەین کەچاپی نـوێ هێشتا کۆرپەیـەکی لەخـەم نەرەخسـیوو بـوو، رووناکبیرو کۆلکـە خوێنـدەوار لەشاراندا بەپەنجەی دەست دەژمێـــردران. وەك دەگێڕنـــەوە بەدەگمـــەن خوێنـــدەوارێکی ئـــەوروپایی هـــەبوو بەپەرۆشەوە "ستایشی کەران"ی نەخوێندبێتەوە. تەنانەت پاپایان جۆلیۆسی دووەمو لیـۆی دەیـەمیش ئـەو بەرهەمـەی ئیرازمۆسـیان لەبەرگـەوە تابـەرگی خوێندۆتـەوەو سەربەقوڕ لەگەڵ ناوەرۆکیدا پێکەنیون[161] بێگومان ئەگەر "ستایشی کـەران" دڵسـۆزانە بـــیرازی دەردەکـــانی کۆمـــەڵی نەکردایـــە هەڵبـــەت روونـــاکبیران وا بەگـــەرمیی نەیاندەقۆستەوە.

ئێرازمۆس ساڵی 1509 "ستایشی کەران"ی داناوە، وەك خۆی دەڵێ بەحـەوت رۆژ تەواوی کردووە. هەرچـەندە کـەرێتی کـەران وای لـەئێرازمۆس کـرد ئـەو شـاکارەی بنووسێ کەبریتیە لەسکالایەکی رەوا لەدەست نەفامان، بەڵام لەهەمان کاتـدا نـاوەرۆکی ئەوەش دەگەیێنێ کەگۆڕینی دەوروبـەری پـڕ گێـلو بـەخیلو چاوبرسـیو خۆپەرسـت کـاری رۆژو دوو رۆژ نییـە. راسـتە رەخنـەکانی ئێرازمـۆس رەقو جـەرگبڕن، بـەڵام عـەودالی رێگـەی راسـتو رەوان بـوو کـەپێی وابـوو رەخنـە تونـدو تیـژ مرۆڤیـان دەگـەیێنێتێ. پێویسـتە ئـەوەیش بڵـێین کەلەگـەڵ هەرسـهێنانی رژێمـی دەرەبـەگیو سەردەرهێنانی سەرمایەداریی کێشەکانی کۆمەڵ لەجاران زیاتر بوون. رەنگبـێ ئـەوەی کەژمارەی پارێزەران لەرۆژئاوای ئەوروپای ئەوسادا بەجۆرێکی هەست پێکـراو پـەرەی سـەند باشـترین بەڵگـە بـێ بـۆ پـێ سـەلماندنی ئـەو راسـتییە. ئێرازمـوس دوای دانـانی "ستایشی کەران" بەنزیکەی یازدە ساڵ لەنامەیەکیدا کەبۆ یـەکێك لـەهاورێکانی خـۆی نووسیوە دەڵێ:

E.S Crosby, Reformation and the Reformers, Amesterdam, 1963,p.82 [161]

"هەرچەندو لەهەر شوێن تووشی گێژاوی بەرەڵلایی مرۆ دێم زیاتر باوەڕ دێنم کەلەهیچ چەرخێکدا بێ ئابڕوویی‌و کەرێتی‌و ستەم وەك ئێستە باو نەبووە"

ئێرازمۆسی ڕۆتەردامی کەخۆی نەبوونیی چێشتبوو، دۆستی هەژاران‌و لایەنگری یەکسانیی چین‌و دەستەکانی کۆمەڵ بوو. هەرچەندە لەوەیشدا ئاینی عیسایی رابەری یەکەمی بوو، بەڵام وردە نوێکاریی خۆی هەر کردووەو رەخنەی لەخودماڵی گرتووە. هەروەها جاروبار پڕیشکی توانج‌و پلارەکانی بازرگانە نوێکانیشی گرتۆتەوە، ئەوانەی وەك دەیگوت، بوونەتە هۆی گرانیی کەل‌وپەل‌و خراپبوونی بابەتیان. بەڵام ئێرازمۆس، وەك گەلێك شتی گرنگی تر، دەیویست تەنها لەرێگەی میرو پاشایانەوە بەربەستی ئەو ناتەواوییانەی کۆمەڵ بکات.

ئێرازمۆسیش وەك هاوەڵەکانی هەموو نیشانەکانی دروست پێ نەپێکرا، لەوەدا ئەمیش، وەك ئەوان، کوڕی رۆژگاری خۆی بوو، وەك گوتمان لەبڕوایدا بەمیرو پاشایان زێدەڕۆیی دەکرد، دەیویست ئەوان هان بدات بۆ ئەوەی بەدەستی خۆیان رژێمەکانیان بگۆڕن، لەکاتێکدا بەچاوی خۆی دەیبینی چۆن باڵی باڵدارو ناڵی ناڵدار دەشکێنن‌و زمان لەبن دەردەهێنن‌و چاوان هەڵدەکۆڵن‌و سەران دەپەڕێنن بۆ پاراستنی رژێمەکانیان کەبەلای خۆیانەوە لەهیچیان کەم نەبوو. ئێرازمۆس لەوە دڵنیا بوو بەبانگەوازێکی ئەو پاشای پورتوگال هۆشی دێتەوە بەبەراو بازاڕی رەشی بازرگانە نوێکان بنبڕ دەکات. لە هەڵوەستیشیدا بەرامبەر "بزووتنەوەی چاککردنی ئاین" کەوتە هەڵەیەکی گەورەوە. لەوەدا ئێرازمۆس هەر دوورەپەرێزلە ئاستی رەوڕەوەی مێژوودا نەوەستا، بەڵکو ویستیشی کۆسپی بێنێتەبەر[162]. پێی وابوو دەبێ گەلان لە ئاستی زۆرداریدا دان بەخۆدا بگرن نەبا بزووتنەوەیان ببێتە هۆی نانەوەی ئاژاوە.

بەڵام ئەو ناتەواوییانە بۆیان نییە هیچ لە پایەی بڵندی ئێرازمۆسی رۆتەردامی کەم بکەنەوە. ئێرازمۆس زۆر کەم لە کتێبەکانی دووردەکەوتەوە، نووستنی کەم و خوێندنەوەی زۆر بوو، بۆ خۆی دەیگوت" ئەو شوێنە خانەمە کە کتێبخانەکەمی

---

[162] بەناوی "سەربەستی را" ئێرازمۆس کتێبێکی دژی مارتن لۆتەری رەهبەری پرۆتستانتەکان بڵاوکردەوە.

لێیـه". هـەروەها ئەوانـەی تێکـەڵیان دەبـوو دەسـتـەیەکی تایبـەتیی وەك خـۆی بـوون، بۆیـەکا نەیـدەتوانی تـەواو هـەموو لایەنـەکانی دەردو ئـازاری کۆمـەڵ ببینـێو هێـزە بزوێنە نهێنەییکانی دەستنیشان بکات. شایانی باسە ئێرازمۆس بۆ خـۆی بـاش دەرکـی کردبوو کە لەوانەیە بیروراکانی بێ کەمو کورتی نەبن. " بۆ بڵێی ئێرازمـۆس بەتـەنها لەناو هەمواندا بێ هەڵە بێ؟ لەوانەیە ئۆگەستین و جیرۆمیش[163] کەوتبنە هەڵەوە. ئەمـە گوتـەی ئێرازمـۆس خۆیـەتی کـە پێـی وابـوو" ئـەگۆڕیی هەڵوەسـت تـەنها لـە دووپاتکردنەوەی یەك فەرمایشتدا نییە، بـەڵکو لەوەشدایە هەمیشـە هـەوڵی پێکانی هەمان نیشان بدرێ".

وەك لەسەرەتاوە گوتمان لەسەرتاپای ئەوروپای رۆژگاری رێنیسانس دا کەم زانا هـەبوو بتوانـێ شـان لەشـانی ئێرازمۆسـی رۆتـەردامی بـدات. مێـژوونووس هـەن بـە بالآترین رووناکبیری ئەو قۆناغەی دادەنـێن[164] هەشـن ئازنـاوی " مـیری زانیـان" یـان بۆی هەڵبژاردووە[165] . هەمووان بەچاوی رێزەوە تێیان دەروانی، بـۆ خۆیشی هـاورێی دڵسۆزی هەمووان بوو، " تۆماس مـۆر" ی دانـەری بناغـەی بیروبـاوەڕی "سۆشیالیزمی یۆتۆپی" ی کە بەشی داهاتووی باسەکەمانی بۆ تەرخان دەکەین، یەکێك بۆ لـە هاوڕێ گیانی بەگیانێکانی، چەند ساڵێکیان لـە ئینگلتـەرە پێکـەوە بردەسـەرو دواییـش مـەرگ لێکی دابڕین. ئێرازمۆس"ستایشی کـەران"ی بـە تەوسـێکی ناسـکەوە پێشکەش بـەمۆر کردو هەر لە رێگەی ئەویشەوە کاتی خۆی هێنری هەشتەمی پاشای ئینگلتەری ناسی.

---

[163] دوو رابەری گەورەی ئایینی عیسای بوون.

[164] 1300-1684 , ED BY G.r Elton ,
second edition NewYork- London , 1968P59

[165] R.Palmer and J .Colton Ahistory of the modern Worl third edition
New york 1965.p51

"سۆشیالیزمی یۆتۆپی" یا " بەهەشتی خەو"

سەرەتا :

هەرچەندە ئاڵو گۆڕانەی ئەوروپای رۆژئاوا لە کۆتایی سەدە ناونجییەکاندا بەخۆیەوە بینینی هەنگاوێکی گەورەبوون بۆ پێشەوە چونکە بوونە هۆی هەرسهێنانی رژێمی دواکەوتووی دەرەبەگی, بەلاّم ئەرکی گرانی جێبەجێکردنیان کەوتە ئەستۆی کۆمەلاّنی خەلّکی مەلّبەندەکە خۆیەوە. بەداخەوە زۆرجار رەورەوەی مێژوو بەخوێن و فرمێسك و ئارەقی ناوچەوانی چەوساوان بەرەو پێش دەچێت. ئەو دیاردەیە لە ئینگیلتەرەی رۆژگاری رێنیسانس دا زۆر زەق خۆی نواند.

لەبەر گەلێك هۆ ئەوساکە پیشەسازیی کوتاڵی ئینگلیزی هەنگاوی گەورەی بۆ پێشەوە نا[166] بازاڕی زۆروڵات دەرگەیان بۆ ئەو کۆتاڵە نایابە خستە سەر گازی پشت. کار گەیشت بەوەی ئینگیلتەرە لە ناوەندی سەدەی شازدەمیندا ساڵێ 122 هەزار تۆپ کوتاڵی دەناردە هەندەران، واتە بیست و چوار هێندی ناوەندی سەدەی چواردەمین، ئەو کاتە هەمووی بەسەریەکەوە ساڵی 5 هەزار تۆپی دەناردە بازاڕی ولاّتانی دەوروبەری خۆی. بەر لە کۆتایی سەدەی شازدەمین ئەو کۆتاڵە لە 82 ٪ ی هەموو ئەو کەل و پەلانەی پێکدەهێنا کە ئینگیلتەرە دەیناردنە دەرێ[167].

---

[166] خوری ئینگیلتەرە لە جیهاندا کەم هاوتایە . ئەمرو توشیی ئاوو هەواشی مەرجێکی باشی پیشەسازی کوتاڵە.

[167] بروانە یو.م.سابریکین. سەرەتای پێشکەوتنی سەرمایەداری لە ئینگلتەرەدا. مێژووی جیهان" بەزمانی رووسی بەرگی چوارەم ، مۆسکۆ 1958 ل 314.

بەو جۆرە دروستکردن و بازرگانیی کوتاڵ بووە سەرچاوەی قازانجێکی ئەوتۆ کە کەس تا ئەو ساکە بە خەویش لە وێنەی بەخۆیەوە نەبینیبوو، بۆیەکا پارەداران بە پەرۆشەوە روویان تێکرد. زۆربەی هەرە زۆری دەرەبەگانی ئینگیلتەرە دەستیان لە کشتوکاڵ هەلگرت و کێڵگەکانیان کردە لەوەڕگە بۆ پەروەردەکردنی مەڕو زۆرکردنی بەرووبوومی خوری کە کارگە نوێکان لە هەموو لاوە بە پەرۆشەوە بەنرخی چاك دەیانقۆستەوە. وەك ئاشکراشە شوانکارەیی، بە پێچەوانەی کشتوکاڵەوە، پێویستی بە هێزی کاری زۆر نییە. ئەو کێڵگەیەی جاران بەدەیان و سەدان جووتیار دەبرا بەڕێوە کە بووە لەوەڕگە ئەرکی بە چەند شوان و گاوانێك جێبەجێ دەکرا. بەلگە ئینگلیزییەکانی ئەو رۆژگارە باسی ئەوە دەکەن چۆن گەلێك ناوچە دوو سێ شوان جێگەی 200 جووتیاریان دەگرتەوە. بەو پێیە بەلایەنی کەمەوە لە 90٪ ی جووتیاران لە زەوی‌و زارو کاری کشتوکاڵ بێبەری کران. دەرەبەگانی ئینگلتەرە بێ پەروا کەوتنە گیانی پیاوەکانیان و بەدەیان هەزاریان لێ ئاوارە کردن. ئەو ئاغایانەی تا دوێنێ کەللەی ئەو جوتیارەیان دەپەڕاند بوێرێ بستێك لە زەوی‌و زاری فراوانیان دووربکەوێتەوە بەدەیان دێ‌و گوندیان کاول کرد تەنها بۆ ئەوەی پیاوەکانیان ناچار بکەن سەری خۆیان هەلگرن. بەشی زۆری ئەو قوڕبەسەرانە بەناچاری دایانە دەشت و کێو و پەنایان بردە بەر ئەشکەوت و لێڕو دارستان و لە گژوگیا و میوەجات بەولاوە هیچ نەبوو بیخۆن، بەتایبەتی دوای ئەوەی بەماوەیکی کەم قڕیان خستە بەرانەکێویی ناوشاخان و ماسیی ناو ئەوانەوە.

بەشێکی زۆر لەو ئاوارانە بەناچاری روویان کردە شارە گەورەکانی وولاّت و ئامادەبوون بە نانەسکی هەر کارێکیان دەست بکەوێ بیکەن. سوالّکەرو دەرۆزەگەران هەموو لایان تەنی .دزی‌و جەردەیی‌و پیاوکوژی بوونە پیشەی رۆژانەی هەزاران، گرانیش هێندەی تر تەنگی بەهەمووان هەلّچنی.

هەلّویستی کاربەدەستانی ئەوسای ئینگلیتەرە و یاساکانیان بوونە سەرباری مەینەتی ئەو هەژارانە. هێنریی هەشتەم کە لەساڵێ 1509 تاوەکو ساڵی 1547 پاشایەتی کرد ویستی لە رێگەی یاساوە دەرۆزەگەری قەدەغە بکات. بە پێی یاسایەکی تایبەتی پیاوانی میری هەرکەسێکیان بە تۆمەتی دەرۆزەگەری بگرتایە بۆ جاری یەکەم دارکارییان دەکرد ئەگەر هەمان کەس جاری دووەم بگیرایەوە ئەوسا وێڕای دارکاری

لایەکی گوێشیان دەبڕی. لە جاری سێیەمدا دەبرایە بە پای قەنارەو سووك و باریك لەسەر برسێتی دەکرا بە سێدارەدا!

باری قورسی ژیانی هەژارانی ئینگلیتەرەی سەدەی شازدەمین بووە هۆ تەقینەوەی زنجیرەیەك راپەڕینی جوتیاران . لەوراپەڕینەدا کە سالی 1549 بەرابەریی رۆبەرت کێت "Robrt Ket" لە رۆژهەلاتی ئینگلیتەرە تەقییەوە ژمارەی تەنها ئەوانەی چەکیان هەلگرت و گیانیان خستە سەرلەپێ دەستیان لە 20 هەزار کەس تێپەری[168] .

بێگومان دەبوو ئەو بارە جەرگبڕەی ئاوارانی نیشتمان هەناوی ئەدیب و رووناکبیرێکی گەورەی وەك توماس مۆر بهەژێنێ. ئەو قسە پڕ تەوسەی لەو رۆژگارەدا مۆری بەناوبانگ کردی "مەڕ واخەریکە زەلام بخوا" بووە پەندێکی چەسپاوی زمانی ئینگلیزی.

تۆماس مۆر

حەوتەمین رۆژی مانگی شوباتی سالی 1478 تۆماس مۆر(Thomas More) لە لەندەن لەدایك بوو. بنەمالەی مۆر خوێندەوارو ناسراو بوون بەر لە تۆماس ژمارەیەکی زۆر دادکارو پارێزەری بەناوبانگی تێیدا هەلکەوتبوو[169] . هەر لە لەندنەی پایتەخت تۆماس مۆر خوێندنی تەواو کرد. سەرتا چووە "فێرگەی ئەنتۆسی پیرۆز" و پاشان زانکۆی ئۆکسفۆردی بەناوبانگی بڕی. لەوساوە تێکەلّ بە دەستەی رووناکبیری بەرزی ئەو رۆژگارەی ئینگلیتەرە بوو. وەك لە بەرایشدا باسمان کرد مۆر بووە هاوەلّی گیانی بەگیانیی ئیرازمۆسی رۆتەردامی کە ناوو شۆرەتی سەرانسەری ئەوروپای گرتبۆوە.

---

[168] " مێژووی سەدەناوەنجییەکان"، بەزمانی رووسی، بەرگی دووەم،مۆسکۆ 1966. ل222-224

[169] باوکی تۆماس مۆر دادکارێکی بەناوبانگ بوو

هونەرو ئەدەب و سروشت و چەند زانستێك سەرنجی تۆماس مۆریان ڕاکێشا .[170] مۆر لە لاتینی و گریکیدا زمانزانێکی وەستابوو. ئەو سەرەتای بزووتنەوەی وەرگێڕانی کەلەپووری دێرینی ئەورووپای لەو دوو زمانەوە بۆ سەر زمانی ئینگلیزی دامەزراند[171] .

تۆماس مۆر لە هەموو ڕوویەکەوە پیاوێکی ڕاست و مرۆیەکی بێ غەل و غەش بوو. وەك هاوسەر دڵسۆزو وەك باوك جگەرسۆزو وەك هاوڕێ وەفادارو وەك کاربەدەست چالاك و نازاو وێڕای هەمووشیان دل نەرم و بەخشندە بوو. بۆخۆی ژنەکەی و منداڵەکانیو بەشیری چاکەو مۆسیقا پەروەری ئەدەبگوزاری گۆش کرد. ماڵی دیوەخانی زانایان و پەناگەی هەژاران بوو. خەڵکی بۆ خۆیان نازناوی "باشترین هاوڕێی هەژار" یان بۆ هەڵبژارد.[172] .

پاش تەواوکردنی ئۆکسفۆرد تۆماس مۆر بووە پاریزەر و یەکسەر ناوبانگی دەرکرد. یاسازان و قسەڕەوان و گوتە بێژو سەر ڕاست بوو، ئەوانەش، وەك ئاشکرایە، مەرجی سەرەکین بۆ سەرکەوتنی پیاوانی داد. کە ساڵێ 1504 خۆی بۆ ئەندامەتی پەرلەمان پالاوت کەس نەما دەنگی بۆ نەدات. بەتایبەتی بازرگانەکانی لەندەن کە دەستەی پێشکەووتووی ئەوسای کۆمەڵ بوون. دەنگی زوڵاڵی تۆماس مۆر لەوێش بەرزبۆوە. مۆر ئازایانە بەرەنگاری سیاسەتی چەوتی هێنری حەوتەم[173] هات و بە هیچ جۆر ملی بۆ نەداو کەزانی هیچی پێ ناکرێ دەستی لە پەرلەمان هەڵگرت. هەر لەبەر ئەوەش مۆر مەرگی هێنریی حەوتەمی وەك " ڕۆژی ڕزگاری " نرخاند[174] .

---

[170] س.ب.کان،مێژووی بیری سۆشیالیزمی ، بەزمانی ڕووسی ، مۆسکۆ ، 1966 ، ل13.(لەمەودا (S.B.Kan

[171] H.H.Hudson, The Epigram in the English renaissance New York, 1966,pp.30-31 , 43

[172] لە نووسینەکانیدا ئیرازمۆسی ڕۆتەردامی گەلێك لایەنی پرشنگداری ژیان و ڕەفتاری تۆماس مۆری بۆ تۆمارکردووین. وەك هاوڕێیەکی نزیك ، ئیرازمۆس لە نزیکەوە تێکەڵ بە خێزانی مۆر بوو.

[173] هێنری حەوتەم لە ساڵی 1413 وە تاوەکو ساڵی 1509 پاشای ئینگلیتەرە بوو.

[174] ی.ن. ئوسینۆفسکی ، ڕێبازی سیاسی کتێبی "ڕیتشاردی سێیەم" ی تۆماس مۆر"ئەوروپای سەدە ناوەنجییەکان. ژیانی ئابووری وسیاسی و ڕووناکبیری " بەزمانی ڕووسی ، مۆسکۆ 1972، ل418.

هێنری هەشتەم بەر لەوەی بێتە سەر تەختی پاشایەتی خۆی لە رووناکبیرانی رێنیسانس نزیك دەخستەوە کە یەکێکیان تۆماس مۆر بوو. لەو ساوە جێگری تەخت و مۆر بوونە هاورێ. زۆرجار ئەویان سەری لەمیان دەدا. کە هێنری هەشتەم بۆ یەکەمجار ژنی هێنا تۆماس مۆر پێنج پارچە هۆنراوەی تایبەتیی خۆی لە دەفتەرێکی رازاوەدا بەدیاری پێشکەش کرد. ئەو دەفتەرەی مۆر ئێستە یەکێکە لە کەلەپوورە دەگمەنەکانی "مۆزەخانەی بەریتانی"[175].

تۆماس مۆر لەو بڕوایەدا بوو کە فەرمانڕەوایی هێنریی هەشتەم لەگەل خۆی سەرفرازی بۆ گەل و نیشتمان دێنێ، بۆیەکا هەر کە ئەو هاتە سەر تەخت بەدڵ پشتگیری کردو کاتێك داوای لێکرد بگەرێتەوە سەر کاری میری فەرمانی نەشکاند. سەرەتا بووە یاریدەدەری شەریفی لەندەن و ئەنجا بووە ئەندامی "ئەنجوومەنی کۆشك" و لە ساڵی 1529 شەوە بۆ ماوەی سێ ساڵ بووە راوێژکاری یەکەمی پاشا. بەر لەوەش بووە سەرۆکی پەرلەمانی بەریتانی و لەیەکەم گوتەیدا بەو بۆنەیەوە داوای کرد نوێنەرانی گەل لە لێدوان و ووتووێژەکانیاندا چاونەترس و سەربەست بن[176].

زۆر نەخایاند تۆماس مۆر دڵی هێنریی هەشتەمیشی کرمێ بوو. باشترین بەڵگەی ئەو راستییە شاکاری "یۆتۆپیا" ی پڕ لە توانج و رەخنەیە. وەك دواییش باسی دەکەین مۆر کاتێك "یۆتۆپیا"ی دانا هێشتا لە چڵەو پۆپەی کاری میریدا بوو. لەگەڵ ئەوەشدا دوا تاڵێ پێوەندیی لەگەڵ رۆماو پاپادا پچڕاند. هەرچەندە مۆر بە دەستووری ئیرازمۆسی هاوەڵی رەخنەی توندوتیژی لە کلێسەو پیاوانی دەگرت، بەڵام زۆر بە پەرۆش بوو بۆ پاراستنی یەکێتی جیهانی عیسایی و هەر لەبەرئەوەش دژی بزووتنەوەی چاککردنی ئاین و لۆتەری رەهبەری ئەو بزووتنەوەیە وەستا[177].

---

[175] H.H .Hudson M Op.Cit. P41

[176] ساڵی 1523 تۆماس مۆر ئەو وتارەی خوێندنەوە کە تا ئێستاش لەگەڵ بەڵگە دێرینەکانی پەرلەمانی بەریتانیادا هەڵگیراوە.

[177] H.J.Grimm. The Reformation Era 1500-1650p70 and Reformation 1300-1640 pp 66-67.

هەرچەندە هێنری هەشتەم هەوڵیدا بەلآم تۆماس مۆر لە هەڵویستی خۆی پاشگەز نەبۆوە، ئەوسا بەفەرمانی پاشا مۆر نەك تەنها لەكار دوورخرایەوە، بەڵكو زیندانیش كرا. دوای گرتنیشی هینری چەند جارێك بێ سوود هەوڵی دا پەشیمانی بكاتەوەو بیگێڕێتەوە سەر تەخت و بەختەكەی جارانی. تەنانەت پاڕانەوە و فرمێسكی مارگرێتی كچیشی دڵیان نەرم نەكرد. ئەوسا بە پێی فەرمانی پاشا بەرمبەیانی رۆژی حەوتی تەمووزی ساڵێ 1535 سەری پەڕێنرا وبۆ "عیبرەت" لەبەردەمی یەكێك لە پردەكانی لەندەندا هەڵواسراو دوایی بە پێی نەریتی ئەوسا تۆڕدرایە ناو روباری تایمسەوە.ئەوەندە هەیە هێنری "رەحمی تلیسایەوە" و رێگەی نەدا بە پێی دەستووری باوی ئەوسا بەر لەناشتنی جەرگ و هەناوی لە لەشی جیابكەنەوە، رێگەشی دایە كەسوكاری لە ناشتنیدا بەشداربن و پرسەی بۆ بگرن[178].

كەم كەس لە مێژوودا بەڕادەی تۆماس مۆر ئازایانە بەرەنگاری مەرگ هاتوون. وەك دەگێڕنەوە تا دواهەناسەی ژیانی زەردەخەنە لە لێوی نەپەڕیوە. كە هێناویانە سەری بفرتێنن بە یەكێك لە ئەفسەرەكانی گووتووە:

" تكایە هەر بۆ سەركەوتن یاریدەم

بدە، لە هاتنە خوارەوەدا خۆم

كاری خۆم مەیسەر دەكەم!"

دوای ئەوەی لەسەر تەختەی سەرقرتانەكە درێژیان كردووە بەدەم زەردەخەنەوە رووی كردۆتە كابرای تەور بەدەست و پێی گووتووە:

"ساتێكم لێ راوەستە تاریشم

لا ئەدەم، ئەو بێتاوانە... ملیشم

كورتە، دەست باش داگرە نەبا

تەورەكەت تەتەلە بكات"[179]

★ ★ ★

---

[178] ئەوساكە هەر كەسێك بە دوژمنایەتی پاشا تاوانبار بكرایە سەری دەقرتێنراو تۆڕدەدرایە ناو ئاوی تایمسەوە و ئینجا زۆر بێشەرمانە جەرگ و ریخۆڵەیان دەدەهێناو بێ ئاگاداری كەسوكاری بەجیا لاشەكەیان دەناشت... ئای مێژوو كە بەكەڵكی چونكە هەموو راستییەك تۆمار دەكەیت!

[179] S.BKan Op.Cit,P.16 تۆماس مۆر، یوتوپیا، ترجمة و تقدیم الدكتور انجیل بطرس سمعان ، القاهرة ، 1974 ص 36.

توماس مۆر ژمارەیەك نووسینی بایەخداری دوای خۆی بەجێ هێشت . نووسینەکانی کاری زۆریان کردە سەرژیانی ڕووناکبیرانی ئەوروپای ڕۆژگاری ڕێنیسانس و دوای ڕێنیسانس کەم کەس بەرادەی ئەو لەئەرکەکانی قۆناغ تێگەیشتبوون و کەسیش وەك ئەو بۆ چارەسەرکردنیان نەچوو، چونکە خۆی وتەنی "نەیدەتوانی وەك کەسانی تر بیر بکاتەوە"[180] . هۆیەکی گرنگی تریش لە ئارادا بوو بۆ ئەوەی تۆماس مۆر بتوانێ باشتر لە دەردەکانی کۆمەڵ تێبگات, ئەو, وەك گوتمان, وەك پارێزەرێکی ناسراوو فەرمانبەرێکی گەورە ناگاداری ڕووداوی ژیان و بەسەرهاتی جەرگبری نەدارو لێقەوماوان بوو . پیاوێکی دلرەق و خۆپەرست و چەوسێنەریش نەبوو تادەردو ئازاری خەڵکی نەیبزوێنێ.

"مێژووی ریچاردی سێیەم" یەکێکە لەبەرهەمە نایابەکانی تۆماس مۆر کەتاوەکو ئێستەش بەسەرچاوەیەکی ڕەسەنی لێکدانەوەی ڕۆژگاری فەرمانڕەوایی ریچارد دادەنرێ کەدەوروبەری کۆتایی سەدەی پازدەمین بۆ ماوەی دوو ساڵ پاشایەتیی ئینگیلتەرەی کرد[181] . مۆر زانیارییەکانی ئەو بەرهەمەی دەماودەم لەخەڵکەوە کۆکردۆتەوە[182] . لە"مێژووە ریچاردی سێیەم" وژمارەیەك بەرهەمی تریدا تۆماس مۆر زۆر توند ڕەخنەی لەزۆرداری و زوڵم و زۆری میرو پاشایان گرتووە, ئەو کارەی ئەوسا زمانی لەبندا لەسەر دەبڕرا. ژمارەیەك لە بەرهەمەکانی مۆر ناویان بەخۆیانەوەیە, وەك" لێدوانی خۆشی دژی ئەندێشە"[183] .کەڵەنووسەرێکی وەك شکسپیریش لەبەرهەمەکانیدا کەڵکی لەنووسینەکانی تۆماس وەردەگرت کە"یۆتۆپیا" گوڵی سەردەستەیانە.

---

[180] Renaissance and Reformation 1300 -1648 74 ئەوە قسەی تۆماس مۆر خۆیەتی کە لە بەندیخانەوە بۆ مارگرێتی کچی نووسیوە.

[181] ریچاردی سێییەم (1452-1485) ساڵی 1483بووە پاشا. پیاوێکی دڵڕەق و بوو, دەستی چووە گیانی یەکێك لەبراکانی و ژنێکی خۆی دەرمانخوارد کرد. یەکێك لەدراماکانی شکسپیر باسی ژیان و ڕەفتاری ریچاردی سێیەم دەکات.

[182] E.N.Osinovsky,Op. Cit. P.407.

[183] واپێدەچێ دەوروبەری ساڵی 1522 تەواوی کردبێ.

"یۆتۆپیا":

لەنێوانی سالّی 1515 و 1516دا تۆماس مۆر بۆ کاری میری لەلەندەنەوە چووە شاری ئەنترویێپی هۆلّەندەو بروّجی بەلجیك و ئەو ماوەیەی بەهەل زانی بۆ دارشتنی ئەو بیروراپانەی وادیارە لەدەمێکەوە لە قولاّیی دەرونیدا پەنگیان خوارد بۆوە. لەوێ کتێبی بەناوبانگی "یۆتۆبیا"ی نووسی کەبۆخۆی لەژێر ناوەکەیدا بەم خۆرە بەخوێنەری دەناسێنێ:

"کتێبی زێرینی بەکەڵك و خۆش

دەربارەی باشترین رژێمی

فەرمانرەوایی و دورگەی یۆتۆپیای نوێ"

"یۆتۆپیا" لە دوو بەش پێك هاتووە. مۆر بەشی دووەمیانی لە دەرەوەی ولاّت و بەشی یەکەمیانی دوای گەرانەوەی بۆ لەندەن دانا. لەبەشی یەکەمی کتێبەکەدا تۆماس مۆر باسی ناردنی بۆ ئەنترویێپ دەکات و چۆن لەوێ گوایە تووشی گەرپدەیەکی پورتوگالیی شارەزا بووە بەناوی هیتلۆدایەوە. لەرێگەی ئەو گفتوگۆیە کە گوایە لەگەلّ هیتلۆدایدا کردوویە مۆر گەلێك پلارو توانجی بەجێی گرتۆتە رژێمی سیاسی و ئابووریی باوی ئەوسای رۆژئاوای ئەوروپا. بەزمانی هیتلۆدایەوە تۆماس مۆر لەو بەشەی کتێبەکەیدا دەلێ:

" کەس نییە بتوانێ سیاسەتی پاشایان

بگۆرێ... ئەوان بایەخ بەشەر زیاتر

دەدەن وەك لە ئاشتی... هولّ دەدەن

خاکی نوێ زەوت بکەن لە بریتی ئەوەی

بایەخ بدەنە ولاّتی خۆیان... سەیرو

سەمەرە لەوەدایە کە دزە گەورەکان

دەبنە دادکارو سزای دزە بچوکەکان
لەسەر ئەو پارچە نانە دەدەن کە
لەتاو قۆرەی سکیان زات دەکەن
دەستی بۆ ببەن... بیستومە دەڵێن
بەرخەکانتان کە جاران دەستەمۆو بێوەی و
کەمخۆر بوون ئێستە چاوبرسی و دڕندەن.
پیاو دەخۆن. کێڵگەو خانوبەرەو شاران
وێران دەکەن و دانیشتوانیان هەڵدەلووشن!!".

کەس، تەنانەت مارلۆو شکسپیری گەورەش بەو جۆرە باسی پاشاو میرو گەداو هەژارانی ئەو رۆژگارەی ئینگلیتەرەیان نەکردووە.

دوای ئەوەی هیتلۆدای بەسەرو پۆتەلاکی پاشایان و رژێمی پڕ لە زۆرداریياندا دێتە خوارێ دەڵێ تەنها یەکسانیی تەواوو هاوبەشیی گشتیی بۆیان هەیە مرۆ لە کێشەی و چەرمەسەریو چەوسانەوە رزگار بکەن، بەڵگەشی دورگەی"یۆتۆپیا" ی بۆ بگێڕێتەوە. بەو جۆرە بەشی دوەمی کتێبەکەی دەست پێ دەکات.

"یۆتۆپیا" دورگەیەکی رازاوەیە کەوتۆتە ئەوپەڕی دونیاوە. دانیشتوانی گیرۆدەی هیچ کێشەیەك نین، کەس ناچەوسێنێتەوە، کەس زۆر لە کەس ناکات، هەر لەبەر ئەوەش کەس رقی لە کەس نییە. زەویوزاری "یۆتۆپیا" هیهەمووانە، کۆگاکانی هەرچی دڵ بیەوێ تیایاندایە، ساڵ دوازدەی مانگ دەرگەیان ئاواڵەیە، کێ چی بوێ بۆخۆی دەیبا.

سەرجەمی دانیشتوانی "یۆتۆپیا" نیشتەجێی شارانن، واتە گوندوو لادێ نازانن. هەر خانووەی دوو دەرگەی هەیەو هەردووکیان هەمیشە ئاواڵەن.

کەس نییەلە"یۆتۆپیا" دا کار نەکات، رۆژی کاریش شەش سەعاتە کە بەرهەمی بەشی ژیانی پرش لە خۆشیی هەموان دەکات. دەستەیەك زانای هەڵکەوتوو نەبێ کەخۆیان بۆ پێشخستنی کۆمەڵ تەرخان کردووە نیتر هەموان وەك خوشك و برا دەچنە کارگەو کێڵگەکان و شەرم لە هیچ کارو پیشەیەك ناکەن چونکە بەری رەنجیان

بۆ خۆیانە. کۆمەڵ بەرپرسیاری نەخۆش و کەفتەکارانە کە هەمووان بۆیان دەبنە کەسوکار. منداڵان دەبێت بخوێنن, خوێندنیش دەبێ لەسەر بناغەی تیۆری و چاوبینی دامەزرێ, بە وێنە ئەوی لە فێرگە دەربارەی کشتوکاڵ دەیخوێنن پێویستە لە کێڵگەش بەچاو ببینن.

کەمترین جیاوازی لە نێوان ئافرەت و پیاوی"یۆتۆپیا"دا نییە. هەردووکیان وەك یەك فێردەبن و وەك یەك کاردەکەن و وەك یەك لە ڕۆژی تەنگانەدا چەك هەڵدەگرن. گەر ویستی ئافرەت, بۆی هەیە تەنانەت بشبێتە مەلاو پێشنوێژ. باری ژیانی "یۆتۆپیا" کارێکی ئەوتۆی کردووە ئافرەت هیچ جۆرە ئەرکێکی ناوماڵی نەکەوێتە ئەستۆ، تەنانەت چێشتیش لێنانێ چونکە ئەو خۆراکەی لە چێشتخانە ڕازاوەکاندا بەدەم ساتوسەمتورەوە پێشکەشی هەمووان دەکرێ دەستی پێوە دەخورێ. هەموو ژەمێك بەدەم قسەی خۆش و پەندو ڕاوێژی پیرانەوە دەبەنە بەسەر.

خێزانی"یۆتۆپیا" نموونەی تەبایی و بەرزییە. بەر لە هەژدە ساڵی کچ نابێ شوو بکات و کوڕیش بەرلەوەی ببێتە بیست و سێ ساڵان نابێ ژن بهێنێ. بەر لەمارەبڕین دەبێ باش یەك بناسن چونکە دوایی جیابوونەوە کارێکی ئاسان نییە. ڕێگەی جیابوونەوە هەر ئەو کاتە دەدرێ کە هەردوو لا دوای بیرکردنەوە هاتبنە سەر ئەو ڕایەی پێکەوە دانویان ناکوڵێ . داوێن پیسی لایەکیش دەبێتە هۆی جیابوونەوە. بەڵام قوربەسەر داوێن پیس، لەبەرچاوی هەموان ڕیسوا دەبێ، ئافرەتانی "یۆتۆپیا" سوراو پیاو نازانن، لای پیاوانی ئەو جوانە جوانە کە بەرەوشتیش جوانە.

کۆڵەکەی ڕژێمی سیاسیی"یۆتۆپیا"یەکسانیو یەك مافییە. هەموو شارانی"یۆتۆپیا"لەژێر سایەی یەکێتییەکی فیدراڵی ڕاستەقینەدا حەواونەتەوە. میر نەبێ کاربەدەستان هەموویان لەلایەن دانیشتوانەوە هەڵبژاردنی ساڵانەیان بۆ دەکرێ. هەرچی میرە جارێك هەڵدەبژێردرێ، دەبێ داناو لێهاتوو بێ. میری "یۆتۆپیا"چاك لەوە گەیشتووە گەر هەڵەوەر یا خۆهەڵکێش بێ کەمێك پێ خوار دانێ و بیەوێ بیروڕای خۆی داسەپێنێ ئەوا یەکسەر تەخت و تاراجی لە کیس دەچێ. هیچ کارو فەرمانێکی گەورەی دەوڵەت نییە لە کۆبوونەوەی گشتیدا بڕیاری لەسەر نەدرێ. سزای خنکاندن لەسەرانسەری دورگەی"یۆتۆپیا" دا تەنها بۆ ئەو کەسانەیە کە بەڕاستی دوژمنی ڕەوشت و چاکەو کۆمەڵن، ئەوانەی هیچ دادیان ناداو دەبنە باری گران بەسەر دانیشتوانی نیشتمانی ڕازاوەی گەلی "یۆتۆپیا" وە.

یاسای"یۆتۆپیا"مافی تەواوی بەسەربەستی ئاینی بۆ هەمووان پاراستووە. تەنانەت خوا نەپەرستانیش ئازادن و بۆیان هەیە بکەونە گفتوگۆو لێدوانی تایبەتیی لەگەڵ شارەزاو زانایاندا، بەلام نابێ لە کۆبوونەوەی گشتیدا چالاکی بنوێنن. خۆ گەر هەمووان دان بەوەدا بنێن گیان نەمرو ژیان دەستکردی یەزدانە دەتوانن جڵەوی بەرەڵڵایی باشتر دابین بکەن. دانیشتوانی"یۆتۆپیا"ئاینی عیساییان بۆیەکا لاپەسەندە چونکە کاتی خۆی داوای یەکسانیی هەموانی دەکردو بە رووی جیاوازکەراندا هەڵسا.

دیارە کۆمەڵێك ئەندامانی بەو شێرە خاوێنە گۆش بکرێن بەختەوەرو سەرفراز دەبێ ، هیچ هۆیەك لە ئارادا نابێ بۆ ئەوەی دەروونی کەسێکی تووشی گرێ بێ، یا کەسێکی رقی لە کەسێکی بێ. هەمووان دڵپاك وکراوەو چالاکن. بەچرای رۆنگەرچەکیش چاوچنۆکێك لەسەرانیەری دورگەی"یۆتۆپیا" دا نادۆزرێتەوە. سەرتاپاین گاڵتەیان بەزێڕدێ، پڕ بەدڵ بەو بێگانانە پێدەکەنن کە سەرو پۆتەلاکیان بە میدال و نیشانی زێرین رازاندۆتەوە، چونکە ئەوان لەوەتەی هەن زێڕ بۆ دروستکردنی کۆت و زنجیری بەندان و قەعادەی مندالان بەکاردەهێنن.

کەس وەك دانیشتوانی"یۆتۆپیا"لەجوانی سروشت تێناگات. گشتیان عەودالی زانیاری‌و خوێندنەوەو مۆسیقا و وەرزش و گەشت و گەڕانن. ئاشتی پەروەرو دژ بەشەڕن، بەلام قوڕ بەسەر ئەوەی دەستیان بۆ درێژ دەکات, سەرتاپایان بۆی دێنە مەیدانەوە، بێ سێ‌و دوو گیان و سەروماڵیان فیدای نیشتمان دەکەن. ئامادەشن دەستی یاریدەی دڵسۆزانە بۆ ئەو دراوسێیانەیان رابکێشن کە دژی زۆرداری و لە پێناوی سەرفرازیدا دەجەنگن. ئەوەی لە خۆیان زیاد بێ دەیکەنە دیاریی دەستیان و پێکەشی کۆمەلانی تری دەکەن.

بەو جۆرە تۆماس مۆر وێنەی کۆمەڵێکی بەختەوەرو بێ کێشەی بۆ کێشاوین و لە رێگەیەوە کۆمەلگا پڕ کێشەکانی رۆژگاری خۆی بۆ ریسوا کردووین، بەلام مۆر باش لەوە گەیشتبوو کە دوورگەی بەهەشتی خەوەو وا دیارە هەر لەبەر ئەوەش ناوی"یۆتۆپیا"ی بۆ هەڵبژاردووە کە لەدوو ووشەی لێکدراوی لاتینی پێکهاتووەو بەسەر یەکەوە واتای"ئەو شوێنەی نییەدەگەیێنن.

لەدێر زەمانەوە ژمارەیەك رووناكبیری تر بیریان لە یەكسانی و نەهێشتنی چەوساندنەوەو كردۆتەوە[184]، بەڵام كەسیان نەیانتوانی وەك تۆماس مۆر بەوردیی بۆ زۆر لایەنی مەسەلەكە بچن. مۆر یەكەم كەسە دروست خاوەنێتی تایبەتی وگشتیو شوێنیانی لە ژیانی كۆمەڵدا نرخاندووە. مۆر لەو بارەیەوە نووسیوویە دەڵێ:

"لەهەر شوێن خاوەنێتی باوبێو

پارەوپول سەنگی كێشان بێ ناتوانرێ

كاروباری میری بەجۆرێكی راست و شێوازێكی

سەكەرووتوو ببرێ بەرێوە"[185]

تۆماس مۆر یەكەم كەسە بۆ راستییە چووە كە یەكسانیی راستەقینە دەبێتە هۆی نەمانی جیاوازیی نێوان لادێو شارو كاركردن دەبێتە ئەركی سەرشانی هەموان، ئەو بۆچوونانەی دوایی رەنگیان لە بیرو باوەڕی سۆشیلیزمی زانستیدا دایەوە.

تۆماس مۆر بەدامەزرێنەری رێبازی "سۆشیالیزمی یۆتۆپی" دادەنرێ[186] كە یەكەم شێوازێكی رێك و پێكی سۆشیالیزمە لە مێژوودا، راستە تۆماس مۆریش وەك هەموو رووناكبیرانی رۆژگاری خۆی نەیتوانی گشت نیشانەكان دروست بپێكێ و لە ژمارەیەك هەڵوێست و نرخاندنیدا ئەویش كەوتە هەڵەوە[187]، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا

---

[184] ئیفلاتۆن لەسەدەی چواردەمی پێش عیسادا عەودالی دامەزراندنی كۆمەڵێكی یەكسان بوو. نووسەری گرێكی ئێمبۆڵ " یا یامول" دوای ئەو بەنزیكەی دوو سەدە باسی دورگەیەكی بەختەوەری كردووە كە دانیشتوانی چەوساندنەوەیان نەزانیوە.

[185] ی.ی. فێرتسمان، ژیانی رووناكبیریی رێنیسانس لە ئینگلیتەرە، "مێژووی جیهان" بە زمانی رووسی بەرگی چوارەم مۆسكۆ، 1958، ل345.

[186] بەعەرەبی : الاشتراكیة الطوباویة"طوبی" بەواتای بەهەشت دێت.

[187] وەك هەڵویستی بەرامبەر بزووتنەوەی چاككردنی ئاین كە بەچەشنی ئێرازمۆسی هاوەڵی نزیكی دژی وەستا. هەروەها چەند دیاردەیكی دواكەووتوی سەدە ناوەنجییەكان كەمێك لە تریفەو پرشنگی كەم – هاوتای دێرە نازدارەكانی "یۆتۆپیا" یان كەمكردۆتەوە. وێڕای ئەوانەش تۆماس مۆر "یۆتۆپیا" ی بەزمانی لاتینی دانا نەك بەزمانی نەتەوەیی، واتە رووی دەمی كردە دەستەی سەروەری كۆمەڵ كە ئۆبالی كەموكورتیەكانی ژیانی گەلیان كەووتبووە ئەستۆوە. "یۆتۆپیا" سالی 1516 بۆ یەكەم جار بە لاتینی بەم ناوەوە چاپ كرا:
Utopia

کەس وەك ئەو قووڵ بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی قۆناغ نەچوو، ئەو یەکەم کەس بوو ویستی بەهەشت بهێنێتە ئەمەدونیاوە و تۆوی چەوساندنەوەو زۆرداری لە کۆمەڵ ببڕێ، هەر لەبەر ئەوەشە تۆماس مۆر بۆتە یەکێك لە نەمرانی مێژوو. ناوی شانۆگەری و فیلمی"پیاوی هەموو چەرخێك" کە دەربارەی ژینامەی مۆرەوا بەخۆیەوە. واشە، هەموو چەرخێك پێویستی بەکەڵە پیاوی وەك تۆماس مۆرە، پێویستی بەوانەیە کە لە ئەرکەکانی قۆناغ دەگەن و وەك ئەو دڵسۆزانە بیرو خامەیانیان بۆ تەرخان دەکەن. زۆری نەبرد لە ئەورووپای رۆژگاری رێنیسانس و دوابەدوای ئەو رۆژگارە ژمارەیەك رووناکبیری لێهاتووی تر ویستیان بە دەستووری تۆماس مۆر لە رێگەی سۆشیالیزمی یۆتۆپییەوە سەرفرازی بۆگەل و نیشتمان بهێنن.

* * *

زۆری نەبرد "یۆتۆپیا" وەرگێردرایە سەرزۆربەی ئزمانە ئەورووپاییەکان و تا ئیمڕۆکە بەدەیان جار چاپکراوەتەوە.

"سۆشیالیزمی یۆتۆپی" دوای مۆر

کامپانێللا و"شاری رۆژ":

ئەو ئاوەی تۆماس مۆر رشتی لەوانە نەبوو جارێکیتر بگێڕێتەوە، گوڕوتینی لەگەڵ زۆرربوون و پەرەسەندنی چەوساندنەوەدا توندوتیژتر دەبوو، بەرلەوەی رۆژگاری "رێنیسانس " کۆتایی بێ ژمارەیەك رووناکبیری تر هەریەکەیان بە جۆرێك کەوتنە سۆراخی "بەهەشتی خەو". یەکێك لەو رووناکبیرانە کامپانێللای ئیتالیایی بوو.

تومازۆ، یان تۆماس کامپانێللا "Tommaso Campanella"[188] رۆژی 25ی ئەیلولی سالی 1568 لەناو خێزانیکی نیمچە هەژاردا لەدایکبوو، باوکی پینەچیو دایکی کەیبانووی ماڵ بوو. سەرەتا لە کڵێسە خوێندی و هەر لەوێش بوو بەقەشە. بەلام زۆری نەبرد دەستی لە ژیانی رەبەنی هەلگرت و رووی کردە نووسینی شیعرو فەلسەفە. سالی 1591 یەکەم کتێبی فەلسەفی بلاو کردەوە. لە بیروباوەڕدا کامپانێللا زۆر بەتوندی رەخنەی لە گەلێك لایەنی رێبازی تویژینەوەی وشکی فەلسەفەیی رۆژگاری خۆی دەگرتو نازایانە پەنجەی بۆ کەمو کورتێکانی کلێسە رادەکێشا. زۆری نەبرد لەسەر بیروباوەڕی گەشبینی خرایە زیندانەوە.

دوای بەربوونی تومازۆ کامپانێللا جارێکی تری سەری نەکردەوە بە کلێسەدا ، کەوتە گەڕان بە پارچەکانی نیشتماندا. هیچ وەك دەردو ئازاری هەژاران و دابەشبوونی ئیتالیا دەورنی نەدەهەژاند. ئەوسا باشووری ئیتالیای نیشتمانی لە ژێر

---

[188] بەرلەوەی ببێتە فەرمانبەری کلێسە ناوی جۆڤانی دۆمینکۆ بوو.

دەستی ئیسپانییەکاندا دەیناڵاند. کامپانێللای چاونەترس پلانی شۆڕێکی گەورەی دانا کە مەبەستی نەهێشتنی دەسەڵاتی ئیسپانییەکان و دامەزراندنی رژێمێکی کۆماریی سەربەخۆ بوو. بەداخەوە دوژمنان پێیان زانی و دیسان کامپانێللایان گرتەوە. ئەمجارەیان یەکێك لە دادگە دواکەووتووەکانی پشکنین دوو تۆمەتیان دایە پاڵی، یەکەمیان تۆمەتی یاخیبوون دژی دەسەڵاتی میری دوومیان تۆمەتی دوژمنایەتی پاپاو کڵێسە. نە ئازاردانی بێ ئەندازەو نە تەماعی دونیا سەریان بە رۆڵەی دڵسۆزی گەل و نیشتمان شۆڕ نەکرد. خۆی بە شانازییەوە نووسیویەو دەڵێ:

"هیچ شتێك نەبوو بتوانێ

ورەم پێ بەربدات، کەسێك نەیتوانی

وشەیەکم لێ دەربهێنێ"[189]

ئازایەتی کەم هاوتا و قسەزانینی چەند جارێك ملی تۆمازۆ کامپانێللایان لەپەت قوتار کرد، بەڵام نەیانتوانی لە بەندینخانەی رزگار بکەن. کامپانێللا بەسەریەکەوە 33 ساڵی رەبەقی لە زیندانەکان رۆماو ناپۆلی بردە سەر. 33 ساڵ بەندی و ئەشکەنجە بەرد دەتوێنێتەوە. بەڵام کاری نەکردە سەر کامپانێللای نەبەز کە لەنووسین و بیرکردنەوە. لەو ماوەیدا بەدەیان کتێبی دەربارەی فەلسەفەو سیاسەت و ئەستێرەناسیو پزیشکی و ئابووری و هونەری جەنگ و ئەدەب و شیعر دانا و توانی ژمارەیەکیان بەقاچاغ لە ئەڵمانیا بگەیێنێتە چاپ.

لەبەندینخانەشەوە تۆمازۆ کامپانێللا عەودالی نیشتمان و زانایان بوو، هەوڵی دەدا هەرچۆنێك بێ لێیان نەپچڕێ. هەر ئەوەندە بیستی کڵێسە و دادگاکانی پشکنین فشاریان خستۆتە سەر زانای بەناوبانگ گالیلۆ گالیلی [190] لەوێوە بەخامەی تاریکبڕی کەوتە ریسواکردنی دوژمنانی. ئەو هەڵوێستەی کامپانێللا هێندەی تر شایانی رێزو قەدەر دەبێ گەر بێتو بۆخۆی لەگەڵ ژمارەیەك لە بۆچوونەکانی گالیلۆ نەبوو، بەڵام

---

[189] S.B.Kan.Op. Cit. P23.

[190] زانای گەورەی ئیتالیای گالیلۆ گالیلی "Galilei" 1564-1652 لە فیزیاو میکانیك و ئەستێرەناسی و ئەدەب و رەخنەو شیعردا دەستی باڵا بوو. راگانی کۆپەرنیکۆسی دەربارەی خرِی زەویو سووڕانەوەی بەدەووری رۆژدا سەلماند.

بەلایەوە بەربەرەکانێی زانیان و فەرامۆشکردنی ئازادیی بیریان تەنگی و پەڵەی شەرم بوو.

ئەو جۆرە هەڵوێستە پیاوانانەی کامپانێللا، وێڕای نووسینە بەرزەکانی، بوونە هۆی دەنگدانەوەی ناوی لەسەرانسەری ئیتالیا و ئەورووپای رۆژئاوادا. تەنانەت پاپا ئوربانی هەشتەمیش یەکێك بوو لەوانەی کامپانێللای چوو بوو بەدڵدا. بەیاریدەی ئەو مانگی مایسی ساڵی 1629 پاش 33 ساڵ ئەشکەنجە دەرگەی زیندان بۆ کامپانێللا کرایەوە. پاش چەند ساڵێکی کەم کامپانێللا لە ئیتالیا هەڵهات چونکە باش دەیزانی دەرەنگ و زوو هەر دەیگرنەوە, کامپانێللا دوای پێنج ساڵ ژیانی لەفەرەنسە بردەسەر کە ئەوساکە بەهۆی ریشلیۆی سەرەك وەزیرانەوە[191] باری ژیانی رووناکبیر و زانایانی لە زۆربەی وڵاتانی ئەورووپا باشتر بوو. رۆژی 21 ی مایسی ساڵی 1639 دڵێ گەورەی کامپانێللا لەدوو روڵات لە لێدان کەوت.

تۆمازۆ کامپانێللا بیروڕای سۆشیالیزمی یۆتۆپیی خۆی لەو کتێبەیدا تۆمار کردووە کە ساڵی 1602 لەناو زیندانەدا بەناوی"شاری رۆژ"ەوە داینا. "شاری رۆژ"بەرهەمێکی ئەدەبیو فەلسەفی و سیاسیە. گوایە دەریاوانێکی ئیتالیایی رێگەی لێ ون دەبێو شەپۆلی دەریا دەیباتە دوورگەیەکی نەناسراو کە دانیشتوانی بەدەستووری دوورگەی "یۆتۆپیا" یەکسان و یەك ماف و بەختەوەرن. کەسیان نەکەوتوونەتە بەندو ئەسارەتی پارەوپوولەوە. سامانی زۆری "شاری رۆژ" تەرخانی خزمەتی هەمووانە، واتە کەس لەوێ نەبۆتە کۆیلەی سەرمایە، بەڵکە ئەمیان بۆتە خزمەتکاری ئەڵقە لە گوێی گشت لایەکیان، لەسەرانسەری "شاری رۆژدا" دا چەوسێنەرێك یان بێکارە و نەخوێندەوارێك بەدی ناکرێ. کار لای هەموان ئەرکی پیرۆزی ژیانە، کاری رۆژانەی کەسیش لە چوار سەعات تێناپەڕێ. دوای ئەوە هەموو ژیانیان بە خوێندنەوەو ئاهەنگ و سەیرانی خۆش و وەرزش و کاری هونەری دەبەنە سەر. سەرتاپای دانیشتوانی"شاری رۆژ" ئازاو بەجەرگ و لە خۆبووردوون، نیشتمان هێندەی پێداون لە رۆژی تەنگانەدا کەمتەرخەمی نەکەن و گیانی بۆبەخت بکەن.

---

[191] کاردینال ریشیلۆی بەناوبنگ (1585-1642) لەساڵێ 1624 ەوە بووە سەرەك وەزیرانی فەرەنسە کە لەسەردەمی ئەودا وڵات لە هەموو روویەکەوە باش بەرەو پێش چوو.

بە چەشنی دورگەی "یۆتۆپیا" دانیشتوانی"شاری رۆژ" پێکرا لە چێشخانە رازاوە گشتییەکان نان دەخۆن، خۆیان فەرمانڕەوایانیان هەڵدەبژێرن، کەس نییە نەخوێنێو بناغەی خوێندنیش تیۆریو چاوبینەو بۆ ئەو مەبەستە هەموو دیوارەکانی ناو شار بە وێنەی دڵفڕێن. رازێنراونەتەوە، قوتابیان زۆرجار ئەوی لە فێرگە دەبیستین لەناوشاردا بەچاویش دەبینین. بەری خوێندن بۆ کچ و بۆ کوڕ وەك یەك بەرەڵلایە و بەزمانی زگماکی خۆیان هەموو قۆناغەکانی دەبڕن. ئەمەیان تێگەیشتنی وردی ئەرکی قۆناغ بوو، چونکە ئەوساکە خوێندن لەسەرانسەری ئەوروپادا بە لاتینی بوو نەك بە زمانی نەتەوەیی.

تمازرۆ کامپانێللا بڕوای بە توانای بێ سنووری مرۆ بوو، بۆیەکا دانیشتوانی"شاری رۆژ"ی بەسەر سروشتدا زاڵکردووە.[192]

کامپانێللا لە ژمارەیەك بەرهەمی تریدا زنجیرەیەك بیروڕای وەك ئەوانەی "شاری رۆژ" ی بۆ تۆمار کردووین، جاری وا هەیە لە نووسینەکانیدا کامپانێللا داوای دامەزراندنی رژێمێکی یەکسانی دوور لەشەڕو کێشە بۆ هەموو جیهان دەکات. پێی وایە داهاتی جیهان هێندە زۆرە کەس نەبێتە قوربانیی برسێتیو نەبوونی و کەس چاو نەبڕێتە خاکی کەس و بەو جۆرە ئاشتیو تەبایی باڵ دەکێشن بەسەر ژیاندا، ئەوساکەش" بەپێی یاسای سروست" زانستو فەلسەفە و رەوشت دەگەنە چڵەوپۆپە[193]

سەرنجەکانی تۆمازۆ کامپانێللا ئەنجامی تێگەیشتنی راستی ئەرکەکانی قۆناغ بوون. بۆخۆی لە"شاری رۆژ"دا باس دەکات چۆن لە حەفتا هەزاری دانیشتوانی شاری ناپۆلی تەنها دە پازدە هەزارێکیان شەوو رۆژ دەڕوتێنەوەو ئەوی ناشێ دەیکەن و

---

[192] کامپانێللا شاری رۆژ، چاپی رووسی، مۆسکۆ- لینینگراد ،1947.

[193] أ.خ.گۆفونکیل، دەستنووسێکی نەزانراوی تومازۆ کامپانێللا، "ئەوروپای سەدە ناوەنجییەکان" (سەرچاوەی ناوبراو) ل 363 -364.

ئەوانی تریش ژیانی پڕ لە تەمەڵی و بەرەڵڵایی و رابواردنی بێ شوورەیی دەبەنە سەرو بوونەتە میکرۆبی خراپە بۆگیانی هەمووان[194] .

کامپانێللاش وەك کەڵە رووناکبیرەکانی تری رۆژگاری رێنیسانس نەیدەتوانی هەموو یاسا بزوێنەکانی ژیان بەووردی ببینێ. بەوێنە لای ئەو دەوری سروشتیی مرۆ لە ناتەواویەکانی کۆمەڵدا زۆر لەوە زیاترە کە هەیە. گوایە خوێندەواریش بۆی هەیە سەرفرازیی راستەقینە لەگەڵ خۆیدا بهێنێ، هەر لەبەر ئەوەش منداڵان لە کەسوکاریان دەکاو لەناو قبوتابخانە تایبەتییەکاندا بەشێری چاکە گۆشیان دەکات و زاناو دانایان دەکاتە سەر دەستەی کاروباری میری. پێی وایە خوێندەوار نابێ بکەوێتە هەڵەوە. خۆی لە هۆنراوەیەکیدا دەڵێ:

ئەی دەبەنگی[195] مەرگ بۆ تۆ

ئەوا من هاتمە ژیانەوە[196]

کەوابێ تۆمازۆ کامپانێللا نیشانەکانی دروست دیاری کرد. بەلام لە روویەکەوە رێگەی پێکانیانی دروست بۆ نەکێشاین. هەر لەبەر ئەوەش لەبریتی جەماوەر رووی دەمی کردە میرو پاشایان و داوای لێ دەکردن ئەوان گوایە خەونە خۆشەکانی"شاری رۆژ"بهێننە دی، واتە بێ ئەوەی بزانێ کلیلی گۆڕی خۆیانی دەدانێ!

لەگەڵ ئەوەشدا تۆمازۆ کامپانێللا یەکێکە لە پێشەنگە ناودارەکانی رێبازی "سۆشیالیزمی یۆتۆپی" کە کاری زۆری کردە سەر بیروڕای ئەوانەی دوای خۆی ئەو رێگەیەیان گرتە بەر."شاری رۆژ"وەرگێڕدراوەتە سەر گەلێك زمان و دەیان جار تاوەکو ئێستە لە چاپ دراوەتەوە[197]

---

[194] کامپانێللا، شاری رۆژ ، ل 61.

[195] مەبەستی نەخوێندەواری و زۆرداریيە.

[196] أ.أ.ئبرامسۆن و س.د. سکازکین، ئیتالیای سەدەی شازدەمین. "مێژووی جیهان" بەرگی چوارەم، ل120.

[197] سالی 1623 بۆ یەکەم جار "شاری رۆژ" بە زمانی ئیتالیایی لە چاپ درا.

"مۆنزیر" و ئەوانی تر:

بیروباوەڕی"سۆشیالیزمی یۆتۆپی"لە ئینگلتەرەو ئیتالیادا نەگیرسایەوە, بێجگە لـەوان لەچـەند مەڵبەنـدێکی تـری ئـەوروپای ڕۆژئـاوادا سـەری هەڵـدا. تۆمـاس مـۆنزیر"T.Munzer" تاکـە پێشـەنگی ئـەو ڕێبازەیـە کـە لـەڕۆژگاری ڕێنیسانسـدا ویستی بە زەبری شمشێر ئالای یەکسانی بچەسپێنێ.

تۆمـاس مـونزیر دەوروبـەری سـاڵی 1470 لـە شـاری شـتۆلبێرگی ئـەڵمانیا لەدایکبوو.

زانکـۆی لایپـزگ و فرانفـۆرتی تـەواو کـردو یـەکێك بـوو لەخوێنـدەوارە هـەرە زیرەکـەکانی ئـەڵمانیای ڕۆژگـاری ڕێنیسـانس [198]. هـەرزوو دەرکـی بەناتەواوییـە زۆرەکانی کڵێسـەی کردوبـووە لایـەنگری بزوتنەوەکـەی مـارتن لۆتـەری بـەناوبانگ[199]. بەڵام ئەو لەسەرنجەکانیدا دەربارەی چاککردنی کڵێسـە گـەلێك لـە لۆتـەرو هاوەڵـەکانی شۆڕشگێڕتر بـوو، بۆیـەکا زۆر زوو لێکدابڕان و مـوزنزێر کەوتـە لۆمـەو ڕەخنـەگرتنی ورد لەلۆتــەر کەبــەپیاوێکی مەراییکــەری دادەنــا[200]. بــەلای مــۆنزێرەوە دەبــوو بزووتنەوەی چاککردنی ئاین هەموو ڕووەکـانی ژیـان, نـەك کڵێسە بەتـەنها بگرێتـەوە. دەیگـوت نەوانـەی پارەنـانی هـەتیوو هـەژار زەوت دەکـەن دوژمنـی خـودان و دەبـێ چـەکیان لـەڕوودا هـەڵگیرێ. مـونزێر داوای دامەزرانـدنی ڕژێمـی بـێ چەوسـاندنەوەی دەکرد.

تۆماس مونزێرباش بـۆ ئـەوە چووبوو کـە چەوساوان تیغـی کوشـندەی ڕژێمـی زۆردارین بۆیەکا ڕووی دەمی تێدەکردن بۆخۆی تێکەڵیان دەبوو. زۆرجار شان بەشـانی

---

[198] H.J.Grimm, Op. Cit, pp.166-16g

[199] دەربارەی سەرنجەکانی مونزێر بڕوانە: 1300

[200] م.م.سمێرن, چاککردنی ئـاین و شـەڕی گـەورەی جوتیـاران لـە ئـەڵمانیا."مێـژووی جیهـان" بـەرگی چوارەم,ل161.

جووتیـارانی ئەڵـەمانیا دوچـووە کێڵگـەکان و بـەدەم کـارەوە قسـەی بـۆ دەکـردن و بـۆ شۆڕش هانی دەدان.

مونزێر بەم جۆرە ئاین و ژیانی تێکهەڵکێش دەکرد:

"بڕوانن چۆن میران وئاغایان بوونەتە
هۆی بڵاوبوونەوەی سووسەلەم و دزی و
جەردەیی. چی نەما ئەوانە بۆ خۆیانی
زەوت نەکەن, دەبێ ماسیی ناو ئاوو
مەلی ناو ئاسمان و هەموو رووەکی سەرزەمین
بۆ خۆیان بێ. ئینجا دوای ئەوەش بەناوی
یەزدانەوە داوا دەکەن کەس دزی
نەکات... ئەو دڵڕەقانە پێستی جوتیاری
بەسزمان و پیشەگەرو هەموانیان کەوڵ کردووە..."[201].

مونزێرلەکاتی شەڕی گەورەی جوتیاراندا دوورەپەرێز نەوەستاو ئازایانە لەتـەك شۆڕشگێڕاندا چووە جەرگەی خەباتەوەو تابەبرینداری نەکەوتە دەست دوژمن دەستی لەچەك بەرنەدا. پاش ئـەوەی دەرەبەگەکان چـەند رۆژێـك لەسـەر یـەك بەبەر چاوی خۆیانەوە خستیانن ژێر فەلەقەوە بێ ئـەوەی ورتـە بکـات, ئینجـا بـە ئەوپـەڕی رقـەوە داخی دڵی خۆیان پێرشت وڕۆژی 27ی مایسی ساڵی 1525 لەت وکوتیـان کـرد. بـەلاّم ئەوان ناویان ون و تۆماس مۆنزێر ناوی زیندووە.

لەفەرنسەش ژمارەیەك رونـاکبیری ئـەو رۆژگـارە کەوتنـە سـۆراخی یەکسانی بـۆ ئەنـــدامانی کۆمـــەڵ. نووســـەری بـــەناوبانگ فرانســـوا رابلێـــی "1533-1496" لەنووســـینەکانیدا "F.Rabelais" بەگــەرمی دژیچەوســاندنەوە وەســتاو وێنــەی دەرەبــەگانی ئەوســای وەك پیــاوی دڵــڕەق و ورگــن و چاوچــنۆك و مــەیخۆر بــۆ کێشاوین[202].

---

[201] .S.Skazkin, Op. Cit., Vol. Ll,p.83.
[202] V.F.Simeonov,Op. Cit.p.492.

هەرچی نووسەری فەرەنسی سیرانۆ "Cyrano de Bergerac" بوو "1655-1619"تەواو کەوتبووە ژێر کاری سەرنجەکانی کامپانێللاوە, تەنانەت ناوی بەرهەمەکانیشی وەك ئەو هەڵبژارد. ئەویش خوێنەر لەگەڵ خۆی دەباتە ئەو بەهەشتانەی دانیشتوانیان لەخۆشیو دڵسۆزیو برایی بەولاوە هیچیتر نازانن. سیرانۆ یەکێك لەو بەرهەمانەی ناوناوە "جیهانێکی تر یا مێژووی کۆمیدیی دەوڵەتانی مانگ"و یەکێکیانی تری ناوناوە" مێژووی کۆمیدیی دەوڵەتانی رۆژ" لەو بەرهەمانەیدا مرۆ دەگاتە مانگ و ئەستێرەی ترو لەوێ بەچاوی خۆی دەبینێ چۆن هەموان لەسایەی یەکسانیدا حەواونەتەوە. پلەی زانست و ئاشتی پەروەری لای سیرانۆ یەکجار بەرزە.

جیراد وێنستێنلیش"Winstanley" کە یەکێك بوو لە نووسەرانی ئینگیلتەرەی نیوەی یەکەمی سەدەی حەڤدەمین "1652-1609" لەبەرهەمەکانیدا بەگەرمی داوای نەهێشتنی چەوساندنەوەو بلاوکردنەوەی یەکسانیو روخاندنی رژێمی پاشایەتیی دەکرد "یاسای سەربەستی "[203]شاکاری وێنستێنلیە کەویستی لەرێگەیەوە فەرمانڕەوایانی نوێی ئینگیلتەرە بۆ لەناوبردنی خاوەنێتی تایبەتی هان بدات[204] .

هەرچەندە جێبەجێکردنی ئاواتە بەرزەکانی دەستەی یەکەمی رێبازی "سۆشیالزمی یۆتۆپی" لەبەر گەلێك هۆی تێکهەڵکێش کارێکی ئاسان نەبوو, بەلام گرنگ ئەوەیە کەس یە ڕادەی هەلگرانی ئالای ئەو رێبازە لە ئەرکەکانی قۆناغ تێنەگەیشت و وەك ئەوان بۆ چارەسەرکردنیان نەچوو. شەقلی گەلێك لە سەرنجە وردەکانی ئەو رووناکبیرانە لە بیروباوەرو رێبازی داهاتووی سۆشیالیزمدا رەنگی دایەوە. بێگومان ئەمری ئەوان و هاوەڵەکانیان لەوەوە هاتووە کەکاتی خۆی بەوردی لە ئەرکەکانی قۆناغ تێگەیشتن.

---

203 "The Law of Freedom" ساڵی 1652 بۆ یەکەم جار چاپ کرا.

204 S.B.Kan,Op.Cit.,PP.26-29.

دواوشه :

مەبەستی بەرودوای ئەم زنجیرە وتارەم ئەوەیە بلێم تاقیکردنەوەکانی ڕۆژگاری زیندووی ڕێنیسانس بۆیان هەیە ببنە پەندو دەرسی پڕ مانا بۆ هەموو ئەدیبێکی لێهاتووی جیهانی پان و بەرینی ئیمڕۆو دوا ڕۆژ. ئەگەر بێکەس و جاف و هەڵمەت و مزوری و پەشێو و مستەفاو میسری و ڕەوف و مەم و مەنمی و بەدری و بێگەردو حسەین و کاوس و ئیحسان و ئاکرەیی و خورشیدەو ئەختەرو هێرۆو سیامەنسوری و قەرەداغی و عەبدوڵلا و سندی و فندی و عیزی و حەمە فەریق و بۆتانی و کاکەحەمە و برا خامە زێڕینەکانی ترمان وەك ئەدیبانی ڕۆژگاری ڕێنیسانس لە ئەرکەکانی قۆناغ تێنەگەن و وەك ئەوان چاو نەترس و لەخۆبوردوو نەبن ئەوا بێگومان نەدەچنە ناخی دڵی کەسەوە و نەدەچنە خانەی نەمرییەوە کە دانتێ وتەنی هەزار ساڵ ژیان لەئاستیدا تروکەیەکە ! !.

سەرچاوە

بە زمانی ئینگلیزی

Rabb and J. E. Seigel, Princeton, 1969

Baron H., The crisis of early Italian Renaissance, Princeton, 1967

Bush M. L., Renaissance, Reformation and the Outer World. London,1967.

Chabod E., Machiavill and Renaissance, Cambridge, 1960

Gilmore R., The Word of Humanism, 1453-1517, New Yourk.

Grain E., Italian Humanism, Philosophy and civic life in the Renaissance, translated by P. Munz. Oxford, 1965.

Grant A.J., A history of Europe, Part II, London, 1929.

Hay, D., The Italian Renaissance in ita historical background. Cambridge. 1966.

Laven P., Renaissance Italy 1464-1524. London 1966.

Plamer R.R. and Colton J., A history of the Moderm Word, third edition, New York, 1965.

Renaissance and Reformation 1300 1648 Edited. By G.R. Elton,second edition .

New York , London,?

Schweitzer F., Dictionary of the Renaissance.

Sellary G. CI., The Renaissance. Its nature and origins, Madison, 1967.

Sigleton Ch., Art, Science and History in the Renaissance.

Strayer J. R. and other, The mainstream of Civilization, Second edition, New York, 1974.

Baltimore. 1967.

Burckhardt,New York and Toronto.?

The Renaissance and the Reformation 1300-1600 Weinstein, New York,

Weiss R., The Spread of Italian Humanism, London, 1964.

Grimm H.J The Reformation Era 1500-1650, p.70 Renaissance and Reformation 1300-1640.

Hudson H.H. The Epigram in the English Renaissance, New York, 1966.

Crosby E.S. Reformation and the Reformers, Amesterdam, 1963.

Koenigsberger H.G.and G.L. Mosse,Europe in the sixteenth Century, London, 1968.

Rabb and J.E. Seigel, Pricetion, 1969.

Peters E. Europe, The World of the Middle Ages, New Jersey, 1977, pp.527-528.

Hoyt R.S. Europe in the Middle Ages, London, 1957.

Cotterill H.B. Medieval Italy, New York, 1915.

Hayes C. Modern Europe to 1870. New Y ORK, 1959.

D. Hay, Europe in the fourteenth and fifteenth centuries, London, 1966.

Backer C.L. and K.S. Coope since 1600, New Jersey 1964.

به زمانی رووسی

بیفاکینا ن.ف., هومانیست پێر پاولۆ ڤێرجیریۆ- چالاکیی رووناکبیری و زانایان, "ئەوروپا لە سەدە ناوجییەکاندا. نابووری, رامیاری, رووناکبیریی, مۆسکۆ, 1972

جوبێر أ.أ., بەرەوپێشچوونی بزووتنەوەی مرۆڤایەتی لەسەدەی پازدەمیندا, - "مێژووی جیهان", بەرگی سێییەم, مۆسکۆ, 1957.

جوبێر أ.أ., دانتێ, - "مێژووی جیهان", بەرگی سێییەم, مۆسکۆ, 1957.

جوبێر أ.أ., فرانچیسکۆ پەترارك, - "مێژووی جیهان", بەرگی سێییەم, مۆسکۆ, 1957.

رۆتینبۆرگ ف.ی., کەڵە پیاوانی رێنیسانس , لێنینگراد, 1976.

سیمینۆف و.ل., زانستی مێژوو لە ئەوروپای رۆژئاوادا لەسەدە ناونجییەکاندا, مۆسکۆ- لێنبنگراد, 1964.

سمێرن م.م., چاککردنی ئاین و شەڕی گەورەی جوتیاران لە ئەڵمانیا,- "مێژووی جیهان", بەرگی چوارەم, بەزمانی رووسی.

ئەبرامسۆن أ.أ., و س.د. سکازکین, ئیتالیای سەدەی شازدەمین.- "مێژووی جیهان", بەرگی چوارەم, بەزمانی رووسی.

گۆفونکیل أ.خ., دەستنووسێکی نەزانراوی تۆمازۆ کامپانێللا,- "ئەوروپای سەدە ناونجییەکان", بەزمانی رووسی.

کامپانێللا, شاری رۆژ, چاپی رووسی, مۆسکۆ- لینینگراد,1947.

فێرتسمان ی.ی., ژیانی رووناکبیریی رێنیسانس لەئینگیلتەرە- "مێژووی جیهان", بە(زمانی رووسی), بەرگی چوارەم,
مۆسکۆ, 1966.

کان س.ب., مێژووی بیری سۆشیالیزمی, بەزمانی رووسی, مۆسکۆ, 1966.

نۆسینۆفسکی ی.ن., رێبازی سیاسی کتێبی "ریتشاردی سێیەم" ی "تۆماس مۆر, "ئەورووپای سەدە ناونجییەکان. ژیانی ئابووریو سیاسیو رووناکبیریی". بەزمانی رووسی, مۆسکۆ, 1972.

"ئەورووپای سەدە ناونجییەکان", بەزمانی رووسی,بەرگی دووەم, مۆسکۆ, 1966.

خوێندنەوەی بەرهەمەکانی دانتێ", دانانی دەستەیەك زانا, بەزمانی رووسی, مۆسکۆ, 19

بە زمانیعەرەبی

جلال شوقي, الدكتور, عبقرية ليوناردو دافنشي في الهندسة, القاهرة,1964.

شكسبير, تيمون اثيني, ترجمة الدكتور عبدالواحد لؤلؤة. الكويت, 1977.

عبدالقادر أحمد اليوسف, الدكتور, علاقات بين الشرق والغرب بين القرنين الحادى عشر والخامس عشر, صيدا- بيروت,1969.

عبدالمطلب صالح, دانتي ومصادرة العربية والاسلامية, بغداد, 1978.

نيقولو ماكيافيللي, الأمير, تعليق بنيتو موسوليني, مقدمة كريستيان غاوس, تعريب خيري حماد, الطبعة الثالثة, بيروت,1970.

هربرت فيشر, أصول التأريخ الأوروبي الحديث, نقلة إلى العربية الدكتورة زينب عصمت راشد والدكتور أحمد

عبدالرحيم مصطفى, الطبعة الثالثة, القاهرة,1970.

توماس مور, يوتوبيا, ترجمة وتقديم الدكتور أنجيل بطرس سمعان, القاهرة, 1974, ص36.

أعلام وأفكار. نظرات في التأريخ الثقافي", تأليف المؤرخ الهولندي الكبير يوهان هويزنجا, ترجمة عبدالعزيز توفيق جاويد, مراجعة الدكتور زكي نجيب محمود, القاهرة,1972.

ول ديورانت, قصة الحضارة, الجزء الأول من الجلد الخامس (18), ترجمة محمد بدران, الطبعة الثانية, القاهرة.

محمد مفيد الشوباشي, رحلة الأدب العربي إلى أوروبا,القاهرة.

دانتي اليجري, الكوميديا الإلهية, المطهر, ترجمة حسن عثمان, الطبعة الثانية, القاهرة,1970.

عبدالقادر أحمد اليوسف, الدكتور , العصور الوسطى الأوروبية, صيدا- بيروت,1968.

موسجروف سكوب ر., تراث النهضة,- "تأريخ العالم", المجاد السادس.

چاپی سێهەم

سلێمانی 2006